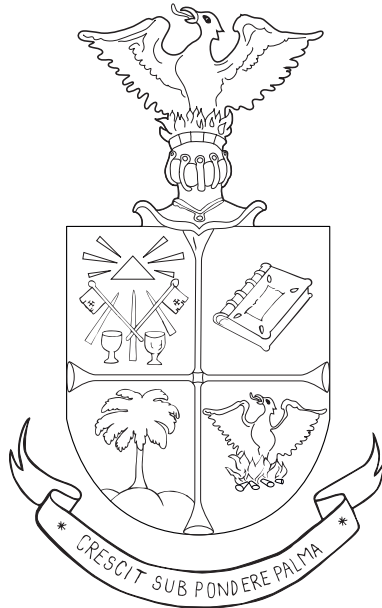

Glossa Iuridica

X. évfolyam, 1-2. szám

Glossa Iuridica

X. évfolyam, 1-2. szám

Budapest, 2023

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Patrocinium Kiadó

SZERKESZTŐBIZOTTSÁGI ELNÖK:

Miskolczi Bodnár Péter

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Antalóczy Péter, Birher Nándor, Bónis Péter, Böcskei Elvira, Bruhács János, Csáki-Hatalovics Gyula, Cservák Csaba, Czine Ágnes, Dobrocsi Szilvia, Domokos Andrea, Homicskó Árpád Olivér, Jakab Éva, Köbel Szilvia, Kukorelli István, Kun Attila, Liviu Radu, Miskolczi Bodnár Péter, Móré Sándor, Osztovits András, Pulay Gyula, Rixer Ádám, Erik Stenpien, Stipta István, Szabó Imre, Szalma József, Szuchy Róbert, Tamás András, Tóth András, Tóth J. Zoltán, Törő Csaba Attila, Trócsányi László, Udvary Sándor

FŐSZERKESZTŐ:

Rixer Ádám

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTESEK:

Homicskó Árpád Olivér, Szuchy Róbert, Udvary Sándor

SZERKESZTŐK:

Boóc Ádám, Cservák Csaba, Domokos Andrea, Stipta István

Olvasószerkesztő:

Nagy Péter

ISSN 2064-6887

Kiadja:

A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara

Felelős kiadó: Prof. Dr. Miskolczi Bodnár Péter, dékán

A kiadvány nyomdai munkálatait előkészítette:

Patrocinium Kiadó

TARTALOMJEGYZÉK

GIOVANNINI MÁTÉ

A történelmi Pontius Pilatus és magistraturájának identifikálása7

ARATÓ BALÁZS

A családi alkotmány fogalma, célja, lehetséges megjelenési formái33

SZALMA JÓZSEF

Az elévülési határidő szabályainak jogi természete az európai és a magyar magánjogban49

CSABA CSERVÁK

On an absurd model of constitutional court – Can a one-man (i.e., single-judge) Constitutional Court serve in a constitutional state?73

BÉRCES VIKTOR

A vádemelésről81

MINKÓ-MISKOVICS MARIANN

A fegyveres lopás feltűnése és eltűnése a magyar büntetőjogban ...109

HÉDER ÁKOS

Hivatásetikai alapelvek a közbeszerzések során, különös tekintettel a Közbeszerzési Etikai Kódexre123

SZÖLLŐSI-BARÁTH SZABOLCS

A többletmunkák ellenértékének megtérítése a közbeszerzési szerződések teljesítése során151

GOLDFÁRTHNÉ VERES EDIT

A jogszabályi változások hatása a hazai felsőoktatás jogi kultúrájának főbb elemeire181

CSEVÁR NÓRA

Kálvin jogi etikája és hatása a kálvinista keresztény etika
törvényeire209

BÓNIS PÉTER

Harmathy Attila emlékére223

Szerkesztési szabályok229

A TÖRTÉNELMI PONTIUS PILATUS ÉS MAGISTRATURÁJÁNAK IDENTIFIKÁLÁSA

GIOVANNINI MÁTÉ

tudományos segédmunkatárs (KRE ÁJK)

Absztrakt

Iudaea provincia ötödik helytartója a passiótörténet révén vált világszerte ismerté. Könyvtárakat tölt ki Pontius Pilatus személyével, karrierével, - különösen a Jézus-perrel összefüggésben felmerülő – hivatali jogkörével foglalkozó szakirodalom. Az utókor rendelkezésére álló csekélyke forrásbázis feltérképezését követően, a témában elmélyülni szándékozó megrökönyödve konstatálja, hogy a történeti, teológiai, római jogi kutatások időről időre újabb problémákat vetnek fel és kísérlik meg az ellentmondásos koncepciók áttekinthetetlen hálózatának különböző diszciplináris megközelítést igénylő szárait elvarrni. Vállalkozásunk további akadályát a megkérdőjelezhető történelmi hitelességű források jelentik. Bár az évszázadok alatt egymásra halmozott tanulmányok tömkelege szédítő magasságba tör, máig alapvető információk hiányában vagyunk Pilatus biográfiáját illetően. Nem tudjuk mikor és hol született, milyen közhivatali tisztségeket töltött be helytartói kinevezését megelőzően, hogyan alakult életútja, miután a princeps visszahívta. Még a vonatkozó, viszonylagosan nagyobb számú antik írásos emlék dacára sem sikerült magistraturájának kérdését megnyugtatóan rendezni. Úgy tűnik, mintha a történelem pusztán egy epizód-szerepet szánt volna neki az evangéliumokban.

A következő munka a ránk marad primer források vizsgálatán alapul, ezekre hagyatkozva igyekszik rekonstruálni a „történelmi Pontius Pilatust”, azt a személyt, akit Kr. u. 26-ban a közbiztonságilag instabil tartomány vezetésével bíztak meg. Az elemzés azonban nem kizárólag Pilatus helytartói működésének periódusára szűkül, célja, hogy a hiteles adatok közül a legfontosabbakat összegyűjtse, szükség esetén az uralkodóvá vált tévképzeteket cáfolja és valós képet nyújtson arról, amit a lovagrendi magistraturáról tudhatunk.

Kulcsszavak: Pontius Pilatus, Iudaea provincia, történelmi Pontius Pilatus

Abstract

The fifth governor of the province of Iudaea became known worldwide through the passion story. Libraries are filled with the literature dealing with Pontius Pilatus' personality, career, and - especially in connection with the trial of Jesus - his official authority. After mapping the meagre source base available to posterity, the one who intend to delve into the topic is taken aback at note that historical, theological and roman law research raises new problems from time to time and attempt to tie up the loose ends of the baffling network of contradictory concepts that require different disciplinary approaches. Sources of questionable historical authenticity represent further obstacle to our endeavour. Although the multitude of studies accumulated over the centuries reaches dizzying heights, we still lack basic information regarding Pilatus' biography. We do not know when and where he was born, what public office positions he held before his appointment as a governor, how his life developed after the princeps recalled him. Even in spite of the relevant, relatively large number of ancient written records, the issue of his magistratura was not resolved satisfactorily. It seems as if history had dedicated a mere episodic role in the Gospels for him.

The following work is based on the examination of the remaining primary sources, relying on them it tries to reconstruct the „historical Pontius Pilatus”, the person whom was entrusted with the governance of the province which is unstable in terms of public security in 26 AD. However, the analysis is not limited to the period of Pilatus' governorship, it aims to collect the most important of the authentic data and, if necessary, refute prevailing misconceptions and provide a real picture of what we can know about the magistratus from the equestrian order.

Keywords: Pontius Pilatus, Iudaea Province, historical Pontius Pilatus

Amikor Pontius Pilatus nevével találkozunk, óhatatlanul a passiótörténet és Jézus Krisztus halálra ítélése ötlük fel bennünk. Természetesnek tekinthető ezen általános emberi reakció, ugyanis Pilatus személye, hivatali tevékenysége az evangéliumok révén vált ismertté és nyert történelmi jelentőséget. A lovagrendi *magistratus* működése nyilvánvalóan nem merült ki iudaeai

helytartóságában, azonban kétségtelenül igaz, hogy pályájának e periódusa került legrészletesebben megörökítésre.¹

A több mint negyven évet megélt Pilatus csupán Iudaeában töltött tizenegy esztendő helytartói munkásságának megítélése a szakirodalom neuralgikus pontját képezi,² az erre vonatkozó források sok esetben antagonisztikusnak tűnnek,³ életének egyéb aspektusairól pedig kevés diakrónikusan igazolható adatot tudunk.⁴ Mégis többen fáradoztak a hiátusok kitöltésén, a népszerű legendák bizonyítására vagy éppen cáfolatára törekedve, erőfeszítéseik végül különböző Pilatus-portrék megalkotását eredményezték.⁵

Mindazonáltal Pontius Pilatusszal bőséges – döntően angol, német és olasz nyelvű – szakirodalmi anyag foglalkozik, több monografikus volumenű vizsgálat is készült a témában.⁶ Az eddigi hazai kutatómunkák jellemzően nem konkrétan Pilatus személyéhez kapcsolódtak, inkább az evangéliumok, illetve a Jézusper kontextusában végzett elemzés során a teológiai, történetileg, jogilag releváns, Pilatus *iurisdictio*s tevékenységével összefüggő tartalmakra fókuszáltak.

A magunk részéről jelen keretek között Pontius Pilatus életének felvázolására, a pályafutását közvetlenül befolyásoló események feltárására és a *magistraturá*ját övező ellentmondások feloldására vállalkozunk. Nem áll szándékunkban Pilatus személyét érintő bárminemű értékítélet kialakítása, célunk, hogy elsődlegesen a primer forrásokat felhasználva készítsük el a történelmileg – megközelítően – hiteles Pilatus-képet („historical Pilate”).⁷

- 1 BLINZLER, Josef: *Der Prozess Jesu*. Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 1960³, 54.
- 2 MCGING, Brian C.: Pontius Pilate and the Sources. *The Catholic Biblical Quarterly*, 1991, 53(3), 416–438, 416; TAYLOR, Joan E.: Pontius Pilate and the Imperial Cult in Roman Judaea. *New Testament Studies*, 2006/52, 555–582, 555.
- 3 WINTER, Paul: *On the Trial of Jesus*. In: Ehrlich, E. L. (hrsg.): *Studia Judaica. Forschungen zur Wissenschaft des Judentums* (Bd. I.). Berlin, Walter de Gruyter, 1974², 72.
- 4 BOND, Helen K.: *Pontius Pilate in history and interpretation*. Cambridge, Cambridge University Press, 1998, xi.
- 5 WROE, Ann: *Poncius Pilate*. New York, Random House Inc., 1999, xii.
- 6 MÜLLER, Gustav Adolf: *Pontius Pilatus, der fünfte Prokurator von Judäa und Richter Jesu von Nazareth*. Stuttgart, Metzler, 1888.; MAIER, Paul L.: *Pontius Pilate*. New York, Bantam Doubleday Dell Publishing Group, 1968.; SPADAFORA, Francesco: *Pilato*. Rovigo, Casa Editrice Istituto Padano di Arti Grafiche Rovigo, 1973.; LÉMONON, Jean-Pierre: *Pilate et le gouvernement de la Judée. Textes et monuments*. Paris, J. Gabalda et Cie Éditeurs, 1981.; GURGO, Ottorino: *Pilato*. Milano, Rusconi, 1987.; BOND i. m.; WROE i. m.; GRÜLL Tibor: *Pontius Pilatus egy karrier története*. Budapest, Szent Pál Akadémia, 2002.; CARTER, Warren: *Pontius Pilate. Portraits of a Roman Governor*. Liturgical Press, 2003; DEMANDT, Alexander: *Pontius Pilatus*. München, C.H. Beck, 2012; HERZER, Jens: *Pontius Pilatus. Henker und Heiliger*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 2020.
- 7 GERS-UPHAUS, Christian: The Figure of Pontius Pilate in Josephus Compared with Philo

1. Források

Ahhoz, hogy megállapíthassuk, mi minősül témánk szempontjából releváns forrásanyagnak, két tényt szükséges előzetesen rögzítenünk. Egyrésztől Pilatus életéről roppant csekély eredeti, ókori forrás maradt fenn, amely tényt a következő irodalmi álláspont is világosan tükrözi: „The only physical evidence we have of this man is one inscribed stone and a few small coins. All the records he kept, as he was bound to keep them, have disappeared.”

Másrésztől Pontius Pilatus a krisztusi csodatétel, a feltámadás – következképp a keresztyén hitvallás – egyik szükségszerű karaktere.⁸ Erre tekintettel, már az ókeresztényirodalomban megfogalmazódott a kíváncsóság, hogy a római helytartó életrajzát, vagy legalább az evangéliumokból kiolvasható személyét ’reprodukálják’.⁹ A hitelesség követelménye *ab ovo* nem merülhetett fel, így a múlt századok írói, kevésbé zavartatva magukat az ismeretek hiányától, gyakran saját fantáziájukra hagyatkozva komponálták meg a korszellemnek megfelelő életutatót, és osztották ki a Jézus elítélésében általuk helyénvalónak tartott szerepet,¹⁰ mindig valamilyen sajátosnak látszó többlettel megtoldva a korábbi mítoszt.¹¹ A posztkanonikus irodalomnak köszönhetően elterjed Pilatus-kép vált a legismertebbé,¹² viszont ez nem azonosítható a *princeps* tartományi képviselőjét megtestesítő személlyel.

Primer forrásainkat elsősorban Alexandriai Philón és Flavius Josephus, illetve Suetonius művei jelentik.¹³ Ezenfelül Tacitus retrospektív feljegyzéseiben található némi adatmorzsát Pilatusra vonatkozóan, iudaeai hivatalával kapcsolatban pedig további epigráfiai és papirologiai leletekre hagyatkozhatunk.¹⁴ Tekintve, hogy vizsgálatunk szándékolt mélysége túlmutat a római helytartó hivatali pályájának rekonstruálásán, a szekunder forrásokra annyiban hagyatkozunk, amennyiben azok Pilatus életútjának réseit képesek kitölteni.

and the Gospel of John. *Religions*, 2020, 11(65), 1–24.

8 WINTER i. m. 79. Találón fogalmazza meg Pilatus történelmi jelentőségét LÉMONON: „Or, que serait cet homme dans la mémoire de l’humanité s’il n’avait été associé au procès de Jésus de Nazareth?” (LÉMONON i. m. 279.)

9 WROE i. m. xii.

10 Uo.

11 GURGO i. m. 7; MAIER, Paul L.: The Fate of Pontius Pilate. *Hermes*, 1971/99, 362.

12 Vö. WINTER i. m. 88.

13 LÉMONON i. m. 131.; WINTER i. m. 72.

14 Az ókeresztény, illetve apologetikus írók műveiben is találunk Pilatus személyiségére vonatkozó tartalmakat (Ignatius *Sm.* 1,1; *Ph.* 3, 1; *Pol.* 2, 2; *Eph.* 19, 2–3. Irenaeus *Adv. Haer.* 3, 4, 2; 3, 12, 3; 3, 12, 5; 3, 12, 9; 5, 12, 5. Aristides *Apol.* 1, 14. Tertullianus *Apol.* 21, 17; 24) e szöveghelyek viszont csak a passió kapcsán és marginálisan érintik a tárgykört.

2. Samniumtól Iudaeaig

A vélhetően oszk eredetű Pontius¹⁵ család Samniumból származott.¹⁶ A déli Appenninek vidékén élő samnisok eredetileg pásztorkodással és földműveléssel foglalkoztak,¹⁷ és jól értettek a fegyverforgatáshoz.¹⁸ A Pontiusok törzse valószínűleg a nemesi réteghez tartozott – legalábbis Pilatus apja már a felső társadalmi osztály tagjaként élhetett Rómában¹⁹ – és vitézül harcoltak a több mint fél évszázadon át dúló samnis-háborúban,²⁰ területeiket a Kr. e. 3. századig meg tudták őrizni az egyeduralomra törekvő Rómával szemben.²¹ A Pontius nemzetségnév első írásos emléke a Kr. e. 4. század elejéről maradhatott fenn, és Pontius Cominus, „*impiger iuvenis*” a rómaiak gallok elleni ütközetében tanúsított hősi cselekedetét örökölte meg.²² Adatolt, hogy Kr. e. 321-ben a tehetséges katona, C. Pontius volt a samnisok *imperatora* a második samnis-háborúban (Kr. e. 326–304) és csatát nyert a rómaiakkal szemben.²³ A „*celeberrimi duces*” közé tartozott Pontius Telesinus, aki a polgárháború alatt Marius oldalán, a mintegy nyolcvanezer katonából

15 A Pontius nemzetségnév talán a latin *pons* (= híd) vagy a görög πέντε (= öt) szóból ered: SOUTER, Alexander: *Pilate*. In: HASTINGS, James (ed.): *A Dictionary of Christ and the Gospels*, New York, Charles Scribner's Sons, 1906, 3721.

16 DEMANDT, Alexander: *A történelem nagy pereit*. Budapest, Holnap Kiadó, 1993, 52.; GURGO i. m. 15.; SADDINGTON, D. B.—VOGEL, U. R. D.: An unpublished coin of Pontius Pilatus and some speculations about his career. *Akroterion* 1997/42, 27. A samnisokért állítólag nem rajongtak Rómában: „The Samnites were known [...] as rustic buffoons, galling creatures who were wild and clumsy as horses (WROE i. m. 14.)”.

17 MAIER (1968) i. m. 6. A *gens Samnis* rokoni kapcsolatban állhatott a szabinokkal, és samnis származásúak lehettek az első római gladiátorok is: KROLL, Wilhelm – KURT, Witte (hrsg.): *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1920, 2132, 2138.

18 Liv. *Ab urb.* 7, 29.

19 GURGO i. m. 8.

20 A samnisokról már Livius említést tesz, első alkalommal az etruszok felett Kr. e. 411-ben aratott győzelmük rögzítésekor, mikor Capys vezetésével sikerült elfoglalniuk Capuát: Liv. *Ab urb.* 4, 37.

21 GURGO i. m. 15.; WROE i. m. 13.

22 A fiatal katona egy fakérgen szelte át a Tiberist, hogy a Capitoliumban átadhassa a hadsereg üzenetét: Liv. *Ab urb.* 5, 46.

23 Livius azonosításként, apja nevét is feltüntette, innét tudjuk, hogy a hadvezér Herennius Pontius fia volt: Liv. *Ab urb.* 9, 1; Val. Max. 7, 2, 17. Cicerónál C. Pontius Samnisként szerepel: Cic. *off.* 2, 75. *Praenomenjének* csak rövidített formáját ismerjük, a szakirodalom hol Caiusként (GURGO i. m. 16.), hol pedig Gaviusként (WROE i. m. 14.) említi.

álló samnis–csapatokat vezette.²⁴ A Pontiusok egy része később Rómában telepedett le,²⁵ közülük való lehetett a Caesar idején néptribunusi tisztséget betöltő L. Pontius Aquila,²⁶ akinek a neve az összeesküvőkkel kapcsolatosan is felmerült.²⁷ Titus Pontius *centurio* egyedülálló erejéről volt híres a kései köztársaságkorban.²⁸ Az 1. században élhetett Pontius Aufidianus és Pontius Lupus, akikről annyit tudunk, hogy az *ordo equester*hez tartoztak.²⁹ Végül Pilatus kortársáról, C. Pontius Nigrinus consulról tudunk, aki Tiberius halálának évében, 37-ben töltötte be hivatalát.³⁰

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a Pontii katonai sikereiről, hőseikről lehettek ismertek Rómában, kimagasló militáris képességeik generációkon keresztül visszaköszönt és egészen Pilatus születéséig befolyásos arisztokraták is kikerültek a rokonság köréből.³¹ A samnisok a Kr. e. 2. századtól a lovagrendbe is bekerülhettek,³² jóllehet Pilatus korára a család kezdett elszegényedni és *equites illustriores*³³ címük már egyre inkább szimbolikus jelentőségűvé vált.³⁴ Pilatus még bizonyosan a lovagrend tagjaként kezdte meg *cursus honorum*át.³⁵

24 Paterculus, *Hist. Rom.* 16, 1; 27, 1; Val. Max. 6, 8, 2.

25 WROE i. m. 15.

26 Suet. *Iul.* 78. A Cic. *ad fam.* 10, 33, 4 körében csak Pontius Aquilaként jelenik meg. A szakirodalom azt a – primer forrásokkal meggyőzően – nem igazolható adalékot is felveti, hogy Sutriumból származott és *pontifex* is volt: ZIEGLER, Konrat (hrsg.): *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1953, 35.

27 Appianos, *Hist. Rom.* 14, 474.

28 Cic. *Cato* 7, 32; *fin.* 1, 7. Ugyancsak Cicero említi Pontiusot – csak a nemzetségnévet megadva –, Marcus Antonius szerencsejátékos és asztaltársát: Cic. *Phil.* 13, 2. Cicero még egy L. Pontius nevű személyről is beszámol feleségének, akivel Brundisiumban találkozott: Cic. *ad Att.* 7, 2, 2.

29 Val. Max. 6, 1, 3; 8, 7, 5.

30 Suet. *Tib.* 73. GALLIVAN, P. A.: The Fasti for the Reign of Gaius. *Antichthon* 1979/13, 66.

31 A Pontius *nomen gentile* több epigráfiai leletben is előfordul, melyek a Római Birodalom különböző tartományaiából kerültek elő. Csak a Kr. e. I. századból – azaz Pilatus idejéből – a következők ismertek: AE 1981, 0441; AE 1986, 0351; AE 2004, 1379; AE 1905, 0228; CIL 06, 40883; AE 2000, 0736; CIL 03, 02839; AE 1984, 0180; AE 1984, 0886; AE 1990, 0883; AE 1953, 0244. (Érdekes, hogy egy 3. század elejére datált feliratot, melyen a „Pontius Pontius trib(unus)” részlet található, Aquincumban tártak fel: CIL 03, 03481.)

32 Vö. Liv. *Ab urb.* 44, 40.

33 GURGO i. m. 17.; MAIER (1968) i. m. 6.

34 WROE i. m. 15. DEMANDT szerint Pilatus plebejus családból származott: DEMANDT (2012) i. m. 46.

35 BALESTRA, Laura: Ponzio Pilato. Praefectus Iudaeae. *Intellectus Quaerens. Rassegna di Studi di Scienze Religiose*, Ascoli Piceno, 2015/9, 54.; BOND i. m. 9.; DEMANDT (2012)

Pontius Pilatus *praenomenje* – felmenőihez hasonlóan – nem maradt ránk. Születésének idejét és helyét sem ismerjük, a *secunder* forrásokban is csak közvetett adatokat találunk ezen alapvető információkra vonatkozóan. Kr. e. 4–1 körül születhetett *civis Romanusként* és Rómában nevelkedett.³⁶ A ritka Pilatus *cognomen* csupán öt feliraton fordul elő.³⁷ A *pilatus* melléknév a *pilum* szóból ered, amely latinul dárdát, gerelyt jelent. *Pilatus* tehát annyit tesz: dárdás, gerelyes, illetve dárdával vagy gerellyel ellátott. Ragadványneve híres hadvezér őseire, de akár saját bajvívási ügyességére is utalhat.³⁸

Fiatal éveiről és karrierjéről alig van biztos információnk. Az egyetlen kiindulási pontunk, amelytől rekonstruálási támpontokat remélhetünk, Pilatus házassága lehet. „*Amíg az ítélszékekben ült, felesége azt üzenté neki: Ne avatkozz ennek az igaz embernek a dolgába, mert sokat szenvedtem ma álmomban miatta.*”³⁹ A Pilatus feleségének azonosítására vállalkozó ókori és középkori szerzők valamennyien Máté evangéliumát veszik alapul.⁴⁰ Szándé-

i. m. 55.; PETER, Hermann: *Pontius Pilatus, der römische Landpfleger in Judäa*. In: ILBERG, Johannes (hrsg.): *Neue Jahrbücher für das Klassische Altertum Geschichte und Deutsche Literatur*, Leipzig, B. G. Teubner, 1907/10, 7.; TAYLOR i. m. 565. A római helytartó társadalmi státusza kapcsán érdemes utalnunk a szakirodalmi álláspontra, mely szerint az *ordo equester* keltette fel a provinciák lakossága elleni gyűlöletet: ALFÖLDY Géza: *Római társadalomtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 59.

36 GURGO i. m. 17.; SOUTER i. m. 3721.; WROE i. m. 13.

37 AE 1981, 0850. (B); AE 1989, 0342i7; AE 1992, 1771; CIL 11, 04396; RMM 00032. Vö. DEMANDT (2012) i. m. 53.

38 Szüleinek nevét – még az apját is – homály fedi. Feltételezések szerint apját Marcus Pontiusnak hívták és Lucius Pontius Pilatusként Sevillában született. A hispániai származás mellett szól, hogy azok közül az általunk ismert feliratok közül, amelyeken a Pontius-nemzetségnév előfordul, a legtöbbet – a különböző előfordulási régiókkal és nem az összesen regisztrált feliratok számával összevetve – Spanyolország területén tártak fel (AE 1987, 0620b; AE 1987, 0620c; AE 1987, 0620a; AE 1987, 0646; AE 1987, 0647; AE 1995, 0741; AE 1986, 0351; AE 2000, 0736; AE 1994, 0905). Egy másik elképzelés szerint Pilatus a Fekete-tenger mentén elterülő Pontusból származott és e helyről kapta nevét: GURGO i. m. 14.; WROE i. m. 26.

39 Mt 27, 19.

40 Önmagában furcsának tűnik Pilatus feleségének jelenléte Iudaeában. A helytartói hivatal általában magányos időszakot takart, Rómától távol; nem volt szokás, hogy a *magistratus*t neje is elkísérje a tartományba: KANY, Roland: *Die Frau des Pilatus und ihr Name. Ein Kapitel aus der Geschichte neutestamentlicher Wissenschaft. Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde des Urchristentums*, 1995/86, 106.; vö. SLUTER, Rev. Geo. (ed.): *The Acta Pilati*. M. B. Robins, 1879, 113. Viszont 21-től már lassanként feloldódott e korlátozás (*Tac. Ann.* 33–34.), aztán Pilatus befolyásos kapcsolatai révén is kiszöközhette, hogy feleségét magával vihesse a katonailag instabil provinciába: GURGO i. m. 18.

kuk üdvözölendő, ugyanakkor céljuk aggályosan megvalósítható. A témában legkorábbi írásos emléknek számító evangélium is legalább fél évszázaddal követte Pilatus iudaeai hivatalát, és már a Mátétól fennmaradt részletben is csak a névtelen γυνή, azaz feleség szó szerepel.⁴¹

A krónikairódalomban, illetve az apokrif iratokban viszont konkrét személy került rögzítésre: Πρόκλα, amelynek latin átírata Proculaként maradt fenn,⁴² Pontius Pilatus feleségeként.⁴³ Már a 4–5. században a Claudia *nomen gentilet* is hozzáfűzték Pilatus feleségének nevéhez,⁴⁴ akit így végül – bár nem következetesen – Claudia Proclának kereszteltek el az ókori, középkori egyházirodalomban.⁴⁵

41 Az első evangélium-magyarázatot a hagyomány Papiasnak tulajdonítja, akitől egyetlen lakonikus mondatot őrzött meg az utókor, amely azt a megállapítást tartalmazza, hogy Máté héberül állította össze Igéit (λόγια): Eus. *Hist. eccl.* 3, 39, 15. Ez nem sok információ, de legalább a későbbi időkben általánosan elfogadottá, tényzerűséggé alakulhatott a keresztyén egyházban. Ebből arra a következtetésre jutottak a bibliakutatók, hogy a Máté evangéliumaként számontartott mű egészében csak utólag, a 2. századot követően és görög nyelven kerülhetett kiadásra: KARNER Károly (szerk.): *Az Újtestámentom Szent Iratai (I. köt.)*. Sopron, A „keresztyén igazság” kiadása, 1935. Vagyis, mindaz, amit ma Máté evangéliumaként ismerünk, legjobb esetben az eredetinek görög fordítását takarja és meglehet, hogy e reprodukció nem is a legrégebben keletkezett szinoptikus írás: JACKSON CASE, Shirley: *The Origin and Purpose of the Gospel of Matthew. The Biblical World*, 1909/34, 393. Azt, hogy Máté evangéliuma került-e elsőként írásba foglalásra, nem tudjuk; lehetséges, hogy a többi evangélista nem is ismerte az eredeti művet: KÁLVIN János: *Evangéliumi harmónia. Máté, Márk és Lukács evangéliumának magyarázata (I. köt.)*. Ford. Buzogány Dezső. Budapest, a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2020, 23.

42 A magunk részéről a továbbiakban a görögnek megfelelő transzkripciót használjuk. Az angol nyelvű irodalom is az autentikusabb megfelelőt használja: CARINGTON, Smith: *Pilate's Wife? Antichthon* 1984/18, 102–107.

43 Mal. *Chron.* 309.; Az *Acta Pilati* és az *Evangeliium Nicodemi* nem említik Pilatus feleségének nevét, csak a feleség (*mulier*, γυνή) szó szerepel a vonatkozó részletben. Az apokrifok magyarázataiban tűnik elő Procla kommentári feltételezéséként: TISCHENDORF, Constantinus: *Evangelia Apocrypha*. Lipsia, Avenarius et Mendelssohn, 1853, 322. Vö. KANY i. m. 105. A kommentátorok végül az eredeti szöveget is kiegészítették a hipotetikus Procula adalékkal: THILO, Carolus Ioannes: *Codex Apocryhus Novi Testamenti (Tom. I.)*. Lipsia, sumptibus Frid. Christ. Guilielmi Vogel, 1832, 522. Szembeötlő különbség a két kódex között, hogy míg az 1832-ben kiadott megnevezi Pilatus feleségét, addig a későbbi, az 1853-ban megjelent könyv főszövegében ez nem található meg. További furcsaság, hogy Thilo művében máshol Priscillának nevezi Pilatus feleségét („*Pilati uxor vocatur Priscilla.*”): *Codex Apocryhus Novi Testamenti*. CXLV.

44 Pseudo-Dexter, *Chron.* 21; Fragmentum Chronici, *sive omnimoda historiae Fl. Lucii Dextri*, Saragossa, J. Calderon, 1619, 69–70. (A továbbiakban: Fl. L. Dextri, *Chron.*)

45 Elsőként talán Hieronymus nevezte Claudia Proclának Pilatus feleségét: GRÜLL, Tibor: *The Legendary Fate of Pontius Pilate. Classica et Mediaevalia*, 2010/61, 168.; CARINGTON i. m. 102.

A Pilatus életét tanulmányozó szerzők kötelességüknek érezték, hogy hidat képezzenek házassága és tartományi megbízatása között, ésszerű alternatívákat igyekeztek nyújtani a iudaeai helytartó ködbeveszett hivatali pályájára vonatkozóan. Törekvésük a Pilatus feleségével kapcsolatos fikciókat még tovább duzzasztotta. Proclát a császári családdal hozták kapcsolatba,⁴⁶ feltételezték, hogy Augustus és Tiberius rokonságába tartozott.⁴⁷ A Iulius-Claudius dinasztiába való beházasodás tekintélyes mértékben fellendíthette egy feltörekvő – megkopott lovagrendi címmel bíró – fiatal katona előmenetelét. Az érdekházasság-tézise a helytartói megbízatáshoz vezető karrier egyik hihető magyarázatának látszik.⁴⁸

A Pilatus feleségével kapcsolatos mondák már bejárták a világot, mire 1923-ban a régészek felettébb érdekes dologra bukkantak Bejrút külvárosában.⁴⁹ Egy szarkofág feltárásakor került elő két aranykarperec, az egyik a ΚΛΑΥΔ/ΠΡΟΚΛΑ, a másikon a ΚΛΑΥΔ/ΙΑ ΠΡΟ/ΚΛΑ gravírozás olvasható.⁵⁰ A szarkofágban megtalált egyéb leletek (érmék, gyűrű, füzérek, bútorok) alapján az elföldelés idejét a 3. századra datálták.⁵¹ A Claudia Procla Szarkofág és egy knósszoszi sír összehasonlító elemzése utóbb arra a következtetésre vezette a kutatókat, hogy a bejrúti lelet valószínűleg az 1. század második feléből származik.⁵² Amennyiben elfogadjuk az archeológiai analízis eredményét, egyúttal el kell ismernünk, hogy Claudia Proclát, feltehetően éltében jómódú asszonyt Pilatus idejében temették el. A koncepció szépséghibája az, hogy a néhai Claudia Proclát nem azonosíthatjuk Pilatus feleségével, hiszen feleségének a neve nem állapítható meg kétségét kizáróan a rendelkezésünkre álló információk alapján. A forráselemzéseink tükrében kijelenthetjük, hogy a Pontius Pilatus és Claudia Procla közötti kapcsolat kimutatása sikertelennek bizonyult, és racionális megközelítés szerint *ab origine* nem is vezethetett volna többre, mint amit Máté evangéliuma megőrzött.⁵³

46 *A gens Claudia* és az arisztokrata vérvonal az apokrif iratok kommentárjában is felvetődik: *Codex Apocryphus Novi Testamenti*. 522.; amely táptalajul szolgált a szakirodalmi elméletek elburjánzásának: KANY i. m. 107.

47 WROE szerint Claudia Procla Augustus unokája, Iulia Caesaris lánya lehetett: WROE i. m. 27–28. Maier bár elfogadja Proclát Pilatus feleségéként, kritikusan viszonyul a forrásokhoz: MAIER (1968) i. m. 351. GURGO viszont elszegényedett arisztokrata felmenők között képzel el Proclát, akinek a jobb élet reményét Pilatus jelentette (és talán rövidéletű gyermek is született házasságukból): GURGO i. m. 13.

48 GURGO i. m. 14.

49 MOUTERDE, René R. P.: *Sarcophages de Plomb Trouvés en Syrie*. *Syria* 1929/10, 238.

50 MOUTERDE i. m. 245.

51 Uo. 249.

52 CARINGTON i. m. 103.

53 Pilatus feleségének személyét illető vizsgálódásunk frappáns zárásaként pillantsuk a

Hogy Pilatus viselt-e valamilyen közhivatalt Rómában, hol katonáskodott, tagja volt-e a praetorianusoknak vagy éppen Tiberius bizalmas *praefectus praetoriója*, Seianus egyengette útját, nem tudjuk.⁵⁴

A Kr. u. 26. volt az egyik meghatározó esztendeje Róma történetének. Tiberius – feltehetően Seianus ösztönzésére⁵⁵ – Capri szigetére költözött, a testőrparancsnok – későbbi consul – pedig átvette a hatalmat és módszeresen eltávolította az útjában álló császári család tagjait.⁵⁶ A *princeps* innentől kezdve távol tartotta magát az államügyektől,⁵⁷ így Seianus saját embereivel szabadon frissíthette fel a hivatali apparátust,⁵⁸ vélhetően ő ültette Pilatust is a nem igazán népszerű Iudaea helytartói székébe.⁵⁹

3. Iudaea helytartója

A *principatus* idején a Birodalom tartományi igazgatása egyközpontú volt,⁶⁰ a provinciákat helytartók irányították.⁶¹ Az annektált tartományokat kormányzó *magistratusok* – így Pilatus is – a császár személyét⁶² – ekképp az egész Imperium Romanumot⁶³ – képviselték, hivatali tisztségük pontos terminológiája

következő tényekre. Vincent de Beauvais úgy vélte, hogy Claudia Procla az Újszövetségben (2Tim. 4, 21.) mindenképpen említésre került, így végül egy keresztyén testvérrel azonosította őt lásd: Fl. L. Dextri, *Chron.* 71. A görög orthodoxia úgy hiszi, a passió után Pilatus és felesége megtért, emiatt szentté avatták őket. Az orthodox kalendáriumban október 27-én Szent Prokla napját, a kopt egyházban június 25-én Szent Pilatus és Procla napját ünneplik: MAIER (1971) i. m.; GRÜLL Tibor: Pontius Pilatus. Egy karrier története. *Világosság* 2000/8–9, 66–90., 85.

54 WROE i. m. 22–23. GURGO i. m. 17.

55 Tac. *Ann.* 4, 41.

56 NÉMETH György – HEGYI W. GYÖRGY: *Görög–római történelem*. Budapest, Osiris Kiadó, 2011, 485.

57 Suet. *Tib.* 41.

58 GRÜLL (2000) i. m. 68.

59 SÁRY Pál: *Bűnvádi eljárások az Újszövetségben*. Budapest, Szent István Társulat, 2012, 69. A *dominatus* érájában működő caesareai Eusebius három évvel későbbre datálta Pilatus Iudaea-ba érkezését: *Dem. Ev.* 8, 2, 133. Bár Jézus révén az utókort rendkívüli módon foglalkoztatja a Iudaeai helytartó jogállása, a Római Birodalom fennállásakor e provincia igazgatása nem számított fontosabb tisztségnek: LÉMONON i. m. 17.

60 KELEMEN Miklós: *A Birodalom kormányzása. A Késő-római Birodalom közzolgálatára – jogi források elemzése alapján*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2007, 34.

61 JAKAB Éva: *Iustitia mérlege. Polgárok és peregrinusok a helytartó bírói fóruma előtt*. Szeged, Iurisperitus Kiadó, 2020, 26.

62 Ulp. 39 *ad ed.* D. 1, 18, 4.

63 GIOVANNINI, Adalberto – GRZYBEK, Erhard: *Der Prozess Jesu. Jüdische Justizautonomie*

és hatáskörük is az adott provincia közjogi státusza szerint különböző volt.⁶⁴

Mac. *de off. procons.* D. 1, 18, 1: *Praesidis nomen generale est eoque et proconsules et legati Caesaris et omnes provincias regentes, licet senatores sint, praesides appellantur: proconsulis appellatio specialis est.*

Ahogy a Digesta–fragmentumban olvasható, a tartományi vezető (*praeses*) általános megnevezés volt,⁶⁵ amelyet a *proconsulokra*, a *legati Caesarisra* és minden provinciái kormányzóra – még a szenátorokra nézve is – használtak. A *proconsuli* cím speciális lehetett. Macer, harmadik századi jogtudósnál⁶⁶ tehát megjelenik egy *nomen generale*, amely bizonyosan a helytartói hivatalra vonatkozik.⁶⁷ A forrásban szereplő *proconsul* és *legatus Caesaris* hivatalokat a szakirodalom a provinciák igazgatási struktúrája szerint differenciálta.

A tartományi igazgatás dichotomikus felosztása alapján beszélhetünk szenátusi és császári provinciákról.⁶⁸ A szenátusi provincia élén a *proconsul* állt, a császári provinciákat vagy a császár szenátori rangú bizalmasa,⁶⁹ a *legatus Augusti pro praetore* vagy a lovagrendi *procurator* kormányozta.⁷⁰ A provinciális rendszer kivételes tagjának számító Egyiptomot a *praefectus Aegypti* irányította,⁷¹ aki a provinciái *proconsullal* hasonló jogkörrel rendelkezett.⁷²

und römische Strafgewalt. München, Verlag Ernst Vögel, 2008, 42. JAKAB i. m. 28.; NÖRR, Dieter: *Imperium und Polis in der hohen Prinzipatszeit.* München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1966, 84.

64 JAKAB i. m. 26.

65 Az általános megnevezést feltehetően csak a 2. századtól használták: LEFEBVRE, Sabine: *L'administration de l'empire romain d'Auguste à Dioclétien.* Paris, Armand Colin, 2011, 127.

66 KUNKEL, Wolfgang: *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen.* Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1952, 256.

67 A *praeses*–terminus már Marcus Aurelius idejében ismert volt: *Paulys Realencyclopädie* (1894) i. m. 599.

68 MOMMSEN, Theodor: *Römisches Staatsrecht II.* Leipzig, Verlag von S. Hirzel, 1887³, 244.

69 FABBRINI, Fabrizio: *L'imperio di Augusto come ordinamento sovranazionale.* Milano, Giuffrè, 1974, 277.

70 PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A principátus közjoga.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2016, 125–127. MOMMSEN szerint a *legatusok* kizárólag lovagrendi származású helytartókat jelentettek: MOMMSEN i. m. 248.

71 Ulp. 15 *ad ed.* D. 1, 17, 1. A *praefectus Aegypti* jogköréhez lásd: HAENSCH, Rudolf: Die Bearbeitung von Petitionen in der Provinz Aegyptus. *ZPE*, 1994/100, 487–546.; JAKAB Éva: *Jogi pluralizmus és bírói jog a provinciákban.* In: GELLÉN Klára – GÖRÖG Márta (szerk.): *Lege et Fide.* Ünnepi tanulmányok Szabó Imre 65. születésnapjára. Szeged, Iurisperitus Kiadó, 2016, 247–256, 249skk.

72 PÓKECZ KOVÁCS i. m. 129.; HAENSCH, Rudolf: *Der exercitus Aegyptiacus – ein provinzieller Heeresverband wie andere auch?* In: LEMBKE, Katja – MINAS-NERPEL, Martina – PFEIFER,

A többségi vélemény szerint Iudaea lovagrendűek által kormányzott császári provincia volt.⁷³ E megállapítás tehát összhangban áll a történelmi adattal, miszerint a palesztinai tartomány időrendben ötödik,⁷⁴ *ordo equester*hez tartozó helytartója Pontius Pilatus lehetett.⁷⁵

Flavius Iosephus szerint maga Tiberius küldte Pilatust Iudaeába,⁷⁶ aki a – korábban szintén a császár által delegált⁷⁷ – tizenegyévnyi szolgálati időt teljesítő Valerius Gratust váltotta a helytartói székben.⁷⁸ A bírói hatalommal és *ius gladii*vel felruházott⁷⁹ Pilatus legfőbb helytartói kötelessége a provincia békéjének és nyugalmanak fenntartása volt (*pacata atque quieta provincia sit*

Stefan: Tradition and Transformation. Egypt under Roman Rule, Leiden–Boston, Brill, 2010, 111–132, 115. A iudaeai helytartók is a *proconsullal*, illetve a *legatusszal* azonos *imperiummal* rendelkeztek: SHERWIN-WHITE, A. N.: *Roman Society and Roman Law in the New Testament*. Oxford, Clarendon Press, 1963, 5.

73 FÖLDI András—HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Novissima Kiadó, 2022²⁶, 51.; JAKAB i. m. 27.; PÓKECZ KOVÁCS i. m. 128.; SHERWIN-WHITE i. m. 6. Vö. HAENSCH, Rudolf: Der Statthalterarchiv. *SZ*, 1992/100, 209–317, 297. Iudaea római igazgatása nem volt teljesen egységes. A régió Kr. e. 63–62 körül Cn. Pompeius Magnus keleti hódítóhadjáratai révén került a Római Birodalom fennhatósága alá: App. *Hist. Rom.* 12, 556.; CASTIGLIONE László: *Az ókor nagyjai*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982⁴, 278. Eredetileg – vélhetően I. Heródes haláláig – *cliensi* viszonyban állt Rómával [KIRNER, Guido O.: *Strafgewalt und Provinzialherrschaft. Eine Untersuchung zur Strafgewaltspraxis der römischen Statthalter in Judäa (6-66 n. Chr.)*. Berlin, Duncker & Humblot, 2004, 134.; NÉMETH–HEGYI W. i. m. 453.] majd Kr. u. 6 és 66 között bizonyosan helytartó által kormányzott provinciaként működött (KIRNER i. m. 138.; LÉMONON i. m. 33–35.). Vizsgálódásunk tárgykörére tekintettel a továbbiakban Iudaea igazgatásával kapcsolatos megjegyzéseink Pilatus hivatali idejére (a Kr. u. harmadik-negyedik évtizedre) koncentrálnak.

74 BALESTRA i. m. 54.; DEMANDT (2012) i. m. 45., WROE i. m. 61.

75 BOND i. m. 9. A Pontii a 2–3. században is több ízben jutottak hasonló *magistraturához* (pl. Moesia tartományi igazgatása esetében): *Paulys Realencyclopädie* (1953) i. m. 38–39., vö. WROE i. m. 22.

76 Jos. *bell.* 2, 169.

77 DEMANDT (2012) i. m. 46.

78 BOND i. m. 8. Iudaea helytartói közül Gratus és Pilatus hivatali ideje volt a leghosszabb: LÉMONON i. m. 46.; vö. GRÜLL (2000) i. m. 68.

79 PAULUS, Christoph G.: *Der Prozess Jesu – aus römisch-rechtlicher Perspektive*. Schriftenreihe der Juristischen Gesellschaft zu Berlin, Heft 194, Berlin, Walter de Gruyter GmbH, 2016, 19. FABBRINI i. m. 262. A pallosjog *princeps* általi átruházásához lásd: JAKAB Éva: *Filozófus a vádlottak padján*. In: JUHÁSZ Zsuzsanna – NAGY Ferenc – FANTOLY Zsanett (szerk.): *Sapienti sat. Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára*. Szeged, SZTE ÁJK, 2012, 221–232., 229.; KOCH, Werner: *Der Prozeß Jesu. Versuch eines Tatsachenberichts*. Berlin, Kiepenheuer & Witsch, 1966, 59.; PÓKECZ KOVÁCS i. m. 126.

*quam regit*⁸⁰).⁸¹ A helytartó *imperiuma* a császár utáni legteljesebb hatalmat jelentette,⁸² de területi hatálya az adott tartomány földrajzi kiterjedtségére korlátozódott (*in suae provinciae homines tantum imperium habet*⁸³).

Bár a helytartó felettebb széles körű jogkörrel rendelkezett, amely magában foglalta a *praefectus urbi*, a *praefectus praetorio*, a *consul* és a *praetor* hatáskörét is,⁸⁴ akadnak olyan szakirodalmi álláspontok, amelyek szerint Pilatus mégsem élvezhetett korlátlan hatalmat Iudaeában. Mielőtt e felvetéssel részletesen foglalkoznánk, célszerű kitérnünk a *legatus* jogállására.

Ulpianus beszámolója alapján a *legatusok* jogosultak voltak a foglyokkal szembeni eljárás lefolytatására, azok kihallgatására, viszont a *gladii potestast* mint rendkívüli megbízatást (*genus mandati extraordinarium*) és egyéb *coercitiós* jogosítványokat nem ruházhatott át a helytartó helyettesére.⁸⁵

Ismeretes volt azonban egy másik típusú *legatusi* hivatal is, amelyről Papinianus tudósít: a *legatus Caesaris*, azaz személy szerint a császár által küldött helytartó – *praeses* vagy *corrector provinciae*⁸⁶ – egy tartomány vezető tisztségviselője volt.⁸⁷

Egyes szerzők szerint Syria *legatusa*, aki Pilatus helytartósága idején L. Pomponius Flaccus volt,⁸⁸ felügyeleti jogkört gyakorolt Iudaea felett.⁸⁹ Az említett nézőpont képviselői az *Antiquitates Iudaicae* szövegéből indultak ki, amelynek vonatkozó részletei még Iudaea anektálását megelőző eseményekhez kapcsolódnak.

80 Ulp. 7 *de off. procons.* D. 1, 18, 13. *Legatos non oportet principem consulere* (Ulp. 1 *de off. procons.* D. 1, 16, 6, 2), vagyis a *legatusok*nak be kellett tartani a hivatalos utat, közvetlenül csak a *proconsul*hoz fordulhattak, aki viszont köteles volt konzultálni velük: JAKAB (2020) i. m. 33.

81 Vö. GIOVANNINI—GRZYBEK i. m. 45.

82 JAKAB (2020) i. m. 27; vö. MOMMSEN i. m. 247.

83 Paul. 13 *ad Sab.* D. 1, 18, 3.

84 Herm. 2 *iuris epit.* D. 1, 18, 10.

85 Ulp. 1 *de off. procons.* D. 1, 16, 6 pr.

86 A *praeses* generális helytartó-fogalomba a *corrector provinciae* is beletartozott: Herm. 2 *iuris epit.* D. 1, 18, 10. A *corrector* egy ritkán előforduló megjelölése a helytartói tisztségnek: HEUMANN, Hermann Gottlieb – SECKEL, Emil: *Heumanns Handlexikon zu den Quellen des Römischen Rechts*. Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1914⁹, 110.

87 Pap. 1 *resp.* D. 1, 18, 20.

88 SÁRY: i. m. 69.; URBÁN Erika: Jézus Krisztus pere. *Jog–Állam–Politika*, 2014/2, 83–103., 92.

89 BOND i. m. 5.; CZAJKOWSKI, Kimberley: *Law and Romanization in Judaea*. In: CZAJKOWSKI, Kimberley – ECKHARDT, Benedikt (ed.): *Law in the Roman Provinces*. Oxford, Oxford University Press, 2020, 84–100., 90–91.; ECK, Werner: *Rom und Iudaea. Fünf Vorträge zur römischen Herrschaft in Palaestina*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2007, 23sk; PAULUS i. m. 7.

Kr. u. 4-ben I. Heródes halálát követően, fia, Archelaos örökölte Iudaea trónját,⁹⁰ azonban a zsidók elégedetlensége és lázongása folytán a *princeps* hamar beavatkozott a tartomány igazgatásába.⁹¹ Heródes három fia között felosztotta területeit, Archelaos ethnarchaként (ἄξιωματι βασιλείας) megtarthatta Iudaea térségének fele részét.⁹² Kr. u. 6 körül zsidó küldöttség érkezett Rómába, amely az ethnarcha leváltását kérte.⁹³ Augustus Archelaos területét végül Szíriához csatolta és e provincia helytartójává Publius Sulpicius Quiriniust nevezte ki.⁹⁴ A szenátori rangú Quiriniusszal tartott a lovagrendi Coponius is, akit teljhatalommal felruházva (τοῦ κτείνειν λαβὼν παρὰ Καίσαρος ἐξουσίαν)⁹⁵ a császár Iudaea kormányzásával bízott meg.⁹⁶

Több szerző a szíriai *legatus* alárendelt helytartójának (‘Unterstatthalter’) véli Iudaea helytartóját,⁹⁷ aki egyébként is csupán segédcsoportokkal rendelkezett,⁹⁸ így a közbiztonság fenntartása érdekében akár a szomszédos provincia vezetőjének támogatására szorulhatott.⁹⁹ Ezen szakirodalmi megállapítások Iudaea provincia függetlenségét, önálló tartományi mivoltát is megkérdőjelezzik.¹⁰⁰

90 Jos. Ant. 17, 188; 17, 310.

91 Jos. Ant. 17, 300.

92 Jos. Ant. 17, 317.

93 Jos. Ant. 17, 342.

94 Jos. Ant. 17, 355.

95 Jos. bell. 2, 117.

96 Jos. Ant. 18, 1–2. Coponius volt az első római helytartója Iudaeának: BOND i. m. 54. Az *Antiquitates* pedig kizárólag róla és Pilatusról tesz említést Iudaea helytartói közül: BOND i. m. 8.

97 KIRNER i. m. 149.; PAULUS i. m. 6; PETER i. m. 3–4.

98 DEMANDT egy lovasosztagra és öt *cohorsra* (*cohortes auxiliae*) – összesen közel 3000 katonára – becsüli Pilatus táborát: DEMANDT (2012) i. m. 45. Hasonló eredményre jut Bond, Grüll és Peter is: BOND i. m. 13; GRÜLL (2000) i. m. 67.; PETER i. m. 1. COTTON – aki Iudaeát önálló provinciaként csak 44 utáni állapotában fogadja el – szignifikánsan nagyobb alakulatot, légiókat feltételez: COTTON, Hannah M.: *Some Aspects of the Roman Administration of Judaea/Syria-Palaestina*. In: ECK, Werner (hrsg.): *Lokale Autonomie und römische Ordnungsmacht in den kaiserzeitlichen*. München, R. Oldenbourg Verlag, 1999, 75–91., 81. A *legatus Augusti* irányítása alatt állandó katonai csapatok álltak: KUNKEL, Wolfgang – WITTMANN, Roland: *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik (Zweiter Abschnitt, Die Magistratur)*. München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1995, 337.

99 A szíriai és a Iudaeai helytartók fegyveres ereje közötti különbség alapján Ghiretti arra következtet, hogy Iudaea biztonsága Szíria légióitól függött, Iudaea helytartója pedig Szíria helytartójának volt alárendelve: GHIRETTI, Maurizio: Lo «status» della Giudea dall'età Augustea all'età Claudia. *Latomus*, 1985/44, 751–766, 760.

100 CZAJKOWSKI i. m. 91.; COTTON i. m. 77. COTTON szerint csak 44-ben, Heródes Agrippa

A provinciái autonómia kérdése tartományonként vizsgálandó, mindazonáltal a meghódított terület a Római Birodalom részévé vált, és ezáltal ott is a római közigazgatási rendszer lépett életbe.¹⁰¹ A modern értelemnek megfelelő közigazgatási egység fogalmához legközelebb a *provincia stipendiaria* terminus állhat.¹⁰² Vagyis a közigazgatással együtt az adófizetési kötelezettség is a provincia általános ismérvei közé sorolandó.¹⁰³

A magunk részéről úgy gondoljuk, Syria erőfölénye és a *legatus* katonai segítségnyújtása önmagában nem eredményezi Iudaea alárendelt helyzetét,¹⁰⁴ a szembetűnő eltérés tartományigazgatási megfontolásokkal magyarázható. Iudaea újonnan annectált provincia volt a már korábban is római *magistratusok* által kormányzott Syria és Aegyptus között. Augustus az *ordo equester* soraiból választotta delegáltját, aki társadalmi státusza révén csak kisebb katonai alakulat felett rendelkezhetett. Paulus megállapítja továbbá a helytartói *imperium* területiális korlátozottságát: *Praeses provinciae in suae provinciae homines tantum imperium habet, et hoc dum in provincia est: nam si excesserit, privatus est.*¹⁰⁵ Egy provincia helytartója tehát nincs feljogosítva arra, hogy – önhatalmúlag – beavatkozzon egy másik provincia igazgatásába, *imperiumát* csak addig gyakorolhatja, amíg saját területén tartózkodik.¹⁰⁶

A nem jogi forrásokban is az annectált Iudaea – Archelaos egykori ethnarchiájához hasonlóan – önálló igazgatású tartományként jelenik meg.¹⁰⁷ Syria és Iudaea kulturális hagyományainak különbözősége is gátolhatta a két tartomány közös irányítását.¹⁰⁸

-
- uralkodása után került Iudaea független provinciaként római fennhatóság alá: uo. 79.
- 101 PÓLAY Elemér: Jogrendszerek az ókori Rómában. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Iuridica et Politica*, 1960, 7(2), 14. A provinciák és a Római Birodalom közigazgatási egységeinek kapcsolatához lásd: HAMZA Gábor: *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1998, 112–120.
- 102 Gai 2, 21.
- 103 SHERWIN-WHITE szerint a provinciái igazgatás három meghatározó feltételei az alábbiak: „permanent military occupation, regular taxation, and Roman supervision of public order, including jurisdiction and municipal government (SHERWIN-WHITE i. m. 12.).”
- 104 Vö. KELEMEN i. m. 45.
- 105 Paul. 13 *ad Sab.* D. 1, 18, 3.
- 106 A helytartó hivatali ideje alatt megszakítás nélkül volt köteles a tartományban tartózkodni: Marc. 1 *de iud. publ.* D. 1, 18, 15.
- 107 Tac. *Ann.* 2, 42, 2; Tac. *Hist.* 5, 9, 3; Lk 23, 5-7. Vö. Vell. *Hist.* 2, 37, 5; 2, 97, 4.
- 108 STERN, M.: *The Province of Judaea*. In: SAFRAI, S. – M. (ed.): *The Jewish People in the First Century* (vol. 1). Assen 1974, 308–376., 309.

Mindezek tükrében arra a megállapításra juthatunk, hogy Syria *legatusa de iure* nem avatkozhatott Iudaea igazgatásába.¹⁰⁹ Legfeljebb a iudaeai helytartó kérésére vagy a régió több területét is veszélyeztető offenzíva esetén mozgósíthatta *beneficiarius* légióját,¹¹⁰ hogy a „notóriusan nyugtalan” nép zúgolódását féken tarthassa.¹¹¹ Végül Ulpianus pallosjoggal felruházott helytartóra vonatkozó megállapítását szeretnénk e kérdéshez kapcsolódóan idézni: *Qui universas provincias regunt, ius gladii habent...*¹¹²

Iudaea provinciái igazgatásáról tehát nem alakult ki egységes álláspont a szakirodalomban. E kérdésnél viszont sokkal problematikusabbnak bizonyult Pontius Pilatus *magistraturájának* meghatározása. Évtizedek óta folyik a helytartói hivatal azonosításával kapcsolatos szakmai vita, amennyiben pedig a primer forrásokban tapasztalható ellentmondásokat is e körben említenénk, már több évezred adatát borító homályba csöppennénk.

Három lehetséges *magistratura*-típus merült fel az irodalomban, és zömük ókori forrásokkal is alátámasztható. A helytartót egyesek *legatusnak*,¹¹³

109 KIRNER i. m. 149.

110 KELEMEN i. m. 46.

111 JONES, A. H. M.: *Augustus*. ford. Gődény Endre. Budapest, Gondolat, 1976, 114.; GRÜLL (2010) i. m. 151. Vö. BOND i. m. 14–15. A syriai helytartó valószínűleg nem önzetlenül nyújtotta támogatását kollégája részére, némi befolyása lehetett a iudaeai politikába: DEMANDT (1993) i. m. 56; MAIER (1971) i. m. 367. Syria kulcsfontosságú szereplője volt a Birodalom védelmi rendszerének, katonai expedíciókat és hódítóhadjáratokat folytatott a keleti régióban: LÉMONON i. m. 68. Ennél fogva Syria helytartója a császár külön megkeresése nélkül is jogosult lehetett Iudaea ügyeibe beavatkozni, amennyiben a helybéli helytartó a Pax Romana fenntartásában segítségre szorult. Ahogy Lémonon írja, a syriai helytartó „une sorte de référence” volt, indokolatlanul nem avatkozhatott a szomszédos tartomány igazgatásába, viszont a közbiztonság megőrzése, vagy esetleg a lakosok panasza folytán jogosult volt számonkérni Iudaea helytartóját és a felmerült problémákról tájékoztatni a *princepst*: LÉMONON i. m. 69.

112 Ulp. 1 *opin.* D. 1, 18, 6, 8.

113 ZLINSZKY János: *Jézus pere*. In: KOLTAY András (szerk.): Zlinszky János. A XII táblától a 12 ponton át a magánjog új törvénykönyvéig. Budapest, Szent István Társulat, Az Apostoli Sentszék Könyvkiadója, 2013, 433–446., 433.

mások *procurator*nak,¹¹⁴ megint mások pedig *praefectus*nak¹¹⁵ titulálják. Nézetünk szerint Pilatus *magistraturájának* detektálása az eredeti szövegek feldolgozásával valósítható meg.¹¹⁶

Elöljáróban szükséges jelezni, hogy az alább vizsgálandó források többsége Pilatus helytartói hivatalát követően keletkezett. Philón működése nagyjából egybeesett Pilatus iudaeai megbízatásával, míg Josephus munkái a Kr. u. 1. század második felében íródtak, így a szerző nem is lehetett szemtanúja a történeteknek.¹¹⁷ Tacitus *Annales*ának gyakran hivatkozott részlete ugyancsak később, Traianus uralkodásának idejéből – talán a 110-es évekből – származik.¹¹⁸

-
- 114 BAUDOIN, Anne-Catherine: *Le jugement de Pilate. Pilate juge et Pilate jugé*. In: VINCENT, Catherine (dir.): *Justice et miséricorde – Discours et pratiques dans l’Occident médiéval*. Presses Universitaires de Limoges, coll. “Cahiers de l’Institut d’Anthropologie Juridique”, 2015/43, 27–55., 33. DOYLE, A. D.: *Pilate’s career and the date of crucifixion*. *The Journal of Theological Studies*, 1941, 42(1), 190–193., 190; KELLNER, Heinrich: *Die römischen Statthalter von Syrien und Judäa zur Zeit Christi und der Apostel*. *Zeitschrift für katholische Theologie*, 1888, 12(4), 633–634.; KRAELING, Carl H.: *The Episode of the Roman Standards at Jerusalem*. *The Harvard Theological Review*, 1942, 34(4), 263–289.; HOWARD, Martin: *The Legend of Pontius Pilate*. *Amsterdamer Beiträge zur Älteren Germanistik*, 1973/5, 95–118.; MCGING, Brian: *Pontius Pilate and the Sources*. *The Catholic Biblical Quarterly*, 1991, 53(3), 428.; WINTER, Paul: *A Letter from Pontius Pilate*. *Novum Testamentum*, 1964, 7(1), 40–42.; SOUTER i. m. 3721.; GERS-UPHAUS i. m. 9.; GRÜLL (2000) i. m. 68.; SÁRY i. m. 69.; URBÁN i. m. 91.; SMALLWOOD, Mary E.: *Some notes on the Jews under Tiberius*. *Latomus*, 1956/15, 314.; FÖLDI—HAMZA i. m. 212. *Paulys Realencyclopädie* (1894) i. m. 1322.
- 115 BALESTRA i. m. 54–55.; COTTON, Hannah M.: *The impact of the roman army in the province of Judaea/Syria Palaestina*. In: DE BLOIS, Lukas – LO CASCIO, Elio (ed.): *The Impact of the Roman Army (200 B.C. – A.D. 476). Economic, Social, Political, Religious and Cultural Aspects*. Boston–Leiden, Brill, 394.; DEMANDT (1993) i. m. 51.; DEMANDT (2012) i. m. 48.; GHIRETTI i. m. 765.; JONES i. m. 114.; MAIER (1971) i. m. 362.; MACADAM, Henry I.: *Quod scripsi, scripsi. Pontius Pilate redivivus*. *The Polish Journal of Biblical Research*, 2018/17, 129.; KIRNER i. m. 150.; MAYER-MALY, Theo: *Rechtsgeschichtliche Bibelkunde*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 2003, 57.; REYNOLDS, Joyce: *Roman Epigraphy 1961–65*. *The Journal of Roman Studies* 1966/56, 119.; TAYLOR i. m. 565.
- 116 Jelen írás terjedelmi korlátaira figyelemmel, valamennyi idekapcsolódó antik forrást nem tudunk szemügyre venni. A következőkben az általunk megkerülhetetlennek vélt szöveghehelyekkel foglalkozunk.
- 117 FALUS Róbert: *Az antik világ irodalmi*. Budapest, Gondolat, 1980², 616–617.; VAN HENTEN, Jan Willem: *Josephus as Narrator*. In: BECKER, Eve-Marie—RÜPKE, Jörg (hrsg.): *Autoren in religiösen literarischen Texten der späthellenistischen und der frühkaiserzeitlichen Welt*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2018, 129.
- 118 BORZSÁK István: *Tacitus. Annales I–III*. In: Szádeczky-Kardoss Samu (szerk.): *Auctores Latini XIII*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1970, 10–11.

Az 1. század első feléből, a legkorábbi Pilatus tisztségére vonatkozó forrás Philón révén maradt ránk,¹¹⁹ amelyben mint ἐπίτροπος kerül említésre.¹²⁰

Az *Antiquitates Judaicae*ben Pilatus ἡγεμῶν-ként jelenik meg.¹²¹ Az ἡγεμῶν általánosságban fejedelmet, elöljárót, vezetőt jelent,¹²² amely a D. 1, 18, 1 alatt említett *praeses* terminussal rokonítható.¹²³

Josephus főműve a *De bello Judaico* elkészítése után látott napvilágot. Utóbb említett munkájában viszont¹²⁴ – akárcsak Philón – Tiberius Iudaeaba küldött ἐπίτροπος-ának nevezi Pilatust.¹²⁵

A szakirodalomban uralkodó nézet szerint az ἐπίτροπος latin megfelelője a *procurator*.¹²⁶ E téren anakronizmus észlelhető, hiszen Josephus korábbi munkájában egy speciális helytartói tisztséget ír le, míg utóbb megjelent művében a *nomen generalét* használja.

Tacitus expressis verbis *procurator*nak minősíti Pontius Pilatust, aki Tiberius uralkodása alatt Christust kivégeztette.¹²⁷

Mint láthatjuk, a klasszikus forrásokban a helytartói, illetve a *procuratori* titulus lelhető fel, ez tehát alapot szolgálhatott a szakirodalom számára, hogy Pilatus *magistraturáj*át ekként azonosítsa. A *procurator*-konceptió általánosan elfogadott volt egészen a paradigmaváltást előidéző caesareai felirat felbukkanásáig.

1961-ben a Missione Archeologica Italiana Caesareában egy Kr. u. 1. századra datált 82x68x21 cm-es mészkőfeliratot tárt fel,¹²⁸ amelyen a következő szöveg olvasható:

119 GERS-UPHAUS i. m. 2.

120 Phil. *Leg.* 299.

121 Jos. *Ant.* 18, 55.

122 Máté és Lukács is ezzel a kifejezéssel írják le Pilatus hivatalát: Mt 27, 2; Lk 3, 1.

123 A *praeses* is csak utóbb vált szakkifejezéssé, majd idővel a helytartói tisztség egy speciális meghatározásaként használták: *Paulys Realencyclopädie* (1894) i. m. 598.

124 Josephus következetlenül operál a helytartói tisztségek különböző típusaival. Pilatus esetében felváltva az ἡγεμῶν és az ἐπίτροπος terminusokat használja, Pilatus elődjét, Valerius Gratust ellenben ἑπαρχος-nak (= főtitzt, tartományi helytartó), Iudaea első helytartóját, Coroniust pedig ugyancsak ἐπίτροπος-nak nevezi: Jos. *Ant.* 18, 33; *bell.* 2, 117. Az ἑπαρχος egyébiránt a *praefectus* görög megfelelője: BALESTRA i. m. 56.; LÉMONON i. m. 45–78.; *Paulys Realencyclopädie* (1954) i. m. 1257.

125 Jos. *bell.* 2, 169.

126 BOND i. m. 12; GERS-UPHAUS i. m. 10.

127 Tac. *Ann.* 15, 44.

128 A felirat epigráfiai elemzését lásd: ALFÖLDY, Géza: Pontius Pilatus und das Tiberieum von Caesarea Maritima. *SCI*, 1999/18, 85–108.; UÓ.: Nochmals: Pontius Pilatus und das Tiberieum von Caesarea Maritima. *SCI*, 2002/21, 133–148; BARTINA, Sebastian: Pilato en una inscripción monumental de palestina. *Cultura Bíblica*, 1962/19, 170–175.; BORHY László: A caesareai Pilatus-felirat. *Múlt és jövő*, 1991/4, 46–49.; BRUNT, P. A.: Procuratorial Jurisdiction. *Latomus*, 1966/25, 460–489.; DEGRASSI, Attilio: Sull'iscrizione

- 1 [_ _ _]S TIBERIÉVM
 2 [_ _ PO]NTIVS PILATVS
 3 [PRAEF]ECTVS IVDAE[A]E
 4 [_ _ _ _ _]É[_ _ _ _ _]

Noha a felirat teljes egészében nem olvasható, Pilatus hivatali címének rekonstrukcióját a kutatók közmegegyezéssel elfogadták. A mészköttábla Pontius Pilatus *praefectus Iudaeae* Tiberius iránti hűséges szolgálatának szimbóluma, amely egy épület homlokzatán díszelgett.¹²⁹ A szöveg leghiányosabb első és utolsó sorának szakirodalomban felmerült különböző értelmezési lehetőségei a felirat keletkezését is különböző okokra vezették vissza.¹³⁰ Mindazonáltal – jelenlegi ismereteink alapján – e lelet tekinthető a leghitelesebb történeti forrásnak Pilatus *magistraturájának* meghatározását illetően.

Fentieket összefoglalva arra a következtetésre juthatunk, hogy Iudaea annektált részének igazgatását Augustus és Tiberius is egy lovagrendi *magistratusra* bízta, aki csak *cohortes auxiliae* felett rendelkezhetett. A régió sajátos kultúrája és a *princeps* Iudaea klienskirályaival kialakított államközi kapcsolata révén egy Egyiptomhoz hasonló *praefectura* létesítését indo-

di Ponzio Pilato. *Rendiconti della classe di scienze morali, Storiche e filologiche*, 1964/19, 59–65.; FROVA, Antonio: L'iscrizione di Ponzio Pilato a Cesarea. *Rendiconti dell'Istituto Lombardo, Accademia di Scienze e Lettere*, 1961/95, 419–434.; GATTI, Clementina: A proposito di una rilettura dell'epigrafe di Ponzio Pilato. *Aevum*, 1981/55, 13–21.; GRÜLL, Tibor: Pilate's Tiberium. A new approach. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2001, 41(3–4), 267–278.; LABBÉ, Gilbert: Ponce Pilate et la munificence de Tibère. L'inscription de Césarée. *Revue des Études Anciennes*, 1991, 93, 277–297.; LIFSCHITZ, Baruch: Inscriptions latines de Césarée (Caesarea Palaestinae). *Latomus*, 1963/22, 783–784.; LÉMONON i. m. 23–32.; PRANDI, Luisa: Una nuova ipotesi sull'iscrizione di Ponzio Pilato. *Civiltà classica e cristiana*, 1981/2, 25–35.; REYNOLDS i. m. 116–121.; TAYLOR i. m. 564–575.; VARDAMAN, Jerry: A New Inscription Which Mentions Pilate as „Prefect”. *Journal of Biblical Literature*, 1962/81, 70–71.; WEBER, Ekkehard: Zur Inschrift des Pontius Pilatus. *Bonner Jahrbücher*, 1971/171, 194–200.

129 Egyes szerzők szerint a *princeps* dicsőítésére épített templomról lehet szó: GATTI i. m. 14.; TAYLOR i. m. 566.; VARDAMAN i. m. 71. Mások úgy vélik egy *theatrum*-ban Tiberius tiszteletére rendezett játékokkal állhat kapcsolatban: ALFÖLDY (1999) i. m. 87sk.; BORHY i. m. 48.; FROVA i. m. 420.; GRÜLL (2002) i. m. 101.

130 A szöveg első sorának számos rekonstrukciós lehetősége ismert pl. *[Caesarien]s(ibus) Tibérium;* *[Iudaei]s Tibérium;* *[Nauti]s Tibérium;* *[Kal(endis) Iulii]s Tibérium;* *[Dis Augusti] s Tibérium;* *[nauti]s Tibérium*. Az utolsó sor is sokféleképpen feltölthető pl. *[d]é[dit];* *[fecit, d]é[dicavit];* *[dedicavit];* *[fécit];* *[ref]é[icit];* *[de suo] é[didit]*. A magunk részéről Degrassi, Alföldy és Grüll rekonstrukciót tartjuk a leghelyesebbeknek: DEGRASSI i. m. 62.; ALFÖLDY (1999) i. m. 106.; GRÜLL (2002) i. m. 108.

kolták. Tehát Iudaea teljes elfoglalását (Kr. u. 44.) megelőzően a provinciai közigazgatás vezetője *praefectus* tisztséget töltött be és majd csak Claudius uralkodásától kezdődően nevezték e terület helytartóját *procurator*nak.¹³¹

4. Pilatus és Iudaea lakossága

Heródes halálát követően (Kr. e. 4.) trónviszály alakult ki utódai között, amelynek folyamánként Iudaea lakossága folyamatosan kifejezésre juttatta az anarchikus állapottal szembeni elégedetlenségét.¹³² Róma ugyan elismerte Archelaost királyként, a zsidó küldöttség mégis panaszt tett ellene Augustusnál. Felkelések végeláthatatlan sorozata vette kezdetét, és így a provinciai béke fenntartása is veszélybe került. A belviszály a helytartói igazgatás ellenére sem szűnt meg teljesen.¹³³

Hasonló állapotok fogadták Pilatust, aki Iudaeába érkezésekor nyomban kiváltotta a zsidóság ellenszenvét azzal, hogy Jeruzsálemben kihelyeztette a császár hadijelvényeit (Καίσαρος εικόνας; ἐπιχρῦσους ἀσπίδας).¹³⁴ A zsidók törvényeik megsértéseként (εἰκόνων ποιήσιν ἀπαγορεύοντος ἡμῖν τοῦ νόμου)¹³⁵ értékelték a helytartó szokatlan tettét¹³⁶ és napokon keresztül kérelték, hogy távolítsa el a képmásokat.¹³⁷ Az *amicus Caesaris* viszont erre

131 BOND i. m. 12.; BOWMAN, Alan K. – CHAMPLIN, Edward – LINTOTT, Andrew (ed.): *The Cambridge Ancient History (vol. 10)*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996², 751.; BRUNT, P. A.: Procuratorial Jurisdiction. *Latomus*, 1966/25, 461–489., 463.; COTTON (1999) i. m. 77.; DEMANDT (1993) i. m. 51.; FABBRINI i. m. 262.; GHIRETTI i. m. 765.; LÉMONON i. m. 54.; PETER i. m. 1.; PÓKECZ KOVÁCS i. m. 128.; SHERWIN-WHITE, A. N.: Procurator Augusti. *Papers of the British School at Rome*, 1939/15, 12. *Vö. Tac. Ann.* 12, 60.; FÖLDI—HAMZA i. m. 51.; JONES i. m. 114.

132 „After the death of Herod the Great there was an eruption of civil violence in Judaea”: MCGING i. m. 418.

133 *Jos. Ant.* 17, 254; 17, 269–270; 17, 317; 18, 3; *bell.* 2, 55; 2, 93; LÉMONON i. m. 33–34. Josephus múltidéző feljegyzéseit olyan stílusban adja közre, mintha éppen akkor, környezetében tapasztalt eseményekről lenne szó: ΡΙΤΟΟΚ, Zsigmond: Josephus and Homer. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1989/32, 137.

134 *Jos. bell.* 2, 169; *Phil. Leg.* 299. Josephus és Philón szerint Pilatus ismerte a zsidó hagyományokat, a korábbi helytartók gyakorlatát, ezek ellenére kiállította a képmásokat. A szerzők tehát a *praefectus* e „sajátos bemutatkozását” provokációnak tekintik. Lásd ehhez: KRAELING i. m. 265sk.

135 *Jos. Ant.* 18, 55. *Vö. Phil. Flacc.* 48–50.; 2Móz. 20, 4

136 A korábbi helytartók a hadijelvényeket díszek nélkül vitették be a városba: *Jos. Ant.* 18, 56. *Phil. Leg.* 300. A *signum*okon a római állam jelképei, katonai motívumok és istenábrázolások is szerepelhettek: GRÜLL (2000) i. m. 69–70.

137 *Jos. Ant.* 18, 57; *bell.* 2, 170–171. Philón elbeszélésében aranypajzsok (ἐπιχρῦσους ἀσπίδας)

nem volt hajlandó,¹³⁸ mert úgy vélte, azzal a császár személyét sértené (διὰ τὸ εἰς ὕβριν Καίσαρι φέρειν). Csaknem fegyveres összecsapásba torkollott a zsidók protestálása, de végül Pilatus mégsem alkalmazta katonai erejét, hanem gondoskodott a jelvények eltávolításáról.¹³⁹

Döntését valószínűleg a sokaság élére állított klienskirályok fenyegetése előzte meg (οὐκ ἔστιν ἀτιμία νόμων ἀρχαίων αὐτοκράτορος τιμή. μὴ πρόφασις τῆς εἰς τὸ ἔθνος ἐπηρείας ἔστω σοι Τιβέριος.).¹⁴⁰ A zsidók a korábban bevált taktikát alkalmazták:¹⁴¹ Tiberiust méltatták (μὴ πρόφασις τῆς εἰς τὸ ἔθνος ἐπηρείας ἔστω σοι Τιβέριος οὐδὲν ἐθέλει τῶν ἡμετέρων καταλύεσθαι) és közölték Pilatussal, hogy amennyiben továbbra sem tartja tiszteletben ősi szokásait, a császárhoz fordulnak (δεώμεθα τοῦ δεσπότη).¹⁴² Pilatusnak szégyellnivalója lehetett a *princeps* előtt, mert valószínűleg nem voltak teljesen alaptalanok a nép sérelmei: korrupció (δωροδοκίας), inzultusok (ὑβρεις), rablások (ἀρπαγὰς), ítélet nélküli kivégzések (ἀκρίτους καὶ ἐπαλλήλους φόνους), szüntelen kegyetlenkedés (ὠμότητα διεξελθόντες).¹⁴³

szerepelnek, melyek a néhai Heródes jeruzsálemi palotájában vagy templomában (κατὰ τὴν ἱερόπολιν Ἡρώδου βασιλείοις) kerültek kiállításra: Phil. *Leg.* 299. A római államot szimbolizáló tárgyak eltérő megnevezésével kapcsolatban lásd: SCHWARTZ, Daniel R.: Josephus and Philo on Pontius Pilate. *The Jerusalem Cathedra*, 1983/3, 31–35.

138 Az eredeti, Jn 19, 12-ben írt görög kifejezés: Φίλος τοῦ Καίσαρος. BALESTRA i. m. 62; GURGO i. m. 17.; DEMANDT (2012) i. m. 60.; FAZEKAS István: *Amicus caesaris. Jézus perének zsidó és római jogi jellemzői*. Budapest, Napkút Kiadó, 2016, 73.; SÁRY i. m. 69.; ZLINSZKY i. m. 444. A titulus a Szeleukida Birodalom οἱ βασιλέως φίλοι intézményére vezethető vissza és alapvetően egy privilegizált társadalmi pozíciót („honorary position”) jelentett: CUSS, Dominique: *Imperial cult and honorary terms in the New Testament*. Fribourg, Fribourg University Press, 1974, 44–49. Vö. SHERWIN-WHITE (1939) i. m. 17–18. A szeleukida hatás a – Iudaeához hasonlóan *praefectus* irányítása alatt álló – sajátos közigazgatású hellenisztikus Egyiptom esetében is érzékelhető volt: MAFFI, Alberto: *Klassisches griechisches und hellenistisches Recht*. In: THÜR, Gerhard (hrsg.): *Antike Rechtsgeschichte. Einheit und Vielfalt*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005, 14–15. Kérdéses, hogy e bizalmi kapcsolatot Pilatus Tiberiusszal vagy Seianusszal ápolta vö. Tac. *Ann.* 6, 8 (...*ut quisque Seiano intimus ita ad Caesaris amicitiam validus*).

139 Jos. *Ant.* 18, 58–59; *bell.* 2, 172–174.

140 Phil. *Leg.* 300.

141 Jos. *Ant.* 17, 299; 17, 342; *bell.* 2, 80; 2, 80. Vö. Jn 19, 12.

142 Phil. *Leg.* 301.

143 Phil. *Leg.* 302. Végül eljuthatott a zsidók panasza Rómába, mert maga Tiberius utasította Pilatust a hadijelvények eltávolítására: „μετακομισθῆναι ἐκ τῆς μητροπόλεως εἰς τὴν ἐπὶ θαλάττῃ Καισάρειαν» (Phil. *Leg.* 305). A zsidók által panaszoltak korántsem mentek ritkaságszámba a *principatus* provinciáiban, több helytartó is követett el hasonlókat, szétfeszítve a tartományi igazgatással elnyert *imperium* kereteit: Phil. *Flacc.* 105–106.

Pilatus hamarosan ismét magára vonta a lakosság haragját. A *praefectus* vízvezetékot tervezett építeni,¹⁴⁴ amellyel a város vízellátását is hatékonyabban tehetné volna.¹⁴⁵ A zsidók azt kifogásolták, hogy beruházását a templom pénzből, a szentnek tekintett kincsből (τὸν ἱερὸν θησαυρὸν, καλεῖται δὲ κορβωνᾶς) kívánta finanszírozni.¹⁴⁶ Ezt a lázadást már nem hagyta megtorlatlan Pilatus, sokan életüket veszítették az összecsapásban (ολλοὶ μὲν αὐτῶν ταύτη καὶ ἀπέθνησκον).¹⁴⁷

Bár nem tartozik primer forrásaink közé, Lukács evangéliumában találunk egy csekély adalékot Pilatus további agressziójáról.¹⁴⁸ A helytartó állítólag „galileaiak vérét áldozatuk vérevel elegyítette”¹⁴⁹ (ἔμιξεν μετὰ τῶν θουσιῶν αὐτῶν).¹⁵⁰ A mondatnyi történetből semmi biztosat nem tudunk meg, de annyi azért kijelenthető, hogy egy szentélyben áldozatbemutatás közben ölni a rómaiak szerint is súlyos bűnnek számított volna.¹⁵¹

Nem csak a zsidóság részesült a római retorzióban, a szamaritánusok messianisztikus mozgalma is végzetes következményekkel járt. 36-ban a szamaritánusok egy hamis próféta felbujtására (ὀλίγω τὸ ψεῦδος) – fegyveresen (οἱ δὲ ἐν ὄπλοις) – kivonultak a Garizim-hegyre, hogy Mózes ereklyéit felkutassák.¹⁵² A felhevült tömeg egyre csak nőtt, a rómaiak pedig egy újabb lázadás kitörésétől tartottak.¹⁵³ Pilatus katonáival elzárta a hegyre vezető utat és vérbe fojtotta a zavargást.¹⁵⁴ Ez lehetett utolsó és legbrutálisabb közrendvédelmi intézkedése.¹⁵⁵

A történetek után a szamaritánusok küldöttsége felkereste Syria helytartóját, Lucius Vitelliust és panaszt tettek Pilatus cselekményeiről (κατηγόρου ἐπὶ τῇ σφαγῇ τῶν ἀπολωλότων).¹⁵⁶ A *legatus Augusti* nem volt feljogosítva arra, hogy igazságot tegyen az idegen ügyben, így Pilatust felszólította, hogy

144 Az *aquaeductus* négyszáz stadion (τετρακοσίων σταδίων) hosszúságú lett volna, az építési vállalkozás kimenetelével kapcsolatban lásd: GRÜLL (2000) i. m. 72–73.

145 Jos. Ant. 18, 60; bell. 2, 175.

146 Jos. uo.

147 Jos. Ant. 18, 62; bell. 2, 177.

148 KELLNER i. m. 633.; MARTIN i. m. 96.

149 KÁLVIN értelmezésében Pilatus emberi vérral keverte össze az áldozati vért, a gyilkosság alanyai pedig szamaritánusok voltak: KÁLVIN i. m. (III. köt.) 150.

150 Lk 13, 1. A templomban történt drámai eseményekre Eusebius is utal: *Hist. Eccl.* 2, 5, 7.

151 Az evangélium-részlet elemzését lásd: GRÜLL (2000) i. m. 73.

152 Jos. Ant. 18, 85.

153 Jos. Ant. 18, 86.

154 Jos. Ant. 18, 87.

155 DEMANDT (1993) i. m. 56.

156 Jos. Ant. 18, 88.

utazzon Rómába, ahol majd a császár ítélkezik felette (γενησόμενον Πιλᾶτον ἐκέλευσεν ἐπὶ Ῥώμης ἀπιέναι πρὸς ἃ κατηγοροῦν οἱ Σαμαρεῖται διδάξοντα τὸν αὐτοκράτορα).¹⁵⁷ Pilatus távollétének idejére Vitellius új helytartót, barátját, Marcellust kérte fel Iudaea irányítására.¹⁵⁸ Pilatus tizenegy évnyi provinciai igazgatás után készült hazatérni, útközben érthette Tiberius halálhíre.

Itt kell megemlítenünk még Pilatus levelezésének kérdését. A múlt században figyeltek fel a kutatók Pilatus és Tiberius üzenetváltásaira. Sokan kétségbe vonták a levelek valóságát, azonban a Liverpoolban feltárt dokumentumokat az Archivum Apostolicum Vaticanum megvizsgálta és álláspontja szerint azok történelmileg helyes adatokat tartalmaznak.¹⁵⁹ A helytartó levelében Jézus missziójáról és kivégzésének körülményeiről számol be,¹⁶⁰ azonban semmi újat nem tudunk meg az iratokból.¹⁶¹

Az alfejezetben Pilatus iudaeai pályájának alapvető primer forrásait tekintettük át. Az ókori szövegek arról tanúskodnak, hogy a helytartó gyakran keveredett konfliktusba Iudaea lakosságával.¹⁶² A római kultúrától idegen, konzervatív vallási normarendszert követő nép nem szívelte a császár vasmarkú képviselőjét.

Az atrocitások tényének ellenére nem tudjuk azok véleményét osztani, akik azt állítják, hogy Pontius Pilatus „vérszomjáról volt híres”.¹⁶³ Többször is

157 Jos. Ant. 18, 89.

158 Jos. Ant. uo.

159 Tekintve, hogy Pilatus és Jézus viszonyát ezen munkánk keretében nem vizsgáljuk, Pilatus beszámolóját sem tudjuk alaposabban tanulmányozni. E tárgykörhöz lásd: WINTER i. m. 37–43.

160 ADAMIK Tamás (szerk.): *Apokrif levelek*. Budapest, Telosz Kiadó, 1999, 128–131.

161 WINTER (1964) i. m. 37.

162 Egyes kutatók szerint a Pilatus által veretett pénzerméken található motívumok (különösen a *lituus* és *simpulum*) is sértették a zsidó vallási érzelmeket: RAPPAPORT, Uriel: *Numismatics*. In: DAVIES, W. D. – FINKELSTEIN, Louis (ed.): *The Cambridge History of Judaism*. Cambridge, Cambridge University Press, 1984, 42; HENGEL, Martin: *The 'Hellenization' of Judaea in the First Century after Christ*. London, SCM Press, 1989, 42. A pogány figurák azonban már a Hasmoneusok idejében is használatosak voltak, így valószínűleg e feltételezések alaptalanok: BOND, Helen K.: *The coins of Pontius Pilate. Part of an attempt to provoke the people or to integrate them into the Empire? Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic, and Roman Period*, 1996/27, 241–262., 261; GRÜLL (2000) i. m. 70–71.; SADDINGTON—VOGEL i. m. 28.

163 Jos. Ant. 18, 60–62; 18, 87; Phil. Leg. 302. Philón Seianust is – aki Pilatus helytartói kinevezését segítette elő – antiszemitának tartotta: Leg. 1; Eusebius szerint pedig „el akarta pusztítani” a zsidóságot: *Hist. Eccl.* 2, 5, 7. Vö. MAIER (1971) i. m. 368.; SÁRY i. m. 69. Megjegyzendő, hogy Tiberius ambivalens jellemzése is tetten érhető a forrásokban: Suet. *Tib.* 36 és Phil. Leg. 38.

említettük, hogy Iudaea közjogi státusza Heródes halálát követően megváltozott, a részben zsidó, részben római hatalom alatt álló tartományban sajátos igazgatási struktúra alakult ki és a provincia lakói a császárt is háborgatták, meghallgatásra talált panaszaiak pedig könnyen a Rómában köttetett kapcsolatok átírásához vezettek.¹⁶⁴ Pilatus kinevezését, szinte páratlanul hosszú hivatali idejét és a syriai kontrollt figyelembe véve nem jelenthető ki,¹⁶⁵ hogy alkalmatlan vagy kegyetlenebb lett volna, mint a többi iudaeai helytartó. Belátható, hogy Pilatus nem volt tekintettel a lakosság érzékenységre, ő arra törekedhetett, hogy Iudaea elismerje a császár hatalmát és – a többi provinciához hasonlóan – zavartalanul irányítható legyen.¹⁶⁶ Az általános – Róma által kommunikált – vélemény egyébként az volt, hogy Tiberius uralkodása alatt béke honolt (*Sub Tiberio quies.*¹⁶⁷) Iudaeában.

5. A keresztyén irodalom Pilatus-képe

Bár e helyen nem foglalkozunk a Jézusper római helytartó előtt zajló szakszaival, módszertani szempontból szükségesnek véljük egy rövid exkurzus keretében érinteni a történeti források és az evangéliumok relációjának kérdését. Tagadhatatlan, hogy Pilatus eljárási cselekményeire nézve az evangélisták szolgáltattak elsődleges információkat.¹⁶⁸

A történeti és az újszövetségi forrásokat egyaránt tanulmányozó szakirodalom reflektál a különböző forrástípusokban megjelenő eltérő jellemrajzokról. Szembeszökő diszkrepancia tapasztalható az ókori auktorok leírása és az evangélisták beszámolóí között.¹⁶⁹ Az evangéliumokból egy bizonytalan, konfliktuskerülő, humánus emberkép olvasható ki, míg a kommentátorok durva, kíméletlen, makacs tulajdonságokkal ruházzák fel ugyanazt a személyt.¹⁷⁰

164 Suet. *Tib.* 58; Jos. *bell.* 2, 14; *Ant.* 20, 8.

165 Hasonló véleményen vannak: DEMANDT (1993) i. m. 53–54.; LÉMONON i. m. 276.; MCGING i. m. 425.; vö. SMALLWOOD i. m. 327.

166 LÉMONON i. m. 277.

167 Tac. *Hist.* 5, 9.

168 Az evangéliumokat fokozott elővigyázattal célszerű forrásként alkalmazni. Azokra – legalábbis e vizsgálódás során – nem szabad feltétlenül hiteles adatokként tekintenünk. Az evangélisták nem azonos korban éltek, egymással szoros rokonságban álló beszámolóikban saját ismereteik – esetleg emlékeik – alapján egészítették ki a korábbi elbeszélést (*amplificatio*).

169 LÉMONON i. m. 277.; WINTER (1974) i. m. 72.

170 BOND (1998) i. m. xi; MCGING i. m. 417.; vö. BLINZLER i. m. 54.

E jelenség egy plauzibilis magyarázatát a keresztények és a Római Birodalom közötti ellenséges viszonyban találhatjuk: minél több keresztényt üldöztek a rómaiak, annál nagyvonalúbb, már-már Jézus barátjaként beállított ábrázolások készültek Pilatusról.¹⁷¹ Az említett megállapítás mellett szól, hogy a „joviális Pilatus” megformálása a 4. században véget ér, az *edictum Mediolanense* kibocsátását követően már valószínűleg kiüresedett a korábbi ‘raison d’état’, így szükségtelenné vált az Imperium Romanum részére kedves kitalációk folytonos színesítése.¹⁷²

Az előbb vázolt folyamat eredője az ókori szövegek vizsgálata révén is meghatározható lehet. A radikális ábrázolások alapját csupán Pilatus tetteinek egyes epizódjai jelentik. Mind Josephus és Philón, mind pedig az evangélisták a helytartó bizonyos cselekményeit kiemelik a történeti kontextusból és arról feltűnően részletesen számolnak be. Úgy tűnik, mintha Pilatusról csak kellemetlen emlékek maradtak volna fenn a lakosság körében, és mindazt, ami elmaradt a helyi szájhagyományból (*local oral tradition*), a iudaeaiak és a római közigazgatás nehézkes kapcsolatából rávetítették volna Pilatus személyére is.¹⁷³

Egy aspektusból mégis egyezés érzékelhető a történeti és az evangéliumi beszámolók között: az átfedés Pilatus lakossággal szemben tanúsított ellenségességében áll.¹⁷⁴ A zsidó-hellenisztikus irodalom negatív hangvétele és az evangéliumok kegyelmes narrációja egyaránt Pilatus szigorú rendfenntartó szerepkörét hangsúlyozza, csak épp más következtetésre jutnak. Az előbbi a zsidó hagyományokat pusztító, kegyetlen helytartót;¹⁷⁵ az utóbbi a hamisan vádolt Jézust felmenteni igyekvő bírót mutatja be.¹⁷⁶

6. A történelmi Pilatus

A rendelkezésünkre álló források áttanulmányozása után a feltárt mozaikokból megkísérelhetjük összeállítani a történelmi Pontius Pilatus portréját. „Mi az igazság?” (Τί ἐστὶν ἀλήθεια)¹⁷⁷ — kérdezhetnénk, hiszen hipotézisek tömkelegével találkoztunk vizsgálódásunk során. Nem bizonyult egyszerű

171 Az egyre tarkább karikatúra az üldözőknek címzett szemrehányás lehetett: WINTER (1974) i. m. 85.

172 WINTER (1974) i. m. 88–89.

173 MCGING i. m. 428.

174 LÉMONON i. m. 278.

175 Jos. Ant. 18, 55; Phil. Leg. 302; Jos. Ant. 18, 62; bell. 2, 177; Jos. Ant. 18, 87.

176 Lk 23, 4; Lk 23, 14–15; Lk 23, 20; Jn 19, 6; Jn 19, 12.

177 Jn 18, 38.

feladatnak a Pilatus személyét környező fikciók és a diakronikusan igazolt források szétválasztása. Az utókor fokozott és lankadatlan érdeklődést mutat a iudaeai helytartó személye iránt, a biográfia rekonstruálásához elégtelen mennyiségű matéria dacára, a téma könyvtárnyi szakirodalma egyre gyarapszik. A történeti kutatómunkát igencsak komplikálja a mendemondák cáfolatának kikerülhetetlen feladata. Távol áll tőlünk, hogy a múlt századok – akár a krónikairadalomból merítkező – elterjedt koncepcióit *damnatio memoriae*-ként tüntessük fel.¹⁷⁸ A magunk részéről viszont mindösszesen az alábbi következtetésekre jutottunk.

Pontius Pilatus felmenői samnisok voltak és katonáskodásban megmutatózó tehetségüket nemzedékeken keresztül átörökölték. Pilatus a Kr. e. 1. század utolsó évtizedében született és lovagrendi felmenőkkel rendelkezett. A *cursus honorum* megkezdése előtt katonai szolgálatot teljesített és idővel elnyerte Tiberius, illetve a római arisztokrácia bizalmát.

26-ban kapta helytartói megbízatását és felettébb hosszú – tizenegy éven átívelő – hivatalt viselt Iudaeában. Iudaea annectált régiójának *praefectura* volt és állandó tartózkodási helyén, a tengerparti Caesareában töltötte legtöbb idejét. Harcedzettsége ellenére többször került fatális következményekkel járó összeütközésbe a provincia lakosságával, nem örvendett nagy népszerűségnek a palesztin régióban. Helytartósága idején – a *magistratusi* jogkörébe tartozó feladatain túl – vízvezeték építésébe kezdett, ünnepi játékokat rendezett és pénzt veretett. 37-ben a *princeps* felmentette helytartói szolgálata alól és már Tiberius halálát követően érkezett vissza Rómába.

Ezek az adatok, amelyek kiállták a történeti hitelesség próbáját, ekként rekonstruálhatjuk a passióban főszerephez jutott és ezáltal világhírűvé vált iudaeai helytartó, Pontius Pilatus személyét. Minden egyéb adalék inkább legendának tekintendő.¹⁷⁹

178 Vö. KANY i. m. 110.

179 KOCH i. m. 62.

A CSALÁDI ALKOTMÁNY FOGALMA, CÉLJA, LEHETSÉGES MEGJELENÉSI FORMÁI

ARATÓ BALÁZS
egyetemi docens (KRE ÁJK)

Absztrakt

Annak ellenére, hogy a családi vállalkozások alapdokumentuma a családi alkotmány, mégisincs egységes, általánosan elfogadott definíció.

Álláspontom szerint a családi alkotmány egy olyan charta, amely a család, a családi vállalkozás értékeit és elveit rögzíti, egyfajta hivatkozási pont, világítótorony a tulajdonosi és irányítási döntések meghozatala során. Ezt a rendeltetését azonban leginkább akkor tölti be, ha tényleges jogi kötőerővel rendelkezik. A családi alkotmánynak alapvetően négyféle megjelenési formáját különíthetjük el egymástól. A legidőtállóbb az az önálló, külön okiratba foglalt, írott családi alkotmány, amelynek megalkotásában valamennyi családtag részt vesz, hiszen ebben az esetben a dokumentum nem csupán azok érdekeit fogja szolgálni, akik ténylegesen részesedéssel rendelkeznek a családi vállalkozásban, hanem azokét is, akik egyéb módon élvezik annak előnyeit.

Kulcsszavak: családi vállalkozás, családi alkotmány, jogi kötőerő, családi legenda

Abstract

Despite the fact that the family constitution is the basic document on family business, there is no single, universally accepted definition.

In my view, the family constitution is a charter that sets out the values and principles of the family, the family business, a point of reference, a beacon of light for ownership and management decisions. However, it can only fulfil this function if it has real legal binding force. There are four basic forms of the family constitution. The most durable is a separate family constitution, written in a separate document and created with the involvement of all members of the family, since in this case the document will serve the interests not only of those who actually have a stake in the family business but also of those who otherwise benefit from it.

Keywords: family business, family constitution, legal binding force, family legend

A Nyugat-Európában többszáz éve működő családi vállalkozásoknál alapdokumentum a családi alkotmány, amely jellemzően nem csupán a vállalkozás működtetésével kapcsolatos családi elvárásokat rögzíti, hanem az időről időre aktuálissá váló generációváltást, annak eljárásrendjét is átfogóan szabályozza.

Nem véletlen az elnevezés, hiszen családi vállalkozások esetében a családi alkotmány nagyjából ugyanazt a funkciót tölti be, mint az alkotmány az alkotmányos berendezkedésű államokban. Éppen ezért a nemzetközi, különösen német nyelvű szakirodalomban terjedni látszik a *verfasstes Familienunternehmen*, vagyis alkotmányos családi vállalkozás megjelölés.¹

Annak érdekében, hogy eljussunk a családi alkotmány fogalom meghatározásához, mindenekelőtt érdemes megvizsgálni a családi vállalkozások sajátos működési keretét.

1. A családi alkotmány célja

A családi alkotmány legfőbb célja a családi vállalkozás hosszú távú fennmaradásának biztosítása és az *affectio familiae* (családi kötelékek) erősítése közös értékek és magatartási irányelvek révén.² Ez úgy is megfogalmazható, hogy a családi alkotmány olyan alapokmány, amelynek legfőbb célja a család küldetésének és a vállalat meghatározó működési elvének deklarálása, valamint a közös alapértékek nemzedékről nemzedékre történő átadása. Emellett részletesen szabályoznia kell a jelenlegi családtagok és a családhoz később csatlakozó személyek közötti élethelyzeteket, valamint a családtagok és a vállalat egymáshoz fűződő kapcsolatát.

A családi alkotmányt gyakran azzal a céllal alkotják meg, hogy útmutatóul szolgáljon a jövő nemzedékei számára az élet útvesztőiben azáltal, hogy deklarálja a családi értékeket, a vállalat működésének alapelveit, a közös küldetést és célokat, valamint a családtagok szerepét. A családi alkotmány tehát nem statikus, nem pillanatképet rögzít, hanem eleve azzal a céllal születik meg, hogy nemzedékeken átívelő módon töltsse be fenti rendeltetését.

1 Lásd például: KALLS Susanne, PROBST Stephan: Familienunternehmen – eine erste Vermessung. *Der Gesellschafter – Zeitschrift für Gesellschafts- und Unternehmensrecht*, 2013, 42(3), 115.; továbbá FABIS, Felix Georg: *Konflikte in Familienunternehmen – Instrumente zur Vermeidung und Lösung (Schriften zu Familienunternehmen, Band 3.)*. Witten, Wittener Institut für Familienunternehmen, 2009, 54., vagy KALLS, Susanne – PROBST, Stephan: *Familienunternehmen, Gesellschafts- und Zivilrechtliche Fragen*. Wien, Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2013, 39.

2 Ez a megközelítés tükröződik például itt: RÜSEN Tom A. (Hrsg.): *Theorie und Praxis der Unternehmerfamilie und des Familienunternehmens; Festschrift für Arist von Schlippe*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht Verlage, 2021, 17–308.

A családi alkotmány elsődleges célja, hogy megfogalmazza a közös jövőképet és a vállalkozás által elérendő célokat, tekintetbe véve ennek során mind a család, mind a vállalkozás egyedi jellemzőit. Tekinthető egyfajta vállalati küldetésnyilatkozatnak is. A családi alkotmány gyakran szolgálja az átláthatóságot, a transzparenciát.

Kiindulásképpen érdemes áttekíteni a családi vállalkozások irányítási keretrendszerének ún. hagymahéj-modelljét, amelynek mentén fokozatosan jutunk el a klasszikus értelemben vett családi alkotmányig és annak fogalom-meghatározásáig.³

A rétegek a következőképpen különülnek el egymástól.

- a) A családi vállalkozások irányítási keretének első szabályozási rétege (külső burka) a jogszabályokon alapuló jogi környezet.
Ez a tulajdonosok számára a szervezeti és magatartási szabályok általános keretét biztosítja, amely a jogi formától függően lehet merevebb vagy rugalmasabb.
- b) A szabályozás második rétegét (a második héjat) a vállalatirányítási kódexek jelentik. Németországban például ilyen a «Családi vállalkozások irányítási kódexe» (GKFU), amelyet 2004-ben magánkezdeményezés alapján alkottak meg, és amely 2021 májusa óta már negyedik kiadásában érhető el.⁴ Ezt a későbbiekben részletesen bemutatjuk.
- c) Ezt követően jutunk el a családi alkotmányhoz, mint harmadik réteghez vagy héjhoz.

2. A családi alkotmány fogalma

Célszerű megvizsgálni, hogy mit is tekint a nemzetközi szakirodalom családi alkotmánynak.

Annak ellenére, hogy a családi vállalkozások alapdokumentuma a családi alkotmány, mégis sincs egységes, általánosan elfogadott definíció. Különböző megközelítések léteznek és jelentős koncepcionális eltérések mutatkoznak attól függően, hogy közgazdasági vagy jogtudományi oldalról közelítenek a kutatók a témához.

3 Lásd részletesen: FLEISCHER, Holger: Das Rätsel Familienverfassung: Realbefund – Regelungsnatur – Rechtswirkungen. *Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, 2016, 37(32), 1509–1519.

4 Lásd itt: <http://www.kodex-fuer-familienunternehmen.de/>: Gouvernance Kodex für Familienunternehmen – Leitlinien für die Verantwortungsvolle Führung von Familienunternehmen und Unternehmerfamilien. (2022. 08. 11.)

A családi alkotmány a bécsi szerzőpáros, Kalls és Probst szerint a család közös értékrendjét és jövőképét, valamint az elérendő közös célokat és a követendő elveket egységesen rögzítő dokumentum, identitáskeletkeztető alap, egyesítő kötelék.⁵

Egy, főként a német üzleti életben elterjedt fogalom meghatározás szerint a családi alkotmány olyan dokumentum, amelyben a család tagjai kizárólag önmagukkal és a vállalathoz fűződő kapcsolatukkal foglalkoznak.

Holger Fleischer szerint a családi alkotmány olyan átfogó szabályozási keret, amely összekapcsolja a családi vállalkozások három részterületét, a vállalkozást, a családot, valamint a részvényeseket (üzletrésztulajdonosokat), és összehangolja őket egymással.⁶

A Wittener Institut für Familienunternehmen (WIFU) definíciója szerint a családi alkotmány alatt egy vállalkozói család jogilag nem kötelező erejű dokumentumát értjük, amelyben a család összefoglalja a családi és vállalkozói gondolkodás központi irányelveit.⁷

Álláspontom szerint a családi alkotmány egy olyan charta, amely a család, a családi vállalkozás értékeit és elveit rögzíti, egyfajta hivatkozási pont, világítótorony a tulajdonosi és irányítási döntések meghozatala során. Ezt a rendeltetését azonban leginkább akkor tölti be, ha tényleges jogi kötőerővel rendelkezik.

Az iránymutatások az értékek mellett konkrét követelményeket, elvárásokat, eljárásokat és folyamatleírásokat is tartalmazhatnak egy vállalkozó családra vonatkozóan. Sok helyen találkozhatunk – főleg német nyelvterületen – a családi alkotmány szinonimájaként a családi charta, kódex, alapszabály, küldetésnyilatkozat stb. kifejezéssel is.

5 Lásd például: KALLS–PROBST i. m. 47.

6 Lásd részletesen: FLEISCHER i. m. 1509–1519.

7 A Wittener Institut für Familienunternehmen fogalom meghatározása teljes terjedelemben így szól: „Unter einer Familienverfassung verstehen wir ein juristisch nicht bindendes Schriftstück einer Unternehmerfamilie, in dem diese ihre zentralen Leitlinien des familialen und unternehmerischen Denkens zusammengefasst hat. Die Leitlinien können dabei neben Werthaltungen auch konkrete Definitionen, Anforderungen, Erwartungshaltungen, Vorgehensweisen und Prozessbeschreibungen einer Unternehmerfamilie umfassen. In der Praxis werden entsprechende Dokumente auch als Familiencharta, -kodex, -statut, leitbild etc. bezeichnet. Um ihre Bereitschaft zu dokumentieren, die Charta zu akzeptieren und sich an deren Inhalte zu halten, wird diese von den Mitgliedern einer Unternehmerfamilie oftmals gemeinsam unterzeichnet.” <https://www.wifu.de/best-of-fu-wissen/familienverfassung/>; (2022. 08. 11.)

A családi alkotmány egyik legfőbb sajátossága, hogy az egyéni érdekek képest a családi vállalkozás fennmaradásának és továbbműködésének, a családi vagyon gyarapításának és megóvásának tulajdonít megkérdőjelezhetetlen elsőbbséget, minden egyéb szempontot ennek rendelve alá. Ez gyakran a családtagok szigorú korlátozásaként jelenik meg, nem ritkán saját egyéni érdekeik háttérbe szorítását várja el azokban a döntési szituációkban, amikor rövid vagy hosszú távon ütközik az egyén saját érdeke a vállalkozás érdekeivel.

A családi alkotmány akként is megragadható, mint a család alaptörvénye, Magna Chartája vagy Aranybullája, amely nem csupán jogi előírásokat tartalmaz, hanem erkölcsi, etikai keretfeltételeket és alapértékeket is lefektet a családi vállalkozás és a családtagok viszonylatában.

A fentiek is jól szemléltetik, hogy már a fogalom meghatározás során többféle nézet érvényesül. Egyesek általánosságban kijelentik, hogy a családi alkotmány nélkülözi a jogi kötőerőt, míg mások ezzel ellentétben épp a kikényszeríthetőségére hívják fel a figyelmet, és meghatározzák azokat a feltételeket, amelyek teljesülése esetén a családi alkotmány jogi kötőerőre tesz szert.

Mivel a családi alkotmánynak a gyakorlatban sokféle megnyilvánulási formája létezik, ezért megkérdőjelezhető az a még mindig gyakorta elhangzó általános kijelentés, hogy a családi alkotmány csupán erkölcsi értelemben bír kötelező erővel, vagyis jogi nullumként, egyfajta „kard nélküli szerződésként” értékelhető.⁸

Elszórtan találunk olyan definíciókat vagy definíciós kísérleteket, amelyek például a jogi kötőerő kérdését egyáltalán nem érintik, és kizárólag a funkció felől közelítenek.⁹ Ez a megközelítés leginkább a közgazdaságtudomány területére jellemző.

Mivel nincs két egyforma család, ezért a családi alkotmányok is rendkívül különbözőek. Nem létezik egyetlen univerzális sablon, minden családnak egyedileg kell megalkotnia saját legfőbb családi dokumentumát.

A család gazdasági kötelezései könnyebben átjárhatóak, mint az érzelmi kötelezések, ezért nehéz elkerülni a konfliktusokat, amelyek a családi alkotmány

8 A családi alkotmányok kapcsán ez a nézet Thomas HOBBS nyomán látott napvilágot, aki „Leviatán” c. művében így fogalmaz: „[...] a megállapodások kard nélkül pusztá szavak, nincs erejük rá, hogy akár a legcsekélyebb biztonságot is nyújtsák nekünk.” HOBBS, Thomas: *Leviatán*. Ford. Vámosi Pál. Kolozsvár, Polis kiadó, 2001, 194.

9 Lásd például: „Die Familienverfassung formuliert das Selbstverständnis der Familie und deren unternehmerische Mission. Sie schafft so einen moralisch verbindlichen Regelungsrahmen, der den Zusammenhalt der Familie und damit die Überlebensfähigkeit des Familienunternehmens stärken soll.” WENZEL, Axel: *Die Unternehmenvertrauten. Zeitung für Partner in WP-, STB-, und RA-Kanzleien*, 2021. január 6.

megalkotását rendszerint övezni szokták. Éppen emiatt a családi alkotmány, ha sikerül konszenzussal megalkotni, lényegében hidat képez az üzleti és a családi (személyes) ügyek között, és szilárd irányítási, működési keretrendszerrel biztosít a család és a családi vállalkozás számára. A jól megszerkesztett családi alkotmány ugyanakkor egyfajta tervrajzként funkcionál a konfliktusok megoldásához és megelőzéséhez, az egyéni és az összcsaládi érdekek kiegyensúlyozásához és a hosszú távú, generációkon átívelő univerzális utódlási kérdések lehető legbiztonságosabb kezeléséhez.

Az átgondolt és családra szabott családi alkotmány szilárd alapot nyújt az utódlással kapcsolatos változások kezeléséhez és megértéséhez. Preventív módon segít megelőzni a családi struktúra erózióját abban az esetben, ha egy kulcsfontosságú személy távozik akár a vezető tisztségviselői pozícióból, akár a tulajdonosok köréből. Az előrelátó, időtálló és gondoskodó családi alkotmány nem várt eseményekre is felkészíti az utódokat, így szükség esetén megoldási alternatívákat kínál akár olyan szituációkra is, amikor a vállalkozásnak rövidebb vagy hosszabb ideig a családtól függetlenül kell folyamatosan és üzembiztosan működnie. Emellett lényeges küldetése, hogy a tulajdonosi körben bekövetkező változásokból eredő problémákra is megoldást nyújtson, így téve ezeket a nehéz és átmeneti időszakokat zökkenőmentessé a családi vállalkozás számára.

3. A családi alkotmány elfogadásának és megalkotásának módja

A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a családi alkotmány megalkotása és elfogadása alapvetően háromféle módon mehet végbe:

- a) a családi alkotmányt az éppen 'regnáló' családfő egyszemélyben alkotja meg és kényszeríti rá a családtagokra,
- b) a vállalkozásban részesedéssel rendelkező családtagok közösen alkotják meg és egyhangúlag fogadják el,
- c) a család valamennyi tagja – tehát azok is, akik nem rendelkeznek részesedéssel a családi vállalkozásban – közösen alkotják meg műhelymunka keretében és egyhangúlag fogadják el a konszenzus alapján megszülető családi alkotmányt.

Kevésbé üdvös, ha a családi alaptörvényt az éppen 'regnáló' családfő egyszemélyben alkotja meg és kényszeríti rá a többiekre, mert csak az a családi alkotmány lehet igazán időtálló, amelyet a vállalkozásban részesedéssel rendelkező családtagok közösen alkotnak meg műhelymunka keretében,

tanácsadó bevonásával. Ennek a folyamatnak szükségszerű velejárója, egy-szersmind hozadéka a közös értékek és célok tudatosítása, ami önmagában is rendkívüli előnyökkel jár a családi vállalkozás szemszögéből. Ha mindez még egy biztos alapokon nyugvó, írott alkotmányban is testet ölt, akkor a család és a vállalkozás egyaránt kellőképpen felkészült azokra a kihívásokra, amelyekkel ilyen háttér nélkül aligha lehetne hatékonyan megbirkózni. Érdekes tendencia, hogy egyes családok felismerik ugyan a családi alkotmány kidolgozásának szükségességét, mégsem látnak azonnal munkához, hanem első lépésként egy ún. családi küldetésnyilatkozatot fogadnak el. Természe-tesen kétséges, hogy bír-e bármiféle kötőerővel az ilyen dokumentum, arra azonban kétségkívül alkalmas, hogy valamiféle első mérföldkő legyen a családi alkotmányhoz vezető úton. A tapasztalat azt mutatja, hogy a jól megfogal-mazott küldetésnyilatkozat vagy családi hitvallás még mindig többet ér, mint egy elsietett vagy 'oktrojált' családi alkotmány, és azért sem hiábavaló egy ilyen dokumentum kidolgozása, mert az később a családi alkotmánynak is részévé válhat a közös értékrendet összegző alapvetésként. A legidőtállóbb ugyanakkor kétségkívül az a családi alkotmány, amelynek megalkotásában valamennyi családtag részt vesz, hiszen ebben az esetben a dokumentum nem csupán azok érdekeit fogja szolgálni, akik ténylegesen részesedéssel rendelkeznek a családi vállalkozásban, hanem azokét is, akik egyéb módon élvezik annak előnyeit.

4. A családi alkotmány megjelenési formái

Már a fogalommeghatározás sokszínűsége is azt sejteti, hogy a családi al-kotmányok megjelenési formái igencsak különbözőek. Ha ugyanis nem így lenne, akkor sikerült volna olyan egységes, minden lényeges kérdést érintő definíciót alkotni, amely egyeduralgoddóvá válhatott volna a jogtudományban.

Álláspontom szerint a családi alkotmánynak alapvetően négyféle megje-lenési formája különíthető el, melyek az alábbiak:

- a) íratlan, szokásjogi alapon nyugvó családi alkotmány;
- b) valamely nagy jelentőségű jogi dokumentum preambulumban rögzített családi alkotmány;
- c) több különböző jogi dokumentumban testet öltő családi alkotmány;
- d) önálló, külön okiratba foglalt, többnyire elveket rögzítő, írott családi alkotmány.

4.1. Az íratlan, szokásjogi alapon nyugvó családi alkotmány

Az íratlan, szokásjogi alapon nyugvó családi alkotmány olyan megoldás, amelynek lényege, hogy az írott családi alkotmány hiányzik, ugyanakkor él egy szokásjogi alapon képződött, nemzedékeken átívelő hagyomány, amely voltaképpen az írott alkotmányt helyettesíti. Természetesen jogilag ez nem kikényszeríthető, erkölcsi kötőerővel azonban rendelkezhet, és az esetek többségében nagymértékű az önkéntes normakövetés. Ezt a megoldást nem tartom szerencsésnek, mert az igazán hatékony családi alkotmánynak jogi kötőerővel is rendelkeznie kell, különben kiélezett helyzetben nem tölti be rendeltetését, és erre az egyébként jellemző önkéntes normakövetés sem nyújt kellő garanciát.

4.2. A más, nagy jelentőségű jogi dokumentum preambulumban rögzített családi alkotmány

Ez a megoldás ugyancsak számos kockázatot rejt magában, annak ellenére, hogy a családi alkotmányok nem ritkán preambulumban jelennek meg, illetve jutnak kifejezésre, tehát ez a megoldás Nyugat-Európában minden hátránya ellenére bevett gyakorlatnak tekinthető. Ebben az esetben a felek, jellemzően a családi vállalkozás tulajdonosai, valamely társasági jogi dokumentum bevezető rendelkezései körében fektetnek le olyan elveket, amelyek tartalmuk és jellegük alapján családi alkotmánynak tekinthetők. Jogtechnikailag ezt a megoldást sem tartom üdvösnek, mert nézetem szerint a családi alkotmány marginalizálódásához és relativizálódásához vezet. Kérdéses ugyanis, hogy kizárólag az adott dokumentumot kell-e a preambulumban rögzített elvek fényében értelmezni, avagy ez utóbbiak túlmutatnak a konkrét megállapodáson, és minden további társasági jogi dokumentum esetében is zsinórmértékül szolgálnak. Természetesen sok múlik a megfogalmazáson, de általánosságban kijelenthető, hogy ez a megoldás legalábbis jogbizonytalanságot teremt. Elvész ugyanis a családi alkotmánynak az a rendeltetése, hogy generációkon átívelő módon szolgáljon zsinórmértékűl, és ad absurdum az is előfordulhat, hogy a preambulumban tartalmazó dokumentumot utóbb a szavazatok egyszerű többségével módosítják, és ez hátrányos kihatással lesz a következő generáció érdekeire.

4.3. A több különböző jogi dokumentumban testet öltő családi alkotmány

A több különböző jogi dokumentumban testet öltő családi alkotmány ugyan-
csak elterjedt Nyugat-Európában. A családi alkotmány ilyenkor nem egyetlen
okiratban manifesztálódik, hanem egymással szerves egységet alkotó jogi
dokumentumok összességéként jelenik meg, és olyan elemekből tevődik
össze, mint például társasági vagy szindikátusi szerződések, vagyoni jogi meg-
állapodások, végrendeletek, kötelesrészről lemondó megállapodások stb.

Kijelenthető, hogy a túlzottan töredezett, sokféle dokumentumban testet
öltő családi alkotmánynak vannak bizonyos melléköngéi. Az idő múlásával
ugyanis könnyen kerülhetnek különféle dokumentumok egymással ellentmon-
dásba, vagy válhat kérdésessé, hogy melyik bír primátussal, ez pedig a családi
vállalkozás szempontjából nemkívánatos jogbizonytalanságot teremthet.

4.4. Az önálló, külön okiratba foglalt, többnyire elveket rögzítő, írott családi alkotmány

Ahhoz, hogy megértsük a családi vállalkozások speciális működési modelljét,
dogmatikailag más síkra kell helyeznünk gondolkodásunkat, és az egyes szer-
ződéseket nem egymástól elkülönülten, a maguk egyediségében kell górcső
alá venni, hanem összességükben, egymásra tekintettel és a családi vállalko-
zás speciális szempontjait érvényre juttató értelmezési elvek fényében. Nem
elszigetelt megállapodásokban, hanem szerződéses kapcsolatokban kell tehát
gondolkodni ahhoz, hogy a családi vállalkozások sajátos problémáit fel tudjuk
tárni és megfelelően tudjuk kezelni. Ebben az esetben a családi alkotmány
tulajdonképpen egyfajta keretmegállapodásként funkcionál.

Álláspontom szerint az önálló, külön okiratba foglalt, többnyire elveket
rögzítő, írott családi alkotmány a leghatékonyabb, bár ezen a kategórián belül
is differenciálni szükséges aszerint, hogy magát a családi alkotmányt írja-e
alá minden érintett, avagy a családfő által megalkotott családi alkotmánynak
vetik alá magukat a többiek akként, hogy például a családi cégben történő
részesevésszerzésük alkalmával írásban kötelezőnek ismerik el magukra nézve
a családi alapidokumentum rendelkezéseit.

Általánosságban kijelenthető, hogy ezek a konszenzuson nyugvó és gene-
rációkon átívelő családi alkotmányok jellemzően egységes okiratként, egyfajta
kollektív értékánonként vannak jelen a család és a családi vállalkozás éle-
tében, és mint ilyenek képezik kiindulópontját, közös alapját az egyéb, jogi
természetű megállapodásoknak, amelyek voltaképpen a családi alkotmányban

lefektetett elvek élethelyzet-specifikus kifejeződései. Mindez természetesen nem zárja ki, sőt, szinte meg is követeli, hogy a családi alkotmány köré – annak hatósugarát egyszersmind kiterjesztve – különféle egyéb jogi dokumentumok csoportosuljanak, a vezérelveket azonban szükségképpen maga a családi alapdokumentum foglalja össze egyfajta (értelmezési) keretként.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a szakirodalom nem ritkán ezt a szűkebb értelemben vett, elvi megfogalmazású, de külön okiratba foglalt családi alkotmányt, mint egyfajta absztrakt, mindenek felett álló preambulumot, és az annak szellemében fogant konkrét jogi dokumentumokat (szerződésállományt) együttesen tekinti családi alkotmánynak. Ilyen esetekben a családon belüli 'jogforrási hierarchia' csúcán a szűkebb értelemben vett családi alkotmány helyezkedik el, amely világosan megfogalmazott elveket rögzít. Lefelé haladva ezután szindikátusi és társasági szerződések, alapító okiratok következnek, majd pedig jellemzően eseti ügyletekhez kapcsolódó dokumentumok zárják a sort. Tipikusan ez utóbbiak közé tartoznak a végrendeletek, lemondó nyilatkozatok, a vételi vagy eladási jogot alapító megállapodások és a házassági vagyoni jogi szerződések, melyek kivétel nélkül a családi vagyon megóvását szolgálják. E konstrukció sajátja, hogy az érdemi részhez tartozó jogi dokumentumokat az absztrakt preambulum fényében, az ott írt célkitűzésekkel összhangban kell értelmezni, és ezt generációkon keresztül senki nem kérdőjelezheti meg. Az érdekeltek – a jogi kötőerő ellenére – jellemzően önként tanúsítanak az alkotmány rendelkezéseinek megfelelő magatartást. Ennek legfőbb oka az a közös érdek, hogy a családi vagyont, a céget meg kell őrizni ahhoz, hogy mindenki részesülhessen hasznaiból. A normakövető magatartás fontos előfeltétele továbbá, hogy a konszenzus alapján megalkotott családi alkotmány ne tartalmazzon valamely szereplő számára elfogadhatatlan rendelkezéseket, és az utódok azonosuljanak az elődök által lefektetett szabályokkal, még akkor is, ha ez egyéni érdekek háttérbe szorítását jelenti. Ennél a modellnél az általános megfogalmazásokat tartalmazó, családi és üzleti értékeket, stratégiai célokat rögzítő családi alkotmány önmagában nem feltétlenül rendelkezik jogi kötőerővel, az ennek szellemében fogant egyéb dokumentumok azonban igen. Ennél is biztonságosabb megoldás, ha maga az általános elveket rögzítő és a jogi dokumentumok számára értelmezési keretet szabó családi alkotmány is olyan szindikátusi szerződés, amelyet az alapítón kívül minden egyéb érintett is aláír, és amely kifejezetten rögzíti, hogy mindennemű módosítás kizárólag konszenzussal lehetséges, olyan módosításra pedig egyáltalán nem kerülhet sor, amely a következő generáció számára hátrányos lehet, mert például beszűkíti az autonóm döntéshozatal

mozgásterét. Ez a fajta családi alkotmány már bíróság előtt is kikényszeríthető.

A fentiek alapján adódik a kérdés, hogy valójában mi különbözteti meg a családi alkotmányt a családi vállalkozás más jogi dokumentumaitól?

Fleischer például abban látja a családi alkotmány és az egyéb jogi dokumentumok legfőbb különbségét, hogy az előbbit főszabály szerint a család minden tagja aláírja, vagyis nem csupán a vállalkozás tulajdonosai, hanem valamennyi családtag, míg például a társaság létesítő okiratát csak a vállalkozás tagjai. Családi alkotmány esetén tehát nem ritkán nem csupán a családi vállalkozásban tulajdonosi vagy irányítási pozícióval bíró családtagok közötti megállapodásról beszélünk, hanem egy ennél jóval szélesebb körben elfogadott dokumentumról.

5. A családi alkotmány kikényszeríthetősége, az erkölcsi és a jogi kötőerő kérdése

5.1. A kötőerő kérdése általában

Az, hogy a családi alkotmány kikényszeríthető-e, sok mindentől függ. Ilyen tényező például, hogy milyen természetű dokumentumban ölt testet, kik írják alá stb.

Nyugat-Európában a családi alkotmány aláíróinak köre – mint ahogyan azt fentebb már említettük – gyakorta szélesebb, mint a többi társasági jogi dokumentumé, ezért családi vállalatok esetében tipikusnak mondható, hogy olyan személyek között is felmerülnek együttműködési és ellenszolgáltatási kötelezettségek, akik nem állnak egymással közvetlen cégjogi jogviszonyban, de mivel ugyanazon csoport tagjai, ezért bizonyos helyzetekben mégis csak szerződéses kapcsolatba kerülhetnek egymással. Ezekre az élethelyzetekre is egyfajta keretszerződésként megoldást nyújt egy jól megszerkesztett családi alkotmány.

Kérésként merül fel ezzel összefüggésben, hogy mire vezethető vissza a nyugat-európai családi vállalkozásoknál kimutatható nagyfokú önkéntes normakövetés még olyan szabályok esetében is, amelyek jogi kötőerővel nem bírnak. Az egyik ösztönző a közös érdek felismerése, a másik pedig az, hogy a vállalkozás elnevezésében gyakran szerepel a család neve, vagyis a cég megítélése nemcsak saját teljesítményétől függ, hanem attól is, hogy a családtagok meg tudják-e óvni a családi név tisztaságát, képesek-e öregbíteni annak társadalmi megbecsültségét. A nyugat-európai családi alkotmányokban gyakran megjelenő urizálási tilalom önkéntes betartása is ezen az elven nyugszik.

A családi alkotmány elfogadására és a benne foglaltak betartására vonatkozó hajlandóság dokumentálására a vállalkozói család tagjai gyakran közösen, konszenzussal alkotják meg legfőbb dokumentumukat. Ez ugyan önmagában még nem eredményez kikényszeríthetőséget, de a családi alkotmány által megteremtett érzelmi közösség és a vállalkozás sikerességére irányuló érdekazonosság miatti kooperációs kényszer ösztönzőleg hat az önkéntes normakövetésre. Mindenesetre már önmagában az a tény, hogy létezik egy olyan dokumentum, amely legalább alapelvi szinten rendelkezik viselkedési normákról, már hivatkozási pont lehet egy-egy élethelyzetben. Ezt bizonyítja a német felsőbb bíróság (BGH) következetes ítélkezési gyakorlata is. Találkozhatunk ugyanis olyan ítélettel, amely szerint a társasági szerződés ráutaló magatartással, közös megegyezéssel történt módosítását eredményezheti, ha az érintettek szokásjogi alapon huzamosabb időn át a családi alkotmány rendelkezéseit követik. A szokásjog természetesen nem lép teljes egészében az írott jog helyébe, de azt kiegészítheti, támpontot nyújthat annak értelmezéséhez. Olyan helyzetekben merülhet ez fel például, amikor a létesítő okirat a „gyermek” kifejezést használja, ám arra nézve már nem nyújt eligazítást, hogy az örökbefogadott felnőtt ebből a szempontból gyermeknek minősül-e, illetőleg, hogy mi a teendő ún. mozaikcsalád esetében. Ha a családi alkotmány erről rendelkezik, akkor a német felsőbb bírósági gyakorlat szerint azt nem lehet figyelmen kívül hagyni a létesítő okirat rendelkezéseinek értelmezése során.

5.2. A jogi kötőerő

A fentiekben megvizsgáltuk, hogy a családi alkotmány melyik típusa rendelkezik leginkább jogi kötőerővel, illetőleg milyen feltételeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy a dokumentumra bíság előtt is lehessen hivatkozni. Megállapítottuk, hogy a legbiztosabb megoldás ebből a szempontból az, ha a családi alkotmány olyan szindikátusi szerződés formájában ölt testet, amelyet az alapítón (családfőn) kívül minden egyéb érintett aláír, a társasági részesedéssel rendelkező személyeken kívül azokat a családtagokat is ideértve, akik egyéb módon élvezik a vállalkozás előnyeit. A jogi kötőerő másik fontos komponense a normavilágosság, amely a családi alkotmánnyal szemben is követelmény. A félreérthetően megfogalmazott vagy csupán egy szűk kör számára érthető családi alkotmány ugyanis nem fogja betölteni rendeltetését, még ha alakilag kikényszeríthetőnek tűnik is. Ugyancsak fontos tényező, hogy a dokumentum megfelelő jogtechnikai megoldásokkal kiküszöbölje a határozatlan időre szóló szindikátusi szerződések elvi felmondhatóságát és ily módon a családi

alkotmány rendelkezései alól való mentesülés lehetőségét. A biztonsággal kikényszeríthető nyugat-európai családi alkotmányok jellemzően teljesítik a fenti kívánalmakat, és emellett még az is sajátosságuk, hogy kizárólag konszenzussal módosíthatók, olyan változtatásra pedig egyáltalán nem kerülhet sor, amely a következő nemzedék számára hátrányos lehet, mert például túlzottan beszűkíti az autonóm döntéshozatal mozgásterét.

5.3. Az önkéntes normakövetés és lehetséges forrásai

Akár a családi alkotmány megalkotásához, akár az önkéntes normakövetéshez, a családi vállalkozás fennmaradásához elengedhetetlen a családtagok közötti egység, kohézió megteremtése. Még a korlátozó vagy az egyént hátrányosan érintő kikötéseket, rendelkezéseket is el kell fogadniuk a családtagoknak a családi vállalkozás érdekében. Ehhez elengedhetetlenül szükséges a családtagok közötti kooperáció. A családtagok közötti érzelmi kötelékek erősítése érdekében gyakran találkozunk a családi alkotmányok szövegében különféle családi legendákkal. Ezek a családi legendák, hagyományok és értékek segítenek megteremteni azt a közös alapot, a családtagok közötti kohéziót, amely hatékonyan helyettesíti a merev bürokratikus kényszert, és érzelmi alapon szerveződő közösséggé kovácsolja össze a családtagokat. Ez segíthet annak elfogadásában, hogy a családi vállalkozás hosszú távú fennmaradása érdekében a családtagoknak olykor áldozatot kell hozniuk, és háttérbe kell szorítaniuk saját pillanatnyi egyéni érdekeiket. Ennek az összhangnak a megteremtésében nyújt hathatós segítséget a családi alkotmány megalkotása és a benne lefektetett alapértékek szem előtt tartása a működés során. Ilyen családi legendákat találunk például a Dreher, a Zwack és a Törley családnál is, hogy csak a legismertebb magyar családi vállalkozásokhoz kötődő márkákat említsük.

5.3.1. A Dreher családi legenda

A vállalat alapjait Franc Anton Dreher tette le 1796-ban Ausztriában, amikor megvette a Bécs melletti Klein-Schwechat-i serházat. Fia, Dreher Antal Ausztria után Münchenbe, majd Angliába ment, hogy nemzetközi tapasztalatokat szerezve ellessze a sörkészítés fortélyait a világ akkori vezető sörgyártóitól. A családi legendárium szerint Angliából üreges sétatálcájában csempészte ki a sörmintákat, amelyek megalapozták a későbbi lager típusú sörök receptúráját és technológiáját. Dreher Antal tehát hazatért Schwecháttra, és 1840-ben új,

alsóerjesztésű sörfőzési technológiát honosított meg a családi sörgyárban. Az új eljárással készült lager típusú söreik olyan népszerűek lettek, hogy Dreher Antalt a köznyelv a „sörkirály” névvel illette. Még Ferenc József is a Dreher család Schwechater sörét fogyasztotta minden nap a vacsorájához.

5.3.2. A Zwack családi legendárium

Mindenki ismeri a jellegzetes, gömbölyded üvegbe zárt gyomorkeserűt, az Unicum keserűlikőrt, amely összeforrott a család nevével, és mára igaz hungarikummá vált. A likőrt először a család egyik orvos őse készítette 1790-ben II. Józsefnek gyógyszerként. A császár, megkóstolva az 'orvosságot', elragadtatásában felkiáltott: „Das ist ein Unicum”. A legenda szerint ez volt a gyógynövényital keresztelője is, hiszen azonnal nevet is kapott: Unicum. A titkos receptet a család hétpecsétes titokként őrzi, és csupán annyi tudható, hogy a több, mint negyven féle, részben hazai, részben külföldi fűszer és gyógynövény kivonatából készülő párlatot hat hónapon keresztül tölgyfahordóban érlelik a családi vállalkozás soroksári úti gyárának pincéjében.

A titkos recept birtokában a családi vállalkozást Zwack József alapította 1840-ben. A likőrkészítés folyamata 1892-óta zajlik mai helyén, a Soroksári úton. A családi vállalkozás fejlődése töretlen volt, és a cég jelentős nemzetközi hírnévre is szert tett. A 20. század azonban a Zwack családot is megtépázta. A vézskorszakot az akkori svéd nagykövetnek köszönhetően élte túl Zwack doktor ötödik generációs leszármazója, Zwack Péter. A kommunista államosításkor a család emigrált. Zwack Péter 1988-ban tért haza Magyarországra, és annyira ragaszkodott a családi tradíciókhoz, hogy üzleti partner bevonásával – az Underberg családdal közösen – visszavásárolta a likőrgyárat a Magyar Államtól.

5.3.3. A Törley-család legendája

„Tökéletlen portékát nem akarok adni a renomé miatt” – mondta Törley József, pezsgőgyáros.

A Törley család története a tudásról és a precizitásról szól. A Törley név a 20. század elejére fogalommal vált. A Törley pezsgő napjainkban is rendszeres kísérője az ünnepi pillanatoknak, a kivételes alkalmaknak. A márka diadalmenetét még a múlt század viszontagságai sem tudták megtörni.

Jelmondatából is kitűnik, hogy a tökéletességre törekvő Törley mindenben a minőséget kereste, nem csak a pezsgőben. Édesapja részt vett a negyvennyolcas szabadságharcban, majd a szabadságharc bukása után az emigrációba

is követte Kossuthot. Magyarságszeretete meghatározó hatást gyakorolt a fiú, Törley József életére.

A fiatal Törley József Grazban a kereskedelmi akadémián tanult. Itt találkozott először a pezsgőgyártás folyamatával. A francia pezsgőgyáros, Teophil Roederer francia-német levelezőként alkalmazta, így a reimsi gyárban a pezsgőkészítési folyamat teljes vertikumával megismerkedhetett. A megszerzett tudást a Delbeck et Cie. cégnél a gyakorlatban is kamatoztathatta. Elméleti és gyakorlati ismeretekkel felvértezve Reimsben megalapította első saját pezsgőgyárát. Saját bevallása szerint csak ideiglenes otthonaként tekintett Franciaországra, ahol elsődlegesen azért tartózkodott, hogy megismerje a borkészítés folyamatát, és a megszerzett tudást mindenképpen itthon szeretne volna hasznosítani.

Mindössze 24 évesen egy magyarországi körútján felismerte, hogy Budafok adottságai megfelelőek a pezsgőgyártáshoz, ezért szőlőt és présházat vásárolt. 1882. augusztus 1-jével a reimsi gyárát áttelepítette Budafokra, és bejegyeztette a Törley József és Társa elnevezésű céget a Péter-Pál utcában.

5.3.4. A családi alkotmány értékmagva

A családi alapértékek, amelyeket a család tagjai közösen vallanak, valamint a családi legendák a családi alkotmányban összegződnek, így az utódok iránytűként, zsinórmértékként használják majd ezeket a rendelkezéseket. Ilyen módon biztosítható, hogy a vállalkozást létrehozó és meghatározó eszme évszázadokon át nemzedékről nemzedékre hagyományozódjon és fennmaradjon. A családi alkotmány értékmagva szavatolja, hogy a vállalkozás az alapítók szellemiségének megőrzése mellett terjeszkedhessen és tehessen szert társadalmi megbecsültségre.

A családi alkotmánynak tehát fontos szerepe van a családtagok lojalitási kötelezettségének szempontjából. Ez Nyugat-Európában olyannyira így van, hogy a német felsőbbíróság például egy irányadó döntésében ki is mondta, hogy amennyiben a közös megegyezéssel elfogadott családi alkotmány tartalmaz bizonyos rendelkezéseket az osztalékfizetési és tartalékképzési politikára nézve, vagyis például előírja, hogy az éves adózott eredmény meghatározott százalékát lehet csupán osztalék formájában kifizetni, akkor az ezzel ellentétes részvényesi döntés az osztalékfizetésről határozó közgyűlésen akár jogellenes, a Treuepflicht-be (a jóhiszemű együttműködés követelményébe) ütköző is lehet.¹⁰

10 Lásd részletesen: FLEISCHER, Holger: Das Rätsel Familienverfassung: Realbefund – Regelungsnatur – Rechtswirkungen. *ZIP – Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, 2016, 37(32), 1509–1519.

6. A családi alkotmány megalkotásának kockázatai, buktatói

A családi egység megszületését gyakran kiéleződő családi konfliktus előzi meg. Éppen ezért érdemes tisztában lenni azokkal a kockázatokkal, amelyek a családi alkotmány megalkotása során felmerülnek.

Nem ritka, hogy amikor megszületik az igény és az elhatározás, hogy készüljön átfogó családi alkotmány, olyan érdekellentétek, korábbi sérelmek kerülnek felszínre, amelyek elmérgesíthetik a családtagok egymáshoz fűződő viszonyát. Sajnos nem egyedi eset, hogy épp a családi alkotmány életre hívása idéz elő olyan kibékíthetetlen ellentéteket, amely a családi vállalkozás létét veszélyeztetik. Éppen ezért javasolja a külföldi szakirodalom szakember bevonását a teljes folyamatba, hogy kívülálló semleges szereplő terelje a résztvevőket a megállapodás felé ezekben a kiélezett konfliktushelyzetekben.¹¹ Az objektív tanácsadó közreműködése garantálja, de legalábbis nagymértékben segíti az érzelmek háttérbe szorítását és a racionális alapon nyugvó családi dokumentum megszületését. Az igazán időtálló családi alkotmány megalkotásának tehát felelőssége abban áll, hogy az érintettek képesek-e egyéni érzelmeiket feláldozni a családhoz mint egészhez és a családi vállalkozáshoz mint létalaphoz fűződő kötelék oltárán. Ha ezt nem sikerül elérni, akkor az alapidokumentum legfeljebb ideig óráig, többnyire az első komolyabb konfliktusig vagy krízisig fejt ki hatását, vagyis nem igazi családi alkotmány.

11 Lásd például: LUEGER Manfred – FRANK, Herman (szerk.): *Zukunftssicherung für Familienunternehmen – Good Practice Fallanalysen zur Family Governance*. Wien, Facultas, 2015, 1–273. vagy BERENT-BRAUN, Martha, UHLANER, Lorraine: Family governance practices and teambuilding: paradox of the enterprising family. *Small Business Economics*, 2012, 38(1), 103–119.

AZ ELÉVÜLÉSI HATÁRIDŐ SZABÁLYAINAK JOGI TERMÉSZETE AZ EURÓPAI ÉS A MAGYAR MAGÁNJOGBAN

SZALMA JÓZSEF
professor emeritus (KRE ÁJK)

Absztrakt

Az elévülés elsősorban a kötelmi jogi követelésekre, mint relatív, felek között (inter partes) fennálló jogsultságokra vonatkozik. A dologi, mint abszolút szerkezetű, mindenkivel szemben érvényesülő jogosultságok elvben elévülésre nem alkalmasak. Mégis, közvetetten, elévülésnek kitettek, úgy mint kötelmi jogi követelés. Az elévülés gyakorta az elbirtokáshoz fűződik. Rendszerint amennyi az elévülési határidő, annyi az elbirtoklási is, feltéve, hogy az elbirtoklás érvényes jogcímen alapuló, jogszerű, jóhiszemű. Az elévülés jogkövetkezménye a kötelmi jogi követelés a bírói uton történő érvényesítésének elvesztése. Ez azonban relatív, mert a követelés elévülésének következtében történő jogvesztés, nem teljes. Ha a követelés ellenében a kötelezett nem nyújt be elévülési kifogást, a bíróság marasztaló határozatot hoz, mivel az elévülési határidőkre a bíróság hivatalból nem köteles ügyelni. Szemben a jogvesztő határidőkkel, melyeknek normatív forrásai elsősorban eljárásjogi jellegűek, amelyekre a bíróság hivatalból ügyel. Az elévülési és a jogvesztő határidők közötti további különbség abban mutatható ki, hogy az elévülési határidőknél van, a jogvesztő határidőknél nincs nyugvás és megszakadás. Míg az elévült kötelezettséget követően fennmarad a természetes kötelezettség, melynek bírói uton kívüli önkéntes teljesítését a törvény érvényesnek tartja, a jogvesztő határidőhöz fűződő követelés a határidő múltával teljesen megszűnik, mind bírói érvényesíthetőség tekintetében, mind úgy, mint természetes kötelezettség. A jogvesztő határidőhöz fűződő követelés esetében a határidő múltát követő, önkéntes teljesítés jogalap nélküli gazdagodás címén vissza kötelehető. Ezzel szemben, az elévült kötelezettségek esetében, a határidő múltát követő önkéntes teljesítés jogalap nélküli gazdagodás (condictio indebiti) jogcímen nem követelhető vissza. Az új magyar Ptk. vonatkozó rendelkezései elfogadják a római jogban kialakult, és továbbfejlesztett európai doktrína álláspontjait. Az elvi megegyező elemek mellett, a szerző rámutat az egyes országokban szabályozott elévülési határidők tartamát illető különbségekre, beleértve az elévülési határidő diszpozitív, vagy imperatív jellegének vizsgálatát.

Kulcsszavak: Elvülés, elévülési és jogvesztő határidők, az elévülés nyugvása és megszakadása, természetes kötelem, diszpozitív és (vagy) imperatív jelleg

JÓZSEF SZALMA

LIMITATION AND PRESCRIPTION PERIODS IN EUROPEAN
AND HUNGARIAN PRIVATE LAW

Abstract

The limitation period applies primarily to contractual claims as relative rights between parties (*inter partes*). Rights in rem, which are absolute in nature and may be enforced against third parties, are in principle not time-barred. However, similarly to contractual claims, they are also subject to some limitations. The passage of time is often relevant in relation to the possession as well. As a rule, the limitation period is the same as the time limit requirement for adverse possession, provided that it is based on valid legal ground, it is lawful and *bona fide*. The consequence of the expiry of a limitation period is the loss of the right to enforce the claim in judicial procedure. It has, however, only a relative effect, because the forfeiture of a legitimate claim by reason of the expiry of limitation period is not complete. If the respondent fails to lodge a plea of limitation against the claim, the court will grant remedy, since the court may not take into account the limitation periods *ex officio*. The situation is different in case of prescription periods, the normative sources of which are primarily procedural in nature, which the court apply *ex officio*. A further difference between limitation and prescription periods is that the former may be suspended and interrupted. While imperfect obligations (*obligatio naturalis*) exist even after the limitation period has expired, by which voluntary performance is considered valid, the claim ceases to exist altogether after the expiry of the prescription period, both as regards its enforceability in court and as a obligation. In the case of a claim subject to a prescription period, voluntary performance after its expiry is recoverable on the legal ground of unjust enrichment. By contrast, in the case of limitation period, voluntary performance after the expiry of the time limit cannot be recovered by way of unjust enrichment. The relevant provisions of the new Hungarian Civil Code in this respect follow the traditions of the Roman law and adopt the positions of the European doctrine. In comparative law, in addition to the elements in relation to which the different legal systems

concur, the author points out the differences in the duration of the limitation periods regulated in the various countries, as well.

Keywords: statute of limitation, limitation periods, prescription periods, suspension and interruption of the limitation periods, imperfect obligation (obligatio naturalis)

1. Bevezetés és problémafelvetés

Az új magyar Ptk. elévülésre vonatkozó szabályozása számos, a jogalkalmazásra nézve is jelentőséggel bíró kérdést vetett fel. Az újabb magyar jogirodalomban (joggal) felmerült az a kérdés is, hogy a törvénykönyvben szabályozott elévülési határidők *imperatív* vagy *diszpozitív* jellegűeknek minősülnek-e.¹ Az imperatív (kényszerítő) minősítés azt jelenti, hogy a törvényben megszabott határidő szerződés vagy más jogügylet útján nem változtatható, nem hosszabbítható és nem rövidíthető meg, továbbá nem zárható ki. A diszpozitív (megengedő) jelleg megfordítva, azt jelenti, hogy a törvényben megszabott elévülési határidő a felek szabad, egyetértő szerződési megállapodásával módosítható – akár rövidíthető, akár hosszabbítható. A 'köztes' megoldás lehetősége is fennáll, az, hogy a legtöbb európai jogrendszerben (Ptk.-ban) részben diszpozitívek (mert jogügylettel megváltoztathatók), részben pedig imperatívok (mert jogügylettel nem változtathatók). A köztes megoldás tekintetében, ahol ilyen van, szükségesnek mutatkozik annak elemzése, melyek azok a határidők, amelyek az egyik, vagy a másik normatípus körébe tartoznak. A köztes megoldás felé való fejlődés menet indokai, szabályozási tapasztalatai és jogalkalmazási irányai is fontosak lehetnek, a magyar jog szemszögéből is szemlélve. Annál inkább, mert az új magyar Ptk. meghozatalának immáron tizedik, alkalmazásának pedig majd egy évtizedes tapasztalataira lehetünk tekintettel. E kodifikáció rendkívüli hazai és nemzetközi, külföldi jogirodalomban (Németország, Ausztria, Szlovénia, Szerbia stb.) elismerésre tett szert, köszönve rugalmas normáinak, elősegítvén a bírói jogfejlesztést. Vannak azonban egyes jogintézmények mentén, jogalkalmazási és jogalkotói dilemmák. Amelyek az elévülési szabályokkal is felmerültek, vagy felmerülhetnek, elsősorban a hazai jogirodalomban és praxisban. Ezek azonban nem kérdőjelezik meg az új magyar Ptk. rendkívüli tudományos és társadalmi jelentőségét.

1 VÖLCSEY Balázs: *Az elévülés szabályrendszere az anyagi jog és az eljárásjog összefüggésében.* In: JUHÁSZ Ágnes (szerk.): *Elmélet és praktikum – hagyománytisztelet és modernitás.* Miskolc, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2022, 280–298., 284.; PUSZTAHELYI Réka: *A magánjogi elévülés.* Miskolc, Novotni Alapítvány, 2015, 1–339.

Az elévülés alapvető jogkövetkezménye a *bírói érvényesíthetőség megszűnése*. Ennél fogva kiemelt jelentőséggel bír: az alanyi jogosultságok kontinuitását és diszkontinuitását érinti. Nem vitás, hogy az alanyi jogosultságok – függően jogi természetüktől, például attól, hogy személyiségi, dologi jogi, családi jogi igényekről van-e szó, hogy mely (elévülési) határidőben valósíthatók meg, figyelemmel a szubjektív és az objektív körülményekre – az elévülésnek kitett követelések körében a törvénykönyvben előírt határidő múltával többé bírói úton nem érvényesíthetők, nem kényszeríthetők ki. A régi latin szentencia értelmében ez azt vonja magával, hogy: *dies interpellat pro hominæ* – azaz a határidő jogaink idejekorán történő megvalósítására int. Hagyományos megoldás az, hogy az alanyi jogosultságok az elévülési határidő múltával nem teljes egészében szűnnek meg, vagyis az elévülési határidő múltával a kötelelem mégsem szűnik meg teljesen. Csupán a hatósági érvényesíthetőség szűnik meg. Marad azonban a követelés úgy, mint természetes kötelelem. Elévült kötelelem önkéntes teljesítése esetében a követelés jogalap nélküli gazdagodás jogcímén nem követelhető vissza. Szemben a jogvesztő (eljárásjogi) határidővel, melynél a határidő múltával a követelés véglegesen és teljesen megszűnik, természetes kötelelem 'maradék' nélkül. A jogvesztő határidővel szankcionált követelés feljogosítja az adóst arra, hogy jogalap nélküli gazdagodás (*condictio indebiti*) alapján, a határidő elmúltá után teljesített szolgáltatását visszakövetelje. Az elévült kötelemeknél az elévülési határidő múltán történő perlés nem mindig vezet jogvesztéshez. Ha az alperes nem él a rendelkezésére álló elévülési kifogással, akkor a bíróság marasztaló határozatot hoz, amennyiben a felperesi kérelem egyébként alapos. Ez azért van így, mert a bíróság az elévülési jellegű határidőre hivatalból nem ügyel.

Az elévülési határidő merőben különbözik a *jogügyleti határidőktől*, mint például a teljesítési határidő, a feltétel és az időhatározás, szabályos időközönként ismétlődő szolgáltatásra irányuló kötelezettségvállalás, az ún. fix szerződés, amelynél az előírányzott teljesítési határidő a szerződés lényeges elemét képezi (*essentialia negotii*) stb. Témánk szempontjából kiemelhető azon alapvető különbség, amely szerint a jogügyleti határidő forrása a szerződéskötési akaratszabadság keretein belül felek által egyetértően meghatározott határidő, mely tehát a felek akaratán múlik. Ezzel szemben az elévülési határidő forrása a törvény, amely legtöbbször jogbiztonságot és jogegyenlőséget szolgálva imperatív jellegű, és elvben a jogalkotótól függ, elvben nem függ(het) a felek akaratától. Még akkor is, ha a jogalkotó a törvény által megszabott elévülési határidőt, szerződés útján, több vagy kevesebb korlátozással, módosíthatónak tartja.

A klasszikus elévülési doktrína szerint a törvényben szabályozott elévülési határidők, tartamuk tekintetében – sem az elévülési típusú határidő, sem a jogvesztő (praclusiv) határidő – jogügyleti úton nem változtatható meg, nem zárható ki, tehát mindkettő kényszerítő (imperatív) jellegű. Alapvető indoklás szerint ez azért van így, mert ez biztosítja adott alanyi jog, főként kötelmi jogi követelés bírói úton történő érvényesítési határidejét, ezáltal a feleknek jogbiztonságot, jogegyenlőséget szavatolván. Amennyiben a felek e határidőt (korlátozás nélkül) megváltoztathatnák, jogbizonytalanság állna be. A bírónak nem a törvényi határidőkre, hanem a felek e határidők megváltoztatásáról szóló megállapodását esetenként kell(ene) figyelembe vennie. Közben arra kell – mintegy (eljárásjogi) előkérdésként – (hivatalból) ügyelnie, hogy az elévülési határidő megváltoztatására irányuló megállapodás – például határidő rövidítése, jogellenes, tilos, törvénykerülő – semmis-e. Arra is ügyelnie kell, hogy az elévülési megállapodás tartalmaz-e megkülönböztetést a felek kötelezettségeire nézve, például ha a határidőváltoztatási klauzula az egyik fél kötelezettségének rövidebb, a másik fél követelésének, igényének hosszabb elévülési határidőt szab meg, ami különösképpen fontos a visszterhes szerződésekre nézve, ahol a *do ut des* szabálya alapján a felek egyenrangúak, kölcsönös követeléseik pedig rendszerint és elvben egyenértékűek. Ha így van, vizsgálható, hogy jogszerű-e a kölcsönös követelések egyikére vonatkozó eltérő elévülési határidő megszabása, nem történt-e joggal való visszaélés, és vajon a felek szabad akaratukból szabták-e meg a különböző elévülési határidőket. Tehát a bíróságnak (hivatalból) arra is kell ügyelnie, hogy vajon az elévülési határidő módosítása egyoldalú nyilatkozattal történt-e meg, vagy a felek egyetértő szerződési akaratából fakad. Arra való tekintettel is, hogy az illető követelés egyáltalában létre jöhet-e csupán egyoldalú nyilatkozattal (ami például lehetséges a díjkitűzés esetében). A klasszikus elévülési doktrína, amely az elévülési határidőket imperatívnek minősíti, ezt a minősítést egyaránt fenntartja az elévülési és a jogvesztő határidőkre nézve, függetlenül attól, hogy az elévülési határidőkre a bíróság nem ügyel hivatalból, a jogvesztőkre pedig igen, illetve attól is, hogy az elévülési határidőnél van nyugvás és megszakadás, a jogvesztő határidőknél pedig nincs, és attól is, hogy az elévülési határidők múltával marad, a jogvesztő határidő múltával pedig nem marad természetes kötelelem (*obligato naturalis*). Az imperatív jelleg mellett voksoló klasszikus doktrína azt hangsúlyozza, hogy az elévülési határidők nem tartoznak a szerződéskötési autonómia körébe, a diszpozitív jelleg mellett 'kardoskodók' pedig éppenséggel ellenkezőleg, nem tartják közrendsérelmesnek az elévülési határidők jogügyleti úton történő módosítását, tehát ezt

az akaratautonómia belső körében láttatják, összeegyeztethetőnek tartják a szerződéskötési szabadsággal. Persze, de lege lata, ha a törvény kifejezetten megengedi az elévülési határidő szerződés, vagy más jogügylet útján történő módosítását, akkor a vita jogalkalmazási szempontból irreleváns, ám az elméleti vita ezzel egymagában nem szűnik meg.

Az európai polgári törvénykönyvek egymástól különböző 'mértékben' engedélyezik az elévülési határidő jogügyleti úton történő módosítását. Legtöbbször tiltják, hogy a jogosult hátrányára, például határidő rövidítés útján történjék a módosítás. Mindannyiszor elő fordul, mint a magyar jogban is, hogy tiltják az elévülési jogszabályokról való lemondást, azaz semmisnek tartják az elévülési jogszabályok kizárásáról szóló klauzulát, de ezzel szemben más Ptk.-k engedélyezik, hogy a jogosult (hitelező) javára hosszabb határidőt szabjon meg a jogügyleti módosítás.

A német BGB kötelmi jogi reformja (2001–2006) kiterjedt az elévülési jogra is. Változás állt be az elévülési határidő korábbi főként imperatív jellegét illetően, a diszpozitivitás felé irányulóan. Egyes esetekben (tehát nem általános érvennyel) a módosított BGB megengedi a törvényi elévülési határidők szerződés útján történő módosítását. Hozzá fűzhető, hogy az új magyar Ptk. szinte 'általános szintre' emelte az elévülési határidők szerződéses módosíthatóságát, igaz ebben csak a kötelmi jogi követeléseket illetően, ezt nem terjesztvén ki a dologi jogosultságokra. A francia Code civil szabályai szerint, amelynek kötelmi jogi reformjára később (2016–2020) került sor, az elévülési határidők jogügylettel csak kivételes esetkörben módosíthatók. A módosítások előtti francia Code civil a dologi jogosultságokat elévülhetetlennek tartotta. Ez megváltozott a kötelmi jogi reform után, a dologi jogosultságokat illetően – igaz, hosszú határidővel korlátozva – úgy mint követelést, elévülésnek kitettnek tartja. Az osztrák Ptk. hatályos rendelkezései pedig, bizonyos esetkörben egyenesen és kifejezetten kizárják az elévülési határidő jogügyleti úton történő hosszabbítását vagy rövidítését, kizárását pedig minden esetben.

Az elévülés egyik hagyományos kérdése az európai és a magyar polgári jognak. Ebben a római jogi közös hagyományokra és a jogfejlődésre tekintettel, egyértelmű az, hogy a *közjoggal* szavatolt alapvető jogok (élethez, egészséghez, testi épséghez és szabadsághoz fűződő jogosultság) *nem évülhetnek el*. Ezzel szemben, a magánjogi jellegű jogosultságok az elévülésnek elvben ki vannak téve. A doktrinális és a tételes jogi diskurzus azonban itt (is) fennáll, abban a tekintetben, hogy a dologi jogosultság – mint abszolút szerkezetű (mindenki irányában, erga omnes hatálya miatt) – elévülhet-e, vagy ennek csak a kötelmi követelés van kitéve, relatív szerkezetére (felek közötti, inter partes hatályára) való tekintettel.

A klasszikus elévülési doktrínával kapcsolatos kérdések ma is időszerűek. E tanulmányomban az elévülési határidők imperatív vagy diszpozitív jellegére való tekintettel kísérem meg jogösszehasonlítási alapon – de lege lata és ferenda – a lehetséges válaszadást figyelemmel a reformált német BGB, az új magyar Ptk. megoldásaira, a francia Code civil változásaira, nemkülönben az osztrák Ptk. vonatkozó hatályos fejezeteire. Végül figyelmet szentelek a hatályos szerb Kötelmi törvénykönyv és a Szerb Polgári Törvénykönyv Tervezete elévülési rendelkezéseinek is. Az összehasonlítás elsősorban a kártérítési igények elévülésére vonatkozik.

2. Az elévülési határidők és azok jogügyleti módosíthatósági köre a német BGB kötelmi jogi reformja előtt és után

A kötelmi jogi reform előtti német BGB elvben a törvényben előírt elévülési határidőt jórészt imperatívnek tartotta. A régi BGB 225. §-a szerint ugyanis „az elévülés jogügylettel nem zárható ki és nem súlyosbítható. Az elévülés megkönnyítése (Erleichterung) különösképpen az elévülési határidő jogügyleti úton történő rövidítése (Abkürzung) volt engedélyezett.”² A régi BGB kivételesen lehetővé tette a törvényi elévülési határidő jogügyleti úton történő meghosszabbítását is (BGB 479. §). Így például a *kellék- és jogszavatosság* alapján – azért, mert az eladó szándékosan elhallgatta a dolog vagy jog hibáját –, a követelhető kártérítés hathónapos határidőn belül volt érvényesíthető az átadás időpontjától számítva, telek esetén pedig egyéves határidőn belül az átadás időpontjától számítva. E határidők azonban szerződéssel meghosszabbíthatók voltak.³ A *kártérítési kötelmek* elévülési határideje változott. A régi BGB 852. §-a szerint a deliktualis kár térítése iránti kereset három év alatt évül el, kezdve (számítva) attól az időponttól, hogy a károsult tudomást szerzett a károkozó személyéről és a kárról.⁴ Az új BGB 195. §-a a rendszerinti (általános) elévülési határidőt három évben határozza meg, itt nem említve a kártérítést. Az új BGB 199. § (2) bekezdése szerint azok a kártérítési igények, amelyek az élet, a testi épség, egészség vagy a *szabadság* megsértéséből erednek, tekintet nélkül a kár keletkezésének és jogsértés tudomásulvételé-

2 JAUERNIG – SCHLECHTRIEM – STÜRNER – TEICHMANN – VOLLKOMMER: *BGB Kommentar* (8. Auflage). München, Verlag C.H. Beck, 1997, 139, 225. §.

3 Uo. 479. §.

4 ENNECERUS, Ludwig – KIPP, Thedor – WOLFF, Martin: *Recht der Schuldverhältnisse (fünfte Bearbeitung von Heinrich Lehmann)*, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1958, 1006., 251. §.

re, harminc éves határidő múltával évülnek el. A (3) bekezdés szerint egyéb kártérítési keresetek – egyes további körülményektől függően – 1. függetlenül a tudomásulvételtől vagy durva tudomásul nem vételtől, tíz év alatt évülnek el a kár keletkezésétől kezdve; 2. függetlenül a tudomásulvételtől vagy a durva tudomásul nem vételtől az elévülés harminc éves, a jogellenes cselekmény elkövetésétől kezdve, a kötelezettség megszegésétől vagy a kárt előidéző eseménytől.⁵ Ezek az objektív hosszú határidők definitív tejeskörű jogvesztéssel járnak és ennél fogva imperatív jellegűek, jogügyleti úton módosíthatatlanok. A *BGB kötelmi jogi reformja után a 202. §* kifejezetten *tiltja*, jogellenesnek tartja azokat az elévülésről szóló szerződési rendelkezéseket, amelyek *szándékos károkozás* esetére törvénnyel előírt kártérítési keresetek elévülési határidejének *könnyítését* (Unzulässigkeit von Vereinbarungen über Verjährung) célozzák meg: „(1) Szándékos károkozás esetében az elévülési határidő nem könnyíthető. (2) Az elévülési határidő jogügylettel nem súlyosbítható harminc éves határidőn felül, a törvényben előírt határidő-kezdettől számítva.” Az új BGB-kommentár szerint az elévülési határidő jogügyleti úton való megváltoztatásának lehetősége a BGB korábbi (a jogirodalom egy részében problematikusnak minősített) rendelkezéseihez képest szűkült. Az egyoldalú nyilatkozattal történő elévülés jogügyleti változtatása csak akkor érvényes, ha az illető jog egyoldalú nyilatkozattal jön létre, egyéb esetben mindkét félnek egyet kell értenie a határidő változtatásáról. A változtatásra a törvény nem igényel külön formát (szemben a magyar joggal, amely igényli a formát). Az elévülés jogügyleti könnyítése csak akkor tilos, ha a károkozó szándékosan okozta a kárt, egyéb esetben engedélyezett. A legmagasabb jogügylettel előírt hosszabbítás – tehát a törvényben előírtakhoz képest súlyosbítás – nem lehet hosszabb tartamú, mint harminc év.⁶

Az általános és különleges elévülési határidők. Mind a régi, mind az új, reformált BGB megkülönbözteti az általános és különleges elévülési határidőt. Az általánost akkor kell alkalmazni, ha adott esetkörü nézve a törvény mást nem írt elő. A hatályos német BGB 195. §-ának (1) bekezdése szerint a rendszerint alkalmazandó, azaz általános elévülési határidő tartama (regelmässige Verjährungsfrist) *három év*. Ennek *kezdeté* a BGB 199. § (1) bekezdése szerint egyfelől *objektív*, másfelől *szubjektív*, kezdődve annak az évnek a végétől, amelyben: 1. a követelés létrejött, 2. vagy attól az időponttól

5 KÖHLER, Helmut (Einführung): *Bürgerliches Gesetzbuch (63. Auflage)*. München, Beck –Texte im DTV, 2009, 38.

6 PRÜTTING – WEGEN – WEINREICH: *BGB Kommentar (2. Auflage)*, Neuwied, Luchterhand, 2007, 293–294.

kezdve, amikor a károsult a *keresetet megalapozó körülményről* és a károkozó *kilétéről* tudomást szerzett. A jelzett § (2) bekezdése azonban az élet-, testi- és egészségsértés, valamint szabadságsértés esetében, a hároméves objektív és szubjektív határidőnél sokkal hosszabb, ezúttal kizárólag objektív elévülési határidőt is előírnyoz. Ugyanis azok a kártérítési igények, amelyek az élet, a testi épség, egészség és szabadság megsértésén alapulnak, függetlenül a kárról való tudomásulvétel időpontjától, *harminc év alatt évülnek el*, a jogellenes cselekmény vagy kötelezettségsértés elkövetésének időpontjától kezdve.⁷

A BGB hatályos 194. §-ának (1) bekezdése szerint annak a jognak a *követelése* (Anspruch), amely mást *cselekvésre* vagy *mulasztásra* kötelez, *elévülésre alkalmas*.⁸ E szakasz második bekezdése szerint *családi jogi kapcsolatból eredő követelés elévülésre nem alkalmas*, amíg a családi jogi kapcsolat tart, vagy ennek fenntartására vagy helyreállítására irányul.⁹

A régi BGB szerint az elévülés kezdetét jelentő kárról való *tudomásulvételhez* nem szükséges, hogy ennek egészéről szerezzon tudomást a károsult, mivel rendszerint a kár mértéke a károkozási cselekmény után növekedhet. Elegendő, ha a károsult az első, kezdeti kárkövetkezésményről tudomást szerz, nem szükséges a későbbi károknak (Spätschäden) a tudomásulvétele.¹⁰

A régi BGB egymástól világosan megkülönböztette az elévülés *nyugvásának* (Hemmung) és megszakításának (Unterbrechung) okait és következményeit, és ez így van a módosítások után is, de az okok terén változás állt be. A régi BGB 205. §-a, amely egyébként, hatályban maradt, előírja, hogy nyugvás esetében a nyugvás időpontjáig eltelt időt nem kell a határidőbe beszámítani. A BGB régi, 208. §-a (tartozáselismerés), 209. §-a (követelés perlése), 210. §-a (előkérdés eldöntésére irányuló előterjesztés), 213. §-a (fizetési meghagyás benyújtása), 214. §-a (bejelentkezés a fizetéseképtelenségi eljárásban való részvételre), 216. §-a (megszakítás a végrehajtási intézkedések esetén) szabályozták az elévülés megszakítását, azaz ennek okait. A régi BGB 217. §-a szerint, ha az elévülés megszakítására sor kerül, a megszakítás idejéig eltelt idő nem számít, - a megszakítás megszűntével újra kezdődik a határidő.¹¹

7 KÖHLER i. m. 38.; BGB – *Bürgerliches Gesetzbuch*. Nördlingen, Area Verlag, Druckerei C.H. Beck, 2005, 60.; GURSKY, Karl-Heinz: *Schuldrecht besonderer Teil (4. Auflage)*. Heidelberg, Verlag C.F. Müller, UTB, 2002, 250.

8 KÖHLER i. m. 37.

9 PRÜTTING – WEGEN – WEINREICH i. m. 281., 194. § (2).

10 GURSKY i. m. 250.

11 PFEIFER, Thomas: *Neues Schuldrecht – Gesetzessynopse mit Kurzerläuterung*. Luchterhand, Neuwied, Kriftel, 2002, 8–11.

A német BGB kötelmi jogi reformja után, az elévülés nyugvására (Hemmung, régi BGB 205. §-a) vonatkozó szabályok nem változtak. Ezek szerint az elévülés nyugvása előtt eltelt idő az elévülési időbe nem számítható be).¹² A nyugvást számos tény, körülmény okozhatja. Többek között ezek közé tartozik, a módosított BGB 206. §-a által előírányzott erőhatalom, valamint a családtagok (házastársak) közötti követelés mindaddig, amíg a családi jogviszony (például, házasság) tart.¹³ Ideiglenes nyugvás oka lehet teljes cselekvőképességgel még nem rendelkező kiskorú iránti követelés (az új BGB 210. §-a értelmében), és a bírósági érvényesítés érdekében benyújtott kereset esetében (a BGB új, 204. §-a).¹⁴ A BGB új, 212. §-a értelmében az elévülési határidő újra kezdődik, ha az adós a hitelező követelését elismeri, vagy amennyiben bírósági vagy hatósági végrehajtásra, illetve erre irányuló beadvány benyújtására került sor.¹⁵

A német BGB 202. §-ának hatályos szövege kifejezetten tiltja a törvényben megszabott elévülési határidők szerződéssel történő megváltoztatását, különösképpen akkor, ha a károkozás szándékos volt,¹⁶ ami argumentum a contrario azt jelenti, hogy a nem szándékos károkozás esetében a törvény által előírányzott elévülési határidő tartamának szerződéssel való módosítása (tehát rövidítése vagy hosszabbítása) engedélyezett.

3. Elévülési határidők a magyar jogban

Az új magyar Ptk. kötelmi követelésekre vonatkozó általános elévülési szabályát a kártérítési kereset elévülésére is alkalmazni kell. Az általános elévülési szabály szerint a követelés öt éves objektív határidőn belül évül el. A Ptk. 6:22. §-ának (1) bekezdése szerint ugyanis „ha e törvény eltérően nem rendelkezik, a követelések öt év alatt évülnek el. (2) Az elévülés akkor kezdődik, amikor a követelés esedékessé vált.” Mivel a kártérítési kötelezettség esedékessége a kár beálltához fűződik, ezért az ötéves elévülési határidő is ettől kezdve számítható. A Ptk. azonban a kártérítési fejezetében ettől a határidőtől eltérő, hosszabb határidőt is megszab. *Hosszabbat* abban az esetben, ha a károsító cselekmény egyidejűleg bűncselekménynek minősül. Eszerint bűncselekménnyel okozott kár esetén kártérítésre az elévülés általános szabályait azzal

12 Uo. 7.

13 Uo. 6.

14 Uo. 8–9.

15 Uo. 8.

16 KÖHLER i. m. 38.

az eltéréssel kell alkalmazni, hogy a követelés öt éven túl sem évül el, mindaddig, amíg a bűncselekmény *büntethetősége el nem évül*. Ha a károkozó magatartás csupán polgári jogi deliktum és nem minősül a Btk. értelmében egyidejűleg bűncselekménynek, akkor a kárkövetelés az általános elévülési szabály értelmében a kárkövetelés esedékességétől kezdve számított öt éves objektív határidő múltával évül el.¹⁷ A határidő kezdetét másként kell meg szabni az időnként ismétlődő kártérítési (járadék) szolgáltatások esetében (munkaképesség baleseti csökkenése miatt beálló időszakonként ismétlődő jövedelemcsökkenés esetén térítendő keresetkiesés). A *járadékkövetelés* elévülési ideje a *járadékkövetelés egészére egységesen* akkor kezdődik, amikor a járadékkövetelést megalapozó kár első ízben jelentkezik.¹⁸

Eltérően az általános ötéves elévülési határidőtől, amelyhez a kártérítési igény is sorolható, a Ptk. ennél *rövidebb* elévülési határidőt szab meg a *veszélyes üzemi felelősségből* eredő károkra. A Ptk. 6:538. §-a szerint: „a veszélyes üzemi felelősségből eredő kártérítési követelés *három év* alatt évül el.” A veszélyes üzemi (objektív) felelősség az általánoshoz képest a szigorúbb felelősségi alakzatok körébe tartozik. Ennél fogva – de lege ferenda – nem látom, nem értem, miért irányoz elő erre a felelősségre nézve a Ptk. az általánosnál rövidebb határidőt.

A hatályos magyar jogban a kárigények elévülésére is érvényesíthetőek a Ptk. *megszakításra* (Ptk. 6:25. §) vonatkozó általános rendelkezései. Az elévülés megszakítását a Ptk. rendelkezései szerint a kötelezett tartozáselismerése, a követelés megegyezéssel módosítása, a követelés bírósági eljárásban való érvényesítése, a követelés csődeljárásban való bejelentése idézi elő.

Az általánosan elfogadott szabály szerint a *nyugvás* okainak múltával az elévülési határidő rendszerint ott folytatódik, ahol abbamaradt, tehát a nyugvásig eltelt idő beszámításra kerül a törvényben előírt határidőbe. Pontosabban, a tételes jog a Ptk. vonatkozó, némileg másként szóló rendelkezése szerint [Ptk. 6:24 § (2) és (3) bekezdése]: „ha az elévülés *nyugszik*, az akadály megszűnésétől számított egyéves – egyéves vagy ennél rövidebb elévülési idő esetén három hónapos – határidőn belül a követelés akkor is érvényesíthető, ha az elévülési idő már eltelt, vagy abból egy évnél – egyéves vagy ennél rövidebb elévülési idő esetén három hónapnál – kevesebb van hátra. (3) A (2) bekezdésben meghatározott időtartam alatt az elévülés *nyugvásának* nincs helye, az elévülés megszakítására vonatkozó

17 Ld. a Ptk. 6:22. § (1) bekezdését: „Ha e törvény másként nem rendelkezik, a követelések öt év alatt évülnek el.” A (2) bekezdés értelmében: „Az elévülés akkor kezdődik, amikor a követelés esedékessé válik.”

18 Ld. a Ptk. 6: 533. § (1) és (2) bekezdését.

rendelkezéseket pedig azzal az eltéréssel kell alkalmazni, hogy a megszakítás következtében az egyéves – egyéves vagy ennél rövidebb elévülési idő esetén a három hónapos – határidő számítása kezdődik újból.”¹⁹

Megszakítás esetében pedig, a Ptk. rendelkezése szerint, a megszakítási ok beálltától a határidő újból kezdődik.²⁰

De lege ferenda, úgy tűnik, hogy a klasszikus szabályok szerint az elévülés nyugvása, a perlést akadályozó körülményeknél fogva azt jelenti, hogy a nyugvás időpontjáig eltelt idő beszámításra kerül, és a nyugvás okainak múltával az elévülési határidő nem kezdődik újból, hanem ott folytatódik, ahol abbamaradt. Az elévülés félbeszakítása pedig azt jelenti, hogy a félbeszakadási ok beálltaig eltelt idő nem számít, az ok megszűntével az elévülési határidő újból kezdődik. A klasszikus tanítás értelmében a nyugvás oka olyan körülmény, amely akadályozza a kötelelem (pl. kárkötelelem) perlését, ami lehet családtagok közötti követelés amíg a családi jogviszony fennáll, erőhatalom, amíg tart stb. A félbeszakítás pedig a követelt kártérítés elismerésével, perlésével, a követelés végrehajtási eljárás útján történő megvalósításával áll be. Hozzá fűzhető, hogy az újabb törvényhozásban, akár a magyarban is, a kettő közötti különbség, az okok tekintetében, relativizálódott.

Elévült – természetes (kárigény-) kötelelem teljesítése. Az elfogadott doktrína értelmében, ha a károkozó az objektív elévülési határidő elmúltá után teljesít, tehát esetünkben kifizeti a kárt, a teljesítés nem követelhető vissza jogalap nélküli gazdagodás címén. Ugyanis ez esetben a határidő elmúltával a kárkövetelés *természetes kötelelemmé* válik, ami azt jelenti, hogy többé bírói úton nem érvényesíthető, de egészében nem szűnt meg, bírói úton kívül követelhető. Tegyük hozzá, hogy az elévült kötelelem teljes megszűnésére csak akkor kerül sor, ha a károkozó benyújtja elévülési kifogását. Más szóval, az elévülési határidő múltával benyújtott kártérítési igényt a bíróság elutasítja abban az esetben, ha az alperes károkozó elévülési kifogását benyújtotta. E kifogás hiányában, ha a kárfelelősségi feltételek egyébként adottak – a bíróság az elévülés ellenére – marasztaló ítéletet hoz, tehát bírói úton érvényesíthető, megszűnik természetes kötelelemként, teljesjogú védettséget nyer. Ez azért van így, mert az elévülésre a bíróság hivatalból nem ügyel.²¹

19 Az elévülés nyugvásával kapcsolatban a régi Ptk. vonatkozásában lásd: Boóc Ádám: *Feltűnő értékaránytalanság az új Polgári Törvénykönyben – objektív, vagy szubjektív mérce?* In: HOMICSKÓ Árpád – SZUCHY Róbert (szerk.): 60 Studia in honorem Miskolczi Bodnár Péter. Budapest, KRE ÁJK, 2017, 69–82.

20 Ptk. 6:25. §-ának (2) bekezdése.

21 Ptk. 6:23. §-ának (4) bekezdése.

A jogvesztő határidő – elévülési határidő. A Ptk. 6:21. §-ának második mondata szerint: „Ha a határidő *nem jogvesztő*, arra az elévülés szabályait kell alkalmazni.” Doktrinális értelemben, az elévült kárkövetelés bírói úton kívüli önkéntes teljesítése azért nem követelhető vissza jogalap nélküli gazdagodás címén, mert ez a határidő elmúltát megelőzően joggal oltalmazott tartozás volt. Az elévülési határidő elmúltával a kárkövetelés természetes kötelemmé (*naturalis obligatio*, l.) ún. csonka kötelemmé alakult át. Szemben az elévülési határidő elmúltának jogkövetkezményével, mely a bírói úton érvényesíthető kárkövetelést természetes kötelemmé alakítja át – ha a kárkövetelés jogvesztő határidővel (*praclusio*, l.) szűnik meg, egészében megszűnik a kártérítési kötelem, beleértve a természetes kötelmi jogi formáját is, tehát teljes jogvesztéssel jár. (A Ptk. 6:21. §-ának első mondata szerint: „Jogosultság gyakorlására és követelés érvényesítésére jogszabályban előírt határidő eltelte *jogvesztéssel akkor jár, ha ezt jogszabály kifejezetten így rendeli.*”) Eszerint főszabály az, hogy a bírói úton való kötelmi jogérvényesítésre előirányzott határidők elévülési jellegűek. Kivételt képez, ha a törvény az adott határidő elmúltához kifejezetten teljes jogvesztést irányoz elő. Tehát az ilyen jogvesztő határidő múltával teljesített kárkövetelés a jogalap nélküli gazdagodás címén visszakövetelhető, mivel a tartozás a jogvesztő határidő elmúltával teljesen megszűnt, akár közvetett hatósági védelem tekintetében is. E határidő eltelte után nem marad még természetes kötelem sem, megszűnt a követelés akár 'morális' jogalapja is. A prekluzív elévülési határidők ritkábban fordulnak elő az anyagi, azaz a kötelmi jogban. A prekluzív határidők elsősorban az eljárási jog területén jelenülnek meg, például fellebbezési határidő. A prekluzív határidőkre jellemző az, hogy ezeknél nincs sem nyugvás, sem megszakítás. A kártérítési követelés bírói úton történő megvalósítását rendszerint elévülési jellegű határidők szabják meg.

Elévült kötelem (kárigény) beszámítása. Régi jogunk szerint az elévült (kártérítési) követelés ellenkövetelésként (*compensatio*, l., beszámítás) csak akkor volt beszámítható, ha a jogosult nem élt elévülési kifogással, továbbá akkor, ha az elévült kötelem önkéntes elismerésére kerül sor. Az elévült kárkövetelés azonban, úgy tűnik, nem volt beszámítható, ha a jogosult elévülési kifogással élt.²² A Ptk. hatályos rendelkezése (Ptk. 6:50. §-a – pénzkövetelések beszámításának korlátai) szerint azonban: „(1) Az elévült pénzkövetelést is be lehet számítani, ha a beszámítani kívánt *pénzkövetelés elévülése a pénztartozás esedékessé válásának időpontjában még nem következett be.*” Ez azt jelenti,

22 Vö.: MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon öt kötetben (III. kötet)*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1900, 239. III. 1. pont.

hogy a Ptk. feltétel nélkül elismeri az elévült pénztartozási kötelem beszámítását függetlenül attól, hogy volt-e elévülési kifogás. Igaz, egy feltétel van. Az, hogy a pénztartozás elévülésére az esedékessé válás időpontjában még nem került sor. Mindez akkor érvényes, ha adottak a beszámítás rendszerinti feltételei: a) a kötelezettségek kölcsönösek, b) a kölcsönös kötelezettségek egymeműek, például pénztartozás csak viszonyos pénzköveteléssel kompenzálható, 2) a kölcsönös kötelezettségek esedékessége, 3) beszámítási kifogás vagy ellenkereseti kérelem benyújtása.²³

A magyar hatályos jogot illetően a kárfelelősség elévülésére is vonatkozóan érvényesek a Ptk.-nak az elévülés *nyugvására* vonatkozó általános rendelkezései (Ptk. 6:24. §), amire akkor kerül sor, ha a károsult mint jogosult követelését menthető okból, valamely bírói jogérvényesítés akadályja miatt nem tudta érvényesíteni. De lege ferenda, a Magyar Jogi Lexikon ma is pontosnak tartható meghatározása szerint: „vannak körülmények, amelyek az elévülés folyását gátolják, s megszűntük után pedig újra folytatódnak, ott, ahol a nyugvás beállt, ez előzően már lefolyt idő beszámításával.”²⁴

4. Elévülési határidők és jogügyleti módosításuk feltételei a francia jogban

A francia Code civil kötelmi jogi reformja után (2016–2020)²⁵ érvényes elévülési rendelkezések szerint (Code civil, 2224. §) a személyi (kötelmi jogi) és dologi követelések (ha a törvény mást nem ír elő) öt éven belül évülnek el, kezdve attól, hogy a követelés jogosultja *tudomást szerzett a követelés tényéről* és arról a *személyről*, akit ennek teljesítésére kötelezett.²⁶ A Code

23 Vö.: Ptk 6:49. § – 6:52. §. A Ptk. 6:49. § (1) bekezdése szerint „A kötelezett pénztartozását úgy is teljesítheti, hogy a jogosulttal szemben fennálló lejárt pénzkövetelését a jogosulthoz intézett jognyilatkozattal a pénztartozásba beszámítja. (2) A beszámítás erejéig a kötelezettségek megszűnnek” A Ptk. 6:50. § (1) bekezdése szerint, „Pénzkövetelést is be lehet számítani, ha a beszámítani kívánt pénzkövetelés elévülése a pénztartozás esedékessé válásának időpontjában még nem következett be.”

24 Ld. MÁRKUS i. m. 239. 3. pont.

25 Ld. SZALMA József: A francia Code civil kötelmi jogi reformjáról, különös tekintettel az új magyar Ptk. korrelatív, vagy konvergens szabályaira (I. rész). *Miskolci Jogi Szemle*, 2021, 16(1), 5–17.; SZALMA József: A francia Code civil kötelmi jogi reformjáról, különös tekintettel az új magyar Ptk. korrelatív, vagy konvergens szabályaira (II. rész). *Miskolci Jogi Szemle*, 2022, 17(1), 32–50.

26 Ld. VENANDET, Guy – ANCEL, Pascal – HENRY, Xavier – TISSERAND-MARTIN, Alice – WIEDERKEHR, Georges – GUIOMARD, Pacale: *Code civil (119e édition)*. Paris, Dalloz, 2020, 2665.; LAGARDE, Xavier: La distinction entre prescription et forclusion à l'épreuve de la réforme du juin 2008. *Gazette du Palais*, 2009. 1118, D. (*Requiel Dalloz*), 2018; MALINVAUD, Philip:

civil 2230. §-a értelmében az elévülés *nyugvása* (suspension) nincs hatással az elmúlt időre. A Code civil 2231. §-a értelmében az elévülés *megszakítása* (interruption) újra indítja az elévülési határidőt.²⁷ A francia Code civil 2233. §-a szerint az elévülés nyugvását előidézheti a feltétel, amelynek beállta az adós kötelezettségét befolyásolja.²⁸ A Code civil 2240. §-a értelmében az elévülés megszakítására akkor kerül sor, ha az adós kötelezettségét tudomásul vette.²⁹

Ami a *birtok* elévülését illeti, a francia Code civil-ben változások történtek.³⁰ Eszerint az elévülés fő oka az, hogy a birtokos nem gyakorolja a jogát.³¹ Az ingó iránt a személyes követelés a Code civil 2224. §-a szerint öt év alatt évül el, számítva a tulajdonosról és az iránta való jogról szóló tudomásszerzéstől.³² A Code civil 2223. §-a szerint az elévülés megszakadására (suspension) erőhatalom miatt kerül sor.³³ A megszakadás további okait a törvénykönyv 2240. §-a szabályozza, főként azokat az okokat számba véve, amelyek akadályozzák a jogosultat abban, hogy jogosultságát bírói úton érvényesítse.³⁴

Ami az elévülési határidő jogügyleti megváltoztatását illeti, a francia Code civil hatályos rendelkezései szerint (2254. §) a *törvény által előírt elévülési határidők* jogügylettel, azaz a szerződő felek egyetértő akaratával *megváltoztathatóak*. Minden esetben azonban *nem hosszabbíthatóak* tíz évnél hosszabb tartamban.³⁵ Az ingatlan iránti követelés a Code civil 2272. §-a értelmében harminc év múltán évül el. Minden esetben azonban a jóhiszeműségi feltétellel (celui qui acquiert de bonne foi) és igaz, helytálló jogcím (par juste titre) mellett, az ingatlan iránti követelés tíz év múltán évül el.³⁶

Difficultés d'application des règles nouvelles relatives à la suspension et à l'interruption des délais. *Droit International Privé*, 2010, 105.; LAGARDE, Xavier: *La distinction entre prescription et forclusion à l'épreuve de la réforme du 17 juin 2008*. <https://www.dalloz.fr/lien?famille=revues&doctype=RECUEIL%2FCHRON%2F2018%2F0750> (2023. 02. 10.)

27 VENANDET – ANCEL – HENRY – TISSERAND-MARTIN – WIEDERKEHR – GUIOMARD i. m. 2676.

28 Uo. 2677.

29 Uo. 2682.

30 Lásd: No. 2008–561. 2008. jún. 17-i törvény értelmében. Uo. 2645–2662. „De la prescription et de la possession”.

31 A Code civil 2219. §-a értelmében, mely az elévülés okainak általános szabályait érinti, az elévülés fő okát abban látta, hogy a jogosult hosszan tartó ideig nem gyakorolja jogát, VENANDET – ANCEL – HENRY – TISSERAND-MARTIN – WIEDERKEHR – GUIOMARD i. m. 2663.

32 Uo. 2665.

33 Uo. 2677.

34 Uo. 2682.

35 Uo. 2697.

36 Uo. 2706.

5. Elévülési határidők az osztrák jogban

Az osztrák Ptk. 1451. és 1452. §-a szabályozza az elévülést és a gyakran párhuzamosan vele járó elbirtoklást. Az elévülés alatt a törvénykönyv jogvesztést ért, amely valamely jog gyakorlásának törvényben meghatározott ideig tartó mulasztása következtében áll be (OPtk. 1451. §). Az elbirtoklás alatt a törvénykönyv a következőket érti: Ha az elévült jog tárgyát valaki törvényesen birtokolja a birtokosra átszáll az elévült jog (OPtk. 1452. §). Az 1455. § szerint, ami elévülhet, elbirtoklás tárgya is lehet. Az 1460–1465. §-ok szabályozzák az elbirtoklás feltételeit. Ezek a feltételek a következők: a) hogy a cselekvőképes személy valóságosan birtokolja a dolgot vagy jogot; b) hogy a birtok jogszerű (rechtsmässig), rendszerinti (redlich) és igaz (echt) legyen; c) valamint az, hogy elmúlt a törvényben előírt határidő. Az 1466. § szerint az elbirtoklás ideje három év, ha az elbirtoklás tárgya ingó dolog, jogszerű birtoklás feltételével. Az 1466. § szerint ingatlan elbirtoklása harminc éves jogszerű birtoklással feltételezett. Az 1478. § szerint amennyiben az elbirtoklás egyidejű elévülést foglal magában, mindkettő azonos idő múlásával valósul meg. Harmadik személy irányában bármely jog harminc éves határidőn belül évül el függetlenül attól, hogy bejegyezhető-e a nyilvántartásba vagy sem (OPtk. 1479. §). Kötelmi követelések és évente visszatérő szolgáltatások, különösképpen kamatok, járadékok, tartási igények három év alatt évülnek el, maga a jog gyakorlásának mulasztása következtében pedig harminc év alatt évül el (OPtk. 1480. §). Kivételt képeznek a családi jogi és általában a személyi jogi kapcsolatokból eredő követelések, mint például a gyermek-tartási igény, amelyek nem évülnek el (OPtk. 1481. §). Különleges elévülési határidők: három év alatt évül el például a dolog vagy szolgáltatás átadása a vállalkozási tevékenység keretében, erdőgazdálkodási szolgáltatások iránti követelés, ápolási gyógyítási, oktatási költségek követelése, bérletdíjkovetelés stb. (OPtk. 1486. §). Az OPtk. 1502. §-a kifejezetten *tiltja az elévülés jogügyleti úton való lemondását*, kizárását, de *engedélyezi a törvénnyel előírt elévülési határidő hosszabbítását*.³⁷ Ezt a jogirodalom azzal indokolja, hogy például a kárfelelősségi jogban a károsult fokozott oltalom alatt áll.

Minden kártérítési követelés három év alatt évül el kezdve attól, hogy a károsult tudomást szerzett a károkozóról és a kárról (OPtk. 1489. §). Az osztrák Ptk. 1489. §-a értelmében ugyanis a kártérítési igény *három év* eltelte után évül el, attól kezdve, hogy a károsult *tudomást szerzett a kárról és a károkozóról* (a

37 Ld. pl. MOHR, Franz – DORALT, Werner: *Kodex des österreichischen Rechts, KODEX Bürgerliches Recht (ABGB)*. Wien, LexisNexis, 2009, 150–153.

károkozó személyéről). Ha a károsult nem szerzett tudomást sem a kárról, sem a károkozóról, az elévülési határidő az olyan szándékos *bűncselekmény elévülési határidejével* azonos, amely legalább egyéves szabadságvesztéssel sújtott. Az OPTk. 1490. §-a előírja, hogy az olyan kártérítési igények, amelyek szóban vagy írásban elhangzott vagy megjelent *személyiségsérelmen* alapulnak, *egyéves* határidőn belül évülnek el, kezdve a jogsértés időpontjától. Ha azonban a személyiségi jogsértés *tetteges* volt, az elégtételyújtási kérelem elévülésére – a tettegesség időpontjától számítva – *három év* elmúltával kerül sor.³⁸

Az osztrák jogirodalom és praxis megoszlik, egyesek szerint az elévült kötelelem nem kompenzálható,³⁹ mások szerint a kompenzációs (beszámítási) kifogás érvényes, beszámítási hatást vált ki, akkor is, ha az egyik követelés már megelőzőleg elévült.⁴⁰

6. Elévülési határidők a svájci jogban

A svájci Kt. (Kötelmi Törvénykönyv, OR)⁴¹ 127. §-a szerint minden kötelmi követelés tíz év alatt évül el, ha szövetségi törvény mást nem ír elő. A 128. § szerint öt év alatt évülnek el a következő igények (kötelmi követelések, Forderungen): 1. bérletdíj, tőkekamat, valamint egyéb időszakonként ismétlődő követelések; 2. élelmiszerszállításból eredő követelések; 3. kézműves szolgáltatásokból, kisértékű áruk adásvételéből származó követelések, orvosi szolgáltatásokból származó követelések, ügyvédi, közjegyzői szolgáltatásokért járó követelések. A 129. § szerint az *e fejezetben szabályozott elévülési határidők jogügylettel nem módosíthatók*. Ehhez fűződik a 141. § is, amely tiltja az elévülésről való lemondást. A jogirodalom értelmezése szerint az adós egyoldalú nyilatkozata melyben ígéri, hogy a követelés kapcsán elévülésre nem fog hivatkozni, semmis.⁴² Az ilyen lemondás a svájci Legfelsőbb Bíróság

38 Ld. pl., MOHR, Franz: *Kodex des österreichischen Rechts, KODEX Bürgerliches Recht (19. Auflage, ABGB)*. Wien, Orac, 1998, 157.

39 BYDLINSKI, Peter: Aufrechnung mit verjährter Forderung. *Archiv für die civilistische Praxis*, 1996, 196(3), 276–304.; BYDLINSKI, Peter: Die Aufrechnung: Verjährung, Rückwirkung und Paragraph 414 Absatz 3 HGB. *Österreichisches Recht der Wirtschaft*, 1993, 238. EYPELTAUER, Ernst: Verjährung und Aufrechnung. *Juristische Blätter*, 1987, 127.

40 WELSER, Rudolf: *Bürgerliches Recht (Band II, Schuldrecht Allgemeiner Teil, Schuldrecht besonderer Teil, 13. Auflage)*. Wien, Manz Verlag, 2007, 106.; OGH (Oberstes Gerichtshof). *Juristische Blätter*, 1994, 181.

41 Bundesgesetz betreffend die Ergänzung des Schweizerisches Zivilgesetzbuches, fünfter Teil: Obligationenrecht vom 30. März 1911, BBl 1905 II 1, 1909 III 725, 1911 I 845.

42 GUHL, Theo – KOLLER, Von Alfred – K. SCHNYDER, Anton – DRUEY, Jean Nicolas: *Das*

gyakorlata szerint semmis, mert gyakorlatilag meghosszabbítja a törvényben előírt, megszabott elévülési határidőt.⁴³ A viszonylag újabb doktrína és praxis azonban megengedőbb, elfogadja a határidő hosszabbítását legfeljebb annyival, amennyi az addig eltelt elévülési határidő.⁴⁴ A 130. § szerint az elévülés a követelés esedékességétől kezdődik. A 131. § szerint járadékkövetelés és hasonló időszakonként ismétlődő követelés esetében az elévülés kezdete az első szolgáltatás esedékességéhez fűződik. Ha a követelés egészében elévült, elévültnek minősülnek az egyes követelések is. A 133. § szerint a főkövetelés elévülése magával vonja a mellékkövetelés elévülést is. A 134. § szabályozza a nyugvást. Az elévülési határidő nyugvása beáll a gyermek szülő iránti követelése esetében, a gyámolt gyámja iránti követelése esetében, a házastársak egymás iránti követelése esetében, amíg a házasság fennáll, a munkavállaló követelése a munkáltató iránt, amíg egy háztartásban élnek stb. A 135. § szerint az elévülés megszakad az adós által adott tartozáselismeréstől kezdve, továbbá keresetbenyújtástól vagy kifogás emelése időpontjától kezdve. A 137. § szerint az elévülés megszakadásától kezdve az elévülési határidő újra kezdődik.⁴⁵

A svájci Kt. rövid elévülési határidőt szab meg a kártérítési igény érvényesítésére. A svájci Kt. 60. § (1) bekezdése szerint a kártérítési igény egy év múltával évül el, a kár létrejöttéről és a kártérítésre köteles személyről szerzett tudomásulvételtől számítva. Függetlenül a károkozóról és a kárról szerzett tudomástól, a kártérítési igény tíz év múltán évül el, kezdve a károsító magatartás elkövetésétől. Ha a kártérítési igény büntetendő cselekményből keletkezett, ha a bűncselekmény elévülésére hosszabb határidő érvényes, akkor ezt a hosszabb határidőt kell alkalmazni a kártérítési igény érvényesíthetőségére is.⁴⁶

Schweizerische Obligationenrecht. Zürich, Schulthess Verlag, 2000, 319.

43 BGE (*Bundesgerichtsentscheid, Amtliche Sammlung der Entscheidungen des schweizerischen Bundesgerichts – Lausanne*), 112 II 231 E. 3.

44 GVP (*St. Gallische Gerichts- und Verwaltungspraxis, St. Gallen*), 1997, 101. SPIRO, Karl: *Der Verzicht auf laufende Verjährung.* In: BARFUSS, Werner et al. (Hrsg.): *Festschrift für Karl H. Neumayer zum 65. Geburtstag.* Baden-Baden, Nomos, 1985, 543.

45 *Obligationenrecht.* Bern, Herausgegeben von Bundeskanzlei, 1984, 24–31.

46 Ld. GUHL, Theo (Hrsg.): *Das schweizerische Obligationenrecht (Siebte Auflage).* Zürich, Schulthes Polygrafischer Verlag, 1980, 177–178.

7. Elévülési határidők a szerb jogban

Más Ptk.-k is (például a szerb kötelmi törvény, amely egy változata a svájci Kt.-nek)⁴⁷ a kártérítési követelés esetében öt éves objektív elévülési határidőt szabtak meg, amely a kártérítés esedékességével, azaz a kár létrejövetelével kezdődik. A különbség a magyar Ptk. szabályozásához képest az, hogy emellett (az objektív elévülési határidő mellett, azaz ezen belül) a szerb Kt. a svájci jog mintájára rendszerint (hároméves) szubjektív határidőt is előír. Ezeknek kezdete a károkozó személyéről, valamint a kárról való tudomásulvételhez fűződik. Egyébként a szerb Kt. 360. §-ának (3) bekezdése szerint a bíróság az elévülésre hivatalból nem ügyel, azaz csak akkor veszi figyelembe, ha az adós hivatkozik rá. A 364. § kifejezetten *tiltja a törvényben előírt elévülési határidők jogügyleti úton történő rövidítésére vagy hosszabbítására irányuló módosításait*. Ugyanígy, jogügylettel nem irányozható elő, hogy az elévülés meghatározott ideig megszakad. A 367. § szerint, ha az adós teljesíti az elévült kötelezettségét, akkor nem áll jogában ezt visszakövetelni, még akkor sem, ha nem volt tudomása arról, hogy a követelés elévült. A 369. § szerint, ha a főkövetelés elévült, akkor a mellékkövetelés is elévül. A 372. § szerint az általános elévülési határidő tíz év, feltéve, ha a törvény mást nem ír elő. Az időszakonként ismétlődő követelések, amelyek évente vagy rövidebb határidőn belül válnak esedékessé, három év után évülnek el, kezdve az egyes szolgáltatások esedékességétől. A 376. § szabályozza a kártérítési igény elévülését: (1) A kártérítési igény három év alatt évül el, kezdve attól, hogy a károsult tudomást szerzett a kárról és a károkozóról. (2) Minden esetben e követelés öt év után évül el, kezdve a kár keletkezésének időpontjával. (3) Szerződésszegésből eredő kártérítési követelés erre a követelésre előírt határidő múltával évül el. A 377. § értelmében, ha a kár bűncselekménnyel okozott, és a bűncselekmény hosszabb elévülési határidő múltával évül el, a kártérítési igény is a bűncselekmény üldözésére előírt határidő múltával évül el. A 378. § előírja az egyéves elévülési határidőt az áramszolgáltató követelését, a rádió és televízió szolgáltatásaiért járó térítést, a postai, telefonszolgáltatásokért járó követeléseket, a sajtó- és más időközönként megjelenő publikáció előfizetési követeléseket illetően a megrendeléstől kezdődően. A 379. § szerint a bírósági úton megállapított követelések tíz év alatt évülnek el, akkor is, ha egyébként ezekre nézve rövidebb elévülési határidő van megszabva. Az elévülés nyugvását a 381. § szabályozza. Az

47 Zakon o obligacionim odnosima RS (Kötelmi jogviszonyokról szóló törvény, SZK), 360–393. §, például PETROVIĆ, Slobodan: *Zakon o obligacionim odnosima (18. kiadás)*. Belgrád, Službeni Glasnik, 2009, 277.

elévülés nincs folyamatban: 1) a házastársak között, 2) a szülők és a gyermekek között, amíg a szülői jog tart; 3) az örökbefogadott és az örökbefogadó között, 4) a tartós életközösségben élők között, amíg az életközösség tart. Ugyanakkor a 382. § szerint az elévülés nincs folyamatban: 1) mobilizáció idején, közvetlen háborús veszély vagy háború esetén, 2) együttélő háztartási alkalmazott és alkalmazó között, amíg az együttélés tart. A 383. § értelmében az elévülés nincs folyamatban (nyugszik) akkor sem, ha elháríthatatlan oknál fogva a hitelezőnek nem állt módjában követelésének érvényesítése céljából bírósághoz fordulni. A 384. § szabályozza az elévülés nyugvásának jogkövetkezményeit: (1) Ha az elévülés valamely törvénnyel előírt oknál fogva nem kezdődött meg, akkor kezdődik, amikor az ok elhárult. (2) Ha az elévülés már folyamatban volt mielőtt létrejött az az ok, amely az elévülést megszakította, akkor abban az esetben folytatódik, amikor ez az ok megszűnik. Azt az időt, amely már a megszakítás alapjául szolgáló ok fennállta előtt eltelt, be kell beszámítani a törvényben előírt elévülési határidőbe. A 358. § szerint az elévülési idő kiskorú és más cselekvőképtelen személy esetében is telhet függetlenül attól, hogy van-e törvényes képviselője. Azonban a cselekvőképtelen személy iránti kereset nem évülhet el két évvel azután, hogy felnőttkorúvá válik vagy törvényes képviselőt nyer. A 386. § szerint a katonai szolgálatot teljesítő vagy katonai gyakorlaton levő személy iránti követelés nem évülhet el mindaddig, amíg a szolgálat teljesítése után nem telik el három hónap. Az elévülés megszakításának okait illetően e törvény a tartozáselismerést (387. §), a követelés iránti kereset bíróságnál történő benyújtását (388. §) szabja meg. A 391. § szerint a megszakításhoz nem elegendő a hitelezőnek adóshoz intézett bíróságon kívüli, adósságának teljesítésére irányuló írásbeli vagy szóbeli felszólítása. Az elévülés megszakításának jogkövetkezményeit illetően a 392. § rendelkezése szerint az elévülés megszakítását követően az elévülési idő újrakezdődik anélkül, hogy a megszakítás időpontjáig eltelt idő beszámítására sor kerülne a törvény által megszabott elévülési határidőbe. A 393. § értelmében újítás (novatio, l.) esetében, ha az elévülési határidő megszakítására az adós tartozáselismerése miatt került sor, ha a felek megállapodtak a korábbi tartozás oly módon történő újításáról, hogy ezen túl új a tartozási jogcím és tárgy, az elévülés az új követelésre vonatkozó elévülési határidőt kell alkalmazni.

E hatályos rendelkezések, annak idején, Konsztantinovity Mihailo belgrádi kötelmi jogászprofesszor (az ún. első, 'királyi Jugoszlávia' valamikori igazságügyminisztere, a második Jugoszláviában a belgrádi egyetem professzora) 1959. évi kötelmi jogi tervezetén alapulnak. E tervezet alapjául szolgált a volt Jugoszlávia 1974. évi alkotmánya alapján szövetségi szinten 1978-ban meg-

hozott kötelmi jogi törvényének.⁴⁸ Majd ezen ország megszűnését követően létrejött utódállamok (Horvátország, Szlovénia, Szerbia stb.) önálló kötelmi törvényeinek megalkotására gyakorolt hatást, beleértve az elévülési szabályokat. Igaz, ezek az 'útódállamok' sok tekintetben a volt szövetségi kötelmi törvénykönyvtől eltérően rendelkeztek. A néhai professzor szintetizálta a korabeli elévülésre vonatkozó európai kódexek rendelkezéseit, figyelemmel az osztrák, néhol francia, de főként svájci megoldásokra. Szerbiára vonatkozóan megemlíthető, hogy Szerbia Polgári Törvénykönyvének első szakértői tervezete (2015)⁴⁹ és második szakértői tervezete,⁵⁰ a fent idézett elévülési szabályokat úgyszólván módosítások nélkül átvette.

8. Közös és eltérő nevezők az elévülési jog imperatív vagy diszpozitív jellegét illetően – összefoglaló helyett

A hivatkozott külföldi törvénykönyvek többsége a kártérítési igény elévülési idejére vonatkozó rendelkezésekben a hároméves szubjektív (számítva a kárról és a károkozóról szerzett tudomásulvételtől) határidőt szabja meg (régii német jog, osztrák jog, svájci jog, francia jog). Szemben a magyar joggal, amelynek elévülési ideje ötéves és objektív, mert kezdetét a károkozástól kell számítani. Az elemzett külföldi Ptk.-k e különbségen kívül abban hasonlíthatóak a magyarhoz, hogy amennyiben a kár bűncselekménnyel okozott, az elévülés ideje azonos a bűncselekményre érvényes elévülési határidővel (ha ez hosszabb a kártérítési igényre érvényes elévülési határidőnél).

48 *Zakon o obligacionim odnosima* (kötelmi törvényről szóló törvény), *Službeni list SFRJ. JSZSZK Hivatalos Lapja*, 1978/28.). Hatályba lépett 1978. október 1-én. Módosítások: *JSZSZK Hivatalos Lapja*, 1985/39, 1989/45, 1989/57, 1993/31. Elfogadást nyert a volt Szerbia Montenegró Államközösségben, ld. ennek *Hivatalos Lapját* (2003/1), majd Szerbiában, önállósodását követően, ld. a SZK *Hivatalos Közlönyének* 2006/98. számát. In: *Zakon o obligacionim odnosima* (Kötelmi törvény), *Službeni glasnik* (Hivatalos Közlöny), 18. kiadás, Belgrád, 2009, Perovity Slobodan előszavával 90–158., 162. Perovity hangsúlyozta e kötelmi törvénykönyv európai irányvonalát, Uo. 161–162.

49 Lásd: Vlada Republike Srbije, Komisija za izradu Građanskog Zakonika, *Građanski Zakonik Republike Srbije, radni tekst, pripremljen za javnu raspravu* (Szerbia Kormánya, Szerbia Polgári Törvénykönyve, A Polgári Törvénykönyv kidolgozásával megbízott Szakértői Bizottság, munkajellegű szöveg, előkészítve a nyilvános tárgyalásra, alternatív javaslatokkal), Belgrád, 2015. május 29-én, 155–158. §. (106–107.), továbbá 564–594. §. (199–205.).

50 Lásd: *Prednacr građanskog zakonika RS* (Szerbia Polgári Törvénykönyvének előzetes tervezete). *Branič*, 2018/3, 143–149. 514–546. §.

Közös nevezőkként mutathatók ki a kártérítési igény elévülésének nyugvására és megszakítására irányuló szabályok, mégpedig a jogkövetkezmények tekintetében. A nyugvánál a nyugvás időpontjáig eltelt idő az elévülési határidő beszámítására kerül sor a törvény által előírányzott határidőbe. A megszakítás esetében viszont az elévülés folyásának megszakadása időpontjáig eltelt idő nem kerül beszámításra, a megszakítást követően a törvényben előírt határidő újra kezdődik. A különbségek a nyugvás és a megszakítás okainak tényében mutatkoznak meg. Bár itt is vannak közös nevezők, például a nyugvánál az adós házastársi kapcsolata a hitelezővel, amíg tart, vagy a perlésnek elháríthatatlan akadályja van, amíg az tart, vagy megszakításnál a perlés, tartozáselismerés. A tartozáselismerés szinte minden elemzett jogban az elévülési határidő megszakadását okozza, ez után az elévülési határidő újra kezdődik, az eltelt idő pedig nem számítható be.

Az elévült kötelek beszámítása a hatályos magyar jogban akkor érvényesíthető, ha a beszámítandó kötelek még nem évült el a beszámítási igény benyújtásának időpontjában. Az osztrák jogban megoszlanak a vélemények arról, hogy az elévült kötelek beszámítható-e. De lege ferenda, álláspon-tunk szerint az elévült kötelek, például az elévült kártérítési igény akkor is beszámítható kellene legyen, ha nem volt elévülési kifogás. Annál fogva, hogy az elévült kártérítési igény természetes kötelek, és amennyiben nincs elévülési kifogás, fennálló köteleknek számít, amire a bíróság hivatalból nem ügyel. Ha nincs elévülési kifogás, a követelés bírói oltalmat nyer, feltéve, hogy egyébként alapos. Ennél fogva az elévült kötelek is beszámítható, ha nincs elévülési replika.

Az elévülési határidők jogügyleti módosítása. A régi, 20. századfordulói (régi) magyar jog szerint a törvényben előírt *elévülési határidők kőgensek*, kényszerítő jellegűek és ezért ezeket a felek szerződéssel nem változtathatják meg.⁵¹ Ezzel szemben a hatályos Ptk. 6:22. §-ának (3) bekezdése szerint az elévülési határidő felek által történő egyetértő, jogügyleti úton történő megváltoztatása érvényes, feltéve, hogy ezt a megállapodást írásba foglalták: „Az elévülési határidő megváltoztatására irányuló megállapodást írásba kell foglalni.” Igaz azonban, hogy a Ptk. ugyanebben a §-ban, a (4) bekezdésben előírja, hogy „az elévülést *kizáró* megállapodás *semmis.*” Tehát a magyar hatályos jog szerint a törvényben előírányzott elévülési határidők a felek akaratmegegyezésével módosíthatók, de magát az elévülést kizáró klauzula érvénytelen.

51 Ld. MÁRKUS i. m. 240., 2. pont.

A fő- és mellékkötelezettség elévülési párhuzama. A kártérítés körébe tartozik a *főkövetelés* és a *mellékkövetelés*. Főkövetelésnek minősül az okozott kárért való térítés, mellékkövetésként pedig a kamat, amelynek jellege késedelmi,⁵² és amelynek esedékessége a kár keletkezésétől számítható. A Ptk. vonatkozó rendelkezései szerint pénztartozás után – ha e törvény másként nem rendelkezik – kamat jár.⁵³A késedelmi kamat a főtartozás mellett azért is jár, mert a Ptk. a kártérítést főszabályként pénzbeli kötelelemnek tartja. A külföldi jogrendszerek (pl. OPtrk.) zömükben a főkövetelés mellett, ha az természetbeni helyreállítás formájában valósul meg, a pénzben kifejezett becsült kárértékre alkalmazható késedelmi kamat is igényelhető.

De lege lata, a magyar Ptk. a törvényben megszabott elévülési határidőket diszpozitívnek tartja tekintettel arra, hogy az érdekeltek külön korlátozás nélkül szerződésükkel megváltoztathatják. Egy (imperatív) feltétellel ugyan, ha a határidő változtatására irányuló megállapodás írásban történik. Emellett egyértelmű, hogy imperatív az az elévülési határidő, amelyet a Ptk. a polgári jogi deliktummal egyidejűleg büntetőjogi inkrimináció tárgyává tesz. Ebben az esetben a kártérítési igény az adott bűncselekményre vonatkozó elévülési határidő múltával évül el. Ez szinte minden elemzett jogrendszerben általánosan elfogadott, így a magyar jogban is, mint kényszerítő jellegű szabály, amely tehát szerződéssel nem módosítható. A magyar jogban ugyanúgy, mint az elemzett jogrendszerekben, imperatív az a jogszabály is, amely tiltja az elévülés kizárását. A reformált német BGB a magyar Ptk.-nál több korlátot szab meg. Kizárja az élet, testi épség, egészség, és szabadság megsértésére előirányzott a törvénykönyvben megszabott elévülési határidők jogügyleti úton történő megváltoztatását, tehát ezeket imperatívnak tartja. Tartalmaz még egy korlátozást, nevezetesen azt, hogy szerződési megállapodás akkor érvényes, ha a jogügyleti határidőmódosítás 'megkönnyíti' az igényérvényesítést – ez pedig esettől függően – a rövidítés vagy a hosszabbítás tilalmát jelenti. A német jogban az elévülési határidő megváltoztatására irányuló megállapodás, szemben a magyar joggal, formamentes, tehát nem kell írásba foglalni, egyszerű szóbeli megállapodási is érvényes. A svájci jogban

52 Ld. Ptk. 6:48 § (1): „Pénztartozás esetén a kötelezett a késedelembe esés időpontjától kezdődően a késedelemmel érintett naptári félév első napján érvényes jegybanki alapkamattal – idegen pénznemben meghatározott pénztartozás esetén az adott pénznemre a kibocsátó jegybank által meghatározott alapkamattal, ennek hiányában a pénzpiaci kamattal – megegyező mértékű késedelmi kamatot köteles fizetni, akkor is, ha a pénztartozás egyébként kamatmentes volt.”

53 Ld. Ptk. 6:47. § (1) bek.

a jogügyleti elévülési határidő módosítás kezdetben restriktív értelmezést nyert, később pedig részben megengedőbbé vált. Tilos azonban akkor, ha ez a klauzula joggal való visszaélés útján jött létre, tehát ez esetben semmis. A károsult oltalma a fő cél, tehát a határidő jogügyleti rövidítése ezzel ellentétes és érvénytelen. A francia kötelmi jogi reform után megengedett a törvényi elévülési határidők jogügyleti módosítása, feltéve, hogy ez nem sérti a károkozó fokozott oltalmát. Az osztrák jog sem fogadja el feltétel nélkül a jogügyleti úton történő törvényben megszabott elévülési határidő módosítását. Ennek alapján úgy gondolom, hogy a hatályos magyar jog az elemzett Ptk.-k közül a legmegengedőbb a törvényi elévülési határidők jogügyleti úton történő módosítását illetően, ezt csupán írásbeli alaki kellékhez fűzvé. A praxis talán megmutathatja, hogy ez helytálló, vagy kifogásolható megoldás. Így például a kártérítési jogban a károsult igénye elévülési határidejének jogügyleti rövidítése ellentétben állhat a károsult fokozott oltalmának elvével. Utaltunk azokra külföldi jogszabályokra (BGB, Sv. Kt., OÁPtk, Szerb Kt.), amelyek korlátozzák az elévülési jogszabályok törvényi úton előírt elévülési határidejeinek jogügyleti hosszabbítását vagy egyáltalán módosítását.

Elévülésnek elsősorban a kötelmi jogi követelések vannak kitéve, tekintettel relatív hatályukra. Ami a tulajdoni jogot illeti, abszolút hatályára tekintettel elévülésnek elvben nincs helye, beleértve az ingatlannyilvántartásba bejegyzett jogokat. E tekintetben azonban változásra került sor. A francia jog eleinte a klasszikus elévülhetetlenségi álláspontot képviselte. Újabban azonban ezt is elévülésnek is kitett jognak tekinti, hosszú határidő feltételével. A német jog a kötelmi jogi reform után a tulajdoni jogosultság elévülését illetően köztes álláspontot képvisel és úgy, mint kötelmi jogi igényt tartja elévülésre alkalmasnak, szintén hosszú határidőhöz fűződően. Az osztrák jog szerint a dologi jogi elévülési határidők párhuzamosak az elbirtoklási határidőkkel és mind az elévülés, mind az elbirtoklás a jogszerű birtokláshoz, valamint a tulajdoni jogosultságok hosszantartó elmaradásához fűződnek. A közjogi területen egyértelmű az, hogy az alapvető jogok elvben elévülésre alkalmatlanok. A hatályos magyar jog helyeselhetően a jogszerűen szerzett tulajdon elvi elévülhetlensége mellett foglal állást.

ON AN ABSURD MODEL OF CONSTITUTIONAL COURT – CAN A ONE-MAN (I.E., SINGLE-JUDGE) CONSTITUTIONAL COURT SERVE IN A CONSTITUTIONAL STATE?

CSABA CSERVÁK
professor (KRE ÁJK)

Abstract

In my view, the fact that if a position is shared by more than one person can also create a kind of separation of powers, i.e. referring specifically to the different bodies. Namely: can a single-judge constitutional court be conceptually constitutional and democratic if all the constitutional requirements of a constitutional state are met? During the covid period, many boards did not meet regularly, or at most approved proposals online.

In principle, I see a very significant difference between having one or even three members, because the requirement of collective wisdom means that three members is a body. Rather, in the case of a genuine constitutional complaint, we can conclude that the constitutional court acts as a court of law, a body of one does not meet the requirements of a co-judicial body.

Keywords: constitutional court, single judge, constitutional requirements, genuine constitutional complaint

Absztrakt

Véleményem szerint az tény, hogy ha egy pozíciót többen osztanak meg, az egyfajta hatalommegosztást is létrehozhat, kifejezetten a különböző testületi szervekre gondolhatunk.

Lehet-e egy egyszemélyes alkotmánybíróság fogalmilag alkotmányos és demokratikus, ha a jogállam minden alkotmányos követelménye teljesül? Az evidens válasz, hogy aligha. A covid időszakában számos testület nem ülésezett rendszeresen, vagy legfeljebb online hagyott jóvá javaslatokat.

Elvileg nagyon jelentős különbséget láthatunk aközött, hogy az Alkotmánybíróság egy vagy akár három tagú, mert a kollektív bölcsesség követelménye miatt 3 fő az már testületnek számít. Inkább a valódi alkotmányjogi panasz esetén állapíthatjuk meg, hogy az alkotmánybíróság bíróságként jár el, egy

egyszemélyes testület nem felel meg a társasbíráskodás követelményeinek.

Kulcsszavak: alkotmánybíróság, egyesbíró, alkotmányos követelmények, valódi alkotmányjogi panasz

The author of this essay once had a very inspiring professional debate with a proofreader¹ while writing an academic paper. His criticism was that the division of power does not equal with the separation of powers.² In my view, the fact that if a position is shared by more than one person can also create a kind of separation of powers, i.e. referring specifically to the different bodies. The position of my colleague, however, was that it is not equivalent to the separation of power. My immediate reaction was to consider what the academic professional consensus would be if only one person was appointed to a collective body, i.e., if there was only one, single member of a 'body', for example, the Constitutional Court had only one judge.³ My colleague could not, of course, rebut this, but the then-way of thinking planted the seeds of a very interesting doubt in the mind of the writer of this essay. Namely: can a single-judge constitutional court be conceptually constitutional and democratic if all the constitutional requirements of a constitutional state are met?⁴

1 See CSERVÁK, Csaba: A hatalmi ágak megosztásának XXI. századi kérdései az Alaptörvényt követően. *Pro Futuro*, 2015/2, 24–37.

2 For the concept, see CSINK, Lóránt: *Mozaikok a hatalommegosztáshoz*. Budapest, Pázmány Press, 2015, 22–25.

3 The issue of single or corporate leadership is, in my view, not sufficiently developed in the constitutional law literature in relation to its importance. It is rather dealt with in publications on administrative law. Accordingly, in the case of bodies under one-man management, the head of the body is the addressee of the functions and powers. On this basis, the head of the body has the right to decide on any matter or to determine the content of the decision by order or otherwise (in my view, this is also the case in constitutional law, but the body itself is the depositary of public law and state power, not of purely administrative powers). JÓZSA, Zoltán: *A közigazgatási szerv és szervezet, szervtípusok; a közigazgatási szervezet felépítésének általános elvei*. Budapest, Nemzeti Közszerzői Egyetem, 2018, 7. On one-man and corporate governance in other jurisdictions, see ARATÓ, Balázs: A családi vállalkozások utódlásának és vagyonmegóvásának jogi aspektusai. *Glossa Iuridica*, 2020/1–2, 141–147. In constitutional law, it is usually only mentioned in connection with the office of head of state and ombudsman. See LAJOS, Edina: The protection of human rights or the remedy of maladministration? *KRE-Dit*, 2022/1, 8.

4 The uncertainty of the answer is increased by the fact that the concept of the „rule of law”, which has undergone a significant historical evolution, is used by some policy makers as a quasi „free card”. Cf. VARGA Zs., András: *Eszményből bálvány? – A joguralom dogmatikája*, Budapest, Századvég Kiadó, 2015, 228. or ORBÁN, Balázs – PALKÓ, Attila:

The immediate answer is that it obviously cannot. However, the essence of scientific thinking is questioning.

The problems occurred during the pandemia have made some of these ideas even more realistic. During the period of the COVID, many bodies did not meet regularly, or at most made their decisions online. During these times the functions of the apparatuses and the heads and leaders who oversee them gets even more important.⁵ During the covid period, many boards did not meet regularly, or at most approved proposals online. The role of the apparatuses and the presidents who oversee them becomes even more important.⁶ From a socio-legal point of view, the preparers become the decision-makers, and decision-making in the body is merely formal.

Are we sure that, under any circumstances, a single-judge constitutional court cannot be considered constitutional? If we list the arguments of pro and contra, then here we have the conclusion: The virtue of such a body would be uniform interpretation of the constitution, no dissenting opinions, no inconsistent practice. (Constitutional Court decisions are the result of compromises. It is possible that the draft text of the presenter constitutional judge could be ‘broken apart’ and, as a gesture, elements that do not fit the original concept could be incorporated from the ideas of other constitutional judges.) Indeed, there would be no clash of views and no danger that, if, say, an eight-to-seven constitutional court decision were to be implemented, and the seven dissenting opinions would into drawer and the whole decision would depend on a single vote, without it resulting a completely different decision of the court. In other words, the bracketed dissenting opinions could, if there

A Jogállami Universum Tágulásáról és Ennek Veszélyeiről. *Kommentár*, 14/2, 31–40. or SÜLYÖK, Márton: Átes(t)ünk a „law” túloldalára? – a jogállamisági kérdés margójára. *A Mathias Corvinus Collegium tudásbázisa*, <https://corvinak.hu/vilag/2020/10/28/ates-t-unka-law-tuloldalara-a-jogallamisagi-kerdes-margojara> (2023. 02. 10.) especially 1., SÜLYÖK, Márton: Compromise(d)? – Perspectives of Rule of Law in the European Union. *Central European Journal of Comparative Law*, 2021/1, 1–21., VARGA, Csaba: *Jogállamiság – viták közegében*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022, especially 19–34.

5 Cf. SIMICSKÓ, István: Veszélyhelyzet van. *KRE-DIt*, 2020/1, 1–8.; TRÓCSÁNYI, László: *A különleges jogrend elméleti kérdései*. In: NAGY, Zoltán – HORVÁTH, Attila: *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*. Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021, 26–36. and STUMPF, István: Állam és alkotmányosság a járvány hálójában. In: PONGRÁCZ, Alex (ed.): *Ünnepi tanulmányok a 65 éves Cs. Kiss Lajos tiszteletére. Ut vocatio scientia*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021, 435–452.

6 Cf. RIXER, Ádám: *A jó vezető*. In: HOMICSKÓ, Árpád Olivér – KOVÁCS, Róbert – PÓNUSZ, Mónika (eds.): *70 Studia in Honorem Lóth László*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2020, 141–148.

were one more vote, lead to a in a completely different direction as the of the Constitutional Court in a very serious case. In the event that its legitimacy is extremely enhanced and strengthened by the way in which the constitutional judge is elected, it is then asked whether it might be more constitutional to have a single-judge constitutional court rather than a not-so-democratically elected body. Here we can think of the extremely strict nomination criteria: at present, a constitutional judge can only be appointed if he or she has either 20 years' professional experience or is a university professor or a doctor of academia. The current wording of the law does not even make it compulsory for 20 years' experience to be outstanding, although it could obviously be defined in this way if it is interpreted correctly. However, being a university professor is not necessarily constitutionally relevant either.⁷ What if, so we might ask, a member or president of this single-judge constitutional court, by whatever name we call it, were to be appointed according to even stricter professional criteria, such as 20 years of outstanding experience in constitutional law, and a university teacher qualification in a field specifically related to fundamental rights. What would be the selection procedure? The current 2/3 parliamentary election reflects the will of the people in the sense that the parliament is the embodiment of popular sovereignty, and the two-thirds decision of the parliament is the depository of consensus regardless of time and place. Given the current parliamentary balance of power, which has prevailed for 13 years now, it might be interesting to consider what would happen if, say, a four-fifths majority were required to elect a single constitutional judge (I argue that simply increasing the required vote share for election by a unicameral parliament is not a sufficient guarantee). Because what will happen if, *ad absurdum*, a single party alliance wins 80% of the seats in the Parliament?) The possibility of election by the people, based on the American model, has been raised in professional academic workshops. Of course, it would be a chillingly alien concept to continental European legal traditions to have candidates collect signatures and campaign, but such a serious confirmation could be achieved by putting the person elected by parliament to the vote at the same time as, say, another election for local government or the European Union, and allowing voters to vote yes or no. In this case, this person would have such a strong status that we can say that his or her legitimacy would be greater than that of the current constitutional judge. If we take the practical aspects of legal sociology as a starting point,

7 See LAJOS, Edina: *Az Alkotmánybíróság státusza*. Manuscript, 4–5.

we must conclude the following: In the Constitutional Court, the work done by the advisers is extremely important and takes an extraordinary burden off the shoulders of the constitutional judges. If the constitutional court were a single judge body, *ad absurdum*, the role of the advisers would even be greater.⁸ So essentially the decision-making level would be a single-judge-like, but the preparatory level would be even broader than it is now. I can compare it a little bit to the Ombudsman's Office or the State Audit Office, where reports and submissions are made by the apparatus, but all decisions and reports have to be signed by the Commissioner for Fundamental Rights or the President of the State Audit Office in the final stage. Of course, in a body of this kind, which does not take decisions that can be enforced, but only makes recommendations, this may be much more justified. In the case of a single-judge constitutional court, the advisers would have relative independence (as an alternative, it could be a working group of 3 advisers, with the president approving the decision, and thus having a quasi-veto.) It is very interesting that, for example, if we compare the patronage power of the President of the Constitutional Court with that of the President of the Curia, we can see that the President of the Constitutional Court has no power to nominate judges of the Constitutional Court, but the President of the Curia can nominate judges of the highest court, who are appointed by the President of the Republic. Even if looking at the criteria so far, we can point out that we have built a great many safeguards into the legislation in principle, but still not enough to justify and legitimize a single-judge constitutional court. In this context, it could be argued that this body would have joint decision-making powers with, say, another body, for example, the right of sending back the bill to the Parliament along with the Head of State in the case of preliminary review of legislation, and that it could not annul but only send back⁹. And in the case of a constitutional complaint, the Curia would act together with the judges, so that the constitutional complaint could only be accepted if this single-judge headed constitutional court, together with

8 In the current system, Béla Pokol criticises the fact that individual judges do not exercise full employer power over their advisers. Members of the panel cannot, *ad absurdum*, terminate the employment of their subordinates even if they radically contradict them and regularly prepare decisions in flagrant contradiction to their instructions. See POKOL, Béla: *Alkotmánybíráskodás. Szociológiai, politológiai és jogelméleti megközelítésekben*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2014, 24.

9 For international experience of norm control, see СУЛҮОК, Тамás: Az osztrák Verfassungsgerichtshof és a magyar Alkotmánybíróság utólagos normakontrollt érintő hatáskörei. *Alkotmánybírási Szemle*, 2011/1, 110–116.

the Curia's acting council, could rule that the judicial decision challenged in the lawsuit violated fundamental rights.

In principle, I see a very significant difference between having one or even three members, because the requirement of collective wisdom means that three members is a body. Furthermore, because of the extended possibility of a constitutional complaint based on the German model,¹⁰ we must point out that a single-judge constitutional court does not meet the principle and requirement of co-judiciary, that is to say that if the constitutional court is judging a specific case, a single-judge body would not be acceptable as a court in terms of international criteria. There is also a much greater theoretical risk of unbiasedness being compromised. It should be added that it would have a different effect if a single-judge constitutional court were to be introduced 'out of the blue', say as a part of a legal reform following a dictatorship, or if a single-judge constitutional court were to be transformed *ad absurdum* into a single-judge constitutional court.

If we are looking for a compromise, we could say that the President of the Constitutional Court could also have the right to nominate constitutional judges, and it might be worth to think about of this system, necessarily, that the decisions of the Constitutional Court could only be taken by the President of the Constitutional Court, that is, for example, a decision to declare a law to be against the Constitution should be taken by a panel, or, of course, the decision to consider and adopt a constitutional complaint should be subject to a panel decision, but no such decision should be taken without the President of the Constitutional Court.¹¹ If we take into account all the criteria that have

10 Cf. ARATÓ, Balázs: *Alkotmányjogi panasz a német jogrendben, különös tekintettel a befogadhatóság kérdésére.*

Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban II.: Alkotmánybírósági panasz – hatáskörrel kapcsolatos kérdések, Budapest, HVG-ORAC, 2019, 502–515. and FARKAS, György Tamás: Az alkotmányjogi panaszok befogadása központi problémaköréről. *KRE-Dit*, 2021/Jogtudományi Különszám, 1–16.

11 If you look at the detailed rules, the structure of the European Court of Human Rights has almost moved in this direction. There, the role of the President and the advisers, who are exclusively subordinate to him (and not to the judges), is too strong. The judges themselves do not have their own staff; the person asked to act as rapporteur is assisted by someone from the central staff. There is a strict hierarchy in the structure of the pre-decision teams, with registry lawyers being given a one-year mandate, renewable for a maximum of four years. As a quasi-promotion, they can be made permanent after four years and become permanent registry lawyers, until retirement. The person appointed as judge-rapporteur for a case is assisted by a junior registry lawyer appointed by the competent head of division, but this does not imply subordination to the judge, as

been applied so far, i.e., the method of nomination, the method of election, the criteria for becoming a candidate or the rules for the decision, we still conclude that a one-member Constitutional Court does not meet constitutional requirements. The author of this paper does not usually accept the argument that it does not look right, or we do not usually do it that way, but in this case, we must nevertheless conclude that, if all the criteria were to be made part of the legislation, it would still not meet the requirements of the rule of law to make the constitutional court a single-judge institution. It would certainly not meet international standards either. Let us add that the creation of a body for the protection of fundamental rights is a necessary corollary of state sovereignty, and we should not be establishing or judging the right system on the basis of international criteria, but to change the current model would be seriously controversial from all points of view. And in such a way that it would have no benefits or advantages and we could say that we have seen, by means of indirect proof, that a one-man constitutional court does not meet the requirements of constitutional democracy,¹² nor could we judge it to be equivalent to a collegial constitutional court if all other criteria were met. Rather, in the case of a genuine constitutional complaint, we can conclude that the constitutional court acts as a court of law,¹³ a body

the appointed assistant remains subordinate to the senior registry lawyers of his/her original group. They have permanent control over the drafting process. If the rapporteur proposes changes to the draft prepared by the assistants in his or her own opinion, the draft is passed through the said superiors of the assisting junior lawyer before being passed on. The resulting draft decision is then submitted to a panel of the European Court of Human Rights. (If refused, it is submitted to one of the three-member bench, if substantive and positive, it is submitted to the seven-member chamber of the section.) In the internal system, the deviation from case law is recorded and the „offender” is ordered to report. Most strikingly, if the rapporteur judge stick to his version of the draft despite repeated warnings, the case is ultimately taken away from the rapporteur judge and even the chamber concerned and assigned to another one, on the advice of the jurisconsult apparatus. POKOL, Béla: *Az európai jurisztokrácia*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2018, 22–24.

- 12 For the relevant aspects of the concept, see STUMPF, István: *Alkotmányos hatalomgyakorlás és alkotmányos identitás*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2020, especially 127.
- 13 VARGA, Zs. András: Hatalommegosztás, állam- és kormányforma. *Pázmány Law Working Papers*, <http://plwp.eu/evfolyamok/2013/52-2013-05>, (10. 09. 2015.), and JUHÁSZ, Imre: *Az Alkotmánybíróság és a rendes bíróságok kapcsolata, különös tekintettel a polgári bíróságokra*. In: ZAKARIÁS, Kinga (ed.): *Az alkotmánybírósági törvény kommentárja*. Budapest, Pázmány Press, 2022, 59–77., and JUHÁSZ, Imre: *Az Alkotmányjogi panasz eljárási jogi vetületének néhány aspektusa*. In: VARGA, István (ed.): *Codificatio processualis civilis: Studia in Honorem Németh János II.*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013, 119–132.

of one does not meet the requirements of a co-judicial body. Even though, of course, a huge apparatus would be working under the President of the Constitutional Court,¹⁴ but these staff would be preparatory staff, if one or other member is not equal in decision-making, it does not comply with the principle of co-judging and judicial independence.¹⁵ Even if their removal is subject to strict conditions. The exercise of employer's rights, the reward mechanisms, etc., create a kind of dependency.) Thus, a one-man board and any conceptual contradiction would not be acceptable in any case in relation to the constitutional complaint. And with regard to the control of norms, there would also be serious concerns if such an officer could declare a law passed by the whole parliament unconstitutional, even if they were deciding together with, say, the president of the republic or with another body. A further insoluble problem arises when there is a conflict of interest in a case against the only person entitled to take a decision.

I think that all this has shown that the very important element of the separation of powers is to have more than one person in a body – it is very rare to have an 'independent professional body' where one person is justified and the more professional, the more we are talking about making decisions not of a political nature, not of expediency but of legality, the more justified it is to have more than one person in a position in the spirit of collective wisdom.

14 On the current status of the President of the Constitutional Court, see NÉMETH, Ágnes: *Az Alkotmánybíróság elnöke és elnökhelyettese*. In: ZAKARIÁS, Kinga (ed.): *Az alkotmánybírósági törvény kommentárja*. Budapest, Pázmány Press, 2022, 196–199.

15 On a notion, pls. see CZINE, Ágnes: *Tükörkép a bírói függetlenségről és pártatlanságról az Alkotmánybíróság gyakorlatában*. *Alkotmánybírósági Szemle*, 2018/2, 2–8.

A VÁDEMELESRŐL

BÉRCES VIKTOR
egyetemi docens (PPKE JÁK)

Absztrakt

A vádemelés az ügyészi tevékenység egyik legősibb, klasszikus funkciója, amelynek célja a terhelt büntetőjogi felelősségének megállapítása, valamint az ehhez szükséges bizonyítási indítványok megjelölése. A vádemeléssel kapcsolatban számos legalitási, illetőleg formai kérdést szükséges tisztázni, hiszen e szempontok döntően meghatározzák a bírósági eljárások menetét is. E tanulmány egyfelől a bírói esetjogra, másfelől a jogtudomány képviselőinek álláspontjaira hivatkozva elemzi a vádemeléssel kapcsolatos alapvető kérdéseket. A tanulmány módszertana leíró és összehasonlító jellegű, elsősorban a hazai jogtudomány képviselőinek álláspontjait dolgozza fel, illetőleg ütközteti, amelyhez a szerző is hozzáteszi saját véleményét.

Kulcsszavak: vádirat, vád törvényessége, vád megalapozottsága, egyezségi eljárás, egyeztetés a terhelttel

Abstract

The indictment is one of the most ancient, classical functions of the prosecutor's activity, the purpose of which is to establish the criminal liability of the accused, as well as to indicate the evidence motions necessary for this. Regarding the indictment, it is necessary to clarify a number of legality and formal issues, since these aspects decisively determine the course of court proceedings. This study, on the one hand, refers to judicial case law and, on the other hand, to the positions of prominent representatives of jurisprudence, and analyzes the fundamental issues related to prosecution. The methodology of the study is descriptive and comparative in nature, it primarily elaborates and contrasts the viewpoints of the representatives of domestic jurisprudence, to which the author also adds his own opinion.

Keywords: indictment, legality of charge, well-foundedness of charge, settlement procedure, consultation with the accused

1. Bevezetés

A vádemelés az ügyészi szakasz tradicionális, klasszikus eljárási cselekménye, amelyre – alaptörvényi szintű szabályozottsága okán¹ – továbbra is főszabályként kell tekinteni. A bírói gyakorlat alapján a tisztességes eljárásnak ezen perszakaszban is alapvető feltétele, hogy a vádlott megismerhesse a vele szemben felmerülő valamennyi bizonyítékot.²

A vádat nem csak ügyészi (vádirat; rövidített feljegyzés³), hanem egyéb dokumentumok (a magánvádló feljelentése, valamint a pótmagánvádló írásbeli bejelentése, illetőleg vádindítvány) is tartalmazhatják. E váddokumentumok esetében egyformán érvényesülnie kell a vád törvényességével kapcsolatos szempontoknak, illetőleg a vádhoz kötöttség elvének.⁴ A bírósági eljárások döntő többsége természetesen az ügyész vádirata alapján indul meg, ugyanakkor röviden szólnunk kell a magánvád és a pótmagánvád jogintézményéről is:

- a) A magánvád esetében – az ügy tárgyát képező bűncselekmény (könnyű testi sértés, magántitok megsértése, levéltitok megsértése, rágalmazás, becsületsértés, kegyeletsértés vagy becsület csorbítására alkalmas hamis hang- vagy képfelvétel készítése⁵) csekélyebb tárgyi súlya miatt – a törvény a sértettre bízta a vádemelés kérdésében a döntési jogosultságot azzal, hogy az eljárás során az ügyész a vád képviselőt – főszabály szerint az eljárás során egy alkalommal – átveheti.⁶ Ezen eljárásban a vádat a sértett feljelentése tartalmazza, amely magában foglalja a korábban előterjesztett magánindítványt is. Amennyiben a sértett feljelentést tesz, mint magánvádlót a vádképviselői jogosultságok is megilletik.⁷
- b) A pótmagánvád esetében a sértett közzvadas ügyben képviseli a vádat, azonban e vádemelési jog – a magánvádtól eltérően – nem eredeti, hanem származékos. Előfeltétele ugyanis az, hogy az ügyész vagy a nyomozó hatóság korábban már eljárta az ügyben és ennek során 1. a feljelentést elutasította, 2. az eljárást megszüntette, vagy 3. az ügyészség a vádat

1 Az ügyészségek képviselik a közzvadas a bírósági eljárásban [Alaptörvény, 29. cikk (2) bek.].

2 BH 1993/9. 716.

3 Ld. Bíróság elé állítás esetén.

4 Az ítélkező fórum csak az adott váddokumentumban vádlottként megjelölt személy büntetőjogi felelősségéről dönthet és csak azt a cselekményt bírálhatja el, amelyet a vád tartalmaz /Be. § (3) bek./.

5 Be. 53. § (1) bek.

6 Be. 764. § (2) bek.

7 Be. 762. § (3) bek.

ejtette.⁸ Megjegyezném, hogy a pótmagánvádas eljárásokban a jogi képviselőt kötelező, ennél fogva a vádat tartalmazó iratokkal szemben általában nem merülnek fel a törvényességi kritériumokkal kapcsolatos formai vagy tartalmi aggályok.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a bírósági eljárás során felvett bizonyítás kereteit nem csak az ügyész által előterjesztett közvádat tartalmazó, hanem a magánvádat, illetőleg pótmagánvádat tartalmazó dokumentumok is kijelölik. Csák Zsolt szerint a vádemelésre jogosult személyek e „triumvirátusának” fenntartása nagy mértékben hozzájárul az anyagi igazság kiderítéséhez, illetőleg a sértetti jogok fokozottabb érvényesüléséhez.⁹

Megjegyzem, hogy a vádelv a vád és az ítélet tényállása közötti teljes történeti azonosságot nem követeli meg egyik dokumentum esetében sem. Mivel a bíróságnak a bizonyítás során továbbra is a tényállás hiánytalan, valóságnak megfelelő tisztázására kell törekednie, ezért – a bizonyítás eredményéhez képest – az ítéleti tényállás több vonatkozásban, így az elkövetés helye, ideje, módja, eszköze, motívuma és eredménye tekintetében is eltérhet a tényállástól anélkül, hogy az a vádelvet sértené.¹⁰

2. A vád törvényességének általános feltételei

A hatályos Be. I fejezete (Általános rendelkezések) általánosságban nem tartalmazza a vád törvényességi kritériumait,¹¹ hanem csak annyit ír elő, hogy a bíróság vád alapján ítélkezzen.¹² A jogalkotó ezzel szakított az 1998. évi XIX. törvény hagyományaival, a törvényességi feltételekre pedig az egyes váddokumentumokra vonatkozó speciális szabályok keretében utal (pl. vádirat).¹³ E megoldást nem tartom szerencsésnek, mivel a vád törvényességének elve a vádelv járulékos eleme, tehát ugyancsak alapelvi szintű szabályozást igényel.

8 Be. 787. § (2) bek.

9 Csák Zsolt: *Találgható-e a jogalkotó akarata? Gondolatok a pótmagánvadás köréből.* In: BELOVICS Ervin – TAMÁSI Erzsébet – VARGA Zoltán (szerk.): *Örökség és büntetőjog. Emlékkönyv Békés Imre tiszteletére.* Budapest, PKKE JÁK, 2011, 125.

10 EBH 2005.1199.

11 A törvényes vád fogalmát csak a 2006. évi LI. tv. (Be. Novella) emelte be a büntető eljárásjogi rendelkezések közé, s megadta azokat a minimális feltételeket, amelyek hiányában a vád nem törvényes, és amelyek nélkül nem lehet bírósági eljárást indítani vagy folytatni egy meghatározott személlyel szemben.

12 Be. 6. § (1) bek.

13 Be. 422. §, 726. § (4) bek.

nyelne. Ezzel együtt továbbra is irányadó az az általános szabály, miszerint akkor törvényes a vád, ha abban a vádemelésre jogosult, a bírósághoz intézett indítványában meghatározott személy pontosan körülírt, büntetőtörvénybe ütköző cselekménye miatt a bírósági eljárás lefolytatását kezdeményezi.

A törvényes vád fogalma azokat a minimális formai (alaki) és tartalmi 'kellékeket' foglalja magában, amelyek hiányában nem lehet bírósági eljárást indítani. A következetesnek mondható bírói gyakorlat alapján ugyanakkor, ha a vádló megsérti a vádemelés törvényes alakszerűségeit, a bíróság köteles felhívni őt a hiányosságok pótlására, és csak a felhívás eredménytelensége lehet akadálya az eljárás folytatásának.¹⁴

- a) A vád törvényességének alaki feltétele, hogy azt aktív perbeli legitimációval rendelkező személy terjessze elő. A hatályos Be. alapján vádemelésre jogosult az ügyészen kívül a pótmagánvádló és a magánvádló is, tehát az ügyésznek nincs kizárólagos vádemelési jogosultsága (vádemelési monopóliuma).¹⁵ Róth Erika a törvényes vád, ezen belül az alaki legitimáció fogalmi körébe vonja azt is, „hogy az ügyész és a bíróság, amely előtt vádat emel, hatáskörrel és illetékességgel rendelkezzen a konkrét ügyben.”¹⁶ Belovics Ervin ezzel szemben úgy érvel, hogy a hatásköri és illetékességi szabályok megsértésével történő vádemelés nem érinti a vád törvényességét, hanem csak olyan eljárási szabálysértés történik, amely miatt az ügyet át kell tenni a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bírósághoz. Megjegyzi azt is, hogy amennyiben az általános ügyész emel vádat a fiatakorúak ügyésze vagy a katonai ügyész helyett, a bíróságnak a vád kellékhianyossága miatt a hiányosság pótlására kell felhívnia, és amennyiben ez nem történik meg, az eljárást a bíróságnak meg kell szüntetnie.¹⁷ Álláspontom szerint az ügyészi minőségben történő vádemelés minden esetben megfelel az aktív perbeli legitimáció követelményének, a hatásköri és illetékességi szabályok orvoslása már a bíróság feladata.
- b) A vád történeti tényállásának tartalmaznia kell a vád minősítése szerinti bűncselekmény törvényi elemeinek megfelelő konkrét tényeket, tehát minimálisan a cselekmény elkövetésének helyét, idejét és módját.¹⁸ Berkes

14 EBH 2015/B/10.

15 Ha a pótmagánvád esetében a sértett és a feljelentő személye nem azonos, akkor a feljelentőt nem illeti meg a pótmagánvád előterjesztésének lehetősége (BH 2007.79.).

16 FARKAS Ákos – RÓTH Erika: *A büntetőeljárás*. Budapest, Complex Kiadó, 2007, 251.

17 BELOVICS ERVIN: *A vád törvényessége*. 2012. www.jak.ppke.hu/uploads/articles/12081/file/T%C3%A9zis.pdf (2023. 02. 10.)

18 BH 2009.140.

György szerint a vád tárgyává tett cselekmény körülírása akkor pontos, ha a meghatározott személy ellen emelt vádban ismertetett történeti tényállás hiánytalanul tartalmazza a vád szerinti minősítésben megjelölt bűncselekmény törvényi tényállási elemeinek megfelelő konkrét tényeket: az elkövetési magatartást, a cselekmény megvalósításának helyét és idejét.¹⁹ A bírói gyakorlat szerint a törvényes vádnak nem fogalmi ismerve az, hogy a büntető törvénybe ütköző cselekmény leírása körében a törvényi tényállás jogi fogalmait használja; elégséges, ha a történeti tények leírása oly mértékben konkrét, amelyből – bebizonyítottságot feltételezve – büntető törvénybe ütköző cselekményre lehet következtetni.²⁰ A vád tartalmi meghatározottsága különösen azért fontos kérdés, mert – tárgyi és személyi oldalról is – kijelöli a büntető eljárást, illetve az annak során vizsgálható tények kereteit.²¹

A vád törvényességi kritériumainak nem csak közvád, hanem magánvád és pótmagánvád esetében is teljesülniük kell. Néhány szemelvény a bírói gyakorlatból: 1. Ha ismeretlen kilétű a feljelentett, fogalmilag nincs indítvány, következésképpen a magánvád nem törvényes;²² 2. Becsületsértés esetén, törvényes vád hiánya miatt a büntető eljárás megszüntetése indokolt, ha a verbális bűncselekmény (becsületsértés) miatt benyújtott vádirat nem tartalmazza a terhelt által a sértettekkel szemben használt azokat a konkrét kifejezéseket, szavakat, amelyeknek megvizsgálásával a bíróság dönthetne azok becsület csorbítására alkalmasságáról, végső soron pedig a büntető jogi felelősségről;²³ 3. Pótmagánvád esetén a törvényes vád hiánya a tárgyalás előkészítése keretében a vádindítvány elutasításának, ezt követően viszont az eljárás megszüntetésének mérlegelést nem tűrő oka.²⁴

2.1. A törvényes vád hiányának következményei

A hatályos Be. alapján a törvényes vád hiánya azt jelenti, hogy az adott váddokumentum nem tartalmazza a Be. által meghatározott kötelező tartalmi elemeket. E körülményeket a bíróság hivatalból köteles vizsgálni az eljárás teljes menetében.

19 BERKES György: *Büntető eljárás jog. Kommentár a gyakorlat számára*. Budapest, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., 2011, 19.

20 BH 2011.219.II.

21 BH 2005.7.

22 EBH 2012/B/17.

23 BH 2015.120.

24 BH 2012.31.

A vád törvénytelenége esetén érdekes kérdést vet fel, hogy van-e helye ugyanazon vád újbóli előterjesztésének. E kérdésre a hazai bírói gyakorlat és jogtudomány az alábbi eltérő válaszokat adta:

- a) A Fővárosi Ítéltábla álláspontja szerint 1. a törvénytelen vád miatt megszüntetett eljárást követően ugyanazon vád újbóli előterjesztése a kétszeres értékelés tilalmába („ne bis in idem”) ütközik; 2. a büntetőeljárást törvényes vád hiánya okán megszüntető bíróságnak az ismételt vádemelés alapján történő későbbi eljárása már nem felelhet meg a pártatlanság követelményének.²⁵
- b) Erdei Árpád szerint a vád törvénytelenége miatt kibocsátott eljárást megszüntető végzések jogerejüket tekintve nem különböznek a többi eljárást megszüntető határozattól, tehát ugyanúgy véglegesek, mindenkire kiterjedő (*erga omnes*) hatályúak és kiváltják a „ne bis in idem” hatást. A szerző abból indul ki, hogy a vád törvényességének követelménye garanciális jelentőséggel bír, az újbóli vádemelés lehetősége pedig különösen akkor lehet aggályos, ha a korábbi vád törvénytelenége tartalmi hiányosságokra vezethető vissza. Ilyenkor a hiba kockázatát az államnak kell viselnie – akár olyan áron is, hogy a büntetőigény elenyészik. A szerző ilyen esetekben – összességében – csak a rendkívüli perorvoslat lehetőségét tartja elfogadhatónak.²⁶
- c) Lévy Miklós amellet érvel, hogy 1. a Be. szabályaiból nem vezethető le az ismételt vádemelés lehetősége, 2. jogállamban a büntetőigény érvényesítésének a kockázata az államot terheli, 3. egy ügyési aktus (ld. újbóli vádemelés) nem oldhatja fel egy bírói döntés (ld. eljárást megszüntető végzés) *res iudicata* hatását.²⁷
- d) A fenti álláspontoktól eltérően – 1/2007. BK véleményében – a Legfelsőbb Bíróság kifejtette, hogy bár a vád törvényessége, illetve törvényi kellékének hiánya miatti megszüntetéssel a bíróság a vádról határoz – elismerve ezzel annak ügydöntő határozat jellegét –, e határozat jogi természetét tekintve különbözik a más okból történt megszüntető határozattól. Ebben az esetben ugyanis a bíróság nyilvánvalóan csak a vád – bírósági eljárásra való – alkalmasságát (eljárásjogi feltételeinek meglétét), nem

25 E kérdéskörrel a 33/2013. (XI. 22.) AB határozat foglalkozik részletesen.

26 ERDEI Árpád: Dogmatika nélküli büntető eljárásjog – képtelenség vagy valóság. *Magyar Jog*, 2008/8, 518–519.

27 Ld. A szerző 33/2013. (XI.22.) AB határozathoz fűzött különvéleményét. KIRÁLY Eszter: *A törvényes vád miatti megszüntető végzés „jogerőtlenedésének” igaz története*. In: FAZEKAS Marianna (szerk.): *Jogtudományi előadások az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskoláinak jubileumi konferenciáján*. Budapest, ELTE ÁJK Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2014, 167–179.

pedig a vádban foglaltak büntetőjogi felelősséget megalapozó, anyagi jogi feltételeit vizsgálja, illetve bírálja el. Ebből viszont az következik, hogy a vád eljárásjogi alkalmatlansága mint a büntetőeljárás akadálya nem jelenti egyben az adott személy büntetőjogi felelősségre vonásának elháríthatatlan akadályát.²⁸

A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint a vád törvényességének, illetve törvényi kellékének hiánya miatti megszüntetés a büntetőjogi felelősség tekintetében nem rendelkezik anyagi jogerőhatással. Ez ugyanis csak a kimerített váddal, az elbírált cselekmény tekintetében valósulhat meg. A bíróság tehát ilyen esetekben csak az eljárás akadálya miatt nem dönt a büntetőjogi igényről, vagyis érdemben (még) nem bírálata el a vád tárgyává tett cselekményt. Ennek alapján a megszüntető végzés jogerőre emelkedése ellenére – az elévülési időn belül – nincs törvényes akadálya annak, hogy a vádló az általa korábban vád tárgyává tett cselekmény miatt a terhelttel szemben ismét vádat emeljen.²⁹

- e) A Kúria Büntető Kollégiuma joggyakorlat-elemző csoportjának a vád törvényességének vizsgálatáról készített összefoglaló jelentése azt tartalmazza, hogy a vád nem konstitutív jellegű döntés, tehát önmagában nem határozhatja meg a terhelt eljárás utáni pozícióját.³⁰ A jogalkotó e kérdést egyértelműen eldöntötte, mivel a Be. a kellékhányok nem teljesített pótlása esetén „nem ügydöntő végzés” formájában írja elő a megszüntetést.³¹ A törvény ugyanakkor továbbra sem tér ki kifejezetten az ismételt vádemelés megengedhetőségére, feltételrendszerére, illetőleg annak esetleges korlátaira. A jogszabály indokolása ugyanakkor nyilvánvalóvá teszi, hogy ez a – nem ügydöntő – határozat nem képez ítélt dolgot, ezért nem lehet akadálya az újabb vádemelésnek.

28 II. 4. a) – b) pont.

29 A jogtudomány képviselői közül ugyancsak tagadja a törvényes vád hiánya miatti megszüntető végzés anyagi jogerejét Vö. ELEK Balázs: *A jogerő egyes kérdései a büntetőeljárásban*. In: GÁL István László (szerk.): *Tanulmányok Tóth Mihály professzor 60. születésnapja tiszteletére*. Pécs, PTE ÁJK, 2011, 561–567., illetve BELOVICS Ervin – TÓTH Mihály: *Büntető eljárásjog*. Budapest, HVG-ORAC, 2013, 248.

30 Kúria BK Joggyakorlat-elemző csoport 2014. 22.

31 492. § (2) bek.

3. Az ügyészi vádemelésről általában. Az 'ügyészi bizonyosság' problematikája

Az ügyészi vádemelés megvalósulhat a vádiratnak a bírósághoz történő benyújtásával, valamint bíróság elé állítás esetén a Be. által előírt ún. „rövidített feljegyzés” bíróság elé terjesztésével. Bócz Endre szerint a vádemelést megelőzően „az ügyésznek azt kell megítélnie, hogy az a bizonyítási anyag, amely a nyomozás eredményét figyelembe véve a tárgyaláson remélhető, milyen racionális érvanyagot ígér, s hogy annak révén meggyőzhető lesz-e egy szakszerűen eljáró tárgyilagos bíróság.”³² A vádemelés előkészítése tehát olyan komplex logikai folyamat, amelynek során az ügyész a nyomozás során feltárt tényállás, valamint a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján kialakítja a lehetséges jogi minősítéssel kapcsolatos végleges álláspontját, valamint kizárja az eljárás felfüggesztésének és megszüntetésének lehetőségét.

Egyes szerzők – a vádemelés előfeltételeként – külön foglalkoznak a vádemeléshez szükséges bizonyosság problémakörével. Király Tibor szerint „Bűnösséget megállapító ítéletben a bírónak a bizonyosságig kell eljutnia. Ideális követelmény, hogy az ügyész a vádemelés esetén a vádlott bűnösségét illetően szintén eljusson a bizonyosságig. A jog azonban az ügyésztől nem ezt igényli, hanem azt, hogy megalapozott gyanú alapján emeljen vádat. Ez szerintünk objektív kritérium és az ügyésznek a vádemelésben erről kell a bizonyítási eszközök felsorakoztatásával számot adnia. Ha a jog az ügyésztől nem kíván teljes bizonyosságot, hanem megalapozott gyanút, ebben elfér a kételynek bizonyos foka is. Az ügyész azonban nem emelhet vádat, ha a bizonyítékok értékelésének az a bizonyosság, az a belső meggyőződés az eredménye, hogy a gyanúsított bűncselekményt nem követett el, illetőleg büntetőjogi felelősséggel nem tartozik, nem bűnös.”³³

Gellér Balázs okfejtése szerint „a vád megalapozottsága nem jelenthet egyet az ítélet kétséget kizáró bizonyítotttsági fokával, de meg kell haladnia a gyanúsítás megalapozott gyanú szintjét. Ez azt jelenti, hogy a büntetőeljárás végig vonul a bűncselekmény, illetve az elkövető személyének valószínűsége az egyszerű gyanútól a megalapozott gyanún át a vádemelésben megjelenő ügyészi személyes meggyőződésen keresztül, amely arra irányul, hogy a bizonyítékok alkalmasak a kétséget kizáróság alátámasztására.”³⁴

32 Bócz Endre: *Büntetőeljárás jogunk kalandjai*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2006, 139.

33 KIRÁLY Tibor: *Büntetőeljárás jog*. Budapest, Osiris Kiadó, 2008, 390–391.

34 GELLÉR Balázs: A vád törvényességének egyes aspektusai. *Jogtudományi Közöny*, 2011/9, 460.

Belovics Ervin szerint a vádemelésnek egyrészt objektív tényeken, másrészt az ügyész azon szubjektív meggyőződésén kell alapulnia, hogy az eljárás tárgyát képező cselekmény bűncselekmény és azt a gyanúsított követte el. A szerző ehhez hozzáteszi, hogy az ügyész nem véletlenül rendelkezik a törvény alapján önálló felelősséggel, valamint e felelősséget megalapozó jogosultságokkal és kötelezettségekkel. E jogállásából pedig az következik, hogy nem háríthatja át a bíróságokra a teljes felelősséget az ügy eldöntése tekintetében.³⁵

Bócz Endre szerint a vádemelés akkor helyénvaló, ha a következő három kérdésre igenlő a válasz: 1. Jobb lesz-e az elkövető jövőbeli magatartása, ha most megbüntetjük? 2. Gyakrabban megszegik-e a jövőben a most megsértett jogszabályt, ha most eltekintünk a vádemeléstől? 3. Kelt-e a társadalomban nyugtalanságot, ha emiatt a bűncselekmény miatt nem emelünk vádat?”³⁶

3.1. Az ügyészi vád törvényessége és megalapozatlansága

A vádemelést megelőzően az ügyésznek először a vád törvényességét, azt követően pedig a vád megalapozottságát kell vizsgálnia. A vád törvényességének megítélése különösebb megfontolást nem igényel, annak alapfeltételei viszonylag egyszerűen megítélhetők (ld. 2. pont). A megalapozottság esetében azonban már olyan tényezőket szükséges vizsgálni, amelyek a korábbi nyomozással, elsősorban a nyomozati bizonyítás körében felmerülő eljárási szabálysértésekkel állnak összefüggésben. Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy a nyomozati szakaszban megvalósult eljárási szabálysértések érinthetik-e a vád törvényességét, vagy megalapozottságát.

Háger Tamás szerint a nyomozás egyik célja vitathatatlanul a törvényes vád alapjainak megteremtése, amely során a büntetőjogi felelősségre kiható tényeket kell tisztázni. A felderítendő tények köre természetesen attól is függ, hogy mely bűncselekmény képezi az eljárás tárgyát. A nyomozásnak tehát minden a büntetőjogi felelősség elbírálása szempontjából jelentős tényre ki kell terjednie.³⁷

Belovics Ervin szerint a nyomozás nem szorítkozhat a vádemeléshez „elengedhetetlenül” szükséges bizonyítékok beszerzésére. Az ügyésznek kötelessége a büntetés kiszabásakor jelentőséggel bíró alanyi és tárgyi tényezőket

35 BELOVICS–TÓTH i. m. 248.

36 BÓCZ i. m. 139.

37 HÁGER Tamás: Az ítéleti tényállás megalapozottságával kapcsolatos egyes kérdések a büntetőperben. *Jogelméleti Szemle*, 2013/1, 1–15.

megalapozó tényeket alátámasztó bizonyíték beszerzéséről is gondoskodni.³⁸

A bírói gyakorlat abban egységesnek tekinthető, hogy a vádemelést megelőző szakasz (nyomozás) esetleges hiányosságai a vád törvényességét nem érintik, az tehát kizárólag a benyújtott vád alapján vizsgálendő.³⁹ Ha ugyanis a bíróság a vádelőkészítés fázisát is vizsgálná, akkor adott esetben hivatalból felülbírálná az ügyész vádemelésről való döntését, amelyre viszont nincs törvényi felhatalmazása.⁴⁰ Ebből következően annak sincs relevanciája, hogy a nyomozás és a vádemelés eljárásjogi szabályait betartották-e, továbbá, hogy a vád törvényesen beszerzett és ellenőrzött bizonyítékon alapszik-e.⁴¹

Gellér Balázs e problémakört a nyomozati szakban jogellenesen beszerzett bizonyítékok tekintetében vizsgálja és azt a kérdést teszi fel, hogy az ilyen bizonyítékokra alapozott vád alapján folytatható-e az eljárás és megtartható-e a tárgyalás.⁴² A szerző okfejtésének kiindulási pontja az a hibás gyakorlat, amelyet 2006. július 1-ét követően folytattak a nyomozó hatóságok a tanúk kihallgatása során. Az eset előzménye az a törvényt módosítás (2006),⁴³ amely bevezette azt a szabályt, miszerint a tanút – a vallomástételének megkezdése előtt – a mentő körülmény elhallgatásának jogkövetkezményeire is figyelmeztetni kell. E szabályozás azonban jóideig nem érvényesült a nyomozati szakban, mert a hatóságok elmulasztották a kihallgatási formanyomtatványok aktualizálását, így a módosítás hatályba lépése után sem került sor a mentő körülmény elhallgatása következményeire történő kioktatásra. Amikor e hibát a másodfokon eljáró bíróságok észlelték,⁴⁴ az elsőfokú határozatokat hatályon kívül helyezték és e végzésekben arra hivatkoztak, hogy az érintett tanúk vallomásait bizonyítási eszközként nem lehetett volna figyelembe venni, azokat a tényállás megállapításakor mellőzni kellett volna, a tényállás tehát minden esetben megalapozatlan volt.

Gellér Balázs szerint e kérdések eldöntése esetén abból kell kiindulni, hogy

1. a vád eleve azzal az ügyési meggyőződéssel jön létre, hogy a bizonyítékok alkalmasak a vádlott bűnösségének minden kétséget kizáró bizonyítására;
2. nincs lehetőség arra, hogy a bíróság az érintett tanúk kihallgatását a tárgyaláson megismételje, mert ezáltal a bíróság végezné a nyomozást, aminek

38 BELOVICS–TÓTH i. m. 248.

39 A vád törvényességét nem érinti annak esetleges megalapozatlansága. Ez utóbbi már az érdemi döntés tárgya (BH 2012.86.II.).

40 EBH 2011.2299.

41 BH 2014. B.17

42 GELLÉR i. m. 459–467.

43 A 2006. évi LI. törvény 41. §-a kiegészítette a Be. 85. §-ának (3) bekezdését.

44 Fővárosi Ítéletábrla 4.Bf.39/2007/10.; Pest Megyei Bíróság 3.Bf.353/2007/3.

következtében sérülne az eljárási feladatok megoszlásának elve, valamint a tisztességes eljárás követelménye.⁴⁵ A szerző szerint tehát bizonyos eljárási szabályok nyomozati szakban történő megsértése (pl. tanúkihallgatásokra irányadó szabályok megsértése) kizárja a vád törvényességét.

E nézőponttal nem tudok egyetérteni, mert az nem egyeztethető össze sem az 1998. évi XIX. törvény, sem a hatályos Be. rendelkezéseivel. Annak ellenére, hogy a jelenlegi törvény általánosságban nem utal a vád törvényességének követelményére, az egyes váddokumentumok tartalmi szabályainak meghatározása során ugyanúgy 'továbbviszi' az 1998. évi XIX. törvény szabályozásának lényegi esszenciáját. E szerint a vád törvényességének csak az a feltétele, hogy 1. az arra jogosulttól származzon, 2. a bírósághoz legyen címezve 3. meghatározott személy pontosan körülírt, büntetőtörvénybe ütköző cselekményét tartalmazza és 4. bírósági eljárás lefolytatására irányuljon.⁴⁶ Mindössze ezen tartalmi kritériumok állapíthatók meg a hatályos szabályok szerint a vádirat, és a feljegyzés esetében is. A vád törvényességének vizsgálatakor tehát eljárási szabálysértések továbbra sem értékelhetők, azok csak a vád megalapozatlanságához vezethetnek, amely körülmények külön vizsgálatot igényelnek az elsőfokú bírósági tárgyaláson.⁴⁷ Más kérdés, hogy az ügyész a nyomozás felett általános törvényességi felügyeleti jogot gyakorol, amelynek elmulasztása miatt – a bíróság előtti bizonyítási eljárás során – már neki kell viselnie a „vád megalapozatlanságának” kockázatát.⁴⁸

3.2. A vádirat

A vádirat az ügyész azon írásbeli akaratnyilatkozata, amelyben a nyomozási szakasz során feltárt bizonyítékok alapulvételével meghatározott személy vagy személyek büntetőjogi felelősségre vonását kezdeményezi a bíróság előtt. Mivel a bírósági eljárásban lefolytatott bizonyítás kereteit a vádban foglalt tényadatok határozzák meg, ezért a Be. taxatív felsorolást ad a vádirat kötelező tartalmi elemei vonatkozásában. Ennek megfelelően ezen dokumentumnak tartalmaznia kell:

45 GELLÉR i. m. 460–461.

46 Ld. 1998. évi XIX. törvény 2. § (2) bek.

47 Ld. Az előkészítő ülésen álláspontom szerint csak a vádirat törvény szerinti kötelező tartalmi elemei, illetőleg azok hiánya – tehát a vád törvényessége vizsgálható.

48 Az 1998. évi XIX. törvény – a joghatások tekintetében – különbséget tett a vád törvényességének hiánya és a vádirat 'kellékhánya' között. Ez a differencia abban nyilvánult meg, hogy míg a vádirat hiányosságai esetén helye volt a bíróság által megjelölt hiányok pótlásának, a vád törvényességéhez szükséges elemek hiánya esetében erre nem volt lehetőség /1. BK vélemény/.

- a vádlott azonosításra alkalmas megjelölését,
- a vád tárgyává tett cselekmény pontos leírását,
- a vád tárgyává tett cselekménynek a Btk. szerinti minősítését,
- az ügyészségnek a büntetés kiszabására vagy intézkedés alkalmazására, vagy a kóros elmeállapota miatt nem büntethető terhelt felmentésére vonatkozó indítványát,
- a vád tárgyává tett cselekményekkel, illetve részcselekményekkel összefüggő, rendelkezésre álló bizonyítási eszközök megjelölését,
- az ügyészségnek az egyes cselekmények, illetve részcselekmények és a büntetés kiszabási körülmények bizonyításával összefüggő bizonyítási indítványait,
- a bíróság hatáskörére és illetékességére vonatkozó jogszabályok megjelölését, továbbá a vádiratot benyújtó ügyészség hatáskörére és illetékességére vonatkozó rendelkezésekre való utalást,
- az ügyészség közlendőit, illetőleg,
- az ügyészség további indítványait.⁴⁹

Az ügyészség a vádirat benyújtásával egyidejűleg gondoskodik arról, hogy a nyomozás ügyiratai és a bizonyítási eszközök a bíróság rendelkezésére álljanak, valamint tájékoztatja a vádemelésről a terheltet, a védőt, a sértettet, a feljelentőt és a magánindítvány előterjesztőjét.⁵⁰

Ha az ügyészség és a terhelt egyezséget kötött, az ügyészség a jegyzőkönyvbe foglalt egyezséggel azonos tényállás és minősítés miatt emel vádat. Az ügyészség ilyen esetben a vádiratban indítványt tesz arra, hogy a bíróság 1. az egyezséget hagyja jóvá, 2. az egyezés tartalmával egyező milyen büntetést szabjon ki, illetve intézkedést alkalmazzon, illetőleg 3. az egyezés tartalmával egyező milyen egyéb rendelkezést tegyen. Az egyezséget tartalmazó jegyzőkönyvet az ügyészség a vádirattal együtt nyújtja be a bírósághoz.⁵¹

Ha a vádirat nem, vagy hiányosan tartalmazza az előírt törvényes elemeket,⁵² a bíróság hivatalból vagy indítványra, a hiányok megjelölése mellett végzésben köteles felhívni az ügyészséget a vádirat hiányosságainak pótlására. Az ügyészség a vádirat hiányosságait e végzés kézhezvételétől számított két hónapon belül pótolhatja. Ha az ügyészség a vádirat hiányosságait e határidőn

49 422. § (1)–(2) bek.

50 Be. 423. § (1)–(3) bek.

51 Be. 424. § (1)–(3) bek.

52 Be. 422. § (1) bek.

belül nem pótolja, a bíróság – a vád érdemi elbírálásra való alkalmatlansága miatt – köteles az eljárás megszüntetni.⁵³

A vádirat megfelelő szintű előkészítése és megszerkesztése kétségtelenül a bizonyítás körébe eső értékelő-elemző tevékenységet feltételez. A szakirodalomban ugyanakkor komoly vitákat váltott ki annak megítélése, hogy a vád tárgyát képezi-e a vádirati tényállásnak azon része, amelynek elviekben jogi jelentősége lehetne, de azt az ügyész a jogi minősítés keretében – szakmai meggyőződésből vagy figyelmetlenségből – nem értékelt. A jelenlegi jogalkalmazói gyakorlatra is irányadó megoldást a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának egykori ajánlása fogalmazta meg,⁵⁴ amelynek alapján a vádemelésre jogosult indítványában leírt konkrét cselekmény akkor is vád tárgyává tettnek tekintendő, ha a vádló a cselekmény miatt a bírósági eljárás lefolytatását kezdeményezte, de annak minősítését elmulasztotta (a vád törvényességének tehát nem tartalmi eleme a vád tárgyává tett cselekmény Btk. szerinti minősítése). A jogi minősítés elmaradása esetén a vád képviselőjét fel kell hívni a hiányok pótlására és ha ennek nem tesz eleget, csak akkor lehet a bíróságnak az eljárást megszüntetnie.⁵⁵ A Legfőbb Ügyészség részéről ugyanakkor ismert volt olyan vélemény, amelynek alapján csak azok a tények alkotják a vád tárgyát, amelyeket az ügyész kifejezetten – a Btk. szerint – minősített. Ezzel szemben a Kúria jelenlegi álláspontja a korábbi Legfelsőbb Bíróság gyakorlatát követi, miszerint a vád tárgyát képezi a vádiratban szereplő minden olyan tény is, amelyet az ügyész jogilag nem minősített. A következetes bírósági gyakorlat az utóbbi álláspontot követi, tehát a bíróságok jellemzően átvállalják a felelősséget a vádirati tényállás teljekörű vizsgálata és minősítése tekintetében.⁵⁶

Az egységes bírói gyakorlat ellenére kérdéskör megítélése továbbra is vitatott a jogirodalomban:⁵⁷ Róth Erika és Berkes György szerint ha az ügyész

53 Be. 493. § (1)–(3) bek.

54 Ld. Az egykori LB 2006. november hó 27. napján és 2007. február hó 08. napján megtartott kollégiumi ülése.

55 Ha a vád tárgyává tett cselekmény valóságos, heterogén anyagi halmazat megállapítására alkalmas, akkor is kifejezetten nyilatkoznia kell az ügyésznek arról, hogy lemond-e az állami büntetőigény érvényesítéséről (ellenkező esetben a bíróságnak valamennyi halmazatban álló cselekményt minősítenie kell).

56 TREMMEL Flórián: *Magyar büntetőeljárás*. Budapest–Pécs, Dialóg-Campus Kiadó, 2001, 451.

57 A 2006. évi LI. törvény 1. §-ához fűzött miniszteri indokolás leszögezi, hogy törvényes vád csak az lehet, amely többek közt a vád tárgyává tett cselekmény büntetőtörvény szerinti minősítését is tartalmazza. Megjegyezném, hogy e rendelkezés a bírósági

egyáltalán nem minősítette a történeti tényállásban leírt cselekményt, úgy kifejezésre juttatta, hogy azt nem kívánja a vád tárgyává tenni.⁵⁸ Nagy Lajos szerint „a vádemelés [...] nem egyenlő a tényeknek a vádiratban történt előadásával, hanem a vádemeléshez szükséges egy erre vonatkozó kifejezett indítvány is.”⁵⁹ A Balogh–Edvi–Vargha kommentár az alábbiakat tartalmazta: „A vád tárgyává tett büntetendő cselekmény a törvényben megállapított és a tényállásból vett ismertető jelek szerint, tüzetesen jelöltessék meg. Ez nem más, mint a concret vád formulázása, a mely két elemből van összetéve. Egyik a bebizonyított tényálladék vagyis az elkövetett cselekmény, a másik az anyagi büntetőtörvénynek az a meghatározása, a mely a kérdéses cselekmény ismérveit megjelöli. Az előbbi tehát ténybeli: az utóbbi jogi individualitása a vádbeli cselekménynek.”⁶⁰ Fázsi László szerint a büntetőtörvénybe ütköző cselekmény nem egyszerűen a vád történeti tényállásában szereplő cselekmény, hanem az, amit az ügyész a minősítés körébe von. A szerző mindezt a funkciómegosztás elvéből vezeti le, mivel ha a bíróság a vádirati tényállásban szereplő, de jogilag nem minősített cselekményt értékelné, akkor vádlói funkciót gyakorolna.⁶¹ Pásztor István álláspontja szerint az ügyész alapvető kötelessége, hogy a vád tárgyává tett terhelti cselekményt jogilag értékelje, és amennyiben az eljárási törvényben foglalt felhatalmazása alapján a vádemelést valamely cselekmény kapcsán mellőzni kívánja, úgy arra a vádiratban, de legalább a végindítványban utaljon.⁶²

Ezzel ellentétben ismeretesek olyan szerzői álláspontok is, amelyek alapján a vád törvényességének önmagában nem feltétele a vádiratban foglalt jogi minősítés megléte, mivel a bíróságnak egyébként is törvény adta jogkörébe tartozik e feladat elvégzése (ld. a vádirati tényállás vizsgálata során). Tóth

gyakorlatra nézve nem kötelező.

58 BELOVICS (2012) i. m. 1–38.

59 NAGY Lajos: *Ítélet a büntetőperben*. Budapest, 1974. 427–428.

60 BALOGH Jenő – EDVI ILLÉS Károly – VARGHA Ferenc: *A bűnvádi perrendtartás magyarázata (II. kötet)*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1897, 212.

61 A szerző kitér az anyagi halmazatban lévő cselekmények problematikájára is, amelyre példaként említi azt a gyakorlatban előfordult esetet, amikor az ügyész az emberölés büntette miatti büntetőügyben bár a történeti tényállás részévé tette, nem indítványozta a terhelt felelősségre vonását a sértett hozzátartozóinak sérelmére elkövetett személyi szabadság megsértésének büntette miatt. Álláspontja szerint a vádló ily módon kifejezésre juttatta azt, hogy ezen bűncselekmény vonatkozásában a felelősségre vonástól eltekint. FÁZSI László: A tények jogi minősítésének gyakorlati jelentősége. *Miskolci jogi Szemle*, 2012/2, 71–78.

62 PÁSZTOR István: Problémák a vádelv gyakorlati érvényesülése köréből. *Ügyészségi Értesítő*, 1975/1, 1–5.

Mihály szerint „a bíró az ítéletében mindaddig szabadon vonhatja le az általa tényként megállapított tettek valamennyi jogi konzekvenciáját, amíg ezek a tettek azonosnak tekinthetők a vádban közöltekkel, illetve fenntartottakkal.”⁶³ Belovics Ervin álláspontja alapján a jogi minősítés törvényességi feltételként történő előírása azt a paradox helyzetet eredményezné, hogy a vádló által nem minősített, ám a történeti tényállásban leírt további bűncselekmények vonatkozásában az ügyésznek – a hivatalból való eljárás elvére tekintettel – ismét vádat kellene emelnie. A szerző szerint az ügyész egyébként is „a tények vád tárgyává tételével és nem azok jogi minősítésével emel vádat, és ha a vádirat büntetőtörvénybe ütköző – de az ügyész által nem minősített – cselekményt tartalmaz, az egyéb feltételek (vádlói legitimáció, a vádban pontosan megjelölt terhelt) fennállása esetén a vád törvényes, és a bíróságnak a vádat el kell bírálnia.”⁶⁴ Steffler Sándor szerint a vád tárgyává tett cselekmény⁶⁵ mint kötelező tartalmi elem előírásával a jogalkotó arra utal, hogy a vád tárgya nem bűncselekmény, hanem csak egy olyan cselekmény, amelynek jogi minősítése elsősorban bírói mérlegelés alá tartozik. A szerző azzal is érvel, hogy a törvény a magánvádlóval, illetőleg a pótmagánvádlóval szemben sem kívánja meg a cselekmény jogi minősítését annak ellenére, hogy ezen személyek is jogosultak a vádemelésre.⁶⁶ Bárd Károly és Pusztai László szerint a bíróságnak a vád tárgyává tett tényeket kell elbírálnia, tehát ha az ügyész a bűncselekményt kimerítő tényállást a vádiratban rögzíti, az külön jogi minősítés hiányában is a vád tárgyának tekintendő.⁶⁷

Álláspontom szerint e problémakör egyszerűen eldönthető, ugyanis a Be. alapján a bíróságnak törvényi kötelezettsége, hogy a vádról teljes egészében döntsön.⁶⁸ Ennek alapján tehát a bíróságnak nem csak a vádirati tényállásban foglaltakról, hanem a cselekmény jogi minősítéséről is határoznia kell – akkor is, ha utóbbira nézve a vádirat semmilyen utalást nem tartalmaz. Az olyan vádirat tehát, amely a jogi minősítésre nézve nem tartalmaz érdemi információt, csak ’kellékhányosnak’ tekinthető, azonban a vád törvényes-

63 TÓTH Mihály: *A „tettazonosság” újabb dilemmái – Meghaladott dogma vagy értékes tradíció?* In: FENYVESI Csaba – HERKE Csongor (szerk.): *Minúciák. Tanulmányok Tremmel Flórián professzor 60. születésnapjának tiszteletére.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudomány Kar, 2001, 22–41.

64 BELOVICS (2012) i. m. 17–18.

65 Ld. Be. 422. § (1) bek. b) pont

66 STEFFLER Sándor: *A váddal összefüggő gyakorlati kérdések.* *Magyar Jog*, 1974/6, 335.

67 BÁRD Károly – PUSZTAI László: *A büntetőeljárás kézikönyve.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1993, 32.

68 Be. 6. § (2) bek.

ségének hiányával kapcsolatos aggályokat nem vet fel. Megjegyezném, hogy a gyakorlatban nehezen elképzelhető az olyan vádirat, amely nem utal a vádirati tényállás jogi minősítésére. Bócz Endre ezt azzal indokolja, hogy a tényállás megszerkesztése során eleve számba kell venni a szóba jöhető törvényi tényállások szerinti minősítési változatokat, majd azok összehasonlítása alapján el kell döntenit, hogy melyik törvényi tényállásnak feleltethető meg a terhelt cselekménye.⁶⁹

3.3. Az ügyészi vádemelés speciális esetei I.: az egyezségi eljárás ügyészi szakasza

Az egyezségi eljárás keretében történő vádemelés specialitása abban rejlik, hogy a vád(irat) tartalmában az ügyész és a terhelt előzetesen megállapodik.⁷⁰ E megállapodás lehetőségét az ügyész annak fejében biztosítja, hogy a terhelt – a bűnösségére kiterjedő – beismerő vallomást tesz a gyanúsítás tárgyát képező bűncselekmény vagy az abban foglalt egyes bűncselekmények vonatkozásában. Megjegyezném, hogy az eljárás alkalmazása nincs büntetési tételhez kötve, ennél fogva a jogalkotó nyilvánvalóan nagyobb teret kívánt engedni e megállapodásoknak.

Az eljárás alkalmazását a terhelt, a védő és az ügyészség egyaránt kezdeményezheti azzal, hogy amennyiben az ügyészség nem ért egyet a terhelti vagy védői kezdeményezéssel, erről a terheltet és a védőt nyomban köteles tájékoztatni.⁷¹

E konstrukció alkalmazásának számos nemzetközi 'sablonja' létezik, és mivel ezek alapjaiban meghatározták a hazai szabályozás módszerét, ezek elemzését feltétlenül szükségesnek tartom.

a) A vádalku (*plea bargaining*)⁷² az USA-ban igen széles körben alkalmazott

69 Bócz Endre: Valóban a vád törvényességének fogalma volt a tisztázatlan? *Magyar Jog*, 2008/5, 260.

70 Az egyezségi eljárás az amerikai vádalku („plea bargaining”) adoptációjának, illetőleg az 1998. évi XIX. törvényben szereplő tárgyalásról lemondás „továbbélésének” tekinthető.

71 Be. 407. § (2)–(3) bek.

72 „Vádalku megkötésére az 1800-as évektől kezdődően kerül sor az Amerikai Egyesült Államokban. A bűnözés növekedése miatt megszorodott büntetőügyek a bűnüldöző hatóságok számára olyan többletmunkát eredményeztek, melyet a korábbi eljárási gyakorlat szerint – ideértve az esküdtbírói szisztémában rejlő nehézséget – képtelenek voltak ellátni. A kialakult helyzetre informális megoldás született, melyet értelemszerűen a jogi szabályozatlanság jellemzett. Sőt, a vád képviselőjének, valamint a vádlott, illetve képviselőjének egyeztetéséről a bíróság hivatalos tudomással nem rendelkezett, hiszen azt kifejezetten titkolták.” MISKOLCZINÉ JUHÁSZ Boglárka: *A büntetőeljárás fejlődése – a változtatás lehetséges irányai az angolszász és kontinentális*

eljárási konstrukció, amely nem más, mint a vádemelést követően az ügyész, illetőleg a vádlott védője közötti olyan megállapodás, amely tartalmazza, hogy a vádlott milyen bűncselekmény(ek) tekintetében kíván beismerő vallomást tenni, és amelynek jogkövetkezményeként az ügyész felajánlja az egyes vádpontok alóli teljes mentesülést, vagy azt, hogy a tárgyaláson az eredeténél enyhébb bűncselekmény miatt fogja képviselni a vádat.⁷³ A vádalkunak egyébiránt (nemzetközi viszonylatban) is három típusa ismeretes: 1. a büntetési alku (*sentence bargaining*), amely a szankció tekintetében jár kedvezménnyel; 2. a vádról történő megegyezés (*change bargaining*), amelynek során a vádlott a bűnösségre is kiterjedő beismerő vallomást tesz ugyan, de csak az ügyész által direkt módon megjelölt enyhébb deliktum tekintetében, 3. az ügyész egyes vádpontok képviselőjét teljes egészében mellőzi (*count bargaining*).⁷⁴

Ami bizonyos, hogy e konstrukciók 'dinamizáló személyeként' elsősorban az ügyész jelölhető meg, mivel elemi érdeke a terhelt büntetőjogi felelősségének bírósági megállapítása. Ezen túlmenően olyan szempontokat is mérlegel, mint az üggyel kapcsolatos 'energiaráfordítás', az eljárás megszüntetése, vagy a terhelt felmentése esélyének minimalizálása és az általa indítványozott büntetés elérése.⁷⁵ Megjegyzendő, hogy az ügyész – a kontinentális rendszerektől eltérően – eleve nem törekszik a törvényileg elérhető legsúlyosabb szankció kiszabására, hanem megelégszik a számára elfogadható jogkövetkezmények megállapításával. Ez egyben kedvező tárgyalási pozíciót teremt számára, hiszen „a védőnek oly módon ajánlhatja fel a vádpontok enyhítését, hogy ezzel saját céljainak elérését nem veszélyezteti.”⁷⁶

Fontos érvényességi feltétel, hogy a megállapodásnak közvetlenül az

jogrendszer megoldási alternatívái alapján. PhD értekezés, PPKÉ JÁK, 2015, 67.

73 „A beismerési alku és ennek büntetést jelentős mértékben csökkentő hatása [...] az utóbbi kétszáz évben jelen volt az angolszász büntetőeljárásban. Tömeges alkalmazására azonban az USA-ban 1920. január 16-án a Wall Street törvénnyel bevezetett 1933. december 5-ig tartó általános szesztilalom miatt a bűnözésben bekövetkezett drámai növekedés hatására került sor.” FARKAS Ákos: *Mentőv a büntető igazságszolgáltatásnak: vádalku az USA-ban*. In: NAGY Ferenc (szerk.): *Ad futuram memoriam*. Tanulmányok Cséka Ervin 85. születésnapja tiszteletére. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2007, 29.

74 Kovács Tamás: *Kell-e nekünk vádalku?* In: VÓKÓ György (szerk.): *Tanulmányok Pólt Péter 60. születésnapja tiszteletére*. Budapest, HVG-ORAC, 2015, 138–139.

75 FARKAS (2007) i. m. 27.

76 Uo. 27.

ügyész és a terhelt védője között kell létrejönnie.⁷⁷ Ez lényegében annak demonstrálása, hogy az „ügyési ajánlat” nem valamiféle diktátumként manifesztálódik, hanem mindkét fél kölcsönös, és egybehangzó akarati nyilatkozatán alapul. A védőnek ebben a körben azt kell mérlegelnie, hogy – a megállapodás megkötése esetén – mennyire valószínű védenca szabadon bocsátása. Mindez ’minimális rizikófaktort’ jelent annak megkötése előtt, ugyanakkor figyelnie kell arra is, hogy az esetleges rendes eljárás következtében esélyes lehet súlyosabb büntetés kiszabása is. Ezért került bevezetésre az a gyakorlat, amelyben az Amerikai Ügyvédi Kamara (ABA) a védők kötelezettségévé tette a magánnyomozást olyan esetekben, amikor védenca beismerő vallomást kíván tenni. Más kérdés, hogy a védők aligha teljesítik kellő hatékonysággal e kötelezettségeiket, hiszen „kellemesebb és időt kimélőbb az ügyet az ügyész dolgozó-szobájában egy csésze kávé mellett megoldani, mint a tárgyalásra felkészülni; a védő az ügyek elenyésző százalékában várhat teljes, a jogi ideáloknak megfelelő, méltányos díjazást; a titokban lezajlott alku elfed minden szakmai inkompetenciát; a sikeres vádalku minden esetben mint erőfeszítéseinek eredményét tudja megbízójának felmutatni, míg a rendes – esküdtszéki – eljárás befejezésével a vádlottra leggyakrabban szigorú büntetés és nem a vágyott szabadság vár.”⁷⁸

A vádalkut a jogirodalomban természetesen számos kritika érte: Friedman szerint „a plea bargaining célja, hogy egy egyszerű, legális üzleti tranzakció eredményeként bizonyos enyhébb büntetés érdekében a beismerő vallomások tehermentesítsék az igazságszolgáltatást, és megvédjék a társadalmat a bűnözőktől.”⁷⁹ Alschuler egyenesen „lővásári licithez” hasonlítja és legfőbb visszásságát abban látja, hogy az ügyész – taktikai okokból – már eleve súlyosabb vagy több bűncselekmény miatt emel vádat, mint amire tekintettel végül megállapodás születik.⁸⁰ Dealmann szerint a tárgyalás esetére szóló szigorúbb büntetés kilátásba helyezése megsérti a vádlott tárgyaláshoz való alkotmányos jogát, a „bűnözők” számára pedig lehetővé teszi a büntetés „megvásárlását”, ráadásul semmibe veszi az ártatlanság vé-

77 Ennek során a terhelt jellemzően nincs jelen. Ld. uo. 27.

78 Uo. 28.

79 FRIEDMAN, Lawrence M.: Plea Bargaining in Historical Perspective. *Law and Society Review*, 1979/7, 247–259.

80 ALSCHULER, Albert W.: The Prosecutor’s Role in Plea Bargaining. *The University of Chicago Law Review*, 1968, 36(1), 85.

lelmének elvét, ami pedig akár ártatlan személyek elítéléséhez is vezethet.⁸¹ Langbein a középkori tortúra és a beismerési alku között von párhuzamot, utóbbi eljárást egyben az „igazságszolgáltatás iránti cinizmusnak” nevezi, amely az esküdtszéki eljárások valamennyi garanciális elemét nélkülözi.⁸² Bárd Petra véleménye szerint a vádalku funkciója nem feltétlenül az eljárások egyszerűsítése, hanem – egy másik kontextusban – a felek konfliktusrendezésének elősegítése egy olyan jogrendben, amely eleve lemondott az anyagi igazság kiderítéséről.⁸³ David arra hívja fel a figyelmet, hogy a védők igen gyakran igyekeznek védencüket rábeszélni a beismerésre, mindezt a várható büntetés enyhítése érdekében.⁸⁴ Összességében megjegyezhető, hogy az USA-ban a terheltek többsége inkább ezt az ’utat’ választja ahelyett, mint hogy megjelenjen a bíróság előtt.⁸⁵

- b) Franciaországban 1999-ben került bevezetésre az „injoncion pénale”, amelynek alapján az ügyész büntetőjogi megegyezést ajánlhat fel a terheltnak, amennyiben az a bűncselekmény elkövetését beismeri és a konszenzus egyéb törvényi feltételei fennállnak. A jelenlegi szabályozás szerint:
- valamennyi vétség esetén alkalmazható, amennyiben a bűncselekmény büntetési tétele az ötévi szabadságvesztést nem haladja meg;
 - bűnismétlők esetében is szóba jöhet;
 - az ügyész kizárólag a vádemelés előtt dönthet alkalmazásáról;
 - igénybevétele a vádhatóság képviselőjében eljáró személy mérlegelési jogkörébe tartozik;
 - a bíróság a létrejött megállapodást csak jóváhagyhatja, vagy elutasíthatja⁸⁶ (módosítására, illetőleg új ajánlat közlésére azonban nem jogosult);

81 DEALMANN, Heinz J.: „Guilty Plea” und „Plea Bargaining” im amerikanischen Strafverfahren – Möglichkeiten für den deutschen Strafprozess. *Golthammer’s Archiv für Strafrecht*, 1981, 558–571.

82 LANGBEIN, John H.: Torture and Plea Bargaining. *The University of Chicago Law Review* 1978, 46(3), 3–22.

83 BÁRD Petra: *Az angolszász és kontinentális büntetőeljárás eltérő igazságfelfogása*. In: BÁRD Petra – HACK Péter – HOLÉ Katalin (szerk.): Pusztai László emlékére. Budapest, OKRI–ELTE ÁJK, 2014, 39.

84 DAVIS, James R.: *Criminal justice in New York City*. Jefferson–London, McFarland & Company, 1990, 7.

85 ADLER, Freda – MUELLER, Gerhard O.W. – LAUFER, William S.: *Criminology*. New York, McGraw-Hill, 1991, 418.

86 Ezen döntések ellen nincs jogorvoslati lehetőség, bár a gyakorlat azt mutatja, hogy a megállapodások bíróság általi visszautasítására szinte alig kerül sor. DANET, Jean – GRUNVALD, Sylvie: *La composition pénale. Une première évaluation*. L’Harmattan, 2004. Hivatkozza: PÁPAI-TARR Ágnes: Vádalku, vagy amit Franciaországban annak neveznek.

- alkalmazása esetén a terheltet a bűncselekménnyel okozott kár megtérítésére is kötelezni kell (ld. áldozatvédelmi szempontok).

Az eljárás az ügyészi ajánlat közlésével indul meg. Ez egyben tartalmazza azon intézkedési lehetőségeket, amelyek az ügyészt „ex lege” megilletik és amelyek a megállapodás részét képezhetik. Ennek alapján a vádhatóság a terheltet 1. bizonyos pénzösszeg állam javára történő megfizetésére kötelezheti (ennek összege nem haladhatja meg az adott bűncselekményre irányadó pénzbüntetés maximumát); 2. bizonyos dolog átadására hívhatja fel (pl. az elkövetéshez felhasznált, vagy az abból származó dolog); 3. vezetői, vagy vadászengedélyének visszaadására kötelezheti, vagy 4. köz javára végzendő, díjazás nélküli munkát írhat elő a számára.

A magatartási szabályok okán e konstrukció sokkal inkább a feltételes ügyészi felfüggesztéshez hasonlít, terminológiai szempontból azonban mégis az „egyezség” kategóriájába kell sorolnunk, hiszen kizárólag a terhelt beleegyezése esetében alkalmazható az eljárás. Megjegyzném, hogy a francia szakirodalomban számos kritika éri e jogintézményt, hiszen lényegében az ügyész „előzetes szankcionálását” teszi lehetővé, ráadásul a normatívák előírásának lehetősége teljességgel idegen az egyezség fogalmi ismérveitől. Ezzel kapcsolatban több szerző is rámutatott arra, hogy a terhelték – az ajánlat elfogadásával kapcsolatos döntések meghozatalánál – lényegében kényszer hatása alatt mérlegelnek, ugyanis annak visszautasítása esetén a hosszabb (általános) eljárást, valamint a súlyosabb szankció kiszabásának lehetőségét kockáztatják meg.⁸⁷

A magyar szabályozás alapvető sajátossága, hogy – a vádalkuhoz képest – a történeti tényállás és a bűncselekmény minősítése nem képezheti a megállapodás tárgyát.⁸⁸ Az egyezségi eljárás ügyészi szakasza az egyeztetés 1. kezdeményezésének, 2. lefolytatásának és 3. megállapodásba foglalásának fázisaiból tevődik össze.

Az egyeztetés kezdeményezési módjának nincsenek törvényi szabályai, az tehát történhet szóban (pl. telefonon) és írásban (pl. hivatalos levélben történő tájékoztatás) útján is. Ami bizonyos, hogy az eljárást nem csak az ügyész, hanem a védő és a terhelt is kezdeményezheti.

Az egyeztetés lefolytatása: az ügyész, a terhelt és a védő jelenlétében történik, amelynek tárgya a bűnösség beismerése és az egyezség tartalma

Miskolci Jogi Szemle, 2011/2, 25.

87 PÁPAI-TARR i. m. 18–24.

88 Mindez – közvetett módon – abból következik, hogy a nyomozó hatóság, az ügyészség és a bíróság a döntését valóságghú tényállásra kell, hogy alapozza.

(megjegyzendő: az ügyészség a védővel e kérdésekben a terhelt hozzájárulásával külön is egyeztethet). Az eljárásban inentől kezdve a védő részvétele kötelező, ha pedig a terhelt nem kíván védőt meghatalmazni, az ügyészség haladéktalanul védőt rendel ki, valamint gondoskodik arról, hogy a védő a nyomozás ügyiratait megismerhesse.⁸⁹

Az egyeztetési eljárás megkezdésekor az ügyészség tájékoztatja a terheltet, illetve a védőt az egyezség lehetséges tartalmi elemeiről és következményeiről.⁹⁰ Mindez azért fontos, hogy a védelem még időben mérlegelni tudja az egyezség elfogadásának esetleges előnyeit, illetőleg hátrányait. A 'védőkényszer' azért is lényeges, mert a terhelti döntés vonatkozásában egyrészt felmerülhet a vádhatóság általi befolyásolás lehetősége, másrészt a terhelt a későbbiekben – ld. az előkészítő ülésen – akár vissza is vonhatja beismerő vallomását, amely 'eljárás következtelenséghez' vezethet. A védőnek a megállapodás mérlegelésekor egyébiránt azt kell tekintetbe vennie, hogy annak tartalma arányos és elfogadható-e, illetőleg enyhébb szankciót helyez-e kilátásba annál, mint ami az általános szabályok szerint lefolytatott bírósági eljárás után várható lenne.

Az eljárás három legfontosabb mozzanata a gyanúsított kihallgatás, a bűnösségre is kiterjedő beismerő vallomás esetén a vádhatóság ismételt figyelmeztetése a megállapodás következményeire, valamint a kihallgatásról készült jegyzőkönyv elkészítése. Utóbbi dokumentum tartalmazza az egyezséget, a jogkövetkezményekre történő figyelmeztetést, illetőleg a terhelt erre adott nyilatkozatát is. A jegyzőkönyvet az ügyész, a terhelt és a védő együttesen írja alá.⁹¹ Az egyezségnek kötelező jelleggel tartalmaznia kell:

- a tárgyat képező bűncselekmény leírását és Btk. szerinti minősítését, amelyet az ügyészség állapít meg;
- a terhelt nyilatkozatát arról, hogy a bűnösségét beismeri, és ennek érdekében vallomást tesz;
- a büntetést vagy önállóan alkalmazható intézkedést (ha az egyezség büntetés kiszabására irányul, tartalmazza azt is, hogy az ügyészség, a terhelt és a védő milyen nemű, mértékű vagy tartamú büntetést vesz tudomásul⁹²), illetőleg

89 Ha az egyezség nem jön létre, a védői kirendelés hatálya az egyeztetés befejezéséig tart [Be. 407. § (4)–(5) bek.].

90 Be. 408. § (2) bek.

91 Be. 409. § (1)–(3) bek.

92 Mindemellett, az egyezség tartalmazhatja a mellékbüntetést, a büntetés vagy intézkedés mellett is alkalmazható intézkedést, az eljárás megszüntetését, illetve a feljelentés

- a terhelt – többek között⁹³ – vállalhatja azt is, hogy az ügy, illetve más büntetőügy bizonyításához hozzájárulva az ügyészséggel, illetve a nyomozó hatósággal jelentős mértékben együttműködik.

Garanciális szabály, hogy ha az ügyészség és a terhelt nem kötött egyezséget, a kezdeményezés, valamint az ezzel összefüggésben keletkezett ügyiratok bizonyítékként, illetve bizonyítási eszközként nem használhatók fel. Ebben az esetben az ügyészség az egyezés megkötésére irányuló kezdeményezésről nem tájékoztathatja a bíróságot és az ezzel összefüggésben keletkezett ügyiratokat sem nyújthatja be a bírósághoz.⁹⁴

Ha az ügyészség és a terhelt egyezséget kötött, az ügyészség a jegyzőkönyvbe foglalt egyezséggel azonos tényállás és minősítés miatt emel vádat. Az ügyészség a vádiratban indítványt tesz arra, hogy a bíróság 1. az egyezséget hagyja jóvá, 2. az egyezés tartalmával egyező milyen büntetést szabjon ki, illetve intézkedést alkalmazzon és 3. az egyezés tartalmával egyező milyen egyéb rendelkezést tegyen. Az egyezséget tartalmazó jegyzőkönyvet az ügyészség a vádirattal együtt nyújtja be a bírósághoz.⁹⁵

Az egyezségi eljárások alkalmazásának gyakorisága elsősorban azon fog múlni, hogy az ügyészség 1. milyen bűncselekményeket von majd ezen eljárások alkalmazási körébe, 2. milyen szankciók elengedését, illetőleg mérséklését tartja majd indokoltnak. Álláspontom szerint az ügyészség a közeljövőben csak nagyobb tárgyi súlyú, bonyolultabb tényállású ügyekben fog élni e lehetőséggel, tehát olyan esetekben fog megállapodást kezdeményezni, amikor a bíróság előtt lefolytatott bizonyítási eljárás terjedelmesebbnek ígérkezik.

Tény az is, hogy a terhelt csak akkor fog megállapodást kötni, ha (számára) megfelelő engedményben részesül. Több-terheltes ügyekben ugyanakkor az ügyész gyakorlatilag 'verseny tárgyalást' tarthat, amelynek következtében nyilvánvalóan csak annak a terheltnek ajánlja fel a megállapodás lehetőségét, aki a számára legkedvezőbb ajánlatot elfogadja. Mindez az ügyész kompetenciájába tartozó pertaktikai kérdés, ugyanakkor

elutasítását egyes bűncselekmények vonatkozásában, a bűnügyi költség viselését, illetve a terhelt által vállalt egyéb kötelezettségeket /Be. 410–411. §./.

93 A terhelt vállalhatja azt is, hogy a magánfél polgári jogi igényét, illetve a sértett előzetes bejelentése szerint érvényesíteni kívánt polgári jogi igényt az egyezés jóváhagyásáról döntő előkészítő ülésig kielégíti; közvetítői eljáráson vesz részt, illetve az ügyészség által megállapított határidőn belül olyan egyéb kötelezettséget teljesít, amely a feltételes ügyészi felfüggesztés keretében előírható /Be. 411. § (5) bek./.

94 Be. 409. § (4) bek.

95 Be. 421. § (1)–(3) bek.

- sok esetben valóban 'piaci alkudozássá' degradálhatja a büntetőeljárást;
- e gyakorlat a bizonyítás tilalmak tekintetében számos kérdést felvet, ugyanis 1. azon terheltek vallomásai, akikkel az ügyész nem köt megállapodást, a bizonyítás során – a 'mérgezett fa gyümölcsének elve' alapján – nyilvánvalóan nem vehetők figyelembe, ugyanakkor 2. azon terheltek vallomásai, akikkel az ügyész megállapodik, figyelembe vehetők a többi terheltre nézve is.

E kérdések tisztázására mindenképpen szükség lesz olyan ügyészségi álláspontok megjelenítésére (pl. belső körlevelek kiadására), amelyek kijelölik e processzus alkalmazási kereteit és általános elveit. Hozzátenném, hogy ebben a tekintetben a törvényi szabályozást is indokoltnak tartanám.

3.4. Az ügyész vádemelés speciális esetei II.: a bíróság elé állítás ügyészi szakasza

A bíróság elé állítás olyan speciális gyorsított eljárás, amelynek alkalmazása során – az egyezséghez hasonlóan – szintén bírósági szakba jut az ügy, azonban az eljárásnak nem szükségszerű feltétele a terhelt együttműködése és nem az a célja, hogy a terhelttel szemben enyhébb jogkövetkezmények alkalmazására kerüljön sor. Ezen eljárás tehát egyértelműen és kizárólagosan az eljárás lerövidítésére irányul, alkalmazásának egyéb szempontja nincs. E konstrukció alkalmazásának lehetősége is felveti azt a kérdést, hogy „[...] az egyszerűsítés, gyorsítás szempontjai szinte szükségképpen meg kell, hogy előzzék a garanciális megfontolásokat, így a büntető eljárás érdemi feladata (tehát többek között a közvetlenség elvének érvényre juttatása) feltételeinek reális biztosítását?”⁹⁶

Ezzel kapcsolatban megállapítható, hogy a 'gyorsított eljárásokat' Európa-szerte alkalmazzák és valamennyi esetben az ügyész kezdeményezi az eljárás megindítását:

- a) Spanyolországban (2003-tól kezdődően) gyorsított eljárásokra van lehetőség egyes, kevésbé súlyos bűncselekmények esetében. A processzust olyan gyakori vétségek elkövetésekor alkalmazzák, amelyek egyszerű ténybeli megítélése lehetővé teszi az eljárás tizenöt napon belüli befejezését. Jelenleg az ügyek kb. 5 %-ában alkalmazzák ezen államban.⁹⁷

96 CSÉKA Ervin: Bevezető. *Jogtudományi Közlöny*, 1998/4, 114.

97 KISS Anna – MÉSZÁROS Ádám: *A nyomozások időszerszerűsége, a nyomozás gyorsítása*. http://www.bm-tt.hu/assets/letolt/rendtudtar/be_gyorsitas_kutjel_meszaros_kiss_2011%20doc.pdf (2023. 02. 11.)

- b) Az olasz eljárási kódexben a „giudicio direttissimo” elnevezésű perjogi konstrukció alapján az ügyésznek a tettenéréskor elfogott gyanúsítottat 48 órán belül kell az illetékes bíró elé állítania. Ezt követően, ha az ügyész úgy látja, hogy – a tiszta bizonyítási helyzet ellenére – az eljárás rövidsége nem elegendő a teljeskörű nyomozáshoz, „közvetlen eljárást” indíthat, amelyben 90 nap áll rendelkezésre a nyomozás lefolytatására.⁹⁸
- c) Az Angliában ismeretes gyorsított eljárásban (*Accelerated Procedure*) a vádlott írásban értesítheti a vádhatóságot arról, hogy beismerő vallomást kíván tenni. Ha ezt elfogadják, tárgyalás tartása nélkül folytatják le az eljárást.⁹⁹

A Be. alapján az ügyész a terheltet a bűncselekmény elkövetésétől számított 2 hónapon belül állíthatja bíróság elé, amennyiben annak egyéb törvényi feltételei fennállnak.¹⁰⁰ Megjegyzem, hogy e szabályozást megelőzően a Be. – a tettenérés esetében – mindössze tizenöt napos határidőt írt elő, amely rendkívül 'szűkösnek' bizonyult a szükséges nyomozati cselekmények elvégzése és a tárgyalás előkészítése szempontjából. A jogalkotó azonban felismerte, hogy a tettenérés önmagában nem elégséges feltétele a büntetőjogi felelősségre vonásnak, hanem gyanúsított kihallgatásra, sértett(ek), tanú(k) kihallgatására és esetlegesen egyéb bizonyítékok beszerzésére is szükség lehet. Az új, általános, két hónapos határidő már szinte valamennyi bűncselekmény esetében tartható lehet, így növeli ezen eljárás alkalmazhatósági esélyeit.

Ha az ügyész az eljárás alkalmazása mellett dönt, akkor kettős feladata keletkezik: 1. a Be. által előírt alkalmazási feltételek fennállásának mérlegelése; 2. a tárgyalás előkészítése (pl. közreműködés a szabályszerű idézések kibocsátásában, a sértett jogi képviselőjének értesítése, a bizonyítékok összegyűjtése és rendszerezése, a feljegyzés elkészítése, a bíróság tájékoztatása).

A bíróság elé állítás, mint egyszerűsítő eljárás általános törvényi feltételei a következők:¹⁰¹

- a) A bűncselekményre a törvény tízévi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetést rendel: e feltétel előírásával a jogalkotó egyértelművé tette, hogy az eljárás alkalmazására nem csak 'bagatell' bűncselekmények

98 PUSZTAI László: Az új olasz büntetőeljárási törvény a hazai kodifikáció nézőpontjából. *Magyar Jog*, 1991/4, 236.

99 LÉVAY Miklós: A büntetőjogi jogkövetkezmények rendszere Angliában és Walesben; kriminálpolitikai tanulmányok. *Kriminológiai Közlemények*, 1991/42, 30.

100 Be. 723. §.

101 Be. 723. §.

esetén kerülhet sor. E felső határ előírása ugyanakkor sem dogmatikailag, sem gyakorlati szempontból nem helytálló, ugyanis 1. nem követi a Btk.-nak a büntetési tételekre vonatkozó szabály-rendszerét (ld. a tízévi felső határ törvényi előírása kivételes); 2. olyan bűncselekmények esetében is lehetővé teszi az eljárás alkalmazását, amelyekben az ügyész – elvi alapon – nem fog élni e lehetőséggel (pl. emberiség elleni bűncselekmények), vagy az ügy tényállása bonyolult (pl. tizenharmadik életévét be nem töltött személy sérelmére elkövetett szexuális erőszak). Mindemelllett e szabályozás nincs összhangban a Btk. 'büntetőpolitikájával' sem, mivel az anyagi jogi kódexben e felső határ meghatározása egyértelműen az adott bűncselekmény „társadalomra veszélyességének” szól. Végezetül, a tízéves felső határ nem indokolható sem a bűncselekmények elkövetésének megelőzése (prevenció), sem a megtorlás szempontjából.¹⁰² Összességében úgy gondolom, hogy e konstrukció alkalmazására – 'szinkronban' a közvetítői eljárással és a feltételes ügyészi felfüggesztéssel – legfeljebb 5 évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények esetén kerülhetne sor, emiatt eltúlzottnak tartottam az 1998. évi XIX. törvény szabályozását is, amely a felső határt nyolcévi szabadságvesztésben jelölte meg.¹⁰³ Megjegyzem, hogy ha a halmazati büntetés, vagy a terhelt visszaesői minősége okán az irányadó büntetési tétel súlyosabb lenne, ez nem zárja ki az eljárás alkalmazását, mert a gyanúsítás tárgyát képező bűncselekményeket mindig csak és kizárólag önmagukban kell vizsgálni. Ennek megfelelően az ügyésznek csak arra kell tekintettel lennie, hogy az adott bűncselekményre előírt büntetési tétel a tízévi szabadságvesztést ne haladja meg.¹⁰⁴

- b) Az ügy megítélése egyszerű: ebben a körben együttesen kell mérlegelni a tényállás és a jogi minősítés egyszerűségét. A tényállás tekintetében azt kell vizsgálni, hogy a nyomozati adatok alapján egyértelműen megállapítható-e: ki, mikor, mit, hol és hogyan követett el. A jogi minősítés tekintetében az az irányadó, hogy 1. van-e folyamatban a terhelttel szemben más

102 BÉRCES Viktor – FEDOR Zsuzsanna: A bíróság elé állítás alkalmazási feltételeiről. *Ügyészségi Szemle*, 2018/4, 11.

103 Vannak ugyanakkor olyan bűncselekmények, amelyeknél mindenképpen előnyös e felső határ törvényi előírása. Ilyenek tekinthetők például a kábítószer-kereskedelem egyes minősített esetei, mivel ezek az ügyek tipikusan egyszerű megítélésűek, a bizonyítékok rendelkezésre állnak és sok esetben tettenéréssel, vagy a terhelt(ek) beismerő vallomásával párosulnak. Uo. 11.

104 BELOVICS Ervin – Tóth Mihály: *Büntető eljárásjog (Harmadik, aktualizált kiadás)*. Budapest, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., 2017, 538.

büntetőeljárás; 2. egyértelműen megállapítható-e konkrét bűncselekmény elkövetése; 3. nincs-e ellentmondás a bizonyítékok között (a bizonyítékok 'zárt logikai láncolata' ebben az esetben alapkövetelmény). Megjegyzem, hogy a tényállás egyszerűsége és a bűncselekmény tárgyi súlya között nincs feltétlenül összefüggés. Könnyen előfordulhat, hogy egy egyszerű zsebtolvajlás nehezebb megítélésű lesz, mint egy minősített rablás, ennél fogva hiába teljesülnek az büntetési tételkerettel kapcsolatos feltételek, a bíróság elé állítás nem lesz alkalmazható.

- c) A bizonyítékok rendelkezésre állnak: e feltétel nem igényel különösebb magyarázatot, hiszen bizonyítékok hiányában az általános eljárási szabályok alkalmazására (ld. vádirat benyújtása) sem kerülhetne sor. Ilyen esetekben azonban – a tettenérésre, vagy a beismerő vallomásra tekintettel – e körülmény rendszerint megállapítható. Ezzel együtt számos olyan bizonyítási eszköz állhat az ügyész rendelkezésére, amely az ilyen eljárások elrendelését megalapozza (pl. kamera-, vagy hangfelvétel, ujjlenyomat).
- d) A terheltet a bűncselekmény elkövetésén tetten érték, vagy beismerő vallomást tett: a tettenérés – a bírói gyakorlat alapján – azt jelenti, hogy 1. az elkövető a bűncselekmény elkövetését részben vagy egészben szemtanú(k) jelenlétében hajtja végre, vagy 2. az elkövetőt üldözése, vagy a helyszínről való távozása során elfogják.¹⁰⁵ Tettenéréssel leggyakrabban az ittas állapotban történő járművezetés vétségének elkövetésekor lehet találkozni, amikor a rendőrjárőrök a gépjárművel közlekedő terheltet félreállítják, igazoltatják, és vele az alkoholszondát megfújatják. Mindemellett tettenérésnek minősül az is, amikor a bolti lopás elkövetőjét a biztonsági szolgálat a biztonsági kamerákon keresztül végig figyelemmel kíséri.

A beismerő vallomás esetében elégséges a ténybeli beismerés, tehát annak nem szükséges a bűnösségre is kiterjednie. Így például gyakran előfordul, hogy egyedi azonosító jellel visszaélés büntette miatt az ügyész a terheltet bíróság elé akarja állítani, mivel (ténybelileg) beismeri, hogy kicserélte az elkövetési tárgyat képező személygépkocsikon található rendszám táblákat. Ezzel együtt a terhelték ilyen ügyekben gyakran arra is hivatkoznak, hogy tévedésben voltak a cselekmény büntetendősége tekintetében. A tévedésre mint bűnösséget kizáró okra történő hivatkozás azonban ilyen esetben nem zárja ki a bíróság elé állítás alkalmazását.¹⁰⁶

105 BELOVICS–TÓTH i. m. 538.

106 Más kérdés, hogy az ügyész előzetesen mérlegelheti, hogy a tévedés a bírósági eljárás során szóba jöhet-e büntethetőséget kizáró okként.

A bíróság elé állítás menete:

- a) Az ügyészség közli a gyanúsítottal, ha őt bíróság elé kívánja állítani:¹⁰⁷ megjegyzem, sokszor látni nyomozási iratokban azt, hogy a terhelt a gyanúsított kihallgatása során nem egyezik bele a gyorsított eljárás lefolytatásába. E nyilatkozatokat azonban az ügyésznek figyelmen kívül kell hagynia, amennyiben a bíróság elé állítás feltételei egyébként fennállnak, és nincs egyéb olyan körülmény, amely indokolttá tenné a rendes eljárás lefolytatását. Ebből kifolyólag a bíróság elé állításhoz nem szükséges a terhelt beleegyezését kérni, ugyanis a célja nem az, hogy a terhelt – együttműködő magatartása miatt – enyhébb elbánásban részesüljön, hanem az, hogy az eljárás minél gyorsabban véget érjen.¹⁰⁸
- b) Az ügyész haladéktalanul védőt rendel ki, ha a gyanúsított nem kíván védőt meghatalmazni,¹⁰⁹ mivel az eljárás során a védő részvétele a törvény erejénél fogva kötelező. Meghatalmazott védő esetén az ügyészségnek különösen törekednie kell arra, hogy az üggyel kapcsolatos jogi álláspontját mielőbb közölje. Garanciális szabály, hogy az ügyészség a tárgyalás határnapjának kitűzését követően, a védekezésre való felkészüléshez szükséges időben és módon – legkésőbb a tárgyalás megkezdését megelőző egy órával – köteles biztosítani az ügyiratok megismerését a gyanúsított és a védő számára, egyúttal kézbesíti részükre a vádat tartalmazó feljegyzést.¹¹⁰ Az 1 órás minimális időköz meghatározását azonban csak a legvégső esetekre szabad korlátozni (pl. a védő meghatalmazására közvetlenül a tárgyalás napján kerül sor). Mindez természetesen nagy mértékben függ az ügyészségi eljárás 'korrektségétől', illetőleg az ügyész és a védő közötti személyes kapcsolatfelvétel körülményeitől, esetleges akadályaitól.
- c) Az eljárás 'váddokumentuma' a feljegyzés, amely lényegében 'egyszerűsített' vádiratnak tekinthető. E dokumentumnak kötelezően tartalmaznia kell a gyanúsított azonosításra alkalmas személyes adatait, a bíróság elé állítás tárgyát képező cselekmény leírását, annak Btk. szerinti minősítését és a bizonyítási eszközök felsorolását.¹¹¹
- d) Ha az ügyészség a gyanúsítottat a bíróság elé állítja, idézi a védőt és biztosítja, hogy a bizonyítási eszközök a tárgyaláson rendelkezésre álljanak.
- e) Az ügyészség köteles gondoskodni arról, hogy a védő a fogva tartott

107 Be. 726. § (1) bek.

108 BÉRCES–FEDOR i. m. 10.

109 Be. 726. § (2) bek.

110 Be. 726. § (5) bek.

111 Be. 726. § (4) bek.

gyanúsítottal a tárgyalás előtt tanácskozhasson, valamint a tárgyaláson jelen legyenek, akiknek a jelenléte kötelező és jelen lehessenek, akiknek a jelenlétét e törvény lehetővé teszi.¹¹²

4. Záró gondolatok

A vádemelés mint klasszikus ügyészi funkció kizárólagossága csökkenő tendenciát mutat, amelyet a hatályos Be. normaanyaga, valamint az európai eljárási kódexek szabályozási megoldásai is igazolnak. A vádemelés helyett alkalmazott alternatív eljárások komoly értékelő-mérlegelő tevékenységet kívánnak meg a vádhatóság részéről, az ügyésznek ugyanis – az adott jogintézmény szabályozásának függvényében – értékelnie kell többek között a terhelti beismerést, az eljárás egyszerűsítéséhez, lerövidítéséhez fűződő érdekeket, a tényállás komplexitását, a bizonyítékok rendelkezésre állását, valamint a büntetőjogi felelősségre vonáshoz fűződő érdekeket. Hatályos eljárási kódexünk rendkívül széles körben biztosítja az opportunitás elvén alapuló jogintézmények igénybevételének lehetőségét, amelyre jó példa a feltételes ügyészi felfüggesztés, a közvetítői eljárás vagy az egyezségi eljárás. Mindez természetesen feltételezi a bűncselekmény tárgyi súlyának, illetőleg az elkövető személyi körülményeinek előzetes mérlegelését. Ezzel együtt, álláspontom szerint a vádemelés részét kell, hogy képezze a mindenkori eljárási kódexnek, hiszen az állam büntetőigényének érvényesítése – bizonyos bűncselekmények esetében – csak ezen ügyészségi aktus keretében valósulhat meg legteljesebb körben.

112 Be. 727. § (4)–(5) bek.

A FEGYVERES LOPÁS FELTŰNÉSE ÉS ELTŰNÉSE A MAGYAR BÜNTETŐJOGBAN

MINKÓ-MISKOVICS MARIANN
(*Budapesti Ügyvédi Kamara*)

Absztrakt

A fegyveres lopás a mai magyar büntetőjogban nem szereplő jogintézmény, amely a 19. században jelent meg először – osztrák mintára – a magyar büntetőjogban és vált egy rendkívül alaposan és részletesen vizsgált, kidolgozott, a lopás minősítő körülményei között is különlegesnek tekinthető bűncselekménnyé. A fegyveres lopás az 1833-as javaslatokban már megjelent, azonban szabályozásának és vizsgálatának fénykora a Csemegi-kódex elfogadását követő időszakra tehető, amely az 1961-es büntető törvénykönyv hatályba lépéséig tartott. Ezen különleges sui generis jogintézmény vizsgálatára még semmilyen formában nem került sor, pedig a mai 'fegyveresen' és 'felfegyverkezve' minősítések kialakulásában, egymástól való elválásában kiemelt szerepet játszik.

Jelen tanulmány célja annak bemutatása, hogyan jelent meg a fegyveres lopás a magyar büntetőjogban és hogyan tűnt el onnan némileg váratlanul és teljes mértékben.

Kulcsszavak: fegyveres lopás, fegyver, lopás, Csemegi-kódex

Abstract

Armed theft is a special crime not which cannot be found in the current Criminal Code of Hungary, however its significance is beyond dispute. This specific form of theft first manifested in the proposal of 1834 and had its glorious days during the effect of the Csemegi Code, however it had disappeared later when the Criminal Code of 1961 was accepted. This sui generis legal institution has never been researched in Hungary before even though it has definitely affected the establishment of the qualifying conditions of 'armed' and 'weaponized'.

The aim of this study is to present the establishment of armed theft in the Hungarian criminal law and the disappearance from it without traces.

Keywords: Armed theft, arms, theft, Code Csemegi

1. Bevezetés

A vagyon elleni bűncselekmények között a lopás mindig kiemelt jelentőséggel rendelkezett. A magyar jogban már egészen korán megjelent a vagyon büntetőjogi védelmének szükségessége.¹ A középkor és újkor során egyre több jogszabály került megalkotásra és ennek eredményeként több olyan jogszabály, illetve kódex született meg, amelyek szélesebb körben is foglalkoztak a büntetőjoggal. A fejlődés során került megalkotásra az 1795-ös törvényjavaslat, az 1827-es törvényjavaslat, az 1843-as javaslatok, illetve végül 1878-ban született meg az első magyar büntető törvénykönyv, amelyet még három egységes büntető törvénykönyv követett. Ezen törvényjavaslatok és törvénykönyvek mindegyike foglalkozott már a lopással, azonban csak az 1843-as javaslatok foglalkoztak a fegyveres lopás² minősített esetével a lopás bűncselekményével összefüggésben, amelynek szabályozása a Csemegi-kódexben teljessé vált, széleskörű joggyakorlattal és a minősített esetet alaposan elemző jogirodalommal.

A fegyveres lopás azonban a Csemegi-kódex után – amilyen hirtelen megjelent a magyar szabályozásban, olyan hirtelen – el is tűnt és már az 1961-es büntető törvénykönyvben sem szerepelt és a későbbi, 1978-as és a jelenleg hatályos, 2012-es büntető törvénykönyv sem tartalmazza azt. A fegyveres lopás hirtelen feltűnését és eltűnését a magyar jogtörténetben még sosem elemezték. Még nem képezte kutatások tárgyát az a kérdés, hogy a fegyveres lopás hogyan, milyen hatások eredményeként jelent meg a magyar büntetőjogban és hogyan és milyen okból tűnt el.

Jelen tanulmány célja annak bemutatása, hogy a fegyveres lopás bűncselekménye hogyan és mikor jelent meg a magyar büntetőjogban, milyen hatás

1 Lásd például Szent László Király Dekrétomainak Második Könyve 1. Fejezetét arról, ha akármely főember közelvalója lop, vagy Kálmán Király Dekrétomainak Második Könyve 3. Fejezetéről arról, ha keresztyének és zsidók adnak és vesznek egymás között.

2 Jelen tanulmány kizárólag a fegyveres lopással foglalkozik, tehát a lopás bűncselekményének elemzésével, illetve a fegyveresen és felfegyverkezve elkövetés vizsgálatával nem. A lopás tekintetében lásd például: SZABÓ Zsanett: *A lopás tényállásának szabályozási története és gyakorlati relevanciái*. In: P. SZABÓ Béla – ZACCARIA Márton Leó – Árva Zsuzsanna (szerk.): *Profectus in litteris IX.: Előadások a 14. debreceni állam- és jogtudományi doktorandusz konferencián*. Debrecen, Lícium-Art Könyvkiadó, 2018, 267–274. A fegyveresen minősítés tekintetében lásd például: MINKÓ-MISKOVICS Mariann: *A fegyveres elkövetés értelmezésének változásai az 1961-es büntető törvénykönyvtől napjainkig*. *Belügyi Szemle*, 2016, 64(6), 91–107. A felfegyverkezve minősítés tekintetében lásd például: MINKÓ-MISKOVICS Mariann: *A felfegyverkezve elkövetés büntetőjogi megítélése*. *Magyar Rendészet*, 2014, 4, 65–73.

eredményeként alakult ki, hogyan változott a szabályozása és a szabályozásához kapcsolódó joggyakorlat, illetve hogyan tűnt el a magyar büntetőjogból és ennek milyen indokai lehettek.

2. A fegyveres lopás az 1795-ös javaslatoktól kezdődően a Csemegei-kódexig

A 19. században felgyorsult jogalkotás révén több törvényjavaslat³ is született, így az 1827. évi büntetőtörvénykönyv-tervezet⁴ és az 1843-as javaslatok is, amelyek már részletesebben foglalkoztak az egyes bűncselekményekkel.

A fegyveres lopás mint a lopás bűncselekményének minősített esete az 1843-as javaslatokban jelent meg először kifejezetten; a javaslatokban foglaltak szerint akkor tekinthető veszélyesnek a lopás, ha a tolvaj azt fegyverrel vagy más valamely halált okozható eszközzel⁵ követte el.⁶ A javaslatok részletes kifejtése ugyanakkor egyáltalán nem foglalkozott a fegyveres lopás bűncselekményével, így azzal sem, hogy ebben az esetben mely eszközök tekinthetők fegyvernek vagy valamely halált okozó eszköznek és egyáltalán, ezen eszközöket mikor kell az elkövetőnek magánál tartania.⁷ Ennek megfelelően – figyelemmel a korabeli jogértelmezésre, így különösen Vuchetich Mátyás munkáira – fegyveren minden olyan eszközt kell érteni, amellyel embert könnyen lehet ölni; fegyvernek minősülnek a botok, a kövek, a kar-

3 Az 1795-ös javaslat nem tartalmazta a fegyver használatát vagy magánál tartását minősítő körülményként a lopás bűncselekménye esetében. Codex de Delictis eorumque Poenis pro Tribunalibus regni Hungariae, partimque eidem adnexarum per regnicolarem juridicam deputationem elaboratus. Poonii. Typis S. Ludovici Weber. Az 1795-ös javaslat lopásra vonatkozó rendelkezéseit lásd részletesen: HAJDU Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971, 485–489.

4 Az 1827. évi tervezet – hasonlóan az 1795-ös javaslatához – sem foglalkozott a fegyveres lopás szabályozásával. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Deak-deak-ferenc-munkai-8751/a-batthyany-kormany-igazsagugyi-minisztere-6114/mezey-barna-deak-ferenc-es-a-bunteto-eljarasjog-reformja-1848-ban-62CE/2-az-elozmenyek-62E1/> (2022. 11. 26.)

5 Ennek alapja valószínűleg az 1803-as osztrák büntető törvénykönyv (*Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey-Uebertretungen (Zweyte Auflage, mit angehängten neueren Vorschriften)*), Wien, Aus der kais. kön. Hof- und Staats-Aerarial-Druckerey, 1815, 95–257.) lehetett, amelynek lopásra vonatkozó rendelkezései – között kifejezetten megjelenik a fegyverrel vagy a személyes biztonságra veszélyes eszközzel elkövetés (154. § I. pont b) alpont). Ennek magyarátát lásd: JENULL, Sebastian: *Das Oesterreichische Criminal-Recht nach seinen Grunden und seinem Geiste*, Graz, Franz Fertl, 1809, 315–316.

6 FAYER László: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye (I. kötet)*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1896, 73.

7 FAYER i. m. 186–187.

dok, a lándzsák, de nem tartoznak ebbe a körbe a kések vagy más eszközök, amelyeket valaki a maga szokása szerint védelmének okán alkalmazza.⁸

Az 1843-as javaslatokban történő megjelenés ugyanakkor nem jelentette a joggyakorlatban történő megjelenést is, a joggyakorlatban ugyanis a fegyveres lopás nem, vagy csak elhanyagolható mértékben jelent meg.⁹

3. Csemegi-kódex: a fegyveres lopás szabályozásának fénykora

Az 1843-as javaslatokat követően a fegyveres lopás bűncselekménye a Csemegi-kódexben is megjelent már és az első magyar büntetőtvénycsoknyben került sor a fegyveres lopás bűncselekményének alapos és részletes kifejtésére, a fogalmak kimunkálására és elemzésére. Ennek megfelelően körülbelül nyolcvan évig ténylegesen létezett a magyar büntetőjogban a fegyveres lopás bűncselekménye és nagyban befolyásolta a korabeli joggyakorlatot és jogirodalmat is.

3.1. Jogsabályi háttér

A Csemegi-kódex már megalkotása idején¹⁰ tartalmazta a fegyveres lopásra vonatkozó rendelkezéseket és rögzítette, hogy az elloptott dolog értékére tekintet nélkül büntettnek minősül a lopás, amennyiben a tettes, illetve a részes a lopás elkövetésekor fegyvert viselt, de azt nem használta vagy nem mutatta.¹¹ A Csemegi-kódex indokolása a fegyveres lopás bűncselekménye

8 Megjegyzendő, hogy Vuchetich is foglalkozott a fegyveres lopás bűncselekményével, visszaulva a német gyökerű Constitutio Criminal Carolinára és megemlítette, hogy a minősített lopás általában 'veszélyes lopás' kifejezéssel kerül megjelölve, mivel a tolvaj részéről a sértettet fenyegető veszélytől kell tartani. Emellett Vuchetich megemlítette, hogy a felfegyverkezve elkövetett lopás esetén lényegtelen a fegyver típusa és azok alkalmazása, egyedül a felfegyverkezve elkövetés tekinthető követelménynek. VUCHETICH Mátvás: *A magyar büntetőjog rendszere. (I. könyv. Elméleti büntetőjog)*. Buda, Magyar Királyi Egyetem Nyomdája, 1819, 332.

9 HAJDU Lajos: *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1985, 207–230.; HAJDU Lajos: *Bűnözés és büntetésbíráskodás a XVIII. század hetvenes éveinek Magyarorszáგában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1996, 23–49.

10 A Csemegi-kódexnek a fegyveres lopásra vonatkozó része előterjesztését követően változatlan formában került elfogadásra és a jogsabályba beillesztésre. LŐW Tóbiás: *A magyar büntetőtvénycsokny. A büntettekről és vétségekről (1878:5. tcz.) és teljes anyaggyűjteménye (2. kötet)*. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1880, 654.

11 1878. évi V. törvénycikk 337. §; KÁLLAY István: *Városi bíráskodás Magyarországon 1686-1848*. Budapest, Osiris Kiadó, 1996, 238–265; ECKHART Ferenc: *A földesúri*

tekintetében hangsúlyozza, hogy a cselekmény a speciális körülmény – lopás elkövetésekor fegyver viselése – miatt minősül súlyosabban, az értéktől teljes mértékben független.¹² Ennél részletesebb magyarázatot – ideértve a fegyver fogalmának meghatározását is – nem fűzött hozzá.

Az eredeti rendelkezés ugyanakkor már 1930-ban megváltozott, amikor hatályba lépett a katonai büntetőtörvénykönyv életbeléptetéséről és a közönséges büntetőtörvények egyes rendelkezéseinek ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről szóló 1930. évi III. törvénycikk. Ez kifejezetten rögzítette, hogy lopás – továbbra is értékre tekintet nélkül – büntettnek minősül, amennyiben annak elkövetésére felfegyverkezve vagy a személyes ellenállás leküzdésére alkalmas eszközzel felszerelkezve került sor.¹³ Ezen módosító jogszabály révén a 'felfegyverkezve' kifejezés magába olvasztotta a 'fegyver' körébe tartozó eszközöket is, gyakorlatilag egy – a mai fogalmak szerint hibrid jelentésű – új fogalmat alkotva, illetve beiktatva a jelenlegi 'felfegyverkezve' minősítés egyik elemét.¹⁴ Ugyanakkor ebben az esetben sem került sor olyan indoklás megalkotására, amely érdemben foglalkozott volna a 'fegyver', illetve a 'személyes ellenállás leküzdésére alkalmas eszköz' fogalmával, gyakorlatilag a német-osztrák mintát követve a joggyakorlatra bízva az egyes fogalmak kimunkálását.

A Csemegi-kódex mellett a fegyveres lopás megjelent más jogszabályokban is – ugyancsak német-osztrák mintára¹⁵ – és rögzítésre került, hogy az erdei lopás kihágása kizárólag akkor minősül büntettnek, amennyiben az elkövető

büntetőbíráskodás a XVI-XVII. században. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954, 94–104.

12 1878. évi V. törvénycikk indokolása a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87800005.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3D1878.%2520%25C3%25A9vi%2520v> (2022. 11. 26.)

13 A katonai büntetőtörvénykönyv életbeléptetéséről és a közönséges büntetőtörvények egyes rendelkezéseinek ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről szóló 1930. évi III. törvénycikk 75. §.

14 A fegyveresen minősítés jelenleg hatályos fogalma szerint fegyveresen követi el a bűncselekményt, aki működőképes lőfegyvert, robbanóanyagot, robbantószer, robbanóanyag vagy robbantószer felhasználására szolgáló készüléket tart magánál vagy a bűncselekményt ezek utánzatával fenyegetve követi el. A felfegyverkezve minősítés fogalma szerint felfegyverkezve követi el a bűncselekményt, aki az ellenállás leküzdése vagy megakadályozása érdekében az élet kioltására alkalmas eszközt tart magánál. A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 459. § (1) bekezdés 5–6. pontok.

15 Büntetőjogi melléktörvények: Strafrechtliche Nebengesetze. Lásd például: <https://www.polizei.hessen.de/icc/internetzentral/binarywriterservlet%3FimgUid%3D5e020def-abcd-5001-a468-451611142c38%26uBasVariant%3D11111111-1111-1111-1111-111111111111> (2022. 11. 26.)

lőfegyvert viselt.¹⁶ Ezzel szemben a lopás elkövetésekor történő fegyverviselés nem minősül fegyveres lopásnak, amennyiben hatvan pengő értéket el nem érő gazdasági termény gyümölcsöskertből, szőlőből, faiskolából vagy mezőről kerül ellopásra.¹⁷

A jogszabályi rendelkezéseket megvizsgálva megállapítható, hogy Csemegi-kódex esetében a jogalkotó egységesen, az összes eszközre a 'fegyver' fogalmát használta, amely ugyanakkor magában foglalta az összes fegyvertípust, nem szűkítette le azt lőfegyverekre, illetve más (például szűrő- vagy vágó- vagy ütő-) fegyverekre. Az egyes fegyverekhez kapcsolódó elkövetési magatartások ugyanakkor nem minden esetben egyeztek meg egymással és a viselés mellett sor kerülhetett a felfegyverkezve, illetve a felszerelkezve elkövetésre is. A jogszabály és az indokolás ugyanakkor – értelmező rendelkezések hiányában – nem határozta meg, mely eszközök minősülnek fegyvernek, illetve alkalmasak személyes ellenállás leküzdésére, illetve a viselés aktív vagy passzív cselekvőségnek minősül vagy sem, illetve pontosan mit foglal magában.

Az alábbi táblázat foglalja össze a Csemegi-kódexben szereplő, fegyveres lopás bűncselekményével kapcsolatos eszközöket, illetve a hozzájuk kapcsolódó cselekvőségeket:

	1878. évi V. törvénycikk	1930. évi III. törvénycikk	1935. évi IV. törvénycikk	1892. évi XII. törvénycikk
Eszköz megnevezése	fegyver	- fegyver - személyes ellenállás leküzdésére alkalmas eszköz	lőfegyver	fegyver
Cselekvőség	viselés	- felfegyverkezve - felszerelkezve	viselés	viselés

1. sz. táblázat: A fegyveres lopás esetén az egyes jogszabályokban megjelenő eszközök és az azokhoz kapcsolódó cselekvőségek a Csemegi-kódex hatálya alatt. A Szerző saját szerkesztése.

16 Az erdőkről és a természetvédelemről szóló 1935. évi IV. törvénycikk 261. § második mondat.

17 A mezőgazdaságról és a mezőrendőrségről szóló 1894. évi XII. törvénycikk 94. § a) pont.

3.2. A fegyveres lopás a joggyakorlat tükrében

A fegyveres lopáshoz rendkívül széleskörű joggyakorlat társult, amely leginkább a fegyver-fogalom kimunkálásával, illetve a lopás bűncselekményéhez kapcsolódóan a fegyver egyes típusainak meghatározásával foglalkozott. Az egyes határozatok alapvetően több csoportba oszthatók: a veszélyesség értékelésére a fegyveres lopással összefüggésben, a fegyveres lopás tettesének és részesének vizsgálatára, az eszközök veszélyességének értékelésére, illetve az egyes eszközök fegyvernek minősülésére.

3.2.1. A veszélyesség értékelése a fegyveres lopásnál

A fegyveres lopás veszélyességével kapcsolatban a bíróság megállapította, hogy a lopás különösen veszélyesnek minősül, amennyiben a tettes fel volt fegyverkezve függetlenül a felfegyverkezés indokától, illetve a fegyver használatától és felmutatásától.¹⁸ Ezzel szemben egy másik határozatában a Curia azt állapította meg, hogy amennyiben a fegyverviselésre nem a lopás célja miatt került sor, akkor nem állapítható meg a súlyosabb minősítés.¹⁹ Ettől eltérően a temesvári ítélőtábla megállapította, hogy a lopás akkor is súlyosabban minősül, amennyiben a fegyver véletlenül volt nála vagy mert ezt hivatásánál fogva viseli.²⁰

3.2.2. A fegyveres lopás tettese és részese

A Curia foglalkozott a fegyveres lopás esetén a tettes–részes–fegyver viszonyral is és egy határozatában megállapította, hogy a fegyveres lopás ismérve nem a fegyver tényleges használata, hanem a tolvaj fegyverzett volta; ez pedig irányadó az összes tettesre és részesre, akik a lopás elkövetésekor fegyvert nem

18 Jogtudományi Közlöny Szerkesztősége: *Büntetőjogi döntvénytár. Az anyagi büntetőjog és a bűnvádi perrendtartás körébe tartozó elvi jelentőségű határozatok gyűjteménye (IV. kötet)* Budapest, Franklin-Társulat, 1905, 312–303. (Curia 1904 márczius 29. 2936/904. sz. a.); MÁRKUS Dezső: *Felsőbíróságaink elvi határozatai. A M. Kir. Curia, a Kir. Ítéltő Táblák elvi jelentőségű döntéseinek rendszeres gyűjteménye.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1905, 567. (904. márcz. 29. 2936.) 26030.; MÁRKUS i. m. 567. (903. ápr. 39. 3887.) 20642.

19 BALOGH Jenő (szerk.): *Büntetőjogi döntvénytár (III. kötet).* Budapest, Franklin-Társulat, 1910, 286–287. (Curia 1909 május 5., 3348/909. sz. a.)

20 MÁRKUS Dezső: *Felsőbíróságaink elvi határozatai. A M. Kir. Curia, a Kir. Ítéltő Táblák elvi jelentőségű döntéseinek rendszeres gyűjteménye.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1901, 355. (900. márcz. 21. 9537.) 18196.

viseltek, de erről a lopás bűncselekményének megkezdése előtt tudomással rendelkeztek.²¹ A tetteség–részeség kapcsolatában a Curia nemcsak a tettes fegyverviselését vizsgálta, hanem a részesekét is, rögzítve, hogy a fegyveres lopásra vonatkozó rendelkezések akkor is alkalmazandók a részesekre, ha a tettesnél nem volt fegyver, de a részesek fegyveresen segédkeztek és a tettes erről tudomással bírt.²²

3.2.3. Az eszközök veszélyessége a fegyveres lopás esetén

Az eszközök vonatkozásában megállapította a Curia, hogy az eszköz tárgyi veszélyessége alapozza meg a súlyosabb minősítést, tehát hogy a megtámadottnak életére vagy testi épségére nézve az eszköz használata járthat-e komoly következményekkel, amely alapján viszont a flóbert-pisztoly nem minősül fegyvernek.²³

3.2.4. A fegyveres lopás során használt egyes eszközök minősülése

Az egyes eszközök fegyvernek minősülése vonatkozásában a Curia megállapította, hogy a fejsze mint védekezésre és támadásra alkalmas eszköz, akkor tekinthető fegyvernek a fegyveres lopás bűncselekménye tekintetében, ha a tolvaj azt csupán a betörés vagy feltörés eszközlésére vitte magával és használta.²⁴ Ezzel szemben egy másik határozatában a Curia kimondta, hogy fejsze mellett elkövetett lopás fegyveres lopásnak minősül,²⁵ különösen, ha

21 BALOGH Jenő (szerk.): *Büntetőjogi döntvénytár (I. kötet)*. Budapest, Franklin-Társulat, 1907, 40–42. (Curia 1906 november 6. 9602/906. sz. a. IV. Bt.); MÁRKUS Dezső: *Felsőbíróságaink elvi határozatai. A Kir. Curia, a Kir. Ítéltáblák és a pénzügyi közigazgatási bíróság döntéseinek rendszeres gyűjteménye (V. kötet)*. Budapest, Jogi Szemle, 1894, 411. (94. márcz. 15. 6085/93.) 1974. Megjegyzendő, hogy ezen határozat alapját képező bűncselekménynél a tettesek forgópisztolyt – nem lopás céljából (!) – tartottak maguknál, azonban a lopás elkövetés miatt került megállapításra a súlyosabb minősítés, amelyet a cselekménynek a személyre és a vagyonbiztonságra való veszélyessége indokolt.

22 MÁRKUS Dezső: *Felsőbíróságaink elvi határozatai. A Kir. Curia, a Kir. Ítéltáblák és a pénzügyi közigazgatási bíróság döntéseinek rendszeres gyűjteménye (II. kötet)*. Budapest, Jogi Szemle, 1891, 688. (85. szept. 18. 3662. M. I. 92.)

23 BALOGH Jenő (szerk.): *Büntetőjogi döntvénytár (IV. kötet)*. Budapest, Franklin-Társulat, 1911, 187–188. (Curia 1910 április 28. 3003/1910. sz. a. III. Bt.)

24 VARGHA Ferencz – LENGYEL Aurél: *Büntetőjogi döntvénytár (VII. kötet)*. Budapest, Franklin-Társulat, 1914, 351. (Curia 1913 június 11. 4382. sz. a.)

25 MÁRKUS Dezső (1891) i. m. 471. (92. nov. 11. 4379.), 1419.; MÁRKUS Dezső: *Felsőbíróságaink elvi határozatai. A M. Kir. Curia, a Kir. Ítéltáblák elvi jelentőségű döntéseinek rendszeres*

annak célja a támadás esetén történő védekezés volt,²⁶ kivéve, ha erdei lopás elkövetésére kerül sor, ugyanis akkor csak a lőfegyver megléte alapozza meg a súlyosabb minősítést,²⁷ illetve akkor sem kerül sor a súlyosabb minősítés megállapítására, amennyiben a fejsze a lopás véghezvitele érdekében került a bűncselekmény helyszínének vitelére, nem pedig a netaláni ellenállás leküzdése végett, mivel így a fejsze nem tekinthető támadásra vagy védelemre szolgáló fegyvernek.²⁸ Ugyancsak nem állapítható meg a fegyveres lopás bűncselekménye, amennyiben a bűncselekmény elkövetésekor a tettesnél tartott balta annak foglalkozása és életmódja – kondász – miatt volt nála.²⁹ Ezzel szemben a Curia több esetben is kimondta, hogy a fejsze fegyvernek tekintendő a fegyveres lopás bűncselekménye vonatkozásában.³⁰ Ugyancsak nem állapítható meg a fejsze fegyvernek minősülése, amennyiben a pince feltöréséhez használt fejszét a tettes tettenérés során rögtön elhajította és elmenekült,³¹ illetve ha a fejszét kizárólag a betörés céljából vitte magával.³²

Ezzel szemben egy másik határozatában rögzítette, hogy a meg nem töltött pisztollyal elkövetett lopás is megalapozza a súlyosabb minősítést, figyelemmel a Csemegi-kódex szövegére.³³ A Curia rögzítette továbbá, hogy fegyvernek minősül minden szúró-, vágó-, robbanóeszköz, amelynek jogtalan használatából másra sérelem háramolhat.³⁴

gyűjteménye. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1897, 769. (94. okt. 2. 7571.) 14529.

26 MÁRKUS (1897) i. m. 770–771. (94. szept. 11. 6924/95. sz. B. XXXI. 3.) 14533.

27 MÁRKUS Dezső: *Felsőbíróóságaink elvi határozatai. A Kir. Curia, a Kir. Ítéltáblák és a pénzügyi közigazgatási bíróság döntéseinek rendszeres gyűjteménye (V. kötet).* Budapest, Jogi Szemle, 1894, 411. (94. márcz. 15. 6085/93.) 1975; MÁRKUS (1897) i. m. 770. (92. nov. 11. 4379/92. B. XXVII. 14.) 14531.

28 MÁRKUS Dezső: *Felsőbíróóságaink elvi határozatai. A Kir. Curia, a Kir. Ítéltáblák és a pénzügyi közigazgatási bíróság döntéseinek rendszeres gyűjteménye (V. kötet).* Budapest, Jogi Szemle, 1894, 411–412. (92. novemb. 10. 3439.) 1976.

29 MÁRKUS (1905) i. m. 567. (903. ápr. 22. 3565.) 20643.

30 MÁRKUS (1900) i. m. 597. (99. nov. 21. 2979.) 17171.

31 MÁRKUS 1897. 771. (Curia 94. máj. 29. 741/94. B. XXVIII. 25.) 14536.

32 MÁRKUS Dezső: *Felsőbíróóságaink elvi határozatai. A M. Kir. Curia, a Kir. Ítéltáblák elvi jelentőségű döntéseinek rendszeres gyűjteménye.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1910, 454. (1909. május hó 4-én, 3903. sz.)

33 MÁRKUS (1891) i. m. 688. (85. febr. 3. 226. Dt. XI. 35.); Jogtudományi Közlöny (szerk.): *A felső bíróságok gyakorlata. Útmutató, a Döntvénytár ötvennégy kötetének revidiójával.* Budapest, Franklin Társulat, 1891, 337. § 3. pont (Dt. u. f. XI. 22.) 92.

34 MÁRKUS (1891) i. m. 471. (2053/87. J. 88. 78.), 1417.; MÁRKUS (1897) i. m. 769. (95. ápr. 3. 2791/95. Dt. h. f. II. 27.) 14530.

A Curia kimondta továbbá, hogy a rendszerint csupán támaszkodásra használandó, hegyezett szögben végződő bot sem alapozza meg a fegyveresen minősítést a lopás bűncselekménye esetén annak minősége miatt.³⁵ A vasvilla sem tekinthető fegyvernek, mivel a mezei munkát végző emberek azt rendszeren a szekerükön hordják, ez pedig nem tekinthető fegyverviselésnek.³⁶ Ezzel szemben a dorong fegyvernek minősül, ha a tettes azért vitte magával, hogy több bátorsága legyen a lopást elkövetni.³⁷

A rendelkezésre álló bírósági határozatokat megvizsgálva megállapítható, hogy

- amennyiben a tettes a lopás bűncselekményének elkövetése során fegyvert tartott magánál és erről a részesek is tudtak vagy ennek fordítottja áll fenn, akkor a tettesek és a részesek esetén is a fegyveres lopás bűncselekményének megállapításának lehet helye;
- a fegyveres lopás alapvetően akkor állapítható meg, ha a fegyver a lopás elkövetése céljából van az elkövetőnél, de ebben az esetben kivételek is fennállhatnak;
- a fejsze alapvetően fegyvernek minősül a lopásnál, azonban a bot vagy vasvilla nem minősül minden esetben fegyvernek.

3.3. A jogirodalom szerepe

A jogalkotás és a jogalkalmazás mellett a fegyveres lopás kiemelt szereppel rendelkezett a jogirodalom vonatkozásában is és több tankönyv, illetve tanulmány is foglalkozott a lopás ezen speciális minősítő körülményével, amelyek leginkább a német büntetőjogi dogmatika hatását tükrözik.

Ezek közül mindenképp kiemelendő Heil Faustin magyar királyi közigazgatási bíró tanulmánya, amely kifejezetten a fegyveres lopással foglalkozik, hangsúlyt fektetve a Csemegi-kódexben meghatározott tényállás elemeinek egyes részeire, így például a 'fegyver' fogalmának meghatározására és a 'fegyverviselés' kifejezésének értelmezésére. Heil itt a német 'nem technikai értelemben vett fegyver'³⁸ kifejezés alkalmazása mellett foglal állást, kiemel-

35 MÁRKUS (1897) i. m. 769. (96. okt. 1. 2515. B. XXXIII.) 14528.

36 MÁRKUS (1897) i. m. 770. (94. máj. 2. 958/93. B. XXVIII. 20.) 14532.; MÁRKUS (1897) i. m. 771. (95. márcz. 1. 5449/94. B. XXX. 24.) 14535.; MÁRKUS Dezső: *Felsőbíróságaink elvi határozatai. A M. Kir. Curia, a Kir. Ítéltáblák elvi jelentőségű döntéseinek rendszeres gyűjteménye.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1909. 79. (906. május 10-én, 4928. sz.)

37 MÁRKUS 1897. 771. (96. okt. 21. 9635. B. XXXIV.) 14537.

38 Jelenleg a magyar fordítás inkább a 'műszaki értelemben vett' és 'nem műszaki értelemben

ve, hogy minden szúró-, vágó- és ütőeszköz is ebbe a kategóriába tartozik, amely ember megtámadására alkalmas és a fegyver fogalma alá esik és a minősítés megállapításának feltétele a támadási célzat fennforgása. Heil végül megállapítja, hogy a fegyveres lopás tekintetében nem szükséges a súlyosabb minősítéshez a fegyverviselés különös célzata, elegendő a fegyverviselés tényének tudata is; a fegyverviselésnek a lopás elkövetésekor kell fennállnia (tehát az elkövetés megkezdése előtt vagy az elkövetés befejezése után fennálló fegyverviselés nem alapozza meg a súlyosabb minősítést.³⁹

Heil Fausztin véleményét erősítette meg több korabeli büntetőjogi kézikönyv, így a Magyar Királyi Csendőrség részére készített gyakorlati büntetőjogi kézikönyv is, amely rögzítette, hogy a fegyveres lopás azért minősül súlyosabban, mivel a fegyver birtokában a tettes bátrabb és elszántabb, illetve a sértett veszélye is nagyobb, hiszen a fegyveres tolvaj könnyen ragadhatja magát rablásra.⁴⁰ Emellett egy másik gyakorlati büntetőjogi kézikönyv értelmezte az eszközök körét, amelyek a fegyveres lopás bűncselekménye szempontjából fegyvernek minősülnek: minden szúró, vágó-, robbantóeszköz, fejsze, dorong, vasvilla, korong, illetve ami a személyek erőszakos megtámadására alkalmas.⁴¹

3.4. A Csemegi-kódex vonatkozó rendelkezéseinek továbbélése: a BHÖ kapcsolódó rendelkezései

A Csemegi-kódex rendelkezései jelentek meg az 1952-es és 1958-as BHÖ-ben⁴² is, szó szerint átemelve a vonatkozó részeket, amelyek szerint a lopás az ellopott dolog értékére tekintet nélkül minősül bűncselekménynek, amennyiben annak elkövetésére felfegyverkezve vagy a személyes ellenállás leküzdésére alkalmas eszközzel felszerelkezve került sor.⁴³

vett' fegyver-fogalmakat használja. Erre vonatkozóan lásd: MINKÓ-MISKOVICS Mariann: *A „fegyveresen” és „felfegyverkezve” minősítő körülmények megjelenése a magyar, a német és az osztrák büntetőjogban*. Doktori értekezés. Debrecen, 2019, 7–276.

39 HEIL Faustín: A fegyveres lopás kérdéséhez. *A Jog*, 1898, 17(2), 11–12.

40 MISKOLCZY Ágost – PINCZÉS Zoltán: *A magyar büntetőjog gyakorlati kézikönyve a M. Kir. Csendőrség számára (I. kötet)*. Budapest, Stádium Sajtóvállalat, 1937, 39.

41 *A magyar büntető törvények és szabályok magyarázatokkal és jegyzetekkel. Kézikönyv a Magyar Királyi Csendőrség, Államim Városi és Községi Rendőrség, valamint általában az összes nyomozó hatóságok és nyomozó közegek részére*. Budapest, Franklin-Társulat, 1911, 241.

42 *A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása*. Budapest, Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, 1952.

43 *A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1952, 429. pont; *A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958, 429. pont.

A BHÖ idején nem került sor olyan bírósági határozat meghozatalára, amely kifejezetten a fegyveres lopás bűncselekményével foglalkozna és az eddig bemutatott büntetőhatározatokhoz képest újdonságot tartalmazna.

4. A fegyveres lopás eltűnése a modern magyar büntető törvénykönyvekben

Az 1961-es Btk. nem tartalmazta a fegyveres lopás bűncselekményének tényállását, sőt a jogszabály a lopás bűncselekménye vonatkozásában rendkívül szűkszavú volt és kizárólag annyit rögzített, hogy 'aki idegen dolgot mástól azért vesz el, hogy jogtalanul eltulajdonítsa, lopást követ el'.⁴⁴ A lopás speciális formájaként megjelenő, a társadalmi tulajdont károsító lopás esetében sem rögzítette a jogalkotó a fegyveres lopás bűncselekményét, teljes mértékben szakított a Csemegi-kódexben foglaltakkal.⁴⁵

Az 1978-es Btk. sem tartalmazta a fegyveres lopást tényállását,⁴⁶ a jogalkotó szinte változatlan formában vitte tovább az 1961-es Btk.-ban megjelent, lopásra vonatkozó rendelkezéseket. Megjegyzendő, hogy a fegyveres lopás bűncselekményének törvénybe iktatása lehetőségével nem foglalkozott az 1978-as Btk. tervezete sem.⁴⁷

A jelenleg hatályos, 2012-es Btk.-ban a fegyveres lopás már egyáltalán nem jelenik meg, a jogalkotó azt egyáltalán nem szabályozta,⁴⁸ amelynek eredményeként megállapítható, hogy a német büntetőjogi dogmatika ezen a területen már egyáltalán nem érvényesül.

Megvizsgálva a 20. századi magyar büntető törvénykönyveket, megállapítható, hogy azokból teljes mértékben hiányzik a fegyveres lopás, az 1961-es Btk.-ból is nyom nélkül tűnt el azzal, hogy semmilyen akkori, illetve későbbi tervezetben vagy javaslatban nem jelent meg újra. Ugyanakkor egyik büntető törvénykönyv tervezetében, javaslatában sem tesz említést a jogalkotó arról, hogy ezen sui generis jogintézmény ismét jogszabályba emelése egyáltalán felmerült volna.

44 1961. évi V. törvény 291. §.

45 *A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Tervezet.* Budapest, Igazságügyminisztérium, 1960, 484–485.

46 1978. évi IV. törvény 316. §.

47 <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87800005.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torveny?keyword%3D1878.%2520%25C3%25A9vi%2520v.%2520> (2022. 11. 25.)

48 2012. évi C. törvény 370. §.

5. Összefoglalás

A fentiek alapján megállapítható, hogy a magyar büntetőjogban egy rövid ideig ténylegesen létezett a fegyveres lopás bűncselekménye, amelynek során az elkövető fegyvert vagy az ellenállás leküzdésére alkalmas eszközt tart magánál, illetve használ a lopás elkövetése során. Azonban ez a törvényjavaslati szinten 1843-tól létező és a gyakorlatban 1879-1963. között jogszabályban is szereplő speciális lopás-típus a 20. század második felében nyom nélkül eltűnt és jelenleg a fegyveres lopás bűncselekménye a mai magyar büntetőjogban egy nem létező jogintézmény.

A fegyveres lopás 19. századi megjelenése a magyar büntetőjogban egyértelműen az osztrák hatásnak tulajdonítható, amely a Csemegi-kódex módosításának szóhasználatában is tetten érhető, ugyanakkor eltűnése – valószínűleg – a kommunista-szocialista jogalkotásnak köszönhető, hiszen a német és az osztrák büntető törvénykönyvek máig tartalmazzák a fegyveres lopás bűncselekményét. A 20. századi kommunista-szocialista büntető törvénykönyvek, így a szovjet és a Német Demokratikus Köztársaság büntető törvénykönyvei, amelyek nagymértékben befolyásolták a magyar büntető-jogalkotást, nem rendelkeznek a fegyveres lopás bűncselekményéről.

Megvizsgálva ugyanakkor a Csemegi-kódex vonatkozó rendelkezéseit, megállapítható, hogy a fegyveres lopás a gyakorlatban nem is illeszkedne a magyar büntetőjogba, tekintettel arra, hogy a lopás egy vagyon elleni bűncselekmény, amelynek nem része az erőszak vagy a fenyegetés. Amennyiben az elvételi szándékhoz erőszak vagy fenyegetés kapcsolódik, akkor az már vagyon elleni erőszakos bűncselekményként a rablás bűncselekménye formájában jelenik meg.

Ennek alapján megállapítható, hogy az 1843-as javaslatokban és a Csemegi-kódexben is szereplő fegyveres lopás bűncselekménye egy igazi sui generis jogintézmény volt a magyar büntetőjogban, amely amilyen hirtelen és váratlanul, előzmények nélkül megjelent, olyan gyorsan nyom nélkül el is tűnt.

HIVATÁSETIKAI ALAPELVEK A KÖZBESZERZÉSEK SORÁN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A KÖZBESZERZÉSI ETIKAI KÓDEXRE

HÉDER ÁKOS¹
PhD-hallgató (KRE ÁJDI)

Absztrakt

A tanulmány célja annak vizsgálata, hogy léteznek-e olyan hivatásetikai alapelvek, amelyeket a közbeszerzések során az érintett szakembereknek be kell tartaniuk, illetve amelyek mentén az egyes kétes esetekben eljárhatnak. Ennek keretében megvizsgálásra került, hogy melyek azok a tevékenységek, amelyekre a közbeszerzésben részt vevő személyek hivatásként tekinthetnek. Ezt követően a hivatássetika, illetve annak normatív formájaként az etikai kódexek általános jellemzői kerülnek ismertetésre, amelyet a kifejezetten a közbeszerzési tevékenységre vonatkozó Közbeszerzési Etikai Kódex rendelkezéseinek vizsgálata követ. Összességében megállapítható, hogy a Közbeszerzési Etikai Kódex jobbra a Kbt., illetve az abban nem szabályozott esetek kiegészítésére és magyarázatára, mint inkább valós erkölcsi szabályok meghatározására törekszik.

Kulcsszavak: közbeszerzés, közbeszerzési alapelvek, etikai kódex, hivatássetika, hivatásetikai alapelvek.

Abstract

The aim of the study is to examine whether there are any ethical principles that the professionals concerned must respect in public procurement and which they can follow in certain dubious cases. In this context, it has been examined which activities may be considered as professional activities by those involved in public procurement. This is followed by a discussion of the general characteristics of codes of ethics, as a normative form of professional ethics, followed by an examination of the provisions of the Code of Ethics in Public Procurement, which is specifically applicable to public procurement. Overall, it can be concluded that the Code of Ethics for Public Procurement

1 Témavezető: Prof. Dr. Rixer Ádám PhD tanszékvezető egyetemi tanár (KRE ÁJK),
Társtémavezető: Dr. Arató Balázs PhD egyetemi docens (KRE ÁJK).

seeks to supplement and explain the provisions of the Public Procurement Code or cases not covered by it, rather than to define actual ethical rules.

Keywords: public procurement, public procurement principles, code of ethics, professional ethics, professional ethics principles.

1. Bevezetés

Magyarországon az elmúlt évtizedben átlagosan évente tízezer eredményes közbeszerzési eljárás került lefolytatásra, amelyek során a megkötött közbeszerzési szerződések összértéke a teljes hazai GDP 7,01 %-a, azaz 2764,19 milliárd forint volt.² Ilyen jelentős összeg esetén, óhatatlanul is kiemelt figyelem övezi a közpénz elköltését szabályozó folyamatot. Ennek következtében a közbeszerzésekkel kapcsolatos hol kisebb hol nagyobb sajtóvisszhangot is kiváltott ügyek,³ vagy épp az Európai Parlament, illetve Bizottság jogállamisággal, illetve az uniós forrásfelhasználással kapcsolatos megállapításai, intézkedései⁴ okkal vetik fel az egyénben a közbeszerzésekkel kapcsolatos bizalom, illetve etikus működés kérdését, míg – a média, illetve ezáltal az állampolgárok érdeklődésén túl – a közbeszerzésekkel kapcsolatos számos kérdés a politika-, illetve jogtudományi vizsgálódások⁵ látókörébe is került.

2 A Közbeszerzési Hatóság 2021. évi beszámolója 8. https://www.kozbeszerzes.hu/media/documents/KH_Eves_Beszamolo_2021.pdf (2022. 12. 05.)

3 Ld. <https://hvg.hu/cimke/k%C3%B6zbeszerz%C3%A9s> (2023. 01. 15.); <https://magyarnemzet.hu/cimke/kozbeszerzes/> (2023. 01. 15.); <https://telex.hu/cimke/kozbeszerzes> (2023. 01. 15.); <https://444.hu/tag/kozbeszerzes> (2023. 01. 15.); <https://index.hu/24ora/?cimke=k%C3%B6zbeszerz%C3%A9s> (2023. 01. 15.); <https://www.napi.hu/cimkek/k%C3%B6zbeszerz%C3%A9s> (2023. 01. 15.); <https://cimkezes.origo.hu/cimkek/kozbeszerzes/index.html?tag=k%C3%B6zbeszerz%C3%A9s> (2023. 01. 15.)

4 Ld. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022DC0687&from=EN> (2022. 12. 20.); https://commission.europa.eu/system/files/2022-12/com_2022_686_1_annexe_hu.pdf (2022. 12. 20.); <https://www.europarl.europa.eu/news/hu/press-room/20220909IPR40137/magyarorszag-tobbe-nemtekintheto-teljes-erteku-demokracianak-mondja-az-ep> (2022. 12. 20.); https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-9-2022-0511_HU.html (2022. 12. 20.)

5 BURAI Petra: „*Muszáj jobbnak lenni*”. *Kiutak a korrupcióból*. In: JAKAB András – URBÁN László (szerk.): *Hegymenet – Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2017, 309–325.; LIGETI Miklós: *Korrupció*. In: JAKAB András – GAJDUSCHEK György (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, 2016, 727–757.; KRISTÓF Luca: *A politikai elit*. In: KÖRÖSÉNYI András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, 2015,

Mivel „a bizalom közös ’magatartási mintákon’, közösen osztott erkölcsi értékeken és magatartási szabályokon alapszik [...]”,⁶ így lényeges – még ha csak röviden is – az erkölcs fogalmának tisztázása.

Az erkölcs „[e]gyszerre szabályozza az egyén és közösség ’belső magatartását’ és ad ’külső elvárás’ keretet is.”⁷ Birher Nándor szerint „az erkölcs rendeltetése, hogy a társadalmi együttélésnek értelmet adjon (hogyan cselekszem jól a közösségemben?) továbbá, hogy a cselekvést az egyén a saját identitásában is értelmezze (mit mond a lelkiismeretem?). Az erkölcsben az egyik mozzanat a közösségtől irányul az egyén felé (éthosz) a másik pedig az egyéntől a közösség felé (ethosz, morál). Az erkölcs célja, hogy a közösség élete, beleértve az egyén életét is minél harmonikusabb, a közösség fenntartására minél alkalmasabb legyen.”⁸ Mindenképp érdemes kiemelni, hogy a közbeszerzésben részt vevő intézmények, jogi entitások, illetve maga a közbeszerzés folyamata nem tud erkölcsös lenni, kizárólag a folyamatban megjelenő szakemberek vonatkozásában várható el, hogy felelősséggel végezzék a munkájukat, adott esetben erkölcsösen cselekedjenek, megkülönböztetve a jó és a rossz dolgokat egymástól. „Az erkölcs társadalmi ortopraxisa az erkölcs gyakorlati megvalósulása, a szokás. Az ’így szoktuk, így van rendjén’ magatartás vezet az erkölcsi normák definiálásához, az erkölccsel ellentétes cselekedetek szankcionálásához, vagy éppenséggel a szakmai etikai kódexekhez [...]”⁹ A közös erkölcsi értékek jogi normákba foglalásuk által megjelenhetnek jogszabályokban, mint például az Alaptörvényben, vagy a közbeszerzési eljárások lefolytatását szabályozó törvényben is. A jogon túl ugyancsak ezen értékek megnyilvánulási formái lehetnek az egyén munkavégzését befolyásoló hivatásetikai alapelvek is, függetlenül attól, hogy ezen alapelvek szakmai etikai kódexek révén kodifikálásra kerültek-e vagy sem.

Bármely közfunkcióba, jelen esetben a közbeszerzésekbe vetett bizalom azt jelenti, hogy az emberek úgy gondolják, hogy a közbeszerzés folyamata a jog által meghatározott szabályoknak, valamint a társadalom erkölcsi elveinek megfelelően működik, továbbá a közbeszerzésben részt vevő személyek

73.; Bozóki András – Hegedűs Dániel: A kívülről korlátozott hibrid rendszer. Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében. *Politikatudományi Szemle*, 2017/2, 23–24.

6 GULYÁS Gyula: *Közszolgálat és etika*. Budapest, 2011, 107. https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/3357/29_Kozszolgalat_es_etika.pdf?sequence=1&isAllowed=y (2022. 09. 16.)

7 BIRHER Nándor: *Értékalapú (köz)igazgatás*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó, 2021, 33.

8 Uo. 32.

9 Uo. 33.

ezeknek a szabályoknak és elveknek megfelelően járnak el. Amennyiben a közbeszerzésben érintettek nem tartják be a jogszabályokat, valamint a társadalom erkölcsi elveit is megsértik, úgy „az emberek mindezt a társadalmi-politikai berendezkedés egyfajta önmeghasonulásaként élik meg, mert azt tapasztalják, hogy itt maga a rendszer tér el vagy veszi semmibe saját normáit és identitását [...]. A deviáns [akár egyéni akár] intézményes magatartás tehát akkor vezet botrányhoz, ha a korrupció a társadalom intézményes és erkölcsi rendjét fenyegeti [...].”¹⁰ Egy-egy közbeszerzés esetében felmerülő „korrupciós botrányban az erkölcsileg helyes és a helytelen hatalomgyakorlás (a korrupció) kérdése gyakorlati kérdéssé és egyben közüggé is válik [...] [adott esetben] a botrányban kifejezésre jutó társadalmi bizalomvesztés egyben [...] lojalitás-megvonást és legitimitáció-vesztést”¹¹ is eredményezhet. Ugyanakkor az előbbiekhöz képest ellentétes hatást válthat ki a közbeszerzésben részt vevő személyek etikus magatartása, amivel megalapozhatják, erősíthetik, illetve fenn is tarthatják a közbizalmat a közbeszerzések, illetve az abban részt vevő, azzal kapcsolatos intézmények, intézményrendszerek vonatkozásában.¹² A közbizalom erősítésén túl a hivatásetikai alapelvek az érdekkonfliktus, valamint az egyéni értékkonfliktus feloldására is alkalmasak ezáltal, is segítve a jogalkalmazót a megfelelő döntés meghozatalában.

Füleki Dániel és Tátrai Tünde által 2009-ben lefolytatott – nem reprezentatív, ugyanakkor kifejezetten a közbeszerzési szakemberek számára készített kérdőíven alapuló – kutatás célja a közbeszerzési piacon felmerülő etikai és hatékonysági kérdések vizsgálata volt, amelynek eredményeképp megállapították, hogy a válaszadók¹³ az ajánlatkérőket, valamint az ajánlattevőket „[i]nkább tekintik kevésbé, vagy közepesen etikusnak, mintsem inkább etikus vagy teljes mértékben etikus szereplőknek [azaz] a válaszadók véleménye

10 GULYÁS i. m. 244.

11 Uo. 245–246.

12 Ezt támasztja alá Boda Zsolt álláspontja is, miszerint „az emberek az intézményeket hajlamosak nemcsak szűken, a saját érdekeik alapján, hanem a valamilyen értelemben vett 'közjó', a közösségi szempontok alapján is megítélni. [...] Ugyanakkor empirikus tanulmányok sora bizonygatja, hogy az intézményi eredményesség/teljesítmény/hasznosság önmagában nem elegendő a bizalomhoz: morális, értékkelvű elvárásoknak is teljesülniük kell, és ezek legalább annyira, de inkább még jobban számítanak a bizalom kialakulása szempontjából.” BODA Zsolt: *Bizalom, legitimitás és jogkövetés*. In: JAKAB András – GAJDUSCHEK György (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete, 2016, 844.

13 A kutatás mintajellemzői szerint a válaszadók 44 %-a az ajánlattevői, 28 %-a a klasszikus ajánlatkérői, 19 %-a a közszolgáltató ajánlatkérői, míg 9 %-a a közbeszerzési tanácsadói oldalról került ki.

inkább negatív a közbeszerzési piaci szereplők etikai hozzáállásáról [...]”.¹⁴

A közbeszerzési szereplők etikusságára vonatkozó megállapításra és a korábban hivatkozott eseményekre, megállapításokra, valamint arra tekintettel, hogy a jogszabályok a közbeszerzési eljárások esetében sem feltétlen képesek maradéktalanul megválaszolni a felmerülő – adott esetben akár etikai jellegű – kérdéseket, illetve problémákat, felértékelődik az egyén etikai megalapozottságú döntésének szerepe. A fentebb foglaltak következtében okkal merülhet fel a kérdés, hogy vajon léteznek-e olyan, kifejezetten a közbeszerzés során alkalmazandó hivatásetikai alapelvek, amelyeket a közbeszerzésben érintett szakembereknek – a jog normái mellett, sőt adott esetben akár azon túl is – be kell tartaniuk, illetve amelyek mentén az egyes kétes esetekben eljárhatnak.

2. A közbeszerzésben részt vevő személyek

Jelen tanulmány a közbeszerzés folyamatában részt vevő szakemberek oldaláról vizsgálja a hivatásetikai alapelvek meglétét, így ennek következtében elsőként e személyek körét szükséges meghatározni.

A közbeszerzésnek bár vannak a kommunizmus, illetve a szocializmus időszakát megelőző történeti gyökerei,¹⁵ ugyanakkor – ezen előzményeket a retrospektív megközelítés elkerülése végett nem célszerű figyelembe venni, ezáltal – a 'modern' magyar közbeszerzési szabályrendszert a rendszerváltozást követő első Kbt., azaz a közbeszerzésekről szóló 1995. évi XL. törvény hatályba lépésétől datálhatjuk. Az első, illetve az azt követő közbeszerzési törvények¹⁶ is a közbeszerzést alapvetően egy kétpólusú folyamatként határozták meg, amely során az egyik fél, azaz az ajánlatkérő a beszerzési igénye kielégítése érdekében lefolytatja a Kbt. szerinti közbeszerzési eljárását, amely eredményeképp közbeszerzési szerződést köthet a legjobb ajánlatot benyújtott érvényes és alkalmas ajánlattevővel. Míg az ajánlatkérő közbeszerzési

14 FÜLEKI Dániel – TÁTRAI Tünde: Etika és hatékonyság a közbeszerzésben. 2009, 5-6. <https://transparency.hu/wp-content/uploads/2016/04/Etika-%C3%A9s-hat%C3%A9konys%C3%A1g-a-k%C3%B6zbeszerz%C3%A9sben.pdf> (2022. 10. 15.)

15 ARATÓ Balázs: A közbeszerzési jog hazai története a 20. század közepéig. *Jogelméleti Szemle*, 2017/2, 2–12.

16 A közbeszerzésekről szóló 1995. évi XL. törvény (a továbbiakban: első Kbt.); a közbeszerzésekről szóló 2003. évi CXXIX. törvény (a továbbiakban: második Kbt.); a közbeszerzésekről szóló 2011. évi CVIII. törvény (a továbbiakban: harmadik Kbt.); a közbeszerzésekről szóló 2015. évi CXLIII. törvény (a továbbiakban: Kbt.)

kötelezettsége,¹⁷ illetve jogállása¹⁸ a törvény erejénél fogva automatikusan bekövetkezik, addig az ajánlattevők közbeszerzésben való részvétele az önkéntességen alapul. Miként e vázlatos rövid folyamatleírásból is jól kitűnik, alapvetően a közbeszerzésben két fő szereplő – az ajánlatkérőként meghatározott személy vagy szervezet, valamint az ajánlattevő – van jelen.

2.1. Az ajánlatkérők, az ajánlattevők és a közbeszerzési szolgáltatók

Az ajánlatkérő szervezetek vonatkozásában a Kbt. klasszikus és közszolgáltatói ajánlatkérőket különböztet meg. Míg a klasszikus ajánlatkérők lényegében az állam, illetve az önkormányzat, valamint ezek szervei és szervezetei, továbbá az általuk közpénzből finanszírozott jogképes szervezetek,¹⁹ addig a közszolgáltató ajánlatkérők státuszát a Kbt. 6–7. § szerinti közszolgáltatói tevékenység határozza meg. Előzőeken túl az egyes támogatásból megvalósuló beszerzések, valamint a közbeszerzési eljárás lefolytatását önként, vagy szerződésben vállalt személyek vonatkozásában is a Kbt. kötelezően alkalmazni rendeli a közbeszerzési eljárás lefolytatását.²⁰

Az ajánlatkérők mellett a közbeszerzés másik nélkülözhetetlen szereplői az ajánlattevők. A Kbt. értelmében ajánlattevőnek minősül az a gazdasági szereplő, aki, vagy amely a közbeszerzési eljárásban ajánlatot nyújt be. Potenciális ajánlattevőnek minősülhet bejegyzés, illetve állampolgárságtól függetlenül több százezer, sőt több millió természetes személy, jogi személy, egyéni cég vagy személyes joga szerint jogképes szervezet, vagy ilyen személyek vagy szervezetek csoportja, aki, illetve amely a piacon építési beruházások kivitelezését, áruk szállítását vagy szolgáltatások nyújtását kínálja.²¹ Jelenleg összesen 8839 darab nyilvántartott ajánlatkérő található az Elektronikus Közbeszerzési Rendszerben (a továbbiakban: EKR),²² míg az ajánlattevők potenciális köre túlmutat Magyarország határain, tekintettel arra, hogy adott esetben bármely más országból – különösen az Európai Unió tagállamokból – is érkezhet egy közbeszerzési eljárásra ajánlat.

Az ajánlatkérőn, illetve ajánlattevőn, mint nélkülözhetetlen feleken túl egyéb szereplők is aktív részesei lehetnek egy közbeszerzési eljárásnak. A

17 Kbt. 4. § (1)–(2) bekezdés.

18 Kbt. 5–7. §.

19 Kbt. 5. § (1) bekezdés.

20 Kbt. 5. § (2)–(4) bekezdés.

21 Kbt. 3. § 10. pont.

22 <https://ekr.gov.hu/portal/ajanlatkero/ajanlatkero-nyilvantartas> (2023. 01. 15.)

Kbt. járulékos közbeszerzési szolgáltatásként definiálja a közbeszerzési eljárás lefolytatásához nyújtott támogatási tevékenységet, amely magában foglalja különösen a közbeszerzési eljárások lefolytatását, illetve az azzal vagy a tervezésével kapcsolatos tanácsadást, valamint a megbízó ajánlatkérő nevében és javára eljárva a közbeszerzési eljárások előkészítését és annak lefolytatását is.²³ Az ezen tevékenységet ellátó személyeket, illetve szervezeteket a Kbt. közbeszerzési szolgáltató elnevezéssel definiálja.²⁴

2.2. A közbeszerzési tevékenység mint hivatás

Egy ajánlatkérőnek, illetve egy ajánlattevőnek számos munkavállalója lehet, ugyanakkor ebből adódik is a kérdés, hogy kik azok a személyek, akik közbeszerzési tevékenységet végeznek, valamint ezen tevékenységüket hivatásként is élik meg. Ez utóbbi a szubjektív tartalom miatt nem, illetve nehezen vizsgálható, ugyanakkor vélelmezhető, hogy azon személyek, akiknek a munkavégzésük kizárólag, vagy jelentős részben a közbeszerzésekhez kapcsolódik, a munkájukra még ha eltérő mértékben is, de hivatásként tekintenek. Egyes eljárási cselekményekkel összefüggésben a meghatározott szaktudással rendelkező személyek kötelező bevonásáról maga a Kbt. rendelkezik.

A közbeszerzési eljárások megfelelő lefolytatása érdekében a közbeszerzési eljárás előkészítése, az eljáráshoz kapcsolódó dokumentumok elkészítése, valamint az ajánlatok értékelése céljából a Kbt.-ben meghatározásra került, hogy az ajánlatkérő nevében eljáró, illetve az eljárásba bevont személyeknek és szervezeteknek együttesen rendelkezniük kell a közbeszerzés tárgya szerinti szakmai, közbeszerzési, jogi és pénzügyi szakértelemmel, ugyanakkor lehetséges az, hogy egyetlen egy személy több terület kapcsán is biztosítsa az elvárt szakértelmet. Ezen szakértelemmel rendelkező személyek mellett bizonyos értékhatár fölött, illetőleg egyes beszerzési tárgyak esetén a közbeszerzési eljárásba az ajánlatkérő felelős akkreditált közbeszerzési szaktanácsadót is köteles bevonni.²⁵ Mint látható a Kbt. kizárólag a közbeszerzési szakértelem meglétéről rendelkezik – ráadásul azt is kizárólag az ajánlatkérő vonatkozásában írja elő –, aminek következtében a közbeszerzési szakértelmet biztosító személyek körét, illetve ezáltal a közbeszerzési tevékenységet sem lehet a Kbt. alapján egzakt módon meghatározni. A közbeszerzésre vonatkozó szakértelmen túl egyéb követelményt nem támaszt a Kbt., ezáltal az ajánlatkérő

23 Kbt. 3. § 14. pont.

24 Kbt. 3. § 24a. pont.

25 Kbt. 27. § (3) bekezdés.

bármely jogviszonyban foglalkoztatott, illetve megbízott személlyel biztosíthatja a fentebb hivatkozott követelménynek való megfelelést. Tekintettel arra, hogy a Kbt. nem tiltja, a közbeszerzési szakértelmet biztosító személy megegyezhet – a gyakorlat alapján gyakran meg is egyezik – a felelős akkreditált közbeszerzési szaktanácsadóként bevont személlyel.

Az ajánlatkérővel ellentétben az ajánlattevő vonatkozásában a Kbt.-ben nincs a fentiekhez hasonló, a közbeszerzési tevékenységgel kapcsolatos követelmény meghatározva, ennek ellenére a megfelelő és eredményes ajánlatétel érdekében adott esetben az ajánlattevő sem mellőzheti a közbeszerzési ismeretekkel rendelkező szakember alkalmazását. Az egyetlen kivétel a Közbeszerzési Döntőbizottság (a továbbiakban: Döntőbizottság) előtti jogorvoslati eljárás, amely során az ajánlattevőt, az ajánlatkérőt, illetve bármely egyéb érdekelt felet kizárólag felelős akkreditált közbeszerzési szaktanácsadó, kamarai jogtanácsos vagy ügyvéd képviselhet.²⁶

A közbeszerzésben foglalkoztatott, illetve megbízott szakemberek lényeges és egyben jól elkülöníthető részhalmazát képezi a felelős akkreditált közbeszerzési szaktanácsadók köre. E tevékenységet elsőként a második Kbt. határozta meg hivatalos közbeszerzési tanácsadó néven, amely ugyanakkor feladatát, illetve az ellátandó funkcióit illetően – a kötelező alkalmazásuk bővítésén túl – megegyezett a jelenleg hatályos Kbt.-ben foglaltakkal.²⁷

A felelős akkreditált közbeszerzési szaktanácsadó a Kbt. 187. § (14) bekezdésében meghatározott kizáró okok hatálya alá nem tartozó természetes személy, aki a Közbeszerzési Hatóság (a továbbiakban: Hatóság) által vezetett névjegyzékben szerepel.²⁸ A felelős akkreditált közbeszerzési szaktanácsadó a tevékenysége során a közbeszerzési eljárások szakszerű lefolytatását segíti elő, melynek keretében a közbeszerzési eljárás előkészítése és lefolytatása során biztosítja a közbeszerzési szakértelmet, valamint szorosan együttműködik az eljárás tárgya szerinti, pénzügyi, jogi vagy egyéb szakértelmet biztosító személyekkel, szervezetekkel, azok közbeszerzési tevékenységét segíti.²⁹ A felelős akkreditált közbeszerzési szaktanácsadói tevékenység megbízás alapján vagy munkaviszonyban, munkavégzésre vagy foglalkoztatásra irányuló egyéb jogviszonyban végezhető, továbbá tevékenységének ellátása során szakmailag

26 Kbt. 145. § (7) bekezdés.

27 Ld. a második Kbt. 9. § és 11. § vö. a Kbt. 27. § (3)–(3a) bekezdéseivel.

28 A felelős akkreditált közbeszerzési szaktanácsadói tevékenységről szóló 257/2018. (XII. 18.) Korm. rendelet (a továbbiakban: 257/2018. (XII. 18.) Korm. rendelet) 1. § 2. pont.

29 Uo. 21. § (1)–(2) bekezdés.

nem utasítható, ugyanakkor feladatának ellátásáért felelősséggel tartozik.³⁰ A közbeszerzési szakértelemmel rendelkező személlyel ellentétben a felelős akkreditált közbeszerzési szaktanácsadói tevékenység ellátásához szükséges a névjegyzékben történő szereplés,³¹ amely a közbeszerzési szakmai képzés teljesítésével,³² a meghatározott közbeszerzési gyakorlat igazolásával,³³ valamint – amennyiben szükséges – a felelősségbiztosítás meglétével³⁴ teljesíthető.

Ezen szaktanácsadók vonatkozásában említést érdemel a 257/2018. (XII. 18.) Korm. rendelet által létrehozott Felelős Akkreditált Közbeszerzési Szaktanácsadók Szakmai Testületének megléte is.³⁵ E Szakmai Testület feladata „[a] felelős akkreditált közbeszerzési szaktanácsadók szakmai munkájának figyelemmel kísérése, a felelős akkreditált közbeszerzési szaktanácsadók feladataira, eljárására vonatkozó szabályozás érvényesülésének, valamint gyakorlatának az értékelése és a szükséges javaslatok megtétele a közbeszerzésekért felelős miniszter számára.”³⁶ A 257/2018. (XII. 18.) Korm. rendelet által létrehozott Szakmai Testületen túl léteznek önszerveződés útján létrejövő szakmai szervezetek is.³⁷ Ezek közül az egyik legrégebben – 2004 óta – és legaktívabban működő³⁸ szakmai szervezet a Közbeszerzési Tanácsadók Országos Szövetsége, amely a közbeszerzéshez kapcsolódó különböző jogállású, illetve tevékenységi körbe tartozó személyeket igyekszik egyesíteni,³⁹ ezáltal

30 Uo. 21. § (11) bekezdés.

31 Uo. 2–5. §, valamint 20. §.

32 Uo. 6. §.

33 Uo. 7–18. §.

34 Uo. 19. §.

35 Uo. 24–25. §.

36 Uo. 24. § (2) bekezdés.

37 A civil szervezetek országos névjegyzékének közzététel keresője alapján a Közbeszerzési Tanácsadók Országos Szövetsége, a WOPPAA Alapítvány a Közbeszerzési Kultúra Nemzetközi Terjesztéséért, a Magyar Egészségügyi Közbeszerzési Szakmai Egyesület, a Közbeszerzési Kutatóintézet Alapítvány, valamint a Közép-Európai Innovatív Közbeszerzési Hálózat – több évre is visszamenőleg – az éves beszámolási kötelezettségüknek eleget tettek. A Közbeszerzési Ajánlattevők Országos Szövetsége 2022. szeptemberében bejegyzésre, míg a Magyar Közbeszerzési Alapítvány 2020-ban törlésre került. A „Közbeszerzések minőségéért” Egyesület 2019-ben, a Felelős Akkreditált Közbeszerzési Szaktanácsadók Egyesülete 2020-ban adta le utolsó beszámolóját.

38 Ld. a Közbeszerzési Tanácsadók Országos Szövetsége által szervezett konferenciákat, illetve a már-már hagyománnyá váló 'Közbe-szerda' rendezvényeket. <https://www.kozbeszerzok.hu/hirek/uj/> (2023. 01. 10.)

39 Ld. a Közbeszerzési Tanácsadók Országos Szövetség Alapszabályának IV.2. pontjában foglaltakat „Az Egyesület rendes tagja lehet minden természetes személy, jogi személy illetve személyes joga szerinti jogképes szervezet, illetve egyéb piaci szereplő, aki (amely) a

is biztosítva a hatékonyabb érdekképviselést, különösen úgy, hogy a Felelős Akkreditált Közbeszerzési Szaktanácsadók Szakmai Testületébe a felelős akkreditált közbeszerzési szaktanácsadók közössége vagy az önszerveződés alapján létrejött szervezetek két személyt is delegálhatnak.⁴⁰

A Kbt.-vel ellentétben a 257/2018. (XII. 18.) Korm. rendelet kizárólag e rendelet alkalmazásában – lényegében a felelős akkreditált közbeszerzési szaktanácsadóvá váláshoz szükséges közbeszerzési gyakorlat igazolásának céljából – definiálja a közbeszerzési tevékenységet. Ennek alapján a közbeszerzési tevékenység egyrészt mindazon tevékenységek összessége, amely közbeszerzési eljárások előkészítésével, lefolytatásával, közbeszerzési szerződések teljesítésével és módosításával, valamint a közbeszerzésekre vonatkozó jogszabályokban az eljárás résztvevőit terhelő egyéb kötelezettségek végrehajtásával, illetve őket illető jogosultságok gyakorlásával kapcsolatosan az ajánlatkérő oldalán felmerülnek. Ezen túlmenően egyrészt a jogorvoslati eljárással összefüggő képviselet, valamint a Döntőbizottságnál végzett közbeszerzési biztos tevékenység ellátása is közbeszerzési tevékenységnek minősül. Másrészt a közbeszerzési eljárásokhoz kapcsolódó jogszabályon alapuló ellenőrzési tevékenység, illetve a közbeszerzésekért felelős miniszter által vezetett minisztériumban végzett, a közbeszerzésekre vonatkozó jogszabályok előkészítésére irányuló vagy közbeszerzések felügyeletével összefüggő közbeszerzési-szakmai feladatok ellátása, valamint a Kbt. 5. § (1) bekezdése szerinti ajánlatkérő szervezeti és működési szabályzata alapján vezető beosztásban folytatott közbeszerzési-szakmai irányítási feladatok ellátását is a közbeszerzési tevékenység keretei közé sorolja a 257/2018. (XII. 18.) Korm. rendelet.⁴¹

A hivatásszerű közbeszerzési tevékenységre a legszűkebb kategória a 257/2018. (XII. 18.) Korm. rendelet által meghatározott követelményeknek megfelelő felelős akkreditált közbeszerzési szaktanácsadók⁴² által ellátott

mindenkor hatályos Közbeszerzésekről szóló törvényben, valamint a külön jogszabályokban foglaltak szerint megfelel a felelős akkreditált közbeszerzési szaktanácsadói bejegyzéssel szemben támasztott követelményeknek, illetőleg, aki (amely) – tevékenységét, gazdálkodását, munka-, illetve egyéb jogviszonyát tekintve – közbeszerzéssel foglalkozik, vagy közbeszerzésben érintett és egyetért az Egyesület céljaival [...]” https://www.kozbeszerzok.hu/wp-content/uploads/2016/02/Alapszabaly_20210622.pdf (2022. 09. 16.)

40 Ld. 257/2018. (XII. 18.) Korm. rendelet 25. § (1) bekezdés.

41 Uo. 1. § 5. pont.

42 A tanulmány lezárásakor összesen 891 természetes személy szerepel a felelős akkreditált közbeszerzési szaktanácsadói névjegyzékben <https://ekr.gov.hu/portal/faksz/faksz-nyilvantartas> (2023. 01. 15.)

tevékenység. Ugyanakkor ezen szűkebb meghatározást árnyalja, hogy bár számos személy a felelős akkreditált közbeszerzési szaktanácsadóvá válás követelményeinek megfelelően, azonban valamely oknál fogva – például munkája ellátásához nincs szüksége a bejegyzésre és emiatt nem akar felelősségbiztosítást fizetni, vagy ugyanezen okból a munkáltatója nem akarja bejegyeztetni stb. – a névjegyzékbe vételét nem kéri. Ez azonban nem zárhatja ki, hogy ezen szakemberek közbeszerzéssel kapcsolatos munkáját közbeszerzési tevékenységnek tekintjük. Továbbá jelen esetben a hivatásszerű közbeszerzési tevékenység meghatározásánál a fentebb hivatkozott 257/2018. (XII. 18.) Korm. rendeletben foglalt definíció alkalmazása sem célravezető, tekintettel arra, hogy az figyelmen kívül hagyja az ajánlattevői minőséggel kapcsolatos közbeszerzési feladatokat.

A fentebb foglaltakat figyelembe véve a legtágabb, ezáltal a legcélravezetőbb meghatározás az, ha hivatásszerű közbeszerzési tevékenységnek tekintjük minden olyan természetes személy tevékenységét, aki munkája során – a foglalkoztatására irányuló jogviszonytól függetlenül – közbeszerzési eljárással, illetve az annak eredményeként megkötött szerződéssel kapcsolatos, a Kbt.-ben, valamint végrehajtási rendeleteiben foglalt bármiféle feladatot, illetve tevékenységet ellát.

3. Hivatásetikai alapelvek a közbeszerzések során

Általánosságként rögzíthető, hogy „a hivatásetikai alapelvek olyan etikai előírásokat foglalnak magukba, amelyeket az egyes foglalkozási ágakban dolgozóknak mindennapi munkavégzésük során alkalmazniuk kell a gyakorlatban.”⁴³ Számos, főként régebb óta fennálló, illetve szerveződő foglalkozási ágban – mint például a közszolgálati tevékenységet ellátó személyek, a bírók, az ügyészek, az ügyvédek, vagy épp az orvosok esetében – találkozhatunk hivatásetikával, illetve arra vonatkozó szabályokkal.⁴⁴

43 HOMICSKÓ Árpád Olivér: *Hivatásetikai alapelvek szerepének vizsgálata*. In: BIRHER Nándor – HOMICSKÓ Árpád Olivér (szerk.): *Az egyházi intézmények működtetésének etikai alapjai*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2019, 147.

44 Részletesen ld. HOMICSKÓ Árpád Olivér: *Hivatásetikai alapelvek érvényesülése az egyes foglalkozási területeken*. In: SEPSI Enikő – DERES Kornélia – HOMICSKÓ Árpád Olivér (szerk.): *Folyamatos megújulás: reformáció(k) tegnap és ma*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, L'Harmattan Kiadó, 2017, 266–284.; HOMICSKÓ Árpád Olivér: *Hivatásetikai alapelvek a közszolgálatban a minőségi jogalkalmazás céljából*. *Jogelméleti Szemle*, 2011/2.; A közszolgálati etika vonatkozásában részletesen

Gulyás Gyula szerint „[a] szakmával kapcsolatos erkölcsi normák érvényességét – amely normák elsősorban a szakmai kvalitással, az adott tevékenység minőségével kapcsolatosak – legtöbbször csak úgy lehet garantálni, ha a szakmai közösség [...] létrehozza a maga formális szakmai szervezeteit – a szakmai kamarákat –, amelyek őrködnek a szakmai minőség és a szakmai becsületesség értékeinek a betartásán és betartatásán.”⁴⁵ A közbeszerzésben érdekelt, azzal kapcsolatos tevékenységet végző szakemberek esetében nem beszélhetünk egy egységes akár az ügyvédséghez⁴⁶ hasonló hivatásrendről, szakmai kamaráról, vagy köztestületről, ami ezáltal a hivatásetikai alapelvek kikristályosodását, illetve rögzítését is akadályozhatja. Ezzel kapcsolatban megemlíthető a – közbeszerzési szakemberek egy szűk körét lefedő – Felelős Akkreditált Közbeszerzési Szaktanácsadók Szakmai Testületének megléte, amelynek a tevékenységére vonatkozó bármiféle adat, információ nyilvánosan nem lelhető fel. A Közbeszerzési Tanácsadók Országos Szövetségének mint a közbeszerzési tevékenységgel összefüggő egyik legjelentősebb önszerveződő szakmai szervezetnek az alapszabályában feladatként „[a] tagok szabályos, minőségi, etikus piaci és szakmai magatartásának [...]”⁴⁷ formálása, míg a tagok kötelezettségeként az etikus és színvonalas szakmai, illetve gazdasági tevékenység folytatása, valamint az e célt szolgáló kezdeményezések támogatása került meghatározásra.⁴⁸ Ugyanakkor e célkitűzések ellenére ezen szervezet esetében sem található – akár általános, vagy akár részletes – a közbeszerzési tevékenységgel összefüggő hivatásetikai alapelvekre, illetve szabályokra vonatkozó, vagy azzal összefüggő előírás.

Az előző fejezetben foglaltakból is kitűnik, hogy mind az ajánlatkérő, mind az ajánlattevő szervezetek, de még a közbeszerzési szolgáltatók is a legkülönbözőbb jogi formákban működnek, így az általuk foglalkoztatott vagy alkalmazott személyek is a legkülönbözőbb jogállás mellett – a teljesség igénye nélkül, például munkaviszony, közalkalmazotti-, közszolgálati tiszt-

Ld. GULYÁS i. m. 63–95.

45 GULYÁS i. m. 93.

46 Sulyok Tamás: *Az ügyvédi hivatásrend*. In: JAKAB András – GAJDUSCHEK György (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, 2016, 503–527.; PATYI Gergely: *Ügyvédség a köz- és a magánjog határán* (doktori értekezés). Budapest, 2012, <https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/Patyi%20Gergely%20PhD%20dolgozat%20v%C3%A9gleges.pdf> (2022. 11. 02.)

47 Közbeszerzési Tanácsadók Országos Szövetség Alapszabályának II. pontja. https://www.kozbeszerzok.hu/wp-content/uploads/2016/02/Alapszabaly_20210622.pdf (2022. 09. 16.)

48 Ld. uo. a V.2. és V.4. pontokat.

viselői-, kormányzati szolgálati-, rendvédelmi igazgatási szolgálati-, illetve adó- és vámhatósági szolgálati jogviszony vagy foglalkoztatásra irányuló egyéb jogviszony alapján – végzik tevékenységüket. Ez egyben azt is jelenti, hogy ezen személyekre – például egy ügyvédre, egy büntetés-végrehajtási intézménynél dolgozó közbeszerzőre vagy egy minisztériumi kormánytisztviselőre – ugyanazon közbeszerzéssel kapcsolatos tevékenység mellett adott esetben más-más hivatásetikai szabályok vonatkoznak.⁴⁹ Egyes jogszabályokban megjelennek hivatásetikai követelmények,⁵⁰ amelyeket az adott jogszabály hatálya alá tartozó személyeknek a munkavégzésük során be kell tartaniuk. Ilyen esetekben a jogszabályok kizárólag a hivatásetikai alapelveket rögzítik, illetve hangsúlyozzák, míg az azokat kifejtő részletszabályok az egyes hivatásrendi köztisztviselők által megalkotott etikai kódexekben⁵¹ találhatóak. Az ezekben rögzítésre került különböző hivatásetikai alapelvek, illetve szabályok a céljukat, a tartalmukat, valamint a viszonyrendszerüket⁵² tekintve sem alkalmazhatóak a közbeszerzési eljárásokra, ezáltal nem tudnak érdemben reflektálni a közbeszerzési tevékenység során fellépő etikai kérdésekre.

A közbeszerzési tevékenységgel összefüggő hivatásetikai kérdések vonatkozásában érdemes megvizsgálni a Kbt.-t is, tekintettel arra, hogy az egyes jogszabályok – főként alapelvi szinten – tartalmazhatnak erkölcsi, illetve etikai tartalmú utalásokat és hivatkozásokat. A közbeszerzési jog alapelveinek

49 Az egyes jogszabályok által meghatározott hivatásrendi köztisztviselőknek a különféle jogviszony alapján foglalkoztatott személyek kinevezéssel, illetve jogviszony alapján tagjává válnak. Ld. a közszolgálati tisztviselőkről szóló 2011. évi CXCV. tv. (a továbbiakban: 2011. évi CXCV. tv.) 36. § (2) bekezdését, a Kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. tv. (a továbbiakban: 2018. évi CXXV. tv.) 76. § (3) bekezdését, a Nemzeti Adó- és Vámhivatal személyi állományának jogállásáról szóló 2020. évi CXXX. tv. (a továbbiakban: 2020. évi CXXX. tv.) 46. § (1)-(2) bekezdését, valamint a rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról szóló 2015. évi XLII. tv. (a továbbiakban: 2015. évi XLII. tv.) 302. § (2) bekezdését.

50 Részletesen ld. a 2011. évi CXCV. tv. 83. § (1), valamint 226. § (1) bekezdését, a 2018. évi CXXV. tv. 92. §-át, a 2020. évi CXXX. tv. 4. § (1) bekezdését, valamint a 2015. évi XLII. tv. 14. § (1) bekezdését.

51 Ld. Magyar Kormánytisztviselői Kar Hivatásetikai Kódexe. <https://mkk.org.hu/node/485> (2022. 10. 15.); Magyar Rendvédelmi Kar Rendvédelmi Hivatásetikai Kódexe és az Etikai Eljárási Szabályzata. https://www.rendvedelmikar.hu/letoltes/document/document_327.pdf (2022. 10. 15.)

52 A közszolgálati etika az államot képviselő közigazgatásban dolgozó személy, valamint az állam és az ügyfél, míg az ügyvédi hivatás-etika a megbízó és a megbízott viszonylatában fogalmaz meg annak tevékenységére, illetve magatartására irányadó különböző hivatásetikai elveket, aminek következtében ezen elvek elsősorban e felek viszonyában értelmezhető.

egy része kifejezetten közbeszerzési jogi alapelv (átláthatóság, nyilvánosság, esélyegyenlőség és egyenlő bánásmód, közpénzek hatékony és felelős felhasználása, nemzeti elbánás biztosítása), amelyek nagyrészt az uniós irányelvekből származnak, míg más közbeszerzési alapelvek (verseny tisztaság, jóhiszeműség és a tisztesség követelménye, joggal való visszaélés tilalma) a versenyjogból, illetve a polgári jogból kerültek átvételre.⁵³

Az etikai tartalmú alapelveket egyfajta kettősség jellemzi azáltal, hogy az erkölcsi és a jogi normák határán helyezkednek el, ugyanakkor „a jog sokszor felhasználja az etikai normákat, akként, hogy magába építi, jogivá teszi azokat.”⁵⁴ Ennek oka vélelmezhetően azon jogalkotói szándék, hogy a tételes jogi norma értelmezéséhez, illetve az esetleges joghézagok megoldásához segítséget nyújtson a jogalkalmazóknak azáltal, hogy egy általánosnak, minden érintett – vagy a társadalom egésze – számára ismertnek és elfogadottnak tekinthető erkölcsi normára hivatkozik. Az etikai tartalommal rendelkező alapelvek egyrészt tágabb mozgásteret biztosíthatnak a jogalkalmazóknak,⁵⁵ ugyanakkor ezen esetekben a jogalkalmazót nem feltétlen a lelkiismerete, az etikai meggyőződése, hanem a jog kóenciája kötelezi arra, hogy a közbeszerzési eljárásokkal kapcsolatos feladataival összefüggésben etikai normát vegyen figyelembe, azt alkalmazza.

A közbeszerzések ellenőrzése több szinten, számos szerv által valósul meg. Egyes ellenőrzéstípusokra – főszabály szerint – minden esetben sor kerül, míg mások csak meghatározott feltételek fennállása – mint például uniós forrás felhasználása, meghatározott értékhatár elérése vagy épp a hirdetmény nélküli tárgyalásos eljárás választása – esetén kerül alkalmazásra.⁵⁶ Ezen tevékenység az alapelvek, illetve azon túl a tételes jogszabályi rendelkezések betartására is sarkall(hat)ja a jogalkalmazókat, amely adott esetben etikus

53 Részletesen ld. DEZSŐ Attila: *A törvény alkalmazási köre, alapelvek*. In: DEZSŐ Attila (szerk.): *Kommentár a közbeszerzésekről szóló 2015. évi CXLI. törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016, 2–6.; PFEFFER Zsolt: *A magyar közbeszerzési jog elmélete és gyakorlata I.* Budapest, Menedzser Szakkiaadó, 2017, 39–53.; PETRÓ Szilvia: 25 éves a közbeszerzés. *Közbeszerzési Értesítő Plusz*, 2020/3, 43–53.

54 MISKOLCZI BODNÁR Péter: Az erkölcs és a jog szoros kapcsolata. *Polgári Szemle*, 2015/4–6, 29.

55 Ld. HÉDER Ákos: *A Közbeszerzési Döntőbizottság alapelvi jogsértéssel kapcsolatos joggyakorlata, különös tekintettel a 2019. és 2020. évi időszakra*. In: MISKOLCZI-BODNÁR Péter (szerk.): *XIX. Jogász Doktoranduszok Országos Konferenciája*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogiudományi Kar, 2021, 77–85.

56 Ld. Állami Számvevőszék, Kormányzati Ellenőrzési Hivatal, Gazdasági Versenyhivatal, Közbeszerzési Hatóság, Miniszterelnökség egyes szervezeti egységei, Irányító Hatóságok, Európai Támogatásokat Auditáló Főigazgatóság, Integritás Hatóság.

magatartást is eredményezhet. Ezzel kapcsolatban említést érdemel, hogy a közbeszerzési és koncessziós eljárásban a versenyt korlátozó megállapodás kötését, illetve az ezt eredményező összehangolt magatartás tanúsítását mint jogellenes tevékenységet a jogalkotó büntetni rendeli.⁵⁷

3.1. A hivatásetika normatív megalapozása: az etikai kódex

A társadalomra, valamint szűkebben az egyén életére, döntéseire három különböző normatípus – a jog, az erkölcs és a vallás – fejt ki hatását, amelyek egyértelmű elhatárolása, illetve kibékítése alapvető fontossággal bír.⁵⁸ Míg a különböző etikai normák generációkon keresztül 'öröklődnek', addig az etikai kódexeket megalkotják, sőt lényegében jogi dokumentumként kezelik a megalkotásától kezdve, az elavultságát megelőzendő módosulásán át, egészen a meghatározott szankcióig, ezáltal két – a jogszabályokban foglalt etikai tartamú alapelvekhez – hasonló, ugyanakkor mégis különböző normarendszer – a jog és az erkölcs – határán helyezkednek el.⁵⁹ Birher Nándor szerint „az etikai kódex inkább jogi jellegű, mint etikai műfaj. Egy olyan belső szabályrendszer, szabályzat, amelynek betartását az adott – jellemzően szakmai – közösség elvárja. Éppen emiatt a jellemzően anyagi jellegű etikai szabályok mellett gyakran megfogalmazásra kerülnek az eljárásjogi jellegű fegyelmi szabályok.”⁶⁰ Lényeges, hogy az etikai kódexnek mint kodifikált szabályrendszernek egyszerre kell megfelelnie a jog és az erkölcs követelményeinek, ugyanakkor ezen

57 Ld. a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. tv. 420. §.

58 A jog, vallás, erkölcs fogalmáról, valamint ezek látszólagos közös halmazáról, együttes alkalmazásáról részletesen ld. BIRHER Nándor: *Jog, erkölcs, vallás*. In: BIRHER Nándor – HOMICSKÓ Árpád Olivér (szerk.): *Az egyházi intézmények működtetésének etikai alapjai*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2019, 9–18.; BIRHER (2021) i. m. 24–43.; A vallás formaváltozásaira és újabb jelenségeire nézve részletesen ld. RIXER Ádám: *Religion and Law. Vallás és jog*. Budapest, KRE ÁJK, 2010, 1–193.; RIXER Ádám: *Jog és vallás. Theologiai Szemle*, 2010/4, 221–227.; A vallási elvek, szabályok különféle belső dokumentumokban történő adaptálhatóságáról részletesen ld. RIXER Ádám: *A Biblia szövegeinek felhasználhatósága az egyházi fenntartású intézmények belső dokumentumaiban*. In: BIRHER Nándor – HOMICSKÓ Árpád Olivér (szerk.): *Az egyházi intézmények működtetésének etikai alapjai*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2019, 25–35.

59 MISKOLCZI-BODNÁR Péter: *Erkölcsei követelmények beépülése az egyházi intézmények gyakorlatába, etikai kódexek elfogadása és alkalmazása*. In: BIRHER Nándor – HOMICSKÓ Árpád Olivér (szerk.): *Az egyházi intézmények működtetésének etikai alapjai*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2019, 117–122.

60 BIRHER (2019) i. m. 22.

normák megfelelő egyensúlyát is magában kell hordoznia, mivel ellenkező esetben az etikai tartalom könnyen elveszhet.⁶¹

Az etikai kódexek mellett meg kell említeni a magatartási kódexeket is. Bár mind a két dokumentumforma azonos célt, azaz az etikus magatartás megvalósulását kívánja elérni, de azt eltérő módon igyekszik megvalósítani. Az előbbi dokumentum jobbra elveket és értékeket foglal magába, valamint ezek alapján az azt alkalmazó személy adott helyzetben meghozandó döntését kívánják segíteni, addig az utóbbi előírt, megtűrt vagy épp tiltott magatartási formákat rögzít, lényegében csak végrehajtást vár el az azt alkalmazótól. Míg az etikai kódex a pozitív értékeket állítja a középpontba, a magatartási kódex inkább tiltásokkal, vagy gyakorlati helyzetek felsorolásával szabályoz. Mint látható, elméletben különbség tehető az etikai és a magatartási kódexek között, ennek ellenére gyakran elnevezéstől függetlenül mind elveket, mind magatartási formákat tartalmaz akár egyik, akár másik kódex.

Homicskó Árpád álláspontja szerint „[a] hivatásetikai alapelvek normatív rögzítése, mint elvárás indokolt lehet, ha egységes és követendő magatartást akarunk érvényesíteni egy adott hivatásrend tekintetében. Az etikai-magatartási szabályok konkrét meghatározása etikai kódexek révén valósulhat meg.”⁶² A hivatásetikai kódexek előnye lehet többek között az, hogy az adott hivatásrend tekintetében olyan szakmai szabályokat, illetve elvárásokat is tud szabályozni, amelyekre a jog nem feltétlen képes, míg hátrányuk egyrészt abban érhető tetten, hogy kikényszeríthetőségük korlátozott. Emellett hangsúlyozni kell azt is, „[h]ogy önmagában az etikai kódex nem elegendő, ha az egyének a belső meggyőződésük szerint nem tudnak az abban foglaltakkal azonosulni, nem érzékelik annak meghatározó jelentőségét. Ez leginkább abban az esetben okozhat problémát, ha esetlegesen nincs összhangban a hivatásetikai elvárás a jogszabályi rendelkezésekkel, annak ellenére sem, ha adott esetben a helyes eljárás a hivatásetikai elvek mentén lenne elfogadható. Ilyen esetben előfordulhat, hogy a jogszabályi rendelkezés kötelező ereje olyan cselekmény megtételét is elvárhatja az adott szakma művelőjétől, amely erkölcsi értékrendjével ütközik, vagy a hivatásetikai elvekbe ütközik.”⁶³

Mint ahogy a jogszabályok esetében, úgy az etikai kódexek vonatkozásában is van jelentősége a megalkotás körülményének, illetve a megalkotó személyének. Az etikai kódexekben megjelenő tartalom helyessége, önma-

61 Ennek egy lehetséges megoldását vázolja fel J. Michael Martinez nyomán Gulyás Gyula ld. GULYÁS i. m. 75.

62 HOMICSKÓ (2017) i. m. 268.

63 Uo. 268–269.

gában nem eredményezi annak elfogadását és önkéntes követését, mivel az is lényeges, hogy ezen kijelentéseket ki állítja. Ennek következtében az etikai kódexek megalkotása kapcsán lényegessé válik az „[a]utentikus tekintély megtalálása”⁶⁴ is. Értelemszerűen más megítélése lesz egy etikai kódexnek akkor, ha azt a hivatásrend, illetve a szakmai közösség a maga demokratikus útján alkotja meg, mintha egy ’felülről oktrojált’ etikai kódexet kellene az adott közösségnek betartania.⁶⁵ Ugyanígy bármely más országban elfogadott etikai kódex, vagy akár nemzetközi eredetű ajánlás⁶⁶ automatikus implementálása sem feltétlen célszerű, mivel a hazai társadalmi és szakmai viszonyokhoz való igazítása nélkül nem minden esetben váltaná ki az egyén személyes, belső azonosulását, amely nélkül bármiféle önkéntes szabálykövetés alacsony szintű marad.

3.2. A Közbeszerzési Etikai Kódex

A Transparency International már 2008-ban kifejtette azon álláspontját, miszerint egy közbeszerzésekre vonatkozó etikai kódex a közbeszerzési kultúra fejlődését is segítené.⁶⁷ Az Európai Bizottság 2017 októberében ajánlást fogadott el a közbeszerzés professzionalizálásáról, amelyben – többek között – kifejtette azon álláspontját miszerint „a tagállamoknak a szakmai hitelesség szerves részeként egyéni és intézményi szinten támogatniuk és ösztönözniük kell a feddhetetlenséget azáltal, hogy olyan eszközöket biztosítanak, amelyek biztosítják a megfelelést és az átláthatóságot, valamint iránymutatást nyújtanak a szabálytalanságok megelőzéséhez.”⁶⁸ Ennek elérését az Európai Bizottság az etikai kódexek, valamint a feddhetetlenségre vonatkozó charták kidolgozásában látta.

Magyarország Kormánya a tiszta közélet és a jó állam megteremtése érdekében 2012. március 28. napján fogadta el a korrupció elleni kormányzati intézkedésekről és a Közigazgatás Korrupció-megelőzési Programjának elfo-

64 BIRHER (2019) i. m. 23.

65 Uo. 23.

66 <https://www.oecd.org/governance/procurement/toolbox/search/code-of-conduct-procurement-practitioners.pdf> (2022. 05. 16.)

67 TÁTRAI Tünde: Verseny a közbeszerzési piacon. *Közgazdasági Szemle*, 2009, 56, 841.

68 A Bizottság (EU) 2017/1805 ajánlása (2017. október 3.) a közbeszerzés professzionalizálásáról; A közbeszerzés professzionalizálását szolgáló architektúra kialakítása. Ld. a III.7.a) pontban foglaltakat. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32017H1805&from=EN> (2022. 10. 15.)

adásáról szóló 1104/2012. (IV. 6.) kormányhatározatot,⁶⁹ amelyet számos kormányhatározat, illetve korrupcióellenes stratégia követett.⁷⁰ A Közigazgatás Korrupció-megelőzési Program (a továbbiakban: Program) a 2012 és 2014 közötti időszakra vonatkozóan határozott meg kormányzati intézkedéseket, amelyek célja a közigazgatási, illetve a közszolgálati korrupciós jelenségek visszaszorítása volt. A Program – a Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Programmal összhangban⁷¹ – új megközelítésként a korrupció megelőzését nem kizárólag büntetőjogi eszközök alkalmazásával kívánta elérni, ezáltal jelentős szerep jutott a szervezet, illetve az egyén ellenálló képességének, valamint az integritás rendszer erősítésének is.⁷² Ennek keretében került elfogadásra az állami szerveknél érvényesítendő etikai követelményekről szóló Zöld Könyv, amely célja szerint segítséget nyújtott ahhoz, hogy a különböző közszolgálati hivatásrendek, illetve állami szervek megalkothassák etikai kódexüket.⁷³

A fentebb taglalt integritást erősítő folyamat eredményeképp „[a] közbeszerzési korrupció visszaszorítása és megelőzése érdekében a Közbeszerzési Hatóság keretében működő Tanács 2012. december 14-én elfogadta a Közbeszerzési Etikai Kódexet”⁷⁴, amely 2013. március 1-jével lépett hatályba. A Közbeszerzési Hatóság keretében működő Tanács (a továbbiakban: Tanács) tagjai az egyes közérdekű célokat, az ajánlatkérőket és az ajánlattevőket képviselik, míg a testület feladata – mind a Közbeszerzési Etikai Kódex (a továbbiakban: Kódex) elfogadásakor harmadik Kbt., mind a hatályos Kbt. alapján – a Kbt. alapelveinek, az egyes közérdekű céloknak, az ajánlatkérők,

69 <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/mk12041.pdf> (2022. 10. 15.)

70 <https://korrupciomegelozes.kormany.hu/jogszabalyok-hatarozatok-es-strategiak2> (2022. 10. 15.)

71 A Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program a közigazgatás megújításában kiemelt területként határozta meg az integritás fejlesztését. Az újszerű integritásszemlélet eredményeként kerültek megújításra a különféle közszolgálati jogviszonyokat szabályozó törvények felhatalmazása alapján a hivatásrendek, amelyek a hivatás-etika erősítését, illetve jogi alapokra történő helyezését eredményezte.

72 Részletesen ld. KLOTZ Péter: *Korrupció-megelőzés a közigazgatásban – a korrupció elleni kormánystratégia végrehajtásának eddigi tapasztalatai és a továbblépés lehetséges irányai*. <https://cmsadmin-pub.uni-nke.hu/document/vtkk-uni-nke-hu/korrupciomegelozes-a-kozigazgasban-a-korrupcio-elleni-kormanystrategia.original.pdf> (2022. 10. 15.)

73 <https://korrupciomegelozes.kormany.hu/etikai-kodexek1> (2022. 10. 15.)

74 Ld. A Közbeszerzési Hatóság Elnökének tájékoztatója a Közbeszerzési Etikai Kódex elfogadásáról (KÉ 2013. évi 25. szám, 2013. március 1.) https://www.kozbeszerzes.hu/data/filer_public/3d/b7/3db7c486-e543-4ccc-8b86-31676720bf2d/et_20130301_kozbeszerzesi_etikai_kodex.pdf (2022. 09. 02.)

valamint az ajánlattevők érdekeinek az érvényesítése.⁷⁵ Gajdos Róbert, a Hatóság akkori elnöke kifejtette, hogy a Kódex megalkotása során a Hatóság számára „[e]lsősorban az OECD által, kifejezetten közbeszerzési jogalkalmazók számára készített magatartási kódex szolgált alapul, figyelemmel arra, hogy az OECD korrupcióellenes és a közbeszerzések tisztaságáért folytatott tevékenysége meghatározó irányvonalat képvisel Európában és a tengerentúlon egyaránt.”⁷⁶ Ezen túlmenően további uniós tagállamok (pl. Franciaország, Egyesült Királyság, Írország stb.) és az abban működő szakmai szervezeteken – pl. az Egyesült Királyság Beszerzésekért Felelős Okleveles Szervezete, Írország Nemzeti Beszerzési Szolgálat, valamint a Holland Beszerzési Szakemberek Szövetsége (NEVI) által készített etikai kódexeken – kívül más országok (pl. Kanada) közbeszerzési tárgyú etikai kódexei szolgáltak forrásként.⁷⁷

A Kódex 2013. évi megalkotását követően – vélelmezhetően a bekövetkezett mind a hazai (új Kbt.), mind az uniós szintű (új irányelvek) jogszabályváltozások miatt – szükségessé vált a Kódex aktualizálása. Az első aktualizált verzió 2016. február 15. napján lépett hatályba,⁷⁸ míg a jelenleg legfrissebb, második változat⁷⁹ 2022. február 11. napjától hatályos. A 2016-os, illetve a 2022-es Kódex közötti tartalmi különbség kizárólag egy időközben hatálytalanná vált jogszabályi hivatkozás módosításában,⁸⁰ illetve a záró rendelkezésekben foglalt féléves időszakonkénti felülvizsgálati kötelezettség mellőzésében mutatkozott meg. Ugyanakkor azon körülmény, hogy a Kbt. megváltozása okán a Kódex is felülvizgálatra szorul, azt sejteti, hogy az abban foglaltak valamely mértékben – nem túl szerencsés módon – összefüggenek az épp hatályos joganyaggal.

Említést érdemel, hogy 2021. szeptember 1-jén hatályba lépett a Közbeszerzési Hatóság által kidolgozott Környezetvédelmi Közbeszerzési Etikai Kódex⁸¹ (a továbbiakban: Zöld Kódex), amelynek célja, hogy az ahhoz önként

75 Ld. a harmadik Kbt. 168. § (1)–(4) bekezdését, valamint a Kbt. 182. § (1)–(2) bekezdését.

76 GAJDOS Róbert: Közbeszerzési Etikai Kódex a közbeszerzések tisztulásáért. *Közbeszerzési Szemle*, 2013/3, 2.

77 Uo. 2–3.

78 https://www.kozbeszerzes.hu/data/filer_public/92/e2/92e2b491-c0a1-4654-be10-4ad65d2fbf36/kozbeszerzesi_etikai_kodex_2016.pdf (2022. 08. 03.) (a továbbiakban: 2016-os Kódex)

79 https://www.kozbeszerzes.hu/media/documents/Kozbeszerzesi_Etikai_Kodex_2022_02.10_FINAL.pdf (2023. 01. 10.) (a továbbiakban: Kódex)

80 A Kbt. 43. § (1) bekezdés f) pontja 2019. április 1. napjától hatálytalan vö. a 2016-os Kódex 6.

81 https://www.kozbeszerzes.hu/media/documents/kornyezetvedelmi_kozbeszerzesi_etikai_kodex_JmSznou.pdf (2022. 10. 01.)

csatlakozó szervezetek számára iránymutatást nyújtson környezetvédelmi célkitűzések – mint például a zöld közbeszerzés, a körforgásos gazdasági szemlélet, a hulladéktermelés minimalizálása, az energiefelhasználás, a vízfelhasználás és a széndioxid-kibocsátás csökkentése, valamint az életciklus szemlélet – előmozdításához, annak érdekében, hogy a környezeti és gazdasági fenntarthatóság szempontjai a lehető leginkább érvényesüljenek a közbeszerzésekben. A fenntarthatósági, illetve környezetvédelmi szempontoknak a közbeszerzésekben való érvényre juttatása rendkívül fontos a természet védelme, valamint annak megóvása érdekében, ugyanakkor a hivatásetikai tartalom hiánya miatt a Zöld Kódex jelen tanulmány keretében történő vizsgálata nem indokolt.

3.2.1. A Kódex célja és hatálya

A Kódex létrehozásának célja, hogy „[a] közbeszerzési eljárások résztvevői – ajánlatkérők és gazdasági szereplők – részére iránymutatást adjon arról, hogy miként tanúsíthatnak a közbeszerzési eljárások során etikus magatartást [...]”⁸² ezáltal is segítve a közpénzek hatékony felhasználását, a közvagyon védelmét, valamint a közbeszerzési eljárások tisztaságának előmozdítását. Ezen túlmenően a Kódex is megerősíti a korábban írtakat, miszerint „a közbeszerzésekben résztvevők etikus viselkedése nagyban hozzájárulhat a lakosság közintézményekbe vetett bizalmának megerősítéséhez.”⁸³

A Kódex hatálya, ezáltal annak rendelkezései is főszabály szerint azon ajánlatkérőkre, illetve a közbeszerzési eljárásokban érintett gazdasági szereplőkre terjed ki, akik azt önmagukra nézve kötelezőként elfogadják, tekintettel arra, hogy a csatlakozás önkéntes. Ezen túlmenően a csatlakozók nevében eljáró, illetve a közbeszerzési eljárásba általuk bevont személyekre is kiterjed a Kódex hatálya, minek következtében e személyek – a közbeszerzési eljárásokkal összefüggésben végzett minden tevékenységük során – kötelesek „[a] kódexben felsorolt értékeknek, alapelveknek megfelelően eljárni, illetve a kódex szabályait maradéktalanul betartani.”⁸⁴ A hatály ilyen módon történő meghatározásával a Kódex alkalmazhatóvá válik a közbeszerzési tevékenységet végző személyek részére azok munkahelyétől, illetve jogállásától függetlenül. A Kódexet elfogadó személy, illetve szervezet jogosulttá válik a Kódex rendelkezéseinek véleményezésére, ezáltal lehetősége lesz a Kódex

82 Kódex 2.

83 Uo. 2.

84 Uo. 3.

alkalmazásával kapcsolatos gyakorlati tapasztalatait jelezni, ezzel is elősegítve annak fejlődését.⁸⁵

A Kódexet elfogadókról a Közbeszerzési Hatóság nyilvános listát vezet, amelynek következtében ismertek a Kódex hatálya alá tartozó személyek, illetve szervezetek. A Kódexhez a 2013. évi megalkotása óta ezidáig összesen 53 különböző státuszú a közbeszerzési eljárásokban érdekelt szereplő – mint ajánlatkérő, független akkreditált közbeszerzési szaktanácsadó, illetve az eljárás lebonyolítását végző ügyvédi iroda és egyéb jogi személy, valamint potenciális ajánlattevő – csatlakozott.⁸⁶

Az önkéntes csatlakozók száma jelentősen elmarad a közbeszerzési eljárás megkerülhetetlen és egyben legnagyobb csoportjaihoz, azaz az ajánlatkérők, illetve a potenciális ajánlattevők tényleges számához képest. A Kódex kiterjesztő hatályának következtében – miszerint az elfogadó nevében eljáró, illetve általa a közbeszerzési eljárásba bevont személyek esetében is alkalmazandó a Kódex – elméletileg az elfogadók számánál nagyobb mértékben kerül alkalmazásra, bár ennek tényleges megvalósulása megkérdőjelezhető, tekintettel arra, hogy egy szervezet csatlakozása nem feltétlen vonja maga után az általa foglalkoztatott, vagy megbízott személyek Kódexet követő magatartását, főleg akkor, ha az egyén az abban foglaltakkal nem ért egyet, nem érti, vagy nem is tudja, hogy alkalmaznia kellene. Ugyanakkor az önkéntes csatlakozás hiánya nem feltétlen zárja ki a Kódex alkalmazását, tekintettel arra, hogy az egyénnek a munkáltatója csatlakozása nélkül is lehetősége van az abban foglaltakat figyelembe venni, aszerint eljárni.

3.2.2. A Kódex alapelvei

A Kódex összesen kilenc alapelv, illetve annak rövid, pár mondatos tartalmáról rendelkezik. A Kódex alapelvei mellett rögzítésre került, hogy a Kódex elfogadóinak a közbeszerzési eljárások során tanúsított magatartása meg kell, hogy feleljen ezen alapelveknek amellet, hogy a Kódex a közbeszerzési eljárások résztvevői számára kötelezettségként határozza meg a Kbt. céljainak és alapelveinek megfelelő eljárást is.⁸⁷

A Kbt., illetve a Kódexben foglalt alapelvek között jelentős átfedés tapasztalható, amelyet az alábbi táblázat kíván szemléltetni:

85 Uo. 8.

86 https://www.kozbeszerzes.hu/media/documents/csatlakozottak_listaja_20210525.xlsx (2023. 01. 09.)

87 Kódex 2.

A Kódex alapelvei	A Kbt. alapelvei
Törvényesség	Kbt. kogenciája [Kbt. 2. § (7)]
Rendeltetésszerű joggyakorlás	Joggal való visszaélés tilalma [Kbt. 2. § (3)]
Tisztesség	Jóhiszeműség és a tisztesség követelménye [Kbt. 2. § (3)]
Méltányosság	Esélyegyenlőség és egyenlő bánásmód elve [Kbt. 2. § (2)]
Átláthatóság	Átláthatóság és nyilvánosság [Kbt. 2. § (1)] Esélyegyenlőség és egyenlő bánásmód elve [Kbt. 2. § (2)]
Felelősség	-
Hatékonyaság	Hatékony és felelős gazdálkodás elve [Kbt. 2. § (4)]
Jogellenes megkülönböztetés tilalma	Esélyegyenlőség és egyenlő bánásmód elve [Kbt. 2. § (2)]
Integritás	-

1. számú táblázat: A Kódex és a Kbt. alapelveinek összehasonlítása⁸⁸

Mint látható a Kódexben szereplő alapelvek az elnevezésüktől függetlenül, tartalmuk alapján megfeleltethetők a Kbt. egy vagy több alapelvének is. A Kódexben foglalt alapelvek többsége a közbeszerzési eljárások résztvevőire, azaz minden félre vonatkoznak, míg a méltányosság, az átláthatóság és a jogellenes megkülönböztetés tilalma kizárólag az ajánlatkérők tekintetében állapít meg kötelezettségeket. Érdemes megemlíteni a Kódexben szereplő hatékonyság alapelvét is, tekintettel arra, hogy a Kbt. a hatékony és felelős gazdálkodás elvének szem előtt tartását kizárólag az ajánlatkérő feladatává teszi, míg a gazdasági szereplők vállalásai vonatkozásában nem található a Kbt.-ben a Kódex szerinti⁸⁹ jogszabályi rendelkezés, ezáltal a Kódex a gazdasági szereplőkre is vonatkozó tágabb alapelvi meghatározása túlmutat a Kbt.-ben foglalt rendelkezéseken.

A Kódex mindösszesen két olyan alapelvről rendelkezik, amely nem feleltethető meg egyik Kbt.-ben foglalt alapelvnek sem. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a felelősség mint alapelv a Kbt.-ben nem került rögzítésre, ugyanakkor közvetett módon tételes rendelkezések, valamint egyéb jogszabályok, illetve jogi dokumentumok által a felelősség kérdés-

⁸⁸ A saját szerkesztésű táblázat forrása a Kódex 2., valamint a Kbt. 2. §-a.

⁸⁹ „A gazdasági szereplők vállalásait a hatékonyság elvének szem előtt tartásával, felelősen és tényleges gazdasági helyzetüknek, valamint a valós piaci viszonyoknak megfelelően teszik meg.” Uo. 2.

köre alapelvei rögzítés nélkül is szabályozva van.⁹⁰ A másik a Kbt.-ben nem szabályozott alapelv az integritás, amely „[a]z utóbbi évtizedben a magyar közigazgatás [...] 'varázsszavává' vált”,⁹¹ így nem meglepő, hogy e kifejezés a Kódex alapelvei között is helyet kapott. A Kódex integritáson azt érti, hogy „a közbeszerzések résztvevői a becsületesség, átláthatóság, őszinteség, semlegesség, megfontoltság, megbízhatóság, ügyfél-centrikusság, tisztelet, elkötelezettség, tisztességes eljárás, objektivitás, mint értékek szem előtt tartásával járnak el.”⁹² E fogalom meghatározás során külön-külön jól hangzó, ugyanakkor összességében mégis a közbeszerzési eljárás lefolytatásához nem igazán kötődő, illetve megfoghatatlan általánosságok, valamint e Kódex és a Kbt. által is rögzített értékek és korlátok kerülnek említésre. Ezen alapelvvel, illetve annak tág definiálásával a Kódex megalkotójának vélelmezhetően az lehetett a célja, hogy lefedje a közbeszerzés során felmerülő – adott esetben a Kódex által meg nem válaszolt – dilemmákat, problémákat.

Összességében megállapítható, hogy a Kódex kilenc alapelve a Kbt. 2. §-ában foglalt alapelvekkel az elnevezésen és a terminológián túl, annak tartalmát tekintve is nagyfokú egyezőséget mutat. Jelentős különbség, hogy a Kbt.-ben foglalt alapelvekhez képest a Kódex még ha tömören is, de meghatározza az egyes alapelvek tartalmát – ami egyes esetekben tágabb, mint ahogy azt az elnevezése sugallja –, ezáltal a jogalkalmazók számára könnyebben használhatóak egy-egy etikailag kényes helyzet megítélésében.

3.2.3. A Kódex által előírt magatartási szabályok

A Kódex a közbeszerzési eljárás során tanúsítandó magatartási szabályokat három részben taglalja, melynek keretében az általános – minden félre vonatkozó – szabályokat követően a kizárólag az ajánlatkérőket, illetve a gazdasági szereplőket érintő magatartási szabályok kerültek meghatározásra.

Az általános magatartási szabályok három témában kívánják a közbeszerzési eljárás során tanúsítandó etikus magatartást meghatározni. Az ajánlatkérő és a gazdasági szereplők közötti együttműködésre irányadó magatartásokat – mint

90 Ld. például a Kbt. 27. § (1) bekezdését, illetve a 257/2018. (XII. 18.) Korm. rendelet 21. § (8), (11) és (13) bekezdéseit. Ezen túlmenően például a jogviszonyokra vonatkozó jogszabályok, a munkaköri leírások, valamint a felek közötti magánjogi szerződés is tartalmazhat a felelősségre vonatkozó rendelkezéseket.

91 RIXER Ádám: *A magyar közigazgatási jogtudomány értékelésének szempontjai*. Budapest, KRE Lőrincz Lajos Közjogi Kutatóműhely, 2018, 68.

92 Kódex 2.

az egyes megkeresésekre a lehető legrövidebb időn belüli válaszolás, vagy épp az, hogy információkat nem szolgáltatnak ki – a Kbt. alapelvi, illetve tételes rendelkezések útján szabályozza. A Kódexben foglalt, az ajánlatkérő és a gazdasági szereplő egymás munkájának segítése, illetve a kölcsönös együttműködés szellemében való eljárás kifejezetten nincs nevesítve a Kbt.-ben, ugyanakkor a törvény rendelkezéseinek megfelelő eljárás összességében mégis megvalósítja ezt. Ugyancsak az általános szabályok között került rögzítésre, hogy a Kódex hatálya alá tartozók vállalják, hogy kerülük az olyan személy bevonását, akitől a korábbi jog-, illetve munkaviszonya miatt az adott közbeszerzési eljárásban elfogulatlan részvétel nem várható el. Ezen előírás kapcsán megállapítható, hogy a Kbt.-ben foglalt tételes összeférhetetlenségi szabályok, valamint a Kbt. 2. § (2)–(3) bekezdésében foglalt alapelvek lefedik az előbb említett kódexbeli előírást.

Az ajánlatkérőkre, valamint a gazdasági szereplőkre együttesen vonatkozó szabályok közül egyedül az ajándékozáshoz kapcsolódó magatartási szabályok tartalmazzak a Kbt.-n túlmutató előírásokat. Ezen rendelkezések értelmében ajándék nem fogadható el, tekintettel arra, hogy „a közbeszerzési eljárás során felajánlott ajándék felveti a befolyásolás, vesztegetés lehetőségét, az ajándék értékétől függetlenül. [...] Az ajánlatkérő köteles a kínált ajándékot visszautasítani, a gazdasági szereplők pedig ajándék felajánlását kerülni.”⁹³ A Kódex e szigorú szabályok által – más hivatásetikai kódexhez képest⁹⁴ zéró toleranciával – kívánja az esetlegesen megvalósuló akár büntetőjogi, akár közbeszerzési jogi jogsértést elkerülni. Ezen túlmenően a Kódex szigorú rendelkezése arra is irányul, hogy a közbeszerzési eljárásban résztvevő felek még az összejátszás látszatát is elkerüljék, ezáltal is biztosítva a közbeszerzés egyik fő alapelvének a verseny tisztaságának maradéktalan érvényesülését.

Ezt követően a Kódexben az ajánlatkérőkre vonatkozó külön szabályok a közbeszerzés folyamatát leképezve annak szakaszai alapján kerültek rögzítésre. Megállapítható, hogy a közbeszerzési eljárás előkészítése, annak lefolytatása, valamint az eljárás eredményeként megkötött szerződés teljesítéséhez, illetve módosításához kapcsolódó kódexbeli rendelkezések döntő többsége a Kbt. terminológiáját alkalmazva a törvény alapelveit, illetve normatív szabályait ismétli, magyarázza, illetve abból levezethető iránymutatásokat tartalmaz.⁹⁵ Ezen előírásokhoz képest említést érdemel, hogy a Kódex a Kbt. 36. § (2)

93 Kódex 3.

94 Ld. a Magyar Kormánytisztviselői Kar Hivatásetikai Kódexének III/4. pontjában foglaltakat.

95 A Kódex 3-6. vonatkozásában részletesen ld. a Kbt. 2. §-át, a 16. § (1) bekezdését, a 25. §-át, a 27. § (1) bekezdését, a 28. §-át, a 46. § (1) bekezdését, az 50. §-át, a 65. § (3) bekezdését, a 76. § (6)–(7) bekezdéseit, valamint a 141. §-át.

bekezdéséhez kapcsolódóan a jogszabályhely szó szerinti megisméltésén túl a Gazdasági Versenyhivatal kiadványából egy az egyben átvett példákkal szemlélteti a hivatkozott bekezdés megsértésének lehetséges eseteit is.⁹⁶ Az ajánlatkérőkre vonatkozó magatartási szabályok keretében olyan általánoságok is rögzítésre kerültek, mint például az, hogy „az ajánlatkérő minden esetben a lehető legjobb tudása és képességei szerint jár el a közbeszerzési eljárás [lefolytatása] során”,⁹⁷ illetve számos esetben – mint például a Kbt. által nem rendezett, illetve nem részletezett kérdésekben – a Kódex a jogalkalmazók számára irányadó magatartást a Kbt. alapelveinek és céljainak betartásával határozta meg.⁹⁸

A Kódexben foglalt csak és kizárólag a gazdasági szereplőkre vonatkozó szabályok a közbeszerzési eljárás előkészítése, az abban való részvétel, a közbeszerzési szerződés teljesítése, illetve a jogorvoslati jogosultság rendeltetésszerű gyakorlása tekintetében nyújtanak iránymutatást. Ezen rendelkezések az ajánlatkérői oldalhoz hasonlóan számos ponton kapcsolódnak a Kbt. alapelveihez,⁹⁹ a Kbt. és más jogszabály tételes szabályaihoz,¹⁰⁰ valamint tartalmaznak általánosnak tekinthető magatartási szabályokat is, mint például

96 Ld. https://www.gvh.hu/data/cms1001302/Kiadv%C3%A1ny_kartellgyanus_kozbeszerzes_2013.pdf 6. (2022. 10. 10.)

97 Kódex 3.

98 Ld. „A jogszabályban nem rendezett kérdésekben a jogalkalmazóknak a törvény alapelvi és céljai betartásával kell eljárniuk, hiszen a Kbt. azt a filozófiát követi, miszerint nem minden magatartás tilos, amelyet a törvény nem szabályoz kifejezetten, feltéve, hogy az a törvénnyel és annak alapelveivel nem ellentétes. Amennyiben tehát az ajánlatkérők a Kbt. Harmadik Része szerint járnak el és folytatnak le közbeszerzési eljárást, úgy – tekintettel e szabályok nagyobb mozgásteret biztosító, rugalmas jellegére – a döntéseik előkészítése és meghozatala során különösen nagy hangsúlyt helyeznek a törvény céljainak és alapelveinek betartására.” Kódex 5. Valamint egyes konkrét előírást nem tartalmazó jogszabályi „[r]endelkezések alkalmazásakor az ajánlatkérők fokozottan figyelnek a Kbt. céljaira és alapelveire. A jogalkalmazók ugyanis nem tekinthetnek el attól a kötelezettségtől, hogy a vonatkozó jogszabályi előírásokat ne csak formailag, hanem érdemben és tartalmilag is teljesítsék, ennek megítélése pedig kizárólag a törvény szelleme és alapelvi mentén lehetséges.” Kódex 5.

99 Az alapelvekre utaló, abból levezethető rendelkezésre példaként ld. „A közbeszerzési eljárás résztvevői jogorvoslati jogaitak jóhiszeműen gyakorolják. Az alaptalan jogorvoslati kérelmek az ajánlatkérőt akadályozzák a közpénzek gyors és hatékony elköltésében.” Uo. 7.

100 A Kódex 6–8. vonatkozásában részletesen ld. a Kbt. 25. §-át, a 36. § (1) bekezdését, a 44. §-át, a 62. § (1) bekezdését, a 141. §-át, valamint a 151. § (9) bekezdését, továbbá a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény 11-20. §-át.

azt, hogy a gazdasági szereplők vállalják, hogy az ajánlatkérő munkáját nem akadályozzák, vagy épp az etika szükségességét bizonyítandó rendelkezést, miszerint „a gazdasági szereplők kerülnek az olyan magatartást, amely bár jogszabály által nem tiltott, de az etikai szabályokkal, különösképpen az e kódexben felsorolt értékekkel ellentétes.”¹⁰¹ Az ajánlatok összeállítása és a felelős ajánlattétel vonatkozásában a gazdasági szereplőkre is kiterjesztett hatékonyság alapelve alapján a Kódex jelentős többletkötelezettségeket állapít meg, amely a közpénzek hatékony felhasználásának figyelembe vételétől¹⁰² kezdve, az ajánlati ár meghatározásán¹⁰³ át, egészen az alvállalkozókat érintő rendelkezésekig¹⁰⁴ terjed.

3.2.4. A Kódex megszegésének következményei

A Kódex hatálya alá tartozók a Kódex rendelkezéseinek megsértését etikai vétségnek minősíthetik. A Kódex a megszegése esetén alkalmazható szankciók vonatkozásában lényegében elrettentésként rögzíti, hogy az etikai szabályok megsértése fegyelmi vétségnek is minősülhet, amely egyéb, a foglalkoztatási jogviszonynak megfelelő fegyelmi felelősségi szabályok, illetve szankciók alkalmazását is maga után vonhatja.¹⁰⁵

A normakövető magatartás biztosítása kapcsán Miskolczi-Bodnár Péter kifejti, hogy „míg az etikai normák betartását a szűkebb-tágabb közösség értékítélete biztosítja, addig az etikai kódexek a magatartás vizsgálatára nemegyszer valamilyen szervet – etikai bizottságot, vagy fegyelmi bizottságot létesítenek.”¹⁰⁶ Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, – mint ahogy a Kódex feltételes módban történő megfogalmazásából is következik – hogy a Kódex

101 Kódex. 6.

102 „A gazdasági szereplők tekintetbe veszik a közpénzek hatékony követelményét, és az ajánlatok összeállítása során különös gondossággal járnak el.” Uo. 7.

103 „Az ajánlat megtételekor nem ajánlanak túlzottan magas vagy túlzottan alacsony, a piaci viszonyokat nem tükröző árat, illetve nem támasztanak ésszerűtlen feltételeket, nem vállalnak irreális kötelezettségeket. Az ajánlatokat a valós piaci viszonyoknak megfelelően alakítják ki, melyeknek ténylegesen teljesíthetőnek kell lenniük.” Uo. 7.

104 „A gazdasági szereplők csak akkor vesznek részt a közbeszerzési eljárásban, ha ténylegesen képesek és hajlandók is a szerződés későbbi teljesítésére. [...] Az ajánlattevőnek és alvállalkozójának a közbeszerzési eljárás során a tevékenységi köréhez kapcsolódó minden etikai szabálynak meg kell felelnie. Az ajánlattevők törekednek a túlzott alvállalkozói lánc kialakulásának elkerülésére, az érdemi munkát nem végző és kizárólag további alvállalkozói megbízást adó szereplők elkerülésére.” Uo. 7.

105 Uo. 8.

106 MISKOLCZI-BODNÁR (2019) i. m. 121.

szabályainak megszegése nem automatikusan, illetve nem feltétlenül eredményez etikai vétséget, mivel ezen döntést a Kódexet elfogadó személynek, illetve szervezetnek kell meghoznia. A döntéshozó szervre, illetve személyre, valamint a lefolytatott etikai eljárás szabályaira a Kódexben nem található sem konkrét rendelkezés, sem utalás, így ezen esetben más dokumentumot – például belső szabályzatot, vagy magánjogi megállapodás esetén a szerződés rendelkezéseit – kell segítségül hívni, már amennyiben rendelkezésre áll, vagy kiterjeszhető ezen helyzetekre is. A magyar társadalom normakövetésében jelentős szerepet tölt be a büntetéstől való félelem,¹⁰⁷ amely alapján nem meglepő, hogy a Kódex preventív jelleggel a szankciókra való hivatkozással is igyekszik elérni az etikus magatartás tanúsítását. Tekintettel arra, hogy a Kódex rendelkezéseinek jelentős része a Kbt. alapelvein és tételes rendelkezésein alapul, így a Kódex megsértése esetén vélelmezhető a tényleges jogsértés is, amely ugyanakkor túlmutat az etikai, illetve a fegyelmi vizsgálat keretein.

4. Konklúzió

Jelen tanulmány célja annak megállapítása volt, hogy a közbeszerzésben érintett szakemberek vonatkozásában léteznek-e olyan kifejezetten a közbeszerzési eljárások során alkalmazandó hivatásetikai alapelvek, amelyek elősegíthetik az etikus magatartás tanúsítását.

A közbeszerzéshez kapcsolódó tevékenység relatív fiatal volta, valamint az azt művelő személyek eltérő jogállása, illetve az ebből eredő egységes hivatásrend, vagy jelentősebb szakmai közösség szerveződésének nehézsége miatt nem alakulhattak ki az azt művelő generációk által egymásra átörökített hosszútávon érvényesülő, vagy a szakmai közösség által kimunkált olyan erkölcsi tartalmú szakmai szabályok, amelyek egy egységes hivatássetika alapját képezhették volna.

A közbeszerzési tevékenységhez kapcsolódó hivatássetika hiányát orvosolhatta volna a Közbeszerzési Etikai Kódex, amely célként határozta meg azt, hogy a közbeszerzési eljárások résztvevőinek iránymutatást adjon arról, hogy miként tanúsíthatnak az eljárások során etikus magatartást. A Kódex elvben jó, de gyakorlati megvalósítását, tartalmát – az erkölcsi szabályok hiányát – tekintve inkább egyfajta jogpótléknak tekinthető, amely a Kbt. rendelkezéseinek kiegészítésére, megismétlésére, illetve magyarázatára törekszik.

107 SAJÓ András: Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelése [Social Reproduction of the Operating Problems of the State]. *Közgazdasági Szemle* (Economic Review), 2008/7–8, 703. Idézi: BODA i. m. 854.

Ezt bizonyítja a Kódex, illetve a Kbt. alapelvei, illetve egyéb rendelkezései közötti nagyfokú egyezés is. A közbeszerzési jog alapelvei elősegíthetik az etikus magatartás tanúsítását tekintettel arra, hogy munkaviszonytól, illetve jogállástól függetlenül minden közbeszerzési tevékenységet végző személynek figyelembe kell vennie, illetve amennyiben szükséges alkalmaznia is kell azokat a közbeszerzési eljárások lefolytatása során. Ennek ellenére a Kbt. alapelvei nem helyettesíthetik a hivatásetikai szabályokat.

A közbeszerzési tevékenység – adott esetben normatív – hivatásetikájának a megalkotása akár a jelenleg hatályos Kódex átdolgozása által célszerű és egyben időszerű feladat. Az ennek eredményeként létrejövő, tartalmát tekintve új etikai kódex már egyfajta iránytűként is szolgálhat a közbeszerzési szakemberek megfelelő etikai döntéseiben. Mivel az erkölcs igénye kizárólag az egyénben tud megszületni, így az etikai kódexben foglalt erkölcsi tartalommal való belső azonosulás lényeges, tekintettel arra, hogy enélkül az önkéntes szabálykövetés alacsony szintű marad. Ennek következtében egy gyakorlati szempontból is hasznos etikai kódex nem dolgozható ki a közbeszerzési gyakorlat belső értékeinek a konszenzuális meghatározása és elfogadása nélkül, amelyhez mindenképp szükséges a szakmai közösség hathatós segítsége, illetve támogatása is. A tartalmában is megfelelő hivatásetikai alapelveket magába foglaló Kódex idővel megteremtheti azt a fokú példamutató magatartást, amely eredményeként a közbeszerzési szakemberek magatartása kizárólag belső indíttatásból – a bizalom, az erkölcsi haszon, illetve a csoporthoz való tartozás okán – bármiféle szankció kilátásba helyezése nélkül is megfelel a szakma etikus követelményeinek.

A TÖBBLETMUNKÁK ELLENÉRTÉKÉNEK MEGTÉRÍTÉSE A KÖZBESZERZÉSI SZERZŐDÉSEK TELJESÍTÉSE SORÁN

SZÖLLŐSI-BARÁTH SZABOLCS¹
PhD-hallgató (KRE ÁJDI)

Absztrakt

A tanulmány célja annak vizsgálata, hogy milyen módon történhet a közbeszerzési eljárás alapján megkötött építési beruházás tárgyú szerződések teljesítése során a műszaki szükségességből felmerült többletmunkák ellenértéknek megtérítése. A vizsgálat során a dolgozat a többletmunka és az átalánydíjas szerződések fogalmának feltárását követően a közbeszerzési szerződések módosításának szabályait mutatja be vázlatosan, majd az egyes jogalapok szerint részletezi a többletmunkák vonatkozásában felmerült megtérítési igények kielégítésének lehetőségeit.

Kulcsszavak: közbeszerzési jog, szerződésmódosítás, többletmunka, átalánydíj, kockázattelepítés

Abstract

The aim of the study is to examine the way in which the extra work arising from technical necessity during the execution of public procurement contracts can be reimbursed. The study will outline the rules for amending public procurement contracts, after exploring the concepts of extra work and lump sum contracts, and will then detail the possibilities for meeting claims for compensation for extra work under each legal basis.

Keywords: public procurement law, contract modification, extra work, lump sum, risk transfer

1. Problémafelvetés

A közbeszerzési eljárások alapján megkötött szerződések (továbbiakban: közbeszerzési szerződések), azon belül is az építési beruházások teljesítése

1 Témavezető: Dr. Arató Balázs PhD egyetemi docens (KRE ÁJK).

során számos esetben merülnek fel a szerződés tartalmát, és azon belül is az ellenértéket érintő módosítási igények. Mivel a hatályos közbeszerzési törvény (továbbiakban: Kbt.) szigorú feltételekhez köti a szerződések módosítását, ezért a felek akarata, a felek szerződési szabadsága sajátos módon érvényesülhet.²

A Kbt. 141. § (1) bekezdése kifejezetten rögzíti, hogy a szerződés bármely módon történő megváltoztatása/megváltozása, kizárólag a Kbt. 141. §-ában foglalt rendelkezések alapján történhet.³ Ugyanakkor a közbeszerzési szerződések teljesítésének teljes folyamatát nem a Kbt. szabályozza, erre a jogszabály a másodlagosan alkalmazandó háttérszabályozásnak a Ptk. alkalmazását rendeli.⁴ Ennek okán, amennyiben a felek az építési beruházás (a Ptk. fogalomrendszerében: kivitelezési szerződés) teljesítése során a műszaki tartalmat, esetleg az ellenértéket érintő változtatásra kényszerülnek, a tényállást a Ptk. alapján minősítik, majd igyekeznek mindezt a Kbt. 141. §-a szerinti megfelelő jogalaphoz illesztve a szerződést módosítani.

Az építési beruházások módosításának leggyakoribb esetei a szerződés műszaki tartalmát és ehhez kapcsolódó ellenértéket érintő változtatások, nevesítve ezek a többletmunkák, pótmunkák és az ezekhez kapcsolódó járulékos változtatási igények (pl. határidő módosítás). A problémafelvetés kulcs-tényezője, hogy a legtöbb építési beruházás típusú közbeszerzési szerződés átalánydíjas szerződés. Az átalánydíjas szerződések esetén a többletmunkák felmerülése (és elvégzése) önmagukban nem jelenti a szerződés módosítását, ugyanakkor a közbeszerzési gyakorlat ettől eltérő utat követ, amelynek okai – többek között – a közbeszerzési jogalkalmazásban tapasztalható fogalmi bizonytalanságokban keresendők.⁵

A közbeszerzési szerződésben részes feleket a szerződések módosítása során nem kizárólag a Kbt. 141. §-ának szabályai korlátozzák, a megrendelőnek a közpénzekkel való felelős gazdálkodás követelményét kiemelt

2 A közbeszerzésekről szóló 2015. évi CXLI. törvény.

3 Ezen alcím rendelkezéseit alkalmazni kell a szerződés felek – vagy az erre jogosult valamelyik fél – általi módosítására, valamint a felek jogviszonyának a szerződésben foglalt rendelkezéseknek megfelelő változására (a továbbiakban együtt: szerződésmódosítás). [Kbt. 141. § (1) bekezdés]

4 Lásd: Kbt. 2. § (3) bekezdése.

5 Más kérdés, hogy egyes közbeszerzési szerződések esetén a teljesítési kényszer nem kizárólag a vállalkozót terheli, ugyanis a támogatásból megvalósuló eljárások esetén a szerződéssel kapcsolatos jogviták, esetleg felmondások a megrendelő oldalán forrásvesztéshez vezetnek, ezért a feleknek kiemelt érdeke, hogy a szerződést a vállalkozó, adott esetben a jogvitás helyzet ellenére is, de teljesítse.

módon szükséges érvényesíteni, ezért szükséges lenne a többletmunka és a pótmunka körüli, a közbeszerzési jogalkalmazásban tapasztalható fogalmi bizonytalanságokat felszámolni.⁶

A helyes minősítésekkel és a fogalmak helyes alkalmazásával a közpénzek felhasználásának hatékonyabb megvalósulása is biztosított lehet.

A jelen tanulmány kizárólag a Kbt. szerinti építési beruházások során felmerülő többletmunkák vonatkozásában igyekszik válaszokat keresni.⁷ Ennek érdekében a tanulmány második fejezete fogalmi megalapozást kíván adni, röviden bemutatva a többletmunka-fogalom kialakulását, dogmatikai hátterét. Ugyanez a fejezet kitér a többletmunka, mint kockázattelepítés kérdésére, valamint többletköltség fogalmát is igyekszik feltárni. A harmadik fejezet közbeszerzési szerződések teljesítése során felmerülő többletmunkák kezelésének módját elemzi, a kapcsolódó jogalap(ok) és a gyakorlat szerint, ennek során kitér a szerződés általános jellegének megváltoztatása tilalmát előíró szabálynak a felek szerződési szabadságára gyakorolt hatásának bemutatására is, ideértve az esetlegesen a szerződésben előírt kockázattelepítési klauzula megváltoztatásának lehetőségét is.⁸ Végül a negyedik fejezetben a következtetések levonása, összegezése történik.

A jelen tanulmány – tervezetten – egy több részből álló sorozat első része. Ez az oka annak, hogy a többletmunka, pótmunka fogalompár elemzése csak részlegesen, a többletmunka vonatkozásában történik meg. A tanulmány második része a pótmunkák megrendelésére vonatkozó egyoldalú hatalmasság és a Kbt. 141. § (1) bekezdésében foglalt megállapító szabály közötti összefüggést, illetve a közbeszerzési szerződés alapján történő pótmunka megrendelés sajátosságait igyekszik feltárni.

2. Fogalmi alapok

2.1. Bevezetés

Alapvetés, hogy a szolgáltatás ellenértékének meghatározása és annak teljesítése minden szerződés esetében lényeges körülmény. A vállalkozási, azon belül is a kivitelezési szerződések tekintetében az ellenérték megállapítása további körülményt igényel a felek részéről. Ennek oka az ilyen típusú szerződések tárgyának és tartalmának összetettsége, amelyre tekintettel a felek

6 Kbt. 142. § (1)–(3) bekezdés.

7 Kbt. 8.§ (3) bekezdés.

8 Kbt. 141. § (4) bekezdés cb) alpont.

a szerződés megkötésekor nem feltétlenül vannak abban a helyzetben, hogy minden körülményre kiterjedően meghatározzák az ellenszolgáltatás ellenében teljesítendő művet, építési, szerelési munkát, amely számos tényezőre vezethető vissza. Ilyen tényezők lehetnek, a tervdokumentáció hiányossága, a vállalkozó nem megfelelő eljárása az ajánlattétel során és az előre senki által nem látható körülmények is.

Amennyiben a kivitelezési szerződés pontos (műszaki) tartalmának a meghatározása (bármely fenti okból) nem megfelelően történik, dönteni szükséges arról, hogy kinek az ellenőrzési körében, és kinek a kockázatára merülnek fel a többletköltségek.

Az átalánydíjas megállapodás velejárója, hogy a többletköltségek viselése kockázati kérdés, amelynek értelmében a vállalkozó terhére esik azon munkák elvégzésének költsége, amelyek a munkaeredmény rendeltetészerű használatához szükségesek, ugyanakkor a tervdokumentáció ezeket tételesen nem tartalmazta.⁹

A pótmunkák ellenértékének megtérítése ehhez képest egyszerűbb megítélésű tényállás, amelyre a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (továbbiakban: Ptk.) 6:245. § (1) bekezdésének első mondatának első fordulata egyértelmű szabályt rögzít.¹⁰ A pótmunkák ugyanis minden esetben utólag megrendelt tételekből álló munkarészek.

A korábbi bizonytalanságokat követően a magánjogi gyakorlat egységesen alkalmazza a fogalmakat, attól a néhány esettől eltekintve, ahol az építőipari kivitelezési tevékenységről szóló 191/2009. (IX.15) Korm. rendelet (továbbiakban: Épkiv.) korábbi ellentmondásos beidegződései még dominálnak.¹¹ A jelen tanulmánynak nem célja ennek a kérdésnek a kifejtése, elég annyiban megemlékezni erről, hogy valóban leszűkült azoknak az eseteknek a száma, ahol jelenleg még hivatkozzák a műszaki szükségességből felmerült pótmunka (sic!) intézményét.¹²

9 KEMENES István: *Az építési vállalkozási szerződések*. Budapest, Complex Kiadó, 2008, 24.

10 Ha a felek átalánydíjban állapodtak meg, a vállalkozó az átalánydíjon felül a pótmunka ellenértékét igényelheti, a többletmunka ellenértékének megtérítésére nem jogosult. [Ptk. 6:245. § (1) bekezdés]

11 FENYŐHÁZI András – RAJKAI Bence: A pótmunka és néhány kapcsolódó jogintézmény dogmatikai és joggyakorlati elemzése. *Polgári Jog*, 2019/9–10, [11–13].

12 Az Épkiv. 2. § f) pontjának 2020. január 1-ig hatályos szövege ez volt: „Pótmunka: a szerződés alapját képező dokumentációban nem szereplő, előre nem látható műszaki szükségességből külön megrendelt tétel.”

A fogalmak helyes alkalmazása ellenére a bizonytalanság abban mutatkozik, hogy milyen egyéb jogcselekmények szükségesek (ha szükségesek) abban az esetben, ha a többletmunka felmerül és ezzel a műszaki tartalom és/vagy az ellenérték megváltozik. Pontosítva a kérdést, abban is mutatkozik bizonytalanság, hogy egyáltalán változik-e a szerződéses tartalom a többletmunkák felmerülése során, és ehhez kapcsolódóan szükséges-e a felek bármilyen konszenzusa. A fogalom megértése segíthet ebben.

2.2. A többletmunka fogalma

2.2.1. Történeti alapok

A többletmunkával és költségeinek elszámolási kérdéseivel a háború előtti jogirodalom is foglalkozott. Raffay Ferencz összefoglalásában a költségvetés átlépése, amelyet a vállalkozó tévedése okozott, az átalánydíjas szerződés esetén nem alapozta meg a vállalkozó követelését a többletdíjra.¹³ Ugyanakkor, amennyiben a többletköltségek olyan okból következtek be, amelyért a vállalkozó nem felelős, megfelelő díjra tarthatott igényt. Továbbá a szükséges és hasznos többletmunka értékét szintén meg kellett téríteni a vállalkozónak.¹⁴ Ugyan megnevezésükben ezek a tételek azonosak, lényegükben már elkülöníthetők, mivel a három, egymástól eltérő tényállás (vállalkozó hibája, a körülmények előre nem látható bekövetkezése, és az ún. hasznos tételek hozzáadása) más elszámolási technikát jelent.

Később a fogalmakat a dogmatika pontosította. A külön megrendelés nélkül a szerződéskötés alkalmával számításba nem vett többletmunka és pótmunka szintén a vállalkozói díjhoz kapcsolódóan jelent meg, mint olyan tétel, amelyért díjazás akkor jár, amennyiben az a szerződés tárgyának „fenntartása végett szükséges, vagy értékének növelése szempontjából hasznos volt”.¹⁵ Látható, hogy alapjaiban a tényállások változatlanok, mivel megmaradt a hármas felosztás, azaz van olyan tétel, amelyért díj nem követelhető, illetve a szükséges és hasznos munkák, amelyekért viszont igen.

Az 1945-től az 1977-es Ptk. novelláig terjedő időszakban a többletmunka,

13 RAFFAY Ferencz: *A magyar magánjog kézikönyve (2. kötet)*. Budapest, Benkő Gyula Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedés, 1909, 410–412.

14 Uo. 412–414.

15 VINCENTI Gusztáv: *A munka jogviszonyai*. In: SZLADITS Károly (szerk.) *Magyar magánjog (4. kötet, Kötelmi jog különös része)*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1942, 651.

pótmunka fogalom párral kapcsolatos szabályozás kormányrendeletben, a szerződésmódosításhoz kapcsolódóan volt megtalálható. A többletmunka fogalma részben tartalmazta a jelenleg is használatos fogalom sajátosságait, ugyanis megjelent benne a költségvetésben nem szereplő tétel és a műszaki megvalósításhoz szükségesség, mint tényállási elem, konjunktív feltételként.¹⁶ A jogszabály ellentmondásos rendelkezéseket rögzített, mivel a többletmunka fogalmát a „szerződés módosítás” fejezetben adta meg azzal, hogy „többletmunka miatt a szerződést abban az esetben kell módosítani, ha arra a költségvetéssel szemben elért megtakarítás, illetőleg a tartalékkeret fedezetet nem nyújt”.¹⁷ Ehhez képest az „Elszámolás” fejezet kifejezetten rögzítette, hogy a többletmunkák költségei a vállalkozót terhelik [156. § (2) bekezdés]. Később az (5) bekezdés a tartalékkeret terhére engedte elszámolni a többletmunkákat, igaz „ismeretlen (fel nem tárható) talajviszonyok esetében.” Az ellentmondásos szabályozást az építési szerződés alapfeltételeinek közzétételéről szóló 5/1968. (IV. 6.) ÉVM rendelet igyekezett feloldani, amely rendezte a fogalmat (a kivitelezési tervdokumentációban szereplő, de a költségvetésbe egyáltalán nem, vagy nem kellő mértékben felvett munka) és egyben rögzítette, hogy a többletmunka esetén a felek a szerződést nem módosíthatják, másként fogalmazva a többletmunka költségei a vállalkozót terhelték.¹⁸

1978. március 1-től a régi Ptk.-t módosító novella elhelyezte a törvényben az építési szerződések szabályait, amellyel – többek között – a többletmunka fogalmának törvényi megalapozását is megadta. A régi Ptk. 403. § (4) bekezdése szerint a vállalkozó köteles volt elvégezni a tervben szereplő, de a költségvetésből hiányzó munkákat (többletmunka), továbbá azokat a műszakilag szükséges munkákat is, amelyek nélkül a létesítmény rendeltetésszerűen nem használható. A fenti megfogalmazás ugyanakkor nem oldotta fel a fogalmi bizonytalanságot, mivel a többletmunka dedikált fogalma mellett megjelent egy másik, nem nevesített kategória is. Mivel a pótmunka fogalmat a kódex továbbra sem említette, ezért nem volt világos, hogy a jogszabályhely második fordulata alatt pontosan milyen munkatételeket kell érteni, és azok elszámolására milyen szabályok vonatkoznak.

16 1/1961. (XII. 9.) OT-PM-ÉM együttes rendelet a beruházások és felújítások rendjéről szóló 45/1961. (XII. 9.) Korm. rendelet végrehajtásáról, 113. § (5) bekezdés 2. mondat, amely szerint: „ (...) a költségvetésben részben vagy egészben elő nem írt, de a műszaki megvalósításhoz, illetőleg a terveknek megfelelő kivitelezéshez feltétlenül szükséges munka.”

17 Uo.: 113. § (4) bekezdés.

18 5/1968. (IV. 6.) ÉVM r. 20. §.

Az értelmezési nehézségeket megkönnyítette az Épkiv., és annak korábbi változata, amely rögzítette, hogy a „többletmunka: a szerződéskötés alapját képező (ajánlatkérési vagy kivitelezési) dokumentációban kimutathatóan szereplő, de a szerződéses árban (vállalkozói díjban) figyelembe nem vett tétel”.¹⁹ A fogalomhoz az Épkiv. azt az elszámolási szabályt kapcsolta, hogy átalánydíjas szerződés terhére többletmunkaköltség nem számolható el, illetve tételes elszámolás esetén abban az esetben, ha a vállalkozó kivitelező a szerződés alapját képező beárazott tételes költségvetési kiírással bizonyítja, hogy az a költségvetésben nem szerepelt. Fuglinszky Ádám magyarázata szerint a szabályozás indoka az volt, hogy az árazatlan költségvetés szolgáltatása legtöbb esetben a megrendelő kötelezettsége, amelyre tekintettel a költségvetés hiányossága nem a vállalkozó ellenőrzési körébe tartozó körülmény. Ebben a tekintetben érdemes megemlíteni, hogy az építési beruházás tárgyú közbeszerzési eljárásokban minden esetben a megrendelő (az eljárásban még ajánlatkérő) szolgáltatja az árazatlan költségvetést akár átalánydíjas, akár tételes elszámolást alkalmaznak.²⁰ Ennek okán különös jelentősége lesz később annak, hogy mit kell a szerződés tartalmának tekinteni és milyen kockázatosztási módszerekkel lehet kezelni az esetlegesen hiányos költségvetést.

Az Épkiv. fogalmi pontosítása továbbra sem adott választ a régi Ptk.-ban a műszakilag szükséges munkaként említett további munkatételek kezelésére. A jogalkotó a bizonytalanság feloldása érdekében az Épkiv. 2010. május 15-i módosításában kimondta, hogy a „kivitelező erre vonatkozó külön megállapodásban foglaltak szerint – a műszaki szükségesség, vagy a rendeltetészerű és biztonságos használat miatt szükséges pótmunkát köteles elvégezni.” A szabályozás pontosítása – a feltehető szándék ellenére – további kérdéseket fogalmazott meg a jogalkalmazás során, mivel pótmunkaként nevesített olyan tételeket, amelyek a korábbi gyakorlat és egyes tételes szabályok alapján nem voltak annak tekinthetők.

19 Az építőipari kivitelezési tevékenységről, az építési naplóról és a kivitelezési dokumentáció tartalmáról szóló 290/2007. (X. 31.) Korm. rendelet azonos módon szabályozta a többlet- és pótmunka fogalmakat, pontosabban az Épkiv. változtatás nélkül vette át ezeket a fogalmakat.

20 FUGLINSZKY Ádám: „*Meg nem fejtett rejtély. Hogyan történt, nem tudom.*” *Kérdőjelek a többletmunka és a pótmunka szabályozása kapcsán.* In: GRAD-GYENGE Anikó (szerk.): *Liber Amicorum – Studia G. Faludi Dedicata.* Budapest, ELTE ÁJK, 2018, 90.

2.2.2. Az ellenérték és a szerződéses tartalom összefüggései

Amint erre a korábbiakban utalás történt, a többletmunka szorosan kapcsolódik a szerződéses tartalomhoz és a megállapított ellenértékhez, amely összefüggést a bírói gyakorlat korán azonosította. A jelenleg hatályos szabályozás ismertetése előtt szükséges kitérni az ellenérték elszámolásának módjaira és az e körben kialakult joggyakorlatra.

A többletmunka fogalmának megértéséhez ugyanis el kell különíteni egymástól az átalánydíj alapján és a tételes elszámolás alapján teljesített szerződéseket. Az átalánydíj jellegzetessége, hogy amennyiben a felek így állapodnak meg, a vállalkozói díj tartalmazza mindazon költségeket, amelyek az építési, szerelési munka elvégzéséhez szükségesek. Ideértve a fizetendő vámokat, adókat, illetékeket, a fuvarozás díját és minden olyan tételt, amely a teljesítéshez, azaz a mű rendeltetésszerű használatra készen történő átadásához szükséges, valamint a vállalkozó a tervben szereplő, de a költségvetésből hiányzó munkát külön díjazás nélkül köteles elvégezni.²¹ Az ilyen módon meghatározott díj fix, utóbb nem változtatható meg.²² Rendkívül érdekes e körben, hogy a Kbt. szigorú módosítási szabályai ellenére az átalánydíj korrekciója mégis lehetséges, amely irányelvi alapokon nyugszik. Mindez azt is jelenti, hogy bármely, a teljesítés során felmerülő tételre a vállalkozói díj nyújt fedezetet, akár számolt a vállalkozó a munkák elvégzésével, akár nem. A „mindaz, amely az adott mű rendeltetésszerű használatra alkalmas átadásához szükséges” kitétel nem jelent mást, mint a szerződés tartalmát, mindazon szolgáltatásokat, amelyekben a felek megállapodtak és minden egyéb feltételt, amellyel a felek a szerződést (írásban, szóban, ráutaló magatartással) módosították, továbbá minden egyéb tényezőt, amelyet a szerződés részének kell tekinteni.²³ Mindezek megalapozása a vállalkozói díjjal kapcsolatos egyes kérdésekről szóló XXXII. sz. Polgári Elvi Döntésben (PED) történt. A jogirodalomban ismert, hogy a PED nem használta sem az átalánydíj, sem a többlet- pótmunka fogalmakat, (legalábbis kimondottan, ezekkel a szavakkal nem) ugyanakkor egyértelművé tette többek között, hogy „a szerződés valóságos tartalmának a megállapításánál figyelembe kell venni a szerződés megkötését megelőző tárgyalásokat, a megkötéskor vagy utóbb tett nyilatkozatokat, a felek ráutaló magatartását, a vállalkozás tárgyát, a mű jellegét és általában az eset összes körülményeit”, valamint azt is, hogy a „vál-

21 BH2008.267.

22 KEMENES i. m. 23.

23 Lásd: Ptk.6:63. § (5) bekezdése, lásd még: Szegedi Ítéltábla Gf.I.30.323/2004.

lalkozó a szerződésben meghatározott díjért mindazokat a szolgáltatásokat köteles nyújtani, amelyek a szerződésszerű teljesítéshez, a megrendelt mű rendeltetésszerű használatának biztosításához szükségesek”.

A tételes elszámolás alapján a felek helyzete az elszámolás tekintetében könnyebb, mivel a megrendelő kizárólag a ténylegesen beépített anyagokat és az ahhoz kapcsolódóan elvégzett munkadíjat köteles megfizetni.²⁴ Ez utóbbi esetben a többletmunka kérdése nem merülhet fel a teljesítés során, ugyanis a vállalkozó a teljesített és átvett (igazolt) munkatételek ellenértékre lesz jogosult, függetlenül a tételek „minősítésétől”. Egységnyi munkavégzésre, egységnyi ellenérték fizetendő.²⁵

Érdekes kérdés ebben a tekintetben, amelyet Fuglinszky Ádám vetett fel, hogy az egységárak bizonyos tekintetben átalányként funkcionálnak. Példaként említi, hogy amennyiben a felek a betonozás egységárát köbméterenként határozzák meg, felmerülhet a kérdés, hogy ez magában foglalja-e a zsaluzás költségét. A következtetés szerint az „egységárak »kicsiben« átalánydíjként viselkednek: valamennyi, az adott munkaművelet elvégzéséhez szükséges folyamatot, lépést és annak valamennyi, szerződéskötéskor előrelátható költségét magukban foglalják, azaz a példában említett zsaluzás kvázi többletmunka.”²⁶ Annyi pontosítás tehető ebben a tekintetben, hogy az építőipari gyakorlat szerint a költségvetésekben az egységárak anyag és munkadíj szerint meghatározottak minden esetben. Ennek alapján az anyag felhasználásához (beépítéséhez) kapcsolódó munkadíjnak mint szolgáltatásnak a díjába szükséges elszámolni a zsaluzás költségét, azaz a beton árába nem kell beleérteni a zsaluzás költségét, azt a vállalkozó a munkadíjban köteles kimutatni és ennek alapján elszámolni. Ebben a tekintetben a viszont a zsaluzás nem lesz kvázi többletmunka, hanem egységár, munkadíj jogcímen.

24 Szegedi Ítéletábla Polgári Kollégiumának 1/2006. (XI. 30.) számú kollégiumi ajánlása, „a vállalkozói díj meghatározása építési vállalkozási szerződésekben” címmel (lásd I. pont indokolását): A vállalkozói díj meghatározásának másik esete, amikor a felek a szerződésben utólagos tételes elszámolásban állapodnak meg. Ilyenkor a kivitelezési szerződésben a vállalkozói díjat egyösszegben ugyan meghatározhatják, ez azonban csak tájékoztatási célokat szolgál. A felek a végleges vállalkozói díj kiszámításának a módját úgy határozzák meg, hogy a teljesítést követően a díj számlázása a leigazolt, elfogadott felmérés tételei alapján, a műszakilag indokolt munkák szerint történik. A kivitelező ebben az esetben a többletmunkákat és a pótmunkákat egyaránt érvényesíti, hiszen valamennyi, általa ténylegesen elvégzett munkatételt a felmérésben feltüntet, függetlenül azok jogi minősítésétől. A tételes felmérés esetén a ténylegesen számlázásra kerülő vállalkozói díj ezért a szerződésben előzetesen rögzített tájékoztató díjhoz képest több és kevesebb is lehet.

25 FUGLINSZKY i. m. 90.

26 Uo.

A fentiekhez tartozik még az ún. műszaki szükségességéből felmerült (pót) munka kérdése, mivel ennek a fogalomnak, joggyakorlat alapján történő feltárása vezet el a hatályos szabályozás rendszeréhez, és a teljes fogalmi megalapozáshoz. Ennek érdekében szükséges röviden ismertetni a Szegedi Ítéltábla Polgári Kollégiumának 1/2006. (XI. 30.) számú kollégiumi ajánlását, amely pontos összefoglalása a gyakorlatnak. A többletmunka tekintetében az ajánlás is úgy összegez, hogy azt nem új vagy módosult megrendelői igényként értelmezi, hanem a szerződésben eleve benne foglalt (ideértve a tervdokumentációt és annak mellékleteit), de az ellenérték számítása (költségvetés) során nem, vagy nem megfelelően figyelembe vett munkatétel. Átalánydíjas szerződés esetén a többletmunka költsége a vállalkozót terheli. A műszaki szükségességéből felmerült további munkák, a régi Ptk. 403. § (4) bekezdés második fordulata szerinti olyan tételek, amelyek nélkül a létesítmény rendeltetésszerűen nem használható.²⁷ A kollégiumi ajánlás a fogalmat úgy magyarázza, hogy olyan munkatételeket kell ez alatt érteni, amelyeket a kivitelezési tervek egyáltalán nem tartalmaznak, de ennek a körülménynek (hiány) kialakulásáért a felek nem felelősek.²⁸ A tervek hiányossága (de nem a terv hibás teljesítése), azaz az utóbb felmerülő munkák objektív, a felek által kellő gondosság tanúsítása mellett előre nem látható körülményeken alapulnak, de ezzel együtt a munkatételek nem tekinthetők pótmunkának, mivel a szerződés tárgyát képező mű (a létesítmény) változatlan, nem merül fel új igény, kizárólag a rendeltetésszerű használatra alkalmas állapot elérése az elvárt. Mindezekre tekintettel az így „felmerülő munka díja átalánydíjon felül kivételesen akkor érvényesíthető, ha a munka felmerülésének kockázatával a kivitelező az eset körülményeire, a munka természetére, nagyságrendjére és költségvonzatára figyelemmel a díj meghatározásakor előzetesen kellő gondosság mellett nem számolhatott.”²⁹

27 A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény.

28 „A műszaki szükségességéből felmerülő munkákat a tervdokumentáció ugyan nem tartalmazza, de nem azért, mert a terv hibás vagy fogyatékos, vagy mert a kivitelező a terv meg- vizsgálásakor nem volt kellően gondos, hanem azért, mert a munka természete folytán ezeket előre látni nem lehetett (különösen vonatkozik ez például felújítási munkáknál a takart szerkezetekre). Szegedi Ítéltábla Polgári Kollégiumának 1/2006. (XI. 30.) számú kollégiumi ajánlás III. pont indokolása.

29 Uo.

2.2.3. A hatályos szabályozás rendszere, a kockázattelepítés

A fentiekre építve a jelenleg hatályos Ptk. is kétféle többletmunkát ismer azzal, hogy a korábbi szabályozáshoz képest pontosan rögzíti a szerződéses tartalom és az elszámolás összefüggéseit, azaz a kockázattelepítést kérdészt arra az esetre, ha a vállalkozó nem járt el megfelelő szakmai gondossággal az ajánlattétel során, illetve, ha a szerződéskötéskor fennálló körülmények utóbb megváltoznak. Az egyik többletmunka jellegadó sajátossága, hogy a tervben szereplő, de vállalkozói díj meghatározásánál figyelembe nem vett munkákat jelenti.³⁰ A másik jellegzetessége, hogy nem kell szerepelnie a tervekben sem ahhoz, hogy utóbb annak elvégzése a szerződés részévé váljon, amint arra a Ptk. 6:244. § (1) bekezdésének második fordulata is utal („amely nélkül a mű rendeltetésszerű használatra alkalmas megvalósítása nem történhet meg”).

A többletmunka, mint megfogalmazás pontatlanságára egyébként a dogmatika is rávilágított, mivel valójában nincs szó többletszolgáltatásról, amely körülmény igazán kiemeli a többletmunka valódi lényegét.³¹

A tervben szereplő, de a vállalkozói díj meghatározásánál figyelembe nem vett munkatétel nem másnak a következménye, mint a vállalkozó nem megfelelő eljárása az ajánlattétel során. A megkapott tervek vagy koncepció alapján a vállalkozó felmérte az adott teljesítés anyagigényét és munkamennyiségét, majd egyösszegű vállalását rögzítve a felek ennek alapján megkötötték a szerződést. Amennyiben a felmérés során a vállalkozó nem járt el megfelelő szakmai gondossággal, a költségvetéséből hiányozhatnak olyan tételek, amelyeket a terv vagy koncepció tartalmazott. Amennyiben a tervekhez a megrendelő árazatlan költségvetést is szolgáltat, a vállalkozó anélkül készíti el az árazott költségvetést, hogy a tervdokumentációt alapos vizsgálatnak vetné alá, amely során kiderülhetne, hogy az árazatlan költségvetés nincs összhangban a tervdokumentációval.³² Mivel a jelen helyzet tisztán kockázati kérdés, a vállalkozó az így felmerült költségeket a haszon terhére (vagy adott esetben veszteséggel) köteles lesz elvégezni. Ki lehet jelenteni, hogy a vállalkozónak (a fizikai megvalósítás szintjén) nem kell többet teljesítenie,

30 Vö.: régi Ptk. 403 § (4) bekezdése és Ptk. 6:244. § (1) bekezdés első fordulata.

31 Lásd: VÉKÁS Lajos – Gárdos Péter (szerk.): Kommentár a Polgári törvénykönyvhöz. Budapest, Complex – Wolters Kluwer, 2014, 2447.

32 322/2015. (X.30.) Korm.rendelet 1. melléklet 2.4 pontja szerint az építési beruházás közbeszerzési dokumentumainak tartalma: A 10. § (1) bekezdése szerinti árazott költségvetés alapján készített árazatlan költségvetési kiírás, vagyis ez esetben a költségvetést is a megrendelő szolgáltatja.

kizárólag csak a tervek szerinti teljesítést várják tőle azon az ellenértéken, amelyet megajánlott.

Azoknak a munkatételeknek a költségeiért, amelyek nélkül a mű rendeltetésszerű használatra alkalmas megvalósítása nem történhet meg szintén a vállalkozót terheli a kockázat. A jelen tételek felmerülésének okai ugyanakkor a kötelmen kívüliek, mivel a tervek sem tartalmazzák ezeket az utóbb teljesítendő tételeket, azok „műszaki szükségességből” mégis a szerződés részei, ugyanis ezek nélkül a teljesítés nem lesz szerződésszerű. Ebben az esetben a fizikai megvalósítás szintjén természetesen több tételt teljesít, több anyagot épít be (adott esetben), több munkát végez a vállalkozó, csak azzal a megkötéssel, hogy még mindig ugyanaz a teljesítés tárgya és nem olyasvalami, amelyet a pótmunka körébe eső tételként kellene minősíteni. Azt a tényt ugyanakkor nem lehet megkerülni, hogy ameddig a vállalkozó nem megfelelő eljárása utóbb nem eshet a megrendelő terhére, addig a felek által – kellő gondosság mellett – előre nem látható körülmények miatt bekövetkező változások kockázatát a feleknek közösen kell viselni. Ezt a szabályt tartalmazza a Ptk. 6:245. § (1) bekezdésének második mondata, amely kimondja, hogy a „megrendelő köteles azonban megtéríteni a vállalkozónak a többletmunkával kapcsolatban felmerült olyan költségét, amely a szerződés megkötésének időpontjában nem volt előrelátható”.

2.2.4. Az átalánydíjról, valamint az elszámolható költségekről

A jelen tanulmány több helyen hivatkozott az átalánydíj és a tételes elszámolás közötti eltérésekre, ugyanakkor a fogalmak tisztázásával adós maradt, ahogyan a fogalmakkal a Ptk. is adós marad (a régi Ptk. még a konkrét kifejezéseket sem említette). Az átalány szó átlagot jelent, „valamely célra egyszer vagy sorozatosan kifizetett összeget, melynek nagyságát nem előzetes számítások, vagy utólagos elszámolások, hanem csak hozzávetőleges becslés alapján szabják meg”, vagyis egyetlen összeget, amely teljes körben fedi a munkák ellenértékét.³³ „Ha tehát a felek a vállalkozási szerződésben mind a létrehozandó művet, mind pedig a vállalkozási díjat végleges jelleggel határozták meg, a művet a szerződésben meghatározott díj ellenében kell szolgáltatni. Ha például a vállalkozó 300 000 Ft-ért vállalta el a szerződésben meghatározott kivitelezésű épület felépítését, és ennek megfelelően teljesít, ennél nagyobb összegű vállalkozási díjra jogszerűen nem tarthat igényt, a megren-

33 BÁRCZI Géza – ORSZÁGH László (szerk.) *A magyar nyelv értelmező szótára (1. kötet)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959, 290.

delő pedig ennek csökkentését jogszerűen nem igényelheti, és pedig akkor sem, ha esetleg az építés befejezésekor kiderül, hogy az egyik vagy másik fél rosszabbul járt, mint ahogyan azt a szerződéskötéskor számításba vették”.³⁴ Ez a megközelítés a megrendelő vonatkozásában egyszerűsíti az elszámolást. Ezzel szemben a vállalkozónak kiemelt figyelmet kell arra fordítania, hogy az ellenértéket mire tekintettel határozza meg. Ennek jelentősége szintén a kockázattelepítés módszerében keresendő.

A vállalkozói díj összetétele szerint közvetlen költségeket és fedezetet tartalmaz.³⁵ A közvetlen költségek között tartja számon a jogszabály az anyagköltséget és a közvetlen gépköltséget a fuvarozási és rakodási költséggel együtt, az építőipari rezsioradíj alapján számított munkadíjat. A fedezet jelenti ugyanakkor a közvetlen költségeken felüli általános költségeket, a tervezett nyereséget, amennyiben azt a rezsioradíj nem tartalmazza. A szabályozás egyértelműnek tűnik, mivel két jól elkülöníthető csoportra osztható a vállalkozói díj tartalma, amelyek közül a fedezeti részben kell a vállalkozónak a kockázatok vállalásához szükséges összeggel számolnia. A napi gyakorlatban mindezzel a megrendelő anyagköltség és munkadíj megbontásban találkozik, vagyis a fedezeti részt a vállalkozó valójában a munkadíj, illetve az anyagköltségnek az a része tartalmazza, amelyet a vállalkozó az alapanyag beszállítóktól kapott kedvezmény, vagy a hatékonyabb munkaszervezés esetleg fejlettebb technológia alkalmazása által érvényesít. Ezért lesz annak jelentősége, hogy mit kell az előre nem látható többletmunkával kapcsolatban felmerült, elszámolható költség alatt érteni.

Fuglinszky megfogalmazásában költségigény és díjigény között különbség van abból a szempontból, hogy az előbbi érvényesíthető, de az utóbbi nem.³⁶ A magyarázat szerint a felmerült költség, a felmerülés összegében hárítható át megrendelőre, figyelemmel a kockázatmegosztásra, ugyanakkor hasznot nem érhet el a vállalkozó ezeken a tételeken, mivel az díjigénynek minősül és az ilyen igény nem lehet megalapozott. A megállapítással teljes egyetértésben azt kell kiemelni, hogy a gyakorlatban ennek kimutatása nehézségeket okozhat. Az árazott költségvetések, amint arra utaltunk, anyagköltség és munkadíj szerinti bontásban részletezik a vállalási árat és nem a közvetlen költség/fedezet szerinti megosztásban. Annak érdekében, hogy utóbb a szükséges többletmunka költségeinek elszámolása során a kockázatmegosztás érvényesülni tudjon, a magánjogi szerződések esetén jogvitás esetben, szakértői bizonyítást kell lefolytatni. A közbeszerzési eljárások során ugyanakkor van

34 Legfelsőbb Bíróság XXXII. számú Polgári Elvi Döntésének indokolása.

35 Épkiv. 3. § (5) bekezdése.

36 FUGLINSZKY i. m. 104.

olyan eljárási cselekmény – amennyiben azt az eljárás során alkalmazzák –, amely megkönnyítheti a vitás kérdés rendezését.³⁷

A fentieket összefoglalva azt lehet megállapítani, hogy a többletmunka valójában nem többletszolgáltatás, a szerződés tárgya és tartalma nem változik, ezért nem kell rá alkalmazni a Ptk.-nak a szerződés felek általi módosítására vonatkozó szabályait. Ennek oka, hogy sem közös megegyezés, sem a szerződéses tartalom változtatása nem történik meg, azaz a tényállás nem felel meg a Ptk. 6:191. §-ában foglaltaknak. A többletmunkát ennek alapján a vállalkozó a megrendelő felszólítására köteles elvégezni (teljesítési utasításként), amely konszenzust nem igényel.³⁸ A felek egyeztetését azok az esetek igénylik, amikor többlet tényállási elem (műszaki szükségesség) merül fel, és a költségeket el kell számolni, amely körülmény szintén nem vonható a módosítás körébe, ugyanis a szerződéses tartalom továbbra is változatlan azzal, hogy vállalkozónak megtérítési igénye keletkezik. Jelen bekezdés választ ad a tanulmány 2.1. pontjának utolsó bekezdésében felvetett kérdésre, amelynek értelmében a többletmunka elvégzése és a költségek megtérítése nem konszenzus kérdése és ennek okán nem minősül szerződésmódosításnak.

3. Többletmunkák kezelése a közbeszerzési szerződésekben

3.1. Röviden a közbeszerzési szerződés módosításáról

A közbeszerzési szerződések módosítására vonatkozó – irányelvi alapokon nyugvó – szabályozás valójában nem a felek szerződési (és ezzel együtt a módosítás) szabadságát korlátozza. A rendelkezések lényege, hogy a közbeszerzési szerződések abban az esetben nem módosíthatók, ha a módosításról megállapítható, hogy azt új beszerzési igénynek kell minősíteni. Dezső Attila megfogalmazásában, az (uniós)közbeszerzési jog nem a szerződéses nyilatkozatot, mint formai hordozót, hanem annak tartalmát, az új beszerzési igényt szabályozza.³⁹

37 A Kbt. 72. §-a szerinti indokolás kérésre adott ajánlattevői válasz az aránytalanul alacsony vállalás vonatkozásában irányadó lehet később a többletmunka költségek elszámolásánál, ugyanis az indokolásban az ajánlattevő köteles kimutatni, hogy a vállalási ár gazdasági szempontból ésszerű-e. Ez a gyakorlatban a megfelelő tartalék és haszon bemutatásával történik (többek között). Amennyiben az eljárásban kérnek ilyen indokolást, utóbb ennek adatait a többletmunkák költségeinek kimutatásánál fel lehet használni. Ugyanakkor nem minden esetben kötelező az erre vonatkozó indokolás adására felszólítani az ajánlattevőket.

38 FENYŐHÁZI-RAJKAI i. m. 5. [18]

39 DEZSŐ Attila (szerk.): *Magyarázat az Európai Unió közbeszerzési jogához*. Budapest, Wolters Kluwer Kiadó, 2015, 757.

A Kbt. 141. § (1) bekezdése szerint „ezen alcím rendelkezéseit alkalmazni kell a szerződés felek – vagy az erre jogosult valamelyik fél – általi módosítására, valamint a felek jogviszonyának a szerződésben foglalt rendelkezéseknek megfelelő változására (a továbbiakban együtt: szerződésmódosítás).” A megelőző fejezetekben történt elemzés alapján felmerülhet a kérdés, hogy milyen összefüggésben kell említeni a Kbt. szerződésmódosításra vonatkozó megállapító rendelkezését, ugyanis a többletmunka, mint olyan, nem tartozik egyetlen (141. § szerinti) kategóriába sem. A közbeszerzési gyakorlat ugyanakkor ezzel bizonyos szempontból ellentétes működést követ. Mivel a szabályozás vázlatos áttekintése nélkül nem érthető a felvetés, ezért röviden szükséges ezt ismertetni.

A közbeszerzési szerződések módosításának korlátok közé szorítása annak érdekében szükséges, hogy utóbb a módosítással ne lehessen kikerülni a közbeszerzési szabályokat.⁴⁰ A módosítások három fő csoportba rendezhetők, amelyek megfelelnek a 2014/24/EU irányelv (továbbiakban: Irányelv) rendelkezéseinek.⁴¹ A szabályozás az Európai Bíróság gyakorlatára épül, amely tulajdonképpen nagyobb részben a Pressetext ítéletben rögzített megállapításokat emeli irányelvi szintre.⁴²

3.1.1. A de minimis módosítások

Az első csoportba azok a módosítások tartoznak, amelyek esetében az ellenérték növekedés nem éri el a törvényben meghatározott mértéket feltéve, hogy a módosítás nem változtatja meg a szerződés általános jellegét és illeszkedik az eredeti szerződés jellegéhez.⁴³

A törvényben meghatározott mérték nem igényel különösebb értelmezést, de annál inkább az általános és eredeti jelleg kifejezések. Sem az Irányelv, sem a Kbt. nem határozza meg ezeket a fogalmakat, ahogyan a jogirodalom sem

40 SMARAGLAY Gábor: 132–143. §. In: PATAY Géza (szerk.) A közbeszerzés joga – Kommentár a gyakorlat számára. Budapest, HVG–ORAC Kiadó, 2022, 1118.

41 Az Európai Parlament és a Tanács 2014/24/EU irányelve (2014. február 26.) a közbeszerzésről és a 2004/18/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről

42 Pressetext Nachrichtenagentur GmbH kontra Republik Österreich EUR-Lex – 62006CJ0454 (europa.eu)

43 A módosítás eredményeként az ellenérték növekedése – vagy több módosítás esetén azok nettó összértéke – nem éri el az alábbi értékek egyikét sem a) az uniós értékhatárt elérő értékű eredeti szerződés esetén az uniós értékhatárt; b) szolgáltatás, árubeszerzés és építési vagy szolgáltatási koncesszió esetén az eredeti szerződés értékének 10%-át, építési beruházás esetén az eredeti szerződéses érték 15%-át. [Kbt. 141. § (2) bekezdése]

ad egyértelmű választ. Az általános jelleget az Irányelv [109] preambulum bekezdése említi példálózó módon.⁴⁴ Ennek értelmében az a tényállás tekinthető az általános jelleg megváltozásának, ha az eredeti (műszaki) tartalom helyett a kötelezett mással teljesít, vagy alapvetően megváltozik a „beszerzés fajtája”. Az angol nyelvű változatban (*by fundamentally changing the type of procurement*) a típus szó szerepel, amely talán jobban megmagyarázza, hogy valójában arról van szó, hogy a felek szándéka a módosítás során arra irányul, hogy például a gondossági kötelmet eredménykötelemre kívánják változtatni. Ugyanakkor az „eredeti jelleg” kifejezés további értelmezést igényel.

Mivel az Irányelv nem ad egyéb támpontot, ezért érdemes megvizsgálni a Kbt. miniszteri indokolását, amely a „szerződés alapvető jellemzőit egyébként nem változtatja meg” kitéltet fűzi a de minimis módosítások feltételeihez, amely lefedi az idevágó irányelvi fogalom tartalmát, de nem visz közelebb a megoldáshoz.⁴⁵ A fogalom jelentése a többi jogalappal történtő összehasonlítás alapján tárható fel. Ennek értelmében a szigorú „általános és eredeti jelleg” együttes feltétel bevezetése nem jelent mást, mint azt, hogy a de minimis módosítások azokra az esetekre legyenek alkalmazva, amikor kizárólag az ellenérték változik (leginkább emelkedik), de egyéb változtatás nem történik. Másként fogalmazva elvileg nincs lehetőség pótmunka megrendelésére, határidő módosításra vagy a részteljesítések számának növelésére a de minimis jogalapra tekintettel, mivel a jogalkotó azt kívánta a jogalap megfogalmazása során elismerni, hogy a sokszor 6–8 (akár 12) hónapig tartó közbeszerzési eljárások, valamint az azt követő hosszabb teljesítés ideje alatt bekövetkezhetnek olyan gazdasági változások, amelyek kihatnak az ellenértékre (infláció, alapanyagárak növekedése stb.). Mivel önmagában az eljárás időtartama miatt más jogalap alkalmazása nem lenne jogszerű, ezért a jogalkotó megteremtette a lehetőségét annak, hogy a „különleges körülmények”, illetve a „nem lényeges módosítás” feltételeinek vizsgálata és új közbeszerzési eljárás lefolytatása nélkül módosítsanak a felek a szerződés ellenértékén.⁴⁶ Továbbá a (3) bekezdés arra is lehetőséget ad, hogy amennyiben a részszámlák összegét vagy a teljesítési biztosíték összegét is rögzíti

44 „Ugyanakkor ez nem érvényes azokban az esetekben, amikor a módosítás a beszerzés általános jellegének megváltozását eredményezi, például azért, hogy a megvalósítandó, illetve beszerzendő építési beruházásokat, árukat vagy szolgáltatásokat valami mással helyettesítik, vagy alapvetően megváltoztatják a beszerzés fajtáját, mivel ilyen helyzetben feltételezhető az eredményre gyakorolt hatás.”

45 T/4849. sz. törvényjavaslat indokolása.

46 Kbt. 141. § (4) és (6) bekezdés.

a szerződés, a felek – az ellenérték növekedéséhez kapcsolódóan – ezeken az adatokon is változtassanak.

A jogalkalmazás és a gyakorlat a fentiektől látszólag tágabb alkalmazást enged. A Közbeszerzési Hatóság hatályos útmutatója (továbbiakban: Útmutató) szerint „a Kbt. 141. § (3) bekezdése lehetővé teszi, hogy a szerződés több elemének módosítása esetén azon elemek tekintetében is alkalmazásra kerüljenek a Kbt. 141. § (2) bekezdésben foglaltak, amelyek az érték változásával közvetlenül összefüggenek (például mennyiség).⁴⁷ E rendelkezés a műszaki tartalom változása miatti szerződésmódosítást is kezeli (amennyiben amiatt szükségszerűen változik az ár)”. Ez gyakorlatilag a de minimis jogalap tartalékkeretként történő alkalmazását eredményezheti, különösen az Útmutató hetedik oldalának második bekezdése ismeretében, amely szerint akár a pótmunka megrendelése esetén is alkalmazható lenne a jogalap.⁴⁸ Ez egyfajta fordított irányú alkalmazás, amely alapján valójában nem az ellenérték növekedéséhez kapcsolódik a műszaki tartalom változása, hanem fordítva (pl. pótmunka megrendelése által az ellenérték is változik).

Az Útmutató azt is rögzíti, hogy ezzel együtt aggályos lehet az ilyen fordított irányú alkalmazása a de minimis jogalapnak, mivel a Kbt. 142. § (3) bekezdése szerinti semmisségi okra tekintettel az alkalmazás során nem kizárólag a Kbt. 141. § (2)–(3) bekezdésének szövegéből kell kiindulni. Az alkalmazás során – a semmisség elkerülése érdekében – tekintettel kell lenni arra, hogy módosítás ne változtasson lényeges feltételeken, illetve ne essen olyan körbe, amely a felelős ajánlattétel körében előrelátható volt.

3.1.2. Különleges körülmények fennállása esetén történő módosítások

A második szerződésmódosítási csoportba a sajátos vagy különleges körülmények fennállása esetén történő módosítási lehetőségek tartoznak, amelyek további három esetkörre oszthatók.

Az első esetkör a szerződés feltételeinek előre rögzített módon történő változását szabályozza, amely valójában és polgári jogi szempontból nem módosítás, hanem a módosulás körébe tartozó tágabb fogalmi körbe tartozó tényállás.⁴⁹ Ezen jogalap szerinti módosulás a vételi jog, az opció és az

47 A Közbeszerzési Hatóság keretében működő Tanács útmutatója a közbeszerzési eljárások eredményeként megkötött szerződések Kbt. szerinti módosításával, valamint teljesítésével kapcsolatos egyes kérdésekről. *Közbeszerzési Értesítő*, 2019/106, 6.

48 D.283/30/2017.

49 EÖRSI Gyula: *Kötelmi jog, Általános rész*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1981, 121.

árindexálás eseteinek kezelésére ad lehetőséget és nem kapcsolódik hozzá a Kbt. 37. § (1) bekezdés j) pontja szerinti közzétételi kötelezettség.⁵⁰ A második esetkör azokat a helyzeteket rendezi, amikor az eredeti szerződő féltől további építési munkák, szolgáltatás vagy áruk beszerzése szükséges, amelyek nem szerepeltek az eredeti szerződésben, amennyiben a szerződő fél személyének változása nem megvalósítható gazdasági vagy műszaki okból és a szerződő fél személyének változása az ajánlatkérő számára jelentős hátránnyal vagy a költségek megsokszorozódásával járna [Kbt. 141. § (4) bekezdés b) pont]. Mindez nem mást jelent, mint azt a körülményt, amikor további szolgáltatásokat szükséges beszerezni, de szerződés tárgya (pl. egyedi szoftver fejlesztése) nem teszi lehetővé harmadik személy számára a teljesítést. Ez a kettő esetkör szorosan nem kapcsolódik a tanulmány témájához, ezért bővebb részletezés itt nem szükséges.

A harmadik esetkör [Kbt. 141. § (4) bekezdés c) pontja] alapján akkor van helye a módosításnak, ha olyan körülmények tették azt szükségessé, amelyeket az ajánlatkérő kellő gondossággal eljárva nem láthatott előre. További feltétel, hogy a módosítás során a szerződés általános jellege (és csak az általános jellege) nem változhat és az ellenérték növekedés nem haladhatja meg az eredeti szerződéses érték 50%-át. A szerződés általános jellege fogalmának ismertetése megtörtént a 3.1.1. pontban, az ott írtak a jelen jogalap vonatkozásában is irányadók.

A 'kellő gondosság' és az 'előre nem láthatóság' vonatkozásában a jogirodalom rögzíti, hogy az előre nem láthatóság megítélése nem szubjektív kérdés, hanem objektív feltétel.⁵¹ A rendelkezés a Kbt. 28. § (1) bekezdésében foglalt imperatív szabályhoz kapcsolható, amelynek értelmében a közbeszerzési eljárást megfelelő alaposággal kell előkészíteni, és „az ajánlatkérőnek már a közbeszerzési eljárás előkészítése során törekednie kell a magas minőségű teljesítés feltételeinek biztosítására, a környezet – beszerzés tárgyára tekintettel biztosítható – védelmére és a fenntarthatósági szempontok figyelembevételére, valamint a beszerzés tárgyát érintő szerződésmódosítások megelőzésére.” Ennek alapján, amennyiben az előkészítés nem volt alapos, az általános elvárható kellő gondosság, mint kógens feltétel nem teljesül a jelen jogalap alkalmazásában, ugyanis az Kbt. 28. § (1) bekezdésének megfelelő előkészítés során mindenképpen (előre) kellett volna látni az adott körülmény felmerülését (és megelőzni azt). Fontos, hogy az ajánlatkérő (megrendelő) érdekkörében

50 Az ajánlatkérő hirdetmény útján köteles közzétenni a szerződés módosításáról szóló tájékoztatót. [Kbt. 37. § (1) bekezdés j) pont]

51 SMARAGLAY i. m. 1118.

felmerülő körülmények esetén van helye a jogalap alkalmazásának. A vállalkozó érdekkörében felmerülő előre nem látható körülményekre kizárólag akkor alapítható módosítás, ha ezek a körülmények egyben a megrendelő által sem voltak előre láthatók (kellő gondosság mellett).

3.1.3. Nem lényeges módosítások

A módosítások harmadik csoportja az ún. nem jelentős módosítások, amelyek feltételeit a Kbt. 141. § (6) bekezdése tartalmazza. A jogalap szerinti módosítás akkor alkalmazható, ha az nem minősül lényegesnek.

A lényeges módosítás rendszere a Priesstext ügyben megalkotott lényeges ('substantial', 'wesentlich', 'substantielle') szerződésmódosítás fogalomra épül.⁵² A módosításokat ennek alapján lényegesnek kell tekinteni – és új odaítélési eljárást kell lefolytatni –, amennyiben olyan feltételeket határoz meg, amelyek ha szerepeltek volna a szerződéskötést megelőző közbeszerzési eljárásban, az eredetileg részt vett ajánlattevőkön/részvételre jelentkezőkön kívül más ajánlattevők/részvételre jelentkezők részvételét vagy a nyertes ajánlat helyett másik ajánlat nyertességét lehetővé tették volna.⁵³ A jogirodalom általában az eljárásban értékelési szempontként figyelembe vett feltételek utólagos változtatását minősíti ilyen feltételeknek.

További feltétele a jelen jogalap szerinti módosításnak, hogy a módosítás a szerződés gazdasági egyensúlyát a nyertes ajánlattevő javára nem változtatja meg.⁵⁴ A gazdasági egyensúly értelmezési nehézségeit itt csak röviden szükséges érinteni, mivel a következőkben a többletmunka ellenérték elszámolásához kapcsolódóan a részletezés nem mellőzhető. A szemléletes összefoglalás szerint „a gazdasági egyensúly azt jelenti alapvetően, hogy a szolgáltatásért ennek megfelelő arányú ellenszolgáltatás jár. Idetartozik az áron kívül a szerződéshez kapcsolódó valamennyi mellékkötelezettség, továbbá költség, díj, járulék, illeték. A gazdasági egyensúlyhoz valamennyi tényező együttes arányos egyensúlya szükséges”.⁵⁵

Továbbá minden esetben lényeges a módosítás, ha az a szerződés tárgyát az eredeti szerződésben foglalt ajánlattevői kötelezettséghez képest jelentős új elemre terjeszti ki.⁵⁶ Jelentős, új elemként kell azokra a szolgáltatásokra

52 DEZSŐ i. m. 787.

53 Kbt. 141. § (6) bekezdés a) pont.

54 Kbt. 141. § (6) bekezdés b) pont.

55 D.361/10/2014.

56 Kbt. 141. § (6) bekezdés c) pont.

tekinteni, amelyek nem voltak részei a szerződéses tartalomnak, és amelyek nélkül is szerződésszerű az eredeti feltételek szerinti teljesítés.

3.2. Többletmunkák a közbeszerzési szerződések teljesítése során

Amint azt a fentiek rögzítették a többletmunka felmerülésének és teljesítésének ténye nem esik – polgári jogi értelemben – a szerződésmódosítások körébe. A vállalkozó érdekkörében felmerülő többletmunka esetén a vállalkozó viseli a felmerült költségeket, az előre nem látható (műszaki szempontból szükséges) többletmunka esetén a felek megosztják a kockázatot. Ennek értelmében a vállalkozó érdekkörében felmerülő többletmunka vonatkozásában a továbbiakban nem szükséges értekezni. A vállalkozó köteles az ilyen jellegű többletmunkát elvégezni és ennek ellenértékére nem tarthat igényt. Ebben az esetben a teljesítés megmarad eredeti szerződés keretein belül, értve ez alatt a műszaki tartalmat és az ellenértéket. Közbeszerzési jogi szempontból szintén nem szükséges a helyzetet eltérően kezelni, ugyanis az ilyen tényállásra nem kell alkalmazni a Kbt. 141. § (1) bekezdésében foglaltakat, mivel nem történik meg a szerződés felek – vagy az erre jogosult valamelyik fél – általi módosítása, és a felek jogviszonya sem változik.

A fentiek értelmében amennyiben a közbeszerzési szerződés módosítása – a vállalkozó érdekkörében felmerült többletmunkára tekintettel – mégis megtörténik, a módosítás a Kbt. 142. § (3) bekezdése alapján semmis lesz, függetlenül az alkalmazott jogalaptól. Meg kell jegyezni, hogy a gyakorlatban nem történik ilyen módosítás, a felek – a közbeszerzési szerződések szigorú ellenőrzési szabályaira tekintettel – igyekeznek a többletmunkák előre nem látható módon való felmerülését igazolni és ezzel megteremteni a módosítás jogszerűségét.⁵⁷

3.2.1. Műszaki szükségességből felmerülő többletmunkák

A kérdést az előre nem látható műszaki szükségességből felmerülő többletmunkák teljesítése és az ahhoz kapcsolódó megtérítési igény veti fel. Ebben az esetben, amint azt a fentiekben is rögzíti a tanulmány, több tételt teljesít a vállalkozó és ennek költségeire is igény tarthat. Ebben az esetben azt kell megvizsgálni, hogy az ilyen jellegű változásra (mert az ellenérték mindenképpen változik) kiterjed-e a Kbt. 141. § (1) bekezdése szerinti rendelkezés.

⁵⁷ A gyakorlatban sok esetben mindkét fél érdekelt a teljesítés mielőbbi befejezésében, akár a kockázatok ,újraelosztása' árán is.

A további tételek teljesítése nem jelenti a szerződéses tartalom megváltozását, mivel ezek nélkül a munkák nélkül a mű rendeltetésszerű használatra nem alkalmas, ezért ebben a feleknek nem kell megállapodni. Pontosabban, a gyakorlatban az ilyen jellegű munkák is igénylik a felek kooperációját, mivel a műszaki megfelelést biztosítani kell. A specifikum annyi, hogy a kooperációt követően a megrendelő egyszerű teljesítési utasítása alapján, vagy anélkül, kizárólag a szerződés alapján el kell végezni ezeket a munkákat, majd annak költségeit kimutatni és elszámolni. Mindez nem tekinthető a Ptk. alapján a szerződés módosításának, ahogyan az ilyen megtérítési igényeket, a pótmunkákra vonatkozó módosítástól elválasztva, külön fogalomként kezeli a joggyakorlat is.⁵⁸

A tisztán magánjogi viszonyokban a feleknek nem kell formálisan (pl. írásban) megállapodni a műszaki szükségességből felmerült többletmunkákról és azok költségeiről, mivel a Ptk. tartalmazza mindazokat a rendelkezéseket, amelyek alapján a követelés(ek) érvényesíthető(k), vagyis a szerződést nem kell módosítani annak ellenére, hogy az bizonyos módon (az ellenérték tekintetében mindenképp) mégis megváltozik.⁵⁹ A műszaki szükségességből felmerült többletmunka tekinthető a felek szándékán kívüli, attól független tényezőnek, amely módosítja a felek jogviszonyát, amely felfogható és illeszthető a Kbt. 141. § (1) bekezdés második fordulatában írt tényálláshoz, amely szerint szerződésmódosításnak kell tekinteni (a Kbt. fogalomrendszerében) a felek jogviszonyának a szerződésben foglalt rendelkezéseknek megfelelő változását is.⁶⁰ Ennek az oka, hogy a műszaki szükségességből felmerült többletmunkát nem kell külön megrendelni, a teljesítés kötelezettsége magából a szerződésből fakad, ennél fogva annak felmerülése (ti. a vállalkozó átalány ellenében vállalta, eredményfelelősséggel a használatra kész mű átadását) automatikusan változtat a szerződésen, amelyhez viszont – a közbeszerzési szerződések esetén – további jogcselekmények, formális aktusok társulnak.

A de minimis jogalap alkalmazása esetén a törvényben meghatározott értékhatárokon kívül azt szükséges vizsgálni, hogy a műszaki szükségességből

58 „Közbeszerzési eljárás hatálya alá tartozó átalányáras építési vállalkozási szerződés esetén a szerződés keretein túlmutató olyan írásbeli megrendelés adhat alapot a pótmunkák ellenértékének követelésére, ami a szerződés módosításának tekinthető, vagy olyan előre nem látható többletköltség felmerülése, amelyre a vállalkozó gondos előrelátás mellett sem számíthatott” [BH2016.85]

59 Ugyanis a többlettételek teljesítésére, és a költségek megfizetésére vonatkozó kötelezettségek.

60 JUHÁSZ Ágnes: *A szerződésmódosítás kérdésköre a magyar polgári jogban*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary Kft., 2019, 28.

felmerült többletmunkák miatti módosítás megváltoztatja-e a szerződés általános jellegét és illeszkedik-e az eredeti szerződés jellegéhez.⁶¹ Az ilyen jellegű többletmunkák a szerződés tárgyát nem változtatják meg, a vállalkozónak nem kell mást és mással teljesítenie, ennek okán az általános jelleg sérelme nem merül fel. Az eredeti jellege a szerződésnek szintén nem változik, ugyanis az eredménykötelem továbbra is ugyanazon megrendelt mű létrehozására irányul azzal, hogy el kell végezni mindazokat a (többlet)tételeket, amelyek az eredmény rendeltetésszerű használatra alkalmas átadásához szükségesek. Ebben a tekintetben azt lehet megállapítani, hogy a műszaki szükségességből felmerült többletmunkák felmerülése esetén kizárólag az ellenérték változik, ezáltal a de minimis jogalap irányelvi és jogalkotói céljainak is megfelel a módosítás. Hozzá kell tenni, hogy ugyanezen módon változik (módosul) a teljesítési határidő is, amennyiben a többletmunkák elvégzése hosszabb időtartamot igényel, mivel a Kbt. 141. § (3) bekezdése megteremti ennek a lehetőségét. A fentiek értelmében a de minimis jogalap alapján a műszaki szükségességből felmerülő többletmunka költség elszámolására lehetőség van.⁶²

A Kbt 141. § (4) bekezdésének c) pontja szerinti jogalap alkalmazásának a vizsgálata a de minimis jogalaphoz hasonló következtetések levonását eredményezi. A fentiek alapján a szerződés általános jellegének megváltozása nem lesz megállapítható a műszaki szükségességből felmerülő többletmunkák teljesítése esetén, mivel azok a tételek valójában a szerződés részét képezik. Az ellenérték százalékos növekedése jelen jogalap tekintetében elérheti az eredeti szerződéses érték ötven százalékát is. A kellő gondossággal előre nem látható körülmények tekintetében azt kell előre bocsátani, hogy a jogalap jogszerű alkalmazása érdekében az ilyen körülmények esetében a Ptk. 6:245. § (1) bekezdésének második fordulata szerinti „szerződés megkötésének időpontjának” az ajánlatok felbontásának időpontját kell tekinteni.⁶³ Ennek az oka, hogy az ajánlatok (többszakaszos eljárások esetén a végső ajánlatok) felbontásának időpontjában az ajánlati kötöttség beáll, a felek a bontástól a szerződéskötésig terjedő időszakban már nem változtathatnak a feltételeken. Ezzel együtt a jogalap alkalmazható lesz, tekintettel arra, hogy a műszaki

61 A dolgozat a továbbiakban egységesen, a Kbt. fogalomrendszerét követve, módosításként hivatkozik a többletmunkák miatti változtatásokra, módosulásokra.

62 Ugyanerre a következtetésre jut a Miniszterelnökség, Közbeszerzési Felügyeletért Felelős Helyettes Államtitkárság Közbeszerzési Felügyeleti Főosztály: *Szerződésmódosítási útmutató*. <https://www.palyazat.gov.hu/download.php?objectId=72649> (2023. 01. 10.) 40–41. (a továbbiakban: Útmutató)

63 Kbt. 68. § (1) bekezdés.

szükségességéből felmerülő többletmunkák egyik jellegadó sajátossága, hogy egyik fél sem láthatta előre azokat a körülményeket, amelyek miatt ezeket utóbb el kell végezni és a költségeit meg kell téríteni.

A nem lényeges módosítások (Kbt. 141. § (6) bekezdése) más irányú vizsgálatot igényelnek, ugyanakkor a következtetések részben a fentiekhez hasonlóak lesznek. A jogalap alkalmazásának három konjunktív feltétele van. Első feltétel, hogy a módosítás nem határozhat meg utóbb olyan feltételeket, amelyek az ajánlattételi hajlandóságot befolyásolhatták volna. Ez a műszaki szükségességéből felmerülő többletmunkák esetében nem lesz megállapítható, ugyanis ezek a munkák a szerződéses tartalom részei, vagyis másként fogalmazva a bármely ajánlattevő nyerte volna el a szerződést, a többletmunkák – személytől és megajánlástól függetlenül – felmerültek volna. A második feltétel, hogy a módosítás a szerződés gazdasági egyensúlyát a nyertes ajánlattevő javára nem változtathatja meg, amelyről a részletesebben kifejtés alább olvasható. Végül a harmadik feltétel, hogy a módosítás a szerződés tárgyát az eredeti szerződésben foglalt ajánlattevői kötelezettséghez képest jelentős új elemre nem terjesztheti ki. Ez a feltétel a műszaki szükségességéből felmerülő többletmunkák esetében nem lesz megállapítható, mivel a többletmunkák nem képeznek új elemet, azok az eredeti szerződéses tartalom részei.

A gazdasági egyensúlyról a következő bekezdésekben részletesebben szükséges értekezni, mivel az itt írtak mindegyik jogalap vonatkozásában irányadók, ami a költségek elszámolásának módszerét illeti.

A 3.1.2 pontban említettek kiegészítéseként azt kell először rögzíteni, hogy a műszaki szükségességéből felmerülő többletmunkák ellenértékének (pontosabban költségeinek) megtérítése esetében nem beszélhetünk a szerződés gazdasági egyensúlyának megváltozásáról. A felek az ilyen munkák felmerülése esetén, ezek kockázatát úgy osztják meg, hogy vállalkozó az elvégzett munkák felmerült költségeit hárítja át és megrendelő azt megtéríti. A felmerült költség kifejezést – a Ptk. vonatkozó szabálya alapján – Fuglinszky is említi, amelynek jelentését, a Ptk. utaló szabálya hiányában, a jelen tanulmány igyekszik tovább pontosítani.⁶⁴

A felmerült költség alapvetően a társasági adóról és az osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvényhez kapcsolódó fogalom, amely a társasági adóalap megállapításához kapcsolódik.⁶⁵ Ugyanakkor a számvitelről szóló 2000. évi C. törvény (továbbiakban: Sztv.) 51. § (1) és (3) bekezdései, valamint az Épkiv. szabályai alapján talán jobban leírható, hogy mit lehet leginkább

64 FUGLINSZKY: i. m. 105.

65 Lásd: 3. számú melléklet az 1996. évi LXXXI. törvényhez „B” fejezet.

a többletmunkák költségei alatt érteni. Az Sztv. 51. § (3) bekezdése szerint az ún. közvetlen önköltség meghatározása körben az előállítási költségek között kell elszámolni [és így a bekerülési (előállítási) érték részét képezi] az idegen vállalkozó által megvalósított beruházáshoz a beruházó által biztosított (az idegen vállalkozó felé nem számlázott) *vásárolt anyag bekerülési (beszerzési) értékét*, továbbá a saját előállítású termék, nyújtott szolgáltatás közvetlen önköltségét a vásárolt anyag, a saját előállítású termék tényleges beépítéskor, a szolgáltatásnyújtással egyidejűleg. Itt vissza kell utalni a 2.2.4 pontban írtakra, ugyanis az Épkiv. 3. § (5) bekezdésének szabályai a vállalkozói díj „közvetlen költség” részében említik az építőipari rezsioradíj alapján számított munkadíjat is. Ennek alapján arra a következtetésre lehet jutni, hogy a műszaki szükségességből felmerült többletmunka költségének kiszámítása akkor felel meg a Ptk. 6:245. § (1) bekezdés második fordulatában, és még inkább a Kbt. 2. § 4) és a 142. § (3) bekezdésében foglaltaknak, ha a számítás alapja az anyagköltség, közvetlen gépköltség, fuvarozás, valamint a rezsioradíj alapú munkadíj.⁶⁶ Másként fogalmazva a közbeszerzési szerződések alapján végzett, műszaki szükségességből felmerült többletmunka elszámolásakor a megrendelő akkor jár el jogszerűen, ha az anyagköltséget, fuvarozást stb. kedvezményekkel csökkentetten (és számlákkal igazolt módon), a munkadíjat viszont kizárólag a jogszabály szerinti rezsioradíj alapján veszi figyelembe, függetlenül attól, hogy vállalkozó korábban milyen mértékű anyagdíjjal és oradíjjal számolt a megajánlásában.⁶⁷

Amennyiben a felek a közbeszerzési szerződés módosítása során így járnak el, eljárásuk megfelel majd annak, hogy a szerződés gazdasági egyensúlya érintetlen marad, ugyanis ebben az esetben a nyertes ajánlattevő nem kerül olyan előnyös helyzetbe, amely az eljárást megindító dokumentumok tartalma alapján ne illethné meg.⁶⁸ Mindez azt jelenti, hogy a műszaki szükségességből felmerült többletmunkák költségének megfizetése nem minősül majd lényeges módosításnak, ahogy erre az Útmutató is hivatkozik.⁶⁹ Ugyan az Útmutató csak csekély összegű megtérítés esetén látja alkalmazhatónak a jogalapot, azt nem magyarázza meg, hogy pontosan mit kell ez alatt érteni,

66 Az ajánlatkérőnek a közpénzek felhasználásakor a hatékony és felelős gazdálkodás elvét szem előtt tartva kell eljárnia.

67 Jelenleg a minimális építőipari rezsioradíj 2021. évi mértékéről szóló 56/2021. (XI. 19.) ITM rendelet.

68 HARTLEV K. – LIJENBOL M. W.: Changes to existing contracts under the EU public procurement rules and the drafting of review clauses to avoid the need for a new tender. *Public Procurement Law Review*, 2013/2, 51.

69 Útmutató 40–41.

és nem is feltétlenül szükséges az ilyen distinkció. Amennyiben a költségek a fenti módszerrel meghatározottak, a gazdasági egyensúly sérelme fel sem merülhet, ezért elviekben nincs jelentősége annak, hogy milyen összegben kíván költséget elszámolni a vállalkozó. Ennek a kijelentésnek a magyarázata a záró fejezetben lesz megtalálható.

Összességében a költségek megállapítása vonatkozásában azt kell kiemelni, hogy mindegyik jogalap esetében a fenti módszerrel kell kiszámítani az ellenérték növekedés összegét. Ennek oka, hogy a Kbt. 141. §-ában foglaltakon túl a közbeszerzési szerződések módosítása során a Kbt. 142. § (3) bekezdésében foglaltakra is figyelemmel kell lenni.⁷⁰ A hivatkozott jogszabályhely (amely a Kbt. 2. § (4) bekezdésben foglalt alapelv tételes jogi részletezése) a semmisség jogkövetkezményét fűzi azokhoz a módosításokhoz, amelyek a vállalkozót terhelő többletmunkaköltségek átvállalására irányulnak. A Kbt. megfogalmazásából egyértelmű, hogy a műszaki szükségességből felmerült többletmunkák költségeinek (ti. azok nem a vállalkozót terhelik a Ptk. alapján) megtérítése nem esik a tilalom alá, de csak akkor nem, ha azok ténylegesen és igazoltan költségek és nem rejtett díjigények.

3.2.2. A szigorúbb kockázattelepítés és annak megváltoztatása

Látható a fentiekből, hogy amennyiben a magánjogi szerződés teljesítése során a szerződés tárgyát, tartalmát érintő változtatások szükségesek, ideértve az ellenérték módosítását is, a felek együttműködése és az annak alapján hozott döntések lesznek irányadók a jogviszonyra. A közbeszerzési szerződések esetében ugyanakkor, amint azt a fentiekben hivatkoztuk, a felek szerződési szabadságát jelentősen korlátozzák a közbeszerzési jogszabályok rendelkezései. Előfordulhat olyan eset, hogy a jogosult átvállalja a kötelezettet terhelő kockázatok egy részét, amennyiben ez érdekében áll, vagy utóbb lemond bizonyos szerződéses rendelkezések alkalmazásáról, amely a kockázattelepítésre vonatkoztak. Ez alatt azt kell érteni, hogy a felek megtehetik, hogy a szerződésben előre kizárják a szerződéskötés időpontjában nem látható,

⁷⁰ Semmis a szerződés módosítása, ha az arra irányul, hogy a nyertes ajánlattevőként szerződő felet mentesítsék az olyan szerződésszegés (illetve szerződésszegésbe esés) és annak jogkövetkezményei – ide nem értve a felmondás vagy elállás jogának gyakorlását – alkalmazása alól, amelyért felelős (illetve felelős lenne), vagy amely arra irányul, hogy az ajánlatkérő átvállaljon a nyertes ajánlattevőt terhelő többletmunkaköltségeket vagy indokolatlanul egyéb, a szerződés alapján a nyertes ajánlattevőt terhelő kockázatokat. [Kbt. 142. § (3) bekezdés]

műszaki szükségességből felmerülő többletmunkák költségeinek megtérítését, amely szigorú kockázattelepítési klauzulán utóbb szabadon változtathatnak.⁷¹

Kérdés lehet, hogy amennyiben a felek a fentiekben említett, vagy ahhoz hasonló kockázattelepítési klauzulát egy közbeszerzési szerződésben előírnak, utóbb azon – amennyiben a módosítás egyéb jogszabályi feltételei fennállnak – módosíthatnak-e, vagy az ilyen módosításnak egyéb akadályai vannak.

Alapvetően azt szükséges eldönteni, hogy a kockázattelepítési klauzula a szerződés milyen elemének minősül az egyes jogalapok szerint. Másként fogalmazva az ilyen klauzula a szerződés általános, illetve eredeti jellegéhez, esetleg a gazdasági egyensúlyhoz sorolandó feltétel. Amint a fentiekben látható volt, az általános jelleg alapvetően a szerződés tárgyának változatlanságára vonatkozó követelmény, ugyanakkor a klauzula az ellenérték elszámolásához kapcsolódó, pénzügyi feltétel, amely szorosan nincs összefüggésben a tárggyal. Az eredeti jelleg az általános jellegnél szűkebben értelmezendő, ugyanakkor pontos definíció hiányában kizárólag az irányelvi és jogalkotói magyarázatokra lehet hagyatkozni. Mivel az eredeti jelleg kifejezést a törvény kizárólag a de minimis jogalap vonatkozásában használja, ezért azt kell vizsgálni, hogy egyébként az ilyen jellegű – nem szorosan az ellenérték változásához kapcsolódó – változtatások megtörténhetnek-e a Kbt. 141. § (2)–(3) bekezdése alapján. Ennek alapján azt lehet rögzíteni, hogy a kockázattelepítési klauzula feloldására a de minimis jogalap alkalmazásával nincs lehetőség, mivel az ellenérték változása a klauzula alkalmazását nem helyezi hatályon kívül, illetve szoros összefüggést csak fordított esetben lehet kimutatni ti. amennyiben a felek előbb hatályon kívül helyezik a klauzulát, majd ezt követően változtatnak ez ellenértéken. Ugyanakkor – figyelemmel a fentiekben hivatkozott jogalkotói szándéokra – ez az eljárás feltehetően nem illeszthető a jogalap alkalmazási körébe.

A Kbt. 141. § (4) bekezdés c) pontja szerinti jogalap vonatkozásában, az általános jelleg körében a fentiekben írtak továbbra is irányadók. A nehézséget ennél a jogalagnál nem az általános jelleg megváltoztatásának tilalma jelenti (mivel az nem változik), hanem az, hogy a konjunktív feltételeknek a szerződés minden egyes módosítandó eleme tekintetében fenn kell állnia. Ez azt jelenti ebben a tekintetben, hogy amennyiben a felek a klauzulát hatályon kívül akarják helyezni, ahhoz azt kell igazolni, hogy erre olyan okból van szükség, amelyet kellő gondossággal nem lehetett előre látni. Fontos, hogy

71 Például: „(...) felek megállapodnak, hogy vállalkozó a többletmunkaellenérték-fizetési igényéről jelen szerződéssel feltétel nélkül és visszavonhatatlanul lemond. Ez kiterjed a Ptk. 6:245. § (1) bekezdés második mondatában foglalt költségekre.”

ebben az esetben nem a műszaki szükségességből felmerülő többletmunkák okait kell igazolni, hanem azt a körülményt, hogy utóbb a vállalkozót miért lehet mégis mentesíteni a szigorúbb kockázatvállalási feltételek alól. Nem zárható ki, hogy bizonyos tényezők mentén, az eset összes körülményeinek egybevetésével helye lehet az ilyen jellegű módosításnak, de fel kell hívni a figyelmet, hogy a jogalkalmazás során nagy körültekintéssel szükséges eljárni.⁷²

A 'nem lényeges módosítás' jogalapja vonatkozásában kijelenthető, hogy a kockázattelepítési klauzula a gazdasági egyensúly körébe tartozó feltétel. A vállalkozó ugyanis ennek a feltételnek az ismeretében nyújtotta be az egyösszegű átalánydíjra vonatkozó megajánlását, azaz a vállalkozói díj részét képező fedezetnek tartalmaznia kell a szigorúbb kockázattelepítés kezeléséhez szükséges forrásokat. Utóbb ennek a kockázattelepítési klauzulának a feloldása azt jelentené, hogy a vállalkozónak megmarad a nyeresége (fedezet formájában), amelyet megrendelő kiegészít az többletmunkák költségével.

A Kbt. 141. §-ban foglalt rendelkezések megsértésén túl a klauzula feloldása a Kbt. 142. § (3) bekezdésére tekintettel alapvető sérelmet is okoz. A közbeszerzési szerződések teljesítése során – amely az ilyen típusú kötelemény az a létszakasza, amelyet a közbeszerzési jogszabályok nem teljes részletességgel szabályoznak – különösen fontos, hogy a közpénzek hatékony felhasználását előíró alapvető megtartása végig érvényesüljön. A hivatkozott jogszabályhely, a semmisség jogkövetkezményének előírásával biztosítja, hogy a közbeszerzési szerződésben részes felek tartózkodjanak olyan módosításoktól, amelyek a kockázatok újbóli elosztását célozzák.

Összességében azt lehet rögzíteni, hogy a közbeszerzési szerződésekbe rögzített szigorúbb kockázattelepítési rendelkezések utólagos feloldása részben tételes rendelkezésekbe, részben az alapelvekbe is ütközhet.

4. Következtetések

Amint az a többletmunka fogalmának történeti feltárása során is látható volt, a jogintézmény és annak alkalmazása nem minden esetben egyszerű jogalkalmazói feladat. A vizsgálat alapján ugyanakkor megállapítható, hogy a műszaki szükségességből felmerült többletmunkákból adódó ellenérték változás kezelése a közbeszerzési szerződések módosítására vonatkozó szabályok alapján akadálytalanul megtörténhet. Annak ellenére megtörténhet, hogy a Kbt. egyébként szigorú feltételekkel engedi a feleknek a szerződések módosítását.

72 DEZSŐ i. m. 1133.

A fenti ellentmondás feloldása tulajdonképpen maga a jelen tanulmány első fejezetében foglalt problémafelvetés. A megoldás a jogintézmények eltérő lényegéből következik. Azért illeszthető, gyakorlatilag korlátlanul a műszaki szükségességből felmerült többletmunkák ellenértékének elszámolásából adódó módosulás, a Kbt. 141. §-ban foglalt bármely jogalap szerinti rendelkezésekhez, mivel a többletmunkák teljesítése valójában nem igényli a szerződés módosítását.⁷³ A jogalkalmazás gyakorlatilag olyan törvényi tényállásokat igyekszik egymással egyeztetni, amelyek a felek eltérő cselekvéseit kívánják meg. A módosításhoz, vagyis a szerződés tartalmának megváltoztatásához elengedhetetlen a konszenzus, ugyanakkor amennyiben – többletmunkák felmerülése esetén – a tartalom valójában nem változik, erről nem is kell a feleknek megállapodni, csak a szerződés szerint teljesíteni, és a jogos többletköltségeket(!) megtéríteni.⁷⁴ Ennek okán, ez a sajátosság az egyes jogalapokból adódó korlátokat feloldani látszik, ugyanis sem az általános és eredeti jelleg, sem a gazdasági egyensúly nem sérül a módosulás során, ahogyan a kellő gondossággal előre nem látható körülmények követelménye magából a műszaki szükségességből felmerült többletmunka jellegéből következik. Másként fogalmazva, az egyes jogalapok alkalmazását egyedül a százalékban meghatározott értékhatárok tételezik, amelyhez egyébiránt a jogalkalmazás is igazodik. Érdekes körülmény, hogy a fentiekkel ellentétben a felek minden esetben úgy szövegezik a közbeszerzési szerződést módosító okiratot, hogy abban először megállapodnak a többletmunkákról, majd ehhez kapcsolódóan az ellenérték változásáról. A fentiek alapján mindez azért szükségtelen, mivel a vállalkozónak nem áll módjában szerződési szabadságával élni a munkák elvégzése tekintetében, kizárólag az elszámolását nyújthatja be a költségek megtérítése érdekében.

További érdekesség, hogy a jogalkalmazás szinte teljes egészében mellőzi a 'nem lényeges' módosításokra épülő jogalapot a többletmunka költségeinek elszámolása során, amely abból fakad, hogy a gazdasági egyensúlyt minden esetben az ellenérték változatlanlanságával azonosítják. A fentiekben a tanulmány bemutatta, hogy a jogi lehetőség adott ezen jogalap tekintetében is a költségek elszámolására. Itt felmerül a kérdés, hogy ebben az esetben gyakorlatilag értékhatár nélkül (pl. 100%-kal) is változhat-e az ellenérték, ha egyébiránt a műszaki szükségesség igazolható. A válasz egyértelmű nem lesz, és ez nem az értékhatárral van összefüggésben. Amennyiben olyan mértékben

73 Itt szándékosan a módosulás kifejezés szerepel a módosítás helyett.

74 Ptk. 6:191. § (1) bekezdése szerint: A felek közös megegyezéssel módosíthatják a szerződés tartalmát vagy megváltoztathatják kötelezettségvállalásuk jogcímét.

kell felülvizsgálni a műszaki tartalmat, amely alapján a teljes költségvetés megváltozik, abban az esetben felmerülhet, hogy valójában új beszerzési igény keletkezik, amely viszont a közbeszerzési szerződés módosításával nem kezelhető.⁷⁵ Példa lehet erre a műemléki területen végzett építési beruházás, amelynek teljesítése során olyan körülményekkel szembesülnek a felek, amelyek olyan új/más technológiák alkalmazását követelik meg, hogy a költségek megsokszorozódnak, esetleg a határidő kezelhetetlenül megváltozik.

Lezárásként annyi megállapítás tehető, hogy a közbeszerzési szerződések teljesítése során a műszaki szükségességből felmerült többletmunkaköltségek elszámolásának kettő sajátossága azonosítható. Az egyik, hogy ajánlatkérőnek kiemelt figyelmet kell arra fordítania, hogy kizárólag költségek elszámolása történjen meg, függetlenül az alkalmazott jogalaptól. Ebben segítséget nyújthat a közbeszerzési eljárás során benyújtott árindokolás (ha ez rendelkezésre áll), vagy utóbb indikatív ajánlatok kérése és a hatályos jogszabályok szerinti rezsióradíj alapulvételével kalkulált összeg. Ez a gyakorlatban majdnem minden esetben elmarad, azaz a leginkább a haszonnal növelt összeget térítik meg a vállalkozónak, amely viszont a Kbt. 142. § (3) bekezdésének sérelmét jelenti. A másik sajátossága a közbeszerzési szerződések során felmerült többletmunka ellenérték elszámolásának az, hogy a Kbt. kötelezi az ajánlatkérőt, hogy a nyilvánosságot a teljesítés során is végig biztosítsa.⁷⁶ Másként fogalmazva az olyan ellenérték változásokról, amelyek a Kbt. 141. § (7) bekezdése alapján nem mentesülnek a közzététel alól, hirdetményt kell feladni, annak ellenére, hogy ezek a változások valójában nem tekinthetők módosításnak. Ugyanakkor a semmisségi szabály és a szerződésmódosításokról feladott hirdetmények együttesen képesek biztosítani, hogy a többletmunkaköltségek elszámolása során a közpénzekkel való felelős gazdálkodás alapvető követelménye megfelelően teljesüljön.⁷⁷

75 Kbt. 143. § (1) bekezdés a) pontja.

76 Vö: C-496/99 sz. Succhi di Frutta ítélet. <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=AB3533EC4A7BA3B1C3FA471DDC1338EB?text=&docid=49126&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=451965>

77 A (4) bekezdés a) pontja szerinti eset kivételével az ajánlatkérő köteles a szerződés módosításáról a külön jogszabályban meghatározott minta szerinti tartalommal hirdetményt közzétenni. [Kbt. 141. § (7) bekezdés]

A JOGSZABÁLYI VÁLTOZÁSOK HATÁSA A HAZAI FELSŐOKTATÁS JOGI KULTÚRÁJÁNAK FŐBB ELEMEIRE

GOLDFÁRTHNÉ VERES EDIT
főosztályvezető (Oktatási Hivatal)

Absztrakt

A jogi kultúra főbb elemei (az írott és az élő jog, az intézményi infrastruktúra és a jogász hivatás, a jogilag relevánsnak minősülő magatartási modellek, valamint a jogtudat) a felsőoktatás vonatkozásában is értelmezhetők. A tanulmány röviden összegzi, hogyan értelmezhető a jogi kultúra a felsőoktatás területére, kísérletet tesz a komponenseinek azonosítására. Az *írott jog*, felsőoktatás jogi kultúrája megragadható a felsőoktatáshoz való jog történeti változásain keresztül; jól azonosítható a felsőoktatás, mint közszolgáltatás nyújtásához kapcsolódó *intézményi infrastruktúrában* a jogász hivatás végzéséhez szükséges képzési rendszer feltételeire ható szabályozók változása; a *jogilag releváns magatartás* modelljei esetében elemezhető a pereskedés, az ombudsmani beadványok köre és a felsőoktatási intézmények 'pereskedési' hajlama és ennek eredményeként az államigazgatás jogorvoslati gyakorlata; végül feltárható empirikus vizsgálat keretében a *jogtudat* különböző célcsoportokban.

A tanulmány a felsőoktatás jogi kultúráján belül a jogász hivatáson belül a jogásszá válás feltételeire ható szabályozók változásait elemzi, érintve a szakok létesítésével és indításával kapcsolatos hatósági és jogorvoslati tevékenységeket is.

Kulcsszavak: jogi kultúra, felsőoktatás jogi kultúrája, jogi képzési terület

Abstract

The main elements of legal culture (written and living law, institutional infrastructure and the legal profession, legally relevant behavioral models, and legal awareness) can also be interpreted in relation to higher education. The study briefly summarizes how legal culture can be interpreted in the field of higher education, and attempts to identify its components. The legal culture of written law and higher education can be grasped through the historical changes of the right to higher education; within the institutional infrastructure

related to the provision of higher education as a public service, the changes in the regulations affecting the conditions of the training system necessary for practicing the legal profession can be clearly identified; in the case of models of legally relevant behavior, it is possible to analyze litigation, the range of ombudsman referrals and the 'litigation' tendency of higher education institutions and, as a result, the legal remedy practice of the public administration; finally, the legal awareness in different target groups can be explored in the framework of an empirical study.

Within the legal culture of higher education, the study analyzes the changes in the regulators affecting the conditions for becoming a lawyer within the legal profession, also affecting the official and legal remedial activities related to the establishment and the launch of courses.

Keywords: legal cultures, legal culture of higher education, arts, field of study - law

1. Bevezetés

Magyarországon felsőfokú tanulmányokat 15 képzési területen lehet folytatni. A jogi képzési területen is ISCED 5-8 szinten 2022-ben közel 180 féle jogi tanulmány folytatására lehetett jelentkezni,¹ klasszikus jogászképzés (azaz az osztatlan mesterképzés, amely okleveles jogász végzettséget ad), nyolc egyetem jogi karán zajlik Magyarországon.²

A felsőoktatásban a rendszerváltás óta a legjelentősebb átalakulási folyamatot figyelhetjük meg az elmúlt három évben. A magyar jogászképzés történetét kiváló tanulmányok sora mutatta be már rendkívüli részletességgel és alaposággal.³ Ugyanakkor a jogászképzés formálódását meghatározó intézményrendszer szereplőire és szerepére, a szakpolitikai-törvényi változásokra az utóbbi időben kevesebb hangsúly helyeződött.

1 https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzesek/szakleirasok/!Szakleirasok/index.php/szakterulet/5. 1. sz melléklet: jogi képzési terület szakjai (2022. 11. 30.)

2 https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzesek/szakleirasok/!Szakleirasok/index.php/szak/44/kepzes_indito_intezmenyek (2022. 11. 30.)

3 Lásd például: *A jogászképzés múltja, jelene és jövője. A jogászképzés Budára települése 225. évfordulójának tiszteletére rendezett tudományos emlékülésen elhangzott előadások és azokhoz kapcsolódó írások*. A konferenciához kapcsolódva letölthetők a jogi oktatást nyújtó intézmények képzéseinek története, a jogászképzés aktuális problémái, jövője stb. https://www.ajk.elte.hu/Jogaszkepzes_konfkotet (2022. 11. 30.)

A művelődéshez való jog biztosítása, az intézményrendszer kialakítása, működésének biztosítása, az intézményfenntartás kötelező állami feladat, az állam szolgáltatási kötelezettségéhez tartozik (mint maga az oktatási szolgáltatás nyújtása lehetőségének megteremtése, akár az állam, akár más szereplő végzi azt). Ugyanakkor az intézményrendszer szakpolitikai célok szerint változtatható, az intézményrendszer fenntartása pedig a gazdasági teljesítőképességhez igazítható.⁴

A tanulmány a jogászképzést érintő legfontosabb jogszabályi változásokat mutatja be 2019–2024 közötti időszakban. A felsőoktatási reformok eredményeként a jogi képzést nyújtó felsőoktatási intézmények többsége közfeladatot ellátó közérdekű vagyongazdálkodó alapítvány fenntartásával működik, a megváltozott felvételi szabályok miatt kiegyenlítetté vált a korábban nagy szórást mutató állami finanszírozott helyek számának eloszlása: mind a nyolc képzőintézmény 80-80 állami finanszírozásban részt vevő hallgatót vehet fel évente. A változások folytatódnak: a 2023-as és 2024-es felvételi eljárások során már a felsőoktatási intézmény hatásköre az, hogy meghatározza, milyen pontszámmal, milyen feltételekkel érkezhetsz a hallgató az egyetemre. Az adható többletpontok esetében is megszűnik a korábbi, sztetenderekre épülő, ugyanakkor merev központi felvételi szabályrendszer, helyettük az egyedi intézményi felvételi szabályok lépnek, autonómiát adva az egyetemeknek a számukra optimális felvételi keretszabályok megalkotására.

A változások jogszabályokban, végrehajtási rendeletekben testesülnek meg. A jogi kultúra paradigmája figyel az írott és élő jog párhuzamos jelenlétére a társadalomban, az írott jogot élővé azon szervezetek és hivatalok teszik, amelyek kialakítják a folyamatokat, garantálják a jogszabályok érvényesülését, minőségbiztosítással a változások megfelelését.

A tanulmány fő kutatási kérdése az államigazgatás szabályozó szerepének elemzése, bemutatva a releváns jogszabályi változásokat 2019–2024 között, valamint az intézményi infrastruktúra államigazgatási szereplőit (Oktatási Hivatal, Magyar Rektori Konferencia, Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság) és szerepüket a jogász hivatás művelését lehetővé tevő jogi oktatás kereteinek formálódásában.

A tanulmány legfontosabb hipotézise az, hogy a jogi kultúra elmélete jól adaptálható a felsőoktatásra. A jogi kultúra komponensei közül kettő elemzését végeztem el: a jogász hivatáshoz kapcsolódva a jogászképzést meghatározó

4 GERENCSÉR Balázs Szabolcs: *A művelődéshez való jog*. In JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYOK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. <http://ijoten.hu/szocikk/a-muvelodeshez-valo-jog> (2022. 11. 30.) [53]

fontosabb jogszabály-változásokat, valamint a jogilag releváns magatartáson belül a szakindításhoz kapcsolódó 'belső pereskedés'-t. A jogász hivatáshoz kapcsolódva a tanulmány egyik hipotézise az, hogy a 2019-től napjainkig terjedő időszak proaktív és dinamikus állami szabályozása leképezi az átfogó társadalmi, munkaerő-piaci és nemzetközi környezet változásait és kihívásait. Másik releváns kiindulótétele szerint pedig a felsőoktatási intézményekre jellemző az elutasító elsőfokú határozatokkal szembeni fellebbezés kultúrája, magas ezek el nem fogadásának aránya. Ezt a habitust 'belső pereskedésnek' neveztem el, hiszen közigazgatási hatósági eljárásokon belül, felsőoktatási intézmények és ágazati szereplők közötti eljárásokat érint (ritkán jut el bírósági szakaszba). A tanulmány a felsőoktatás kultúrájának adaptálásában a Visegrád-féle fogalmi kereteket alkalmazza, módszere a releváns szakirodalom-felhasználás, jogszabályok és azok változásainak tartalomelemzése, valamint statisztikai adatok gyűjtése és elemzése.

A felsőoktatáshoz való jog rövid történeti fejlődésének bemutatásakor rögzítésre kerül, hogy a felsőoktatás jogi kultúrája a felsőoktatáshoz való jog alkotmányos szabályozásának kezdetétől kerül elemzésre. A jogi kultúra fogalma, kialakulása, a tanulmányban használt elmélete a harmadik fejezetben kerül bemutatásra, majd a negyedik fejezet tér ki a felsőoktatás jogi kultúrája fogalmi keretrendszer bemutatására. Ebben a fejezetben történik meg a jogász hivatás oktatásának intézményi feltételeinek bemutatásán keresztül a jogi kultúra két komponensének elemzése felsőoktatási kontextusban: a jogász hivatás műveléséhez szükséges képzési és felvételi rendszer bemutatása és ezek változásának értékelése, majd a jogász képzést is lehetővé tevő szaklétesítési-szakindítási folyamatok bemutatásán keresztül a hatósági eljárásokhoz való felsőoktatási intézményi habitus, a 'belső pereskedési' hajlam bemutatása, amely – értékelésem szerint – hasonlóan az ország pereskedési kultúrájához ebben a szektorban is magas.

2. Felsőoktatáshoz való jog történeti fejlődése

Az oktatás széles körű elterjedése, közüggé majd államüggé válása ('az iskolaügy politikum'), a tanuláshoz és tanításhoz való jog folyamatosan fejlődött az államszervezeti keretek kialakulásától kezdve, formálódott az egyházi, magán és állami oktatási rendszerek párhuzamos jelenléte során, majd rögzült, mint a művelődéshez való jog része a nemzetközi dokumentumok alapján. A művelődéshez való jog második generációs alapjog, és bár történeti előzményei természetesen a művelődéshez és oktatáshoz való jognak is vannak,

mint pozitív jog később jelent meg. Az oktatáshoz való jogot az alkotmányos jogként való megjelenése után vizsgáljuk onnan, ahonnan a polgári forradalmakat követő alkotmányokban törvényként került szabályozásra.⁵

Az oktatáshoz való jog alkotmányos szabályozása először az 1795-ös francia alkotmányban jelenik meg a közoktatás önálló fejezetének részeként. Az oktatáshoz való jog egyes elemei különböző időpontokban kerültek kodifikálásra a különböző alkotmányokban, és eltérő ütemben, szabályozással jelentek meg a magyar jogfejlődésben is.

Hazánkban a tanuláshoz való jog alkotmányos szabályozása az 1848-as áprilisi törvényekben jelent meg először, mégpedig a szabad szak- és tanárválasztás biztosítása révén.

A rövid életű Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmánya (XXVI. sz. r. IV. 2.) első, írott alkotmányunk nem tartalmazott oktatási joghoz kapcsolódó szabályozásokat.

A Magyar Népköztársaság Alkotmánya, az 1949. évi XX. törvény⁶ 48. § (1) deklarálja a dolgozók művelődéshez való jogát. Ezt a jogot „a népművelés kiterjesztésével és általánossá tételével, az ingyenes és kötelező általános iskolával, közép- és felsőfokú oktatással, a felnőtt dolgozók továbbképzésével és az oktatásban részesülők anyagi támogatásával valósítja meg”. Először került megfogalmazásra, hogy az oktatáshoz való jog a művelődéshez való jog része, általános, ingyenes és kötelező. Az alkotmány 1972. évi módosításának 59. §-a⁷ a dolgozók helyett az állampolgárok művelődéshez való jogát garantálja a közművelődés (és nem népművelés) kiterjesztésével.

A rendszerváltoztatás során a kommunista alkotmányt tartalmilag felváltotta a Magyar Köztársaság Alkotmánya, amely az 2011-ben megalkotott Alaptörvény hatálybalépéséig volt hatályban. A 1949-es alkotmány szövegét módosító 1989. évi XXXI. törvény XII. fejezete tárgyalja az Alapvető jogok és köteleességek-et, ennek 70/F §-a a kommunista alkotmány szövegezéséhez nagyon hasonló módon a művelődési joghoz kapcsolódva biztosítja az oktatáshoz való jogot.⁸ Alapfok szintjén nem történik szövegezési változás (kötelező és ingyenes), közép- és felsőfokon azonban megjelenik egy új feltevél: ezeken a szinteken „képeségei alapján” biztosított mindenki számára az oktatáshoz való hozzáférés. Kikerült a „felnőtt dolgozók továbbképzése” a

5 BÁRÁNY V. Fanni: Az oktatás jogi környezete – Az oktatáshoz való jog érvényesülése. *Neveléstudomány*, 2018/4, 7–9.

6 1949. évi XX. törvény 48. § (1) bek.

7 1972. évi I. törvény 59. §.

8 1989. évi XXXI. törvény 70/F §.

szövegből, így a mai fogalmaink szerinti felnőttképzés nincsen alkotmányos szinten szabályozva a három szint mellett. Az oktatásban részesülők anyagi támogatása mindkét alkotmánynak részét képezi.

A Magyar Köztársaság Alkotmánya 2011. december 31-ig maradt hatályban, 2012-től felváltotta Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.), amely megtartva a két korábbi alkotmány szellemiségét szintén a művelődéshez való jog keretei között határozza meg az oktatás helyét. A XI. cikk első bekezdése a művelődéshez való jog általánosságát szabályozza, a (2) és (3) bekezdés pedig az oktatáshoz való jogot. Az Alaptörvény kimondja, hogy a művelődéshez való jogot az állam „az ingyenes és kötelező alapfokú, az ingyenes és mindenki számára hozzáférhető középfokú, valamint a képességei alapján mindenki számára hozzáférhető felsőfokú oktatással, továbbá az oktatásban részesülők törvényben meghatározottak szerinti anyagi támogatásával biztosítja”. Ennek értelmében változás a Magyar Köztársaság Alkotmányához képest, hogy a középfokú oktatáshoz való hozzáférés nem differenciálódik képességek alapján, ez csak a felsőoktatás jellemzője marad az Alaptörvényben. A felnőttképzés az Alaptörvényben sem került önállóan kiemelésre.

A magyar alkotmánytörténetben tehát a felsőoktatáshoz való jog első szabályozása, az 1949-es kommunista alkotmány szűkszavúan fogalmazza meg a dolgozók, majd állampolgárok felsőfokú tanulásának lehetőségeit: nem eldönthető, hogy mindenki számára elérhető univerzális alapjog-e vagy sem. A rendszerváltás után egyértelműbb a felsőoktatáshoz való hozzáférés lehetősége: a 1989-es szabályozásban új elem, hogy képességek alapján teszi elérhetővé a részvételt, a 2011-es Alaptörvényben új elem, hogy a felsőoktatás ingyenességének kimondása is megszűnik (az oktatásban részesülők anyagi támogatása mint lehetőség azonban továbbra is fennmarad és elérhető a felsőoktatásban tanulók számára is).

A felsőoktatáshoz való jog az alkotmány szövege alapján a magyar állampolgárokat illeti meg, a nemzetközi dokumentumok alapján azonban univerzális, mindenki számára elérhető alapjog, ezért nem korlátozódhat az állampolgárokra. Gerencsér tanulmányában kifejti,⁹ hogy emiatt az alkotmányos szint alatti szabályozók már nem is hivatkoznak állampolgárságra.

A művelődéshez való jog biztosítása, az intézményrendszer kialakítása, működésének biztosítása, az intézményfenntartás kötelező állami feladat, az állam szolgáltatási kötelezettségéhez tartozik (mint maga az oktatási szolgáltatás nyújtása lehetőségének megteremtése, akár az állam, akár más szereplő

9 GERENCSÉR i. m. [42].

végzi azt). Ugyanakkor, mint azt fentebb is jeleztük, az intézményrendszer szakpolitikai célok szerint változtatható, az intézményrendszer fenntartása pedig a gazdasági teljesítőképességhez igazítható.

3. A jogi kultúra modern fogalma

A jog és kultúra szoros kapcsolatának, egymásra hatásának vizsgálata a 19. századi közepén jelent meg először. A kapcsolatot a jogtudósok vizsgálták kezdetben abból a feltételezésből kiindulva, hogy a jog nem érthető meg az őt körülvevő társadalmi és kulturális környezet figyelembe vétele nélkül, hiszen a jog nem pusztán szabályok együttese, hanem kitapinthatóan kulturális kötöttségek is jellemzik.¹⁰ A jog kultúrába ágyazásával megteremtődött annak a lehetősége, hogy a szűken vett jogrendszer összetevőikön és jellemzőikön kívül több olyan aspektus is vizsgálható legyen, amelyek a társadalom kultúrájával való kölcsönhatás eredményeként keletkeznek, az interakciók teszik láthatóvá létezésüket. A jogi kultúra így Visegrády Antal szerint az alábbi elemeket tartalmazza:

1. a könyvekben lefektetett és a valóságban érvényesülő jog („law in books” és a „law in action”), másképpen írott jog és élő jog,
2. intézményi infrastruktúra (például bírósági rendszer, jogászi hivatás),
3. a jogilag releváns magatartás modelljei (pl. pereskedés),
4. a jogtudat.¹¹

3.1. A jogi kultúra fogalmának megjelenése

Fekete Balázs szerint a jogi kultúra modern definíciójának forrása Lawrence M. Friedman *The Legal System. A Social Science Perspective* című, 1975-ben megjelent műve,¹² amelyben szereplő alapfogalmat a szerző maga is többször újraértelmezett a későbbi munkáiban (reflektálva arra, hogy kritikusi szerint túl általánosan fogalmazta meg elméletét).¹³ Friedman fogalomalkotásában

10 FEKETE Balázs: A kortárs 'jogi kultúra' fogalom eredete: Lawrence M. Friedman a jogi kultúráról. *Iustum Aequum Salutare*, 2017/1, 37–53.

11 VISEGRÁDY Antal: *Jog-és állambölcselet*. Budapest, Menedzser Praxis Kiadó, 2016, 14–19. és VISEGRÁDY Antal: *Jogi kultúra, jogelmélet, joggyakorlat*. Budapest, Aula Kiadó, 2003, 10–14.

12 FEKETE i. m. 40–44., LAWRENCE M. Friedman: *The Legal System. A Social Science Perspective*. New York, Russell Sage Foundation, 1975.

13 Három nagyobb definíciálási korszakot láthatunk Friedman műveiben: az első fogalom az 1969-es (Lawrence W. Friedman 'Legal Culture and Social Development' Law &

figyelembe veszi a korábbi eszmetörténeti meghatározásokat, szintetizálva azokat interdiszciplináris fogalmat alkot, amelyben meghatározók a szociológia, antropológia, történettudomány paradigmái. Friedman szerint a „a jogi kultúra [...] a joggal kapcsolatos attitűdök és érzések összességét jelenti, mely feladata a [...] társadalmi közvetítés

a jogrendszer irányába.”¹⁴ Fekete a modern jogi kultúrának három fő jellemzőjét azonosítja Friedman művében, amely alapján elmondható, hogy a jogi kultúra folyamatosan változó, a társadalmi igények szerint alakul, forrása az ember alkotta jog és elfogadottsága attól függ, képes-e feladatait megvalósítani, azaz társadalmi elfogadottsága nem valamilyen eszmény megvalósítása vagy magasabb értéknek való megfelelés alapján értékelhető.¹⁵

Varga Csaba a *Jogi kultúra, Jogi kultúrák* című cikkében összefoglalja a jogi kultúra első, 1969-es Friedman-i meghatározását, majd bemutatja az 1975-ös (fentebb idézett) fogalmát és az 1990-es évektől kezdődő fogalmi finomításokat is, valamint a Friedman-i elméletre érkező kritikai reflexiókat az általános elmélet empirikus kutathatatlanságával összefüggésben.¹⁶ Az 1990-es évek újra definiálási kísérlete (amely Varga értékelése szerint az 'öncsőd' szélére juttatta a szerző gondolkodását) a jogi kultúra mérhetőségét, alkalmazott szociológiai kutathatóságát segítette volna elő, ugyanakkor Friedman szerint a jogi kultúra, mint a vizsgálódás tárgya annyira általános, sokértelmű, széleskörűen felhasználható, hogy empirikus kutatásokra nem használható.¹⁷

Society Review IV ,1969, 1, 29–44.), amelyet tovább dolgoz az 1975-ös megjelenésig, majd az 1975-ös publikáció után az 1990-es években többször finomítja, pontosítja a jogi kultúra jelentését. V.ö: FRIEDMAN, Lawrence W.: *Legal Culture 1992*. In: <https://www.encyclopedia.com/politics/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/legal-culture> (2022. 11. 30.) és FRIEDMAN, Lawrence M.: *Is There a Modern Legal Culture?* *Ratio Juris*, 1994, 7(2), 117–131, 119.

14 FEKETE i. m. 43.

15 FEKETE i. m. 46.

16 BLANKENBURG, Erhard: *Patterns of Legal Culture: The Netherlands Compared to Neighboring Germany*, *American Journal of Comparative Law*, 1998/46, 1, 1–42.; NELKEN, David: *Disclosing/Invoking Legal Culture: An Introduction*. *Social & Legal Studies*, 1995/4, 435–452, 443.; COTTERRELL, Roger: *Comparative Law and Legal Culture*. In: REIMANN, Mathias – ZIMMERMANN, Reinhard (eds.): *The Oxford Handbook of Comparative Law*. Oxford, Oxford University Press, 2008, 709–752, 710.

17 VARGA Csaba: *Jogi kultúra és jogi kultúrák. A jog alakváltozatai és felfogásmódjai*. https://jog.tk.hu/uploads/files/VargaCs_jogi_kultura_2020jan.pdf (2022. 11. 30.) 10.

A jogi kultúrák osztályozásának többféle módszertana alakult ki attól függően, hogy a jogi kultúrák fejlődését,¹⁸ a jogszabályokhoz való viszonyt (vagyis azt, hogy a jog normatív szabályrendszer vagy csak inkább eligazító jellegű szabályok gyűjteménye),¹⁹ vagy a jogcsaládok szerinti osztályozást²⁰ veszik alapul a szerzők. Visegrády orientatív és regulatív jogi kultúrákat különböztet meg.²¹ Az orientatív jogi kultúrákra az a jellemző, hogy a jogszabályok nem a szó valódi értelmében normatívak, inkább eligazító, orientáló jelentőségük van. Ide sorolja az ázsiai, afrikai jogi kultúrákat. A regulatív jogi kultúra jellemzői a jogi formalizmus, dogmatizmus, pozitívizmus. A jog elfogadása a regulatív kultúrákban „a magatartást valóban, normatív értelemben irányító szabályként történik”.²² A regulatív jogi kultúrák közé tartoznak a nyugati, európai jogi kultúrák, közöttük a magyar jogi kultúra is.

3.2. Magyar jogi kultúra jellemzői

A felsőoktatás jogi kultúrája visszatükrözi a magyar jogi kultúra általános jellemzőit. A magyar jogi kultúra a kelet-közép európai jogi kultúra regulatív jellegű vonásait mutatja, bár érzékelhetők benne az orientatív jogi kultúra jellemzői is. Megállapítható, hogy a régióra jellemző a jogi szabályozásba vetett hit és a szabályozás iránti túlzott bizalom, valamint a társadalmi problémák jogi keretek közötti szemlélése.²³

A régióra egyszerre jellemző az erős regulatív hajlam, ugyanakkor a törvény megkerülésére való hajlandóság is, amely a jogi kultúra elfogadott viselkedésformájává vált.²⁴ A felsőoktatás kapcsán a magyar jogi kultúrának ezen tulajdonsága visszatükröződik: az informatika képzési területen például egyértelműen látható a törvény alóli 'kimozgás': a kivételek beépítése a szabályozásba, felszakítva ezzel az egységes és a többi képzési területre érvényes szabályozási kereteket.

Sajátos magyar jogi kulturális jelenség az *írott és az élő jog*, a népszokások és állami jog párhuzamos jelenléte. Visegrády megállapítja, hogy népszok-

18 WATSON, Alan: *Legal transplants*. Edinburgh, 1974, 1–106.

19 VISEGRÁDY Antal: *Jog-és állambölcselet*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2003, 111–127.

20 H. Patrick Glenn: *Legal traditions of the world*. Auckland, Oxford, 2004, 302–339.

21 VISEGRÁDY Antal: *Államszervezési feladatok és kormányzási kihívások – a jogi kultúra és a joghatékonyság kontextusában*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2020, 21.

22 VISEGRÁDY (2016) i. m. 11.

23 VISEGRÁDY (2016) i. m. 11.

24 VISEGRÁDY (2020) i. m. 39.

kások nem azért léteztek, mert az állam megengedte a létezésüket, hanem azért, mert a társadalom bizonyos csoportjai a saját életviszonyaik rendezésére alkalmasabbnak találták, mint az állami jogot, ezért a közösségeikben fenntartották, működtették azokat – alávetve magukat neki. Az állam – ha a törvénnyel nem álltak ellentétben – elismerte ezt a 'lent'-i szabálycsoportot, az állami jog az általuk szabályozott életviszonyokat nem akarta elurálni.

A *jogászi hivatás* vonzereje, presztízse a rendszerváltás után jelentősen megnőtt. Dinamikusan nőtt a jogi képzésekbe bekapcsolódó hallgatók és a jogászi hivatást végzők száma is.

A *jogilag releváns magatartási modellek* között kiemelt figyelmet érdemel a szokásjog léte mellett a magyar jogi kultúra másik speciális jellemzője: a pereskedési hajlam.²⁵ A *magyar társadalom jogtudatának* változását több empirikus felmérés kutatta, a legelső és átfogó kutatás, amelyhez a mai napig a legtöbb empirikus kutatás visszanyúlik a Kulcsár Kálmán vezette 1965-ös mérés. Ezt követően több országos, lakosság jogtudatát vizsgáló mérés zajlott,²⁶ illetve több kisebb mintás, tematikus felmérés (például a fiatalok jogtudatának országos mérése 1979-ben, vagy a jogász hallgatók jogtudatának mérése 1997-ben.) Visegrády 1997-ben a PTE-n öt karon, közöttük a jogi karon, 100-100 hallgatónak tett fel a joggal kapcsolatos kérdéseket. A kutatás vizsgálta, „a hallgatók honnan tájékozódnak, honnan szerzik be a joggal kapcsolatos ismereteiket, hogyan értékelik a jogismeret fontosságát, majd több jogág egyes jogintézményivel kapcsolatban kísérelték meg tesztelni, hogy a hallgatók (jól) ismerik-e azokat és miként vélekednek azokról”.²⁷ Fontos eredményei a kutatásoknak, bár a jogismeret és jogtudat hiányosságaival jellemezhető válaszadók köre csökken, de továbbra is fontos a jogi képzések mellett a társadalom jogtudatának formálása, a jogi ismeretek bővítése, oktatási a közoktatás valamennyi szintjén.²⁸

4. Felsőoktatás jogi kultúrája

A jogi kultúrával kapcsolatban a kritikusai által leggyakrabban elhangzó megállapítás az, hogy olyan általános, hogy empirikus elemzési célokra nehezen

25 Uo. 45.

26 GAJDUSCHEK György: *Empirikus jogtudat kutatás Magyarországon 1990 után*. MTA Law Working Papers, 2016/11, 1–23.

27 Uo. 11.

28 VISEGRÁDY (2016) i. m. 39–46.

használható. Varga²⁹ külön fejezetben gyűjtötte össze a jogi kultúra, mint szociológiai indikátor használhatóságára vonatkozó elmélet alkotási kísérleteket. Blankenberg a jogrendszerek összehasonlítása érdekében épített egy kritériumhalmazt, amellyel viszont képes volt leírni a saját – azaz német – jogi kultúráját.³⁰ Visegrády rögzített egy fogalmi keretrendszert, amelyben meghatározta a jogi kultúra főbb elemeit, komponenseit. A tanulmányban a jogi kultúrát már nem a maga általánosságában szándékoznak megragadni, hanem a kialakított fogalmi hálót egy konkrét területen szeretnék értelmezési keretként használni, ez alapján a fogalmi háló alapján az adaptációt elvégezni. A felsőoktatás kapcsán erre teszünk kísérletet a Visegrády professzor által azonosított jogi kultúra-elemek interpretálásával.³¹

4.1. A jogi kultúra főbb elemei felsőoktatási kontextusban

A felsőoktatásban jól azonosíthatók a jogi kultúra elemei és megállapítható, hogy bizonyos részterületek kutatása már egészen előrehaladott. Izgalmas kérdés, hogy a felsőoktatásban jellemző-e az *írott és élő jog* (law in books and law in action) kettőssége. A felsőoktatás jogi kultúrája a felsőoktatást szabályozó jog és a felsőoktatáshoz való jog történeti változásain keresztül biztosan megragadható, az azonban további kutatást igényel, hogy szokásjoggá válhat-e az a felsőoktatási gyakorlat, amely az informatika képzési területen látható: a merev központi sztenderdek és szabályok alól egyedi kivételek kerültek elfogadásra a szakindítás és felvételi szabályok kapcsán (ennek részletesebb elemzése a tanulmány ötödik fejezetében látható). A felsőoktatáshoz kapcsolódó írott jog része az oktatáshoz, felsőoktatáshoz való jog, ennek tartalma és érvényesülése az oktatáskutatások mindenkori kérdése, ennek köszönhetően erről széleskörű szakirodalmi források állnak már rendelkezésre.

Az intézményi infrastruktúrán belül *a jogász hivatás* műveléséhez szükséges ismeretek átadásának keretei vizsgálhatók felsőoktatási kontextusban. Elemezhető a jogi oktatás története, a jogi képzést nyújtó felsőoktatási intézményi infrastruktúra és ennek változásai, és elemezhető általában a jogásszá válás feltételeire ható szabályozók változása (pl. felvételi szabályok változása). A jogi képzési terület viszonylag állandó a képzési területek

29 VARGA i. m. 10–14.

30 VARGA i. m. 12.

31 VISEGRÁDY (2016) i. m 14–19. és KULCSÁR Kálmán: *Politikai és jogszociológia*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1987, 525–526.; VISEGRÁDY (2003) i. m 10–14.

többségéhez viszonyítva (nem jellemzőek az képzési területhez tartozóan az új szaklétesítési, szakindítási kérelmek például), rögzültek a képzőhelyek és képzések, az elmúlt években érte pár jelentősebb fordulat a képzési területet (ez a tanulmány későbbi fejezeteiben bemutatásra kerül), de a jogászképzés az állandósággal jellemezhető.

A jogilag releváns magatartás modelljei esetében elemezhető a pereskedés (például a hallgatói–hatósági és hallgatói–felsőoktatási intézményi perek), az ombudsmani beadványok köre és az államigazgatás jogorvoslati gyakorlata is, amely 'belső pereskedés' abban az értelemben, hogy az ágazat szereplői között zajlik (jellemzően felsőoktatási intézmény és valamelyik eljáró hatóság, például az Oktatási Hivatal között).

Az állampolgári *jogtudat* összefüggésben van a jogi ismeretek oktatásával is, így vizsgálható az oktatási rendszer minden szintjén a jogi ismeretek oktatása, valamint a társadalom, vagy a társadalom szűkebb csoportjainak jogtudata is. A jogtudathoz kapcsolódva több országos és tematikus kvantitatív és kvalitatív kutatás is zajlott már, volt közöttük olyan is, amely kifejezetten az egyetemi hallgatók (és közöttük a jogász hallgatók) jogtudatát vizsgálta (a felsőoktatásban tanulók jogtudatára vonatkozó utolsó vizsgálat 1997-es).

4.2. A jogászi hivatás

Az alfejezet a felsőoktatás jogi kultúráján belül a jogászi hivatáshoz kapcsolódva a jogásszá válás feltételeire ható szabályozók változásait elemzi, érintve a szakok létesítésével és indításával kapcsolatos hatósági és jogorvoslati tevékenységeket is.

4.2.1. A jogi képzés intézményrendszere és az ezt meghatározó jelentősebb változások 2019-2024 között

A felsőoktatás átfogó reformja 2005-ben valósult meg, hiszen a Bolognai folyamat eredményeként 2006-tól a magyar felsőoktatás is áttért a háromciklusú képzési rendszerre.³² A legjelentősebb változás, hogy a korábbi, öt éves egyetemi és négy éves főiskolai képzések helyett rövid, egymásra épülő, ciklusos képzési modell bevezetése történt meg. Az ISCED 5-8 szintek jelentik a felsőfokú képzéseket, az ISCED 5 szint azonban, amely az alapszakot megelőző, könnyebb bejutási feltételekkel jellemezhető felsőoktatási szakképzés,

32 <https://tki.hu/nemzetkozi/10075/bolognai-tipusu-haromciklusu-kepzesi-rendszer> (2022. 11. 30.)

a felsőoktatási statisztikában nem számít bele a felsőfokú végzettséggel rendelkezők számának és arányának számításába. Az első végzettségi szint, amely már felsőfokú szintű végzettséget ad az alapképzés (BA, bachelor), a következő végzettségi szint a mester (MA, master) és az ezzel egyenértékű osztatlan képzési szinten megszerezhető végzettség, majd a legmagasabb szint a doktori fokozat megszerzése a doktori (PhD) képzésben.

A Bologna-reform hatására 2005-ben életbe lépő új felsőoktatási törvény jelentős hatással volt a jogásképzésre is. Az 1991-től futó egyetemi jogásképzéseket felmenő rendszerben felváltották az osztatlan jogásképzések, ez azonban a képző intézmények számában és összetételében nem jelentett változást: ugyanaz a nyolc egyetem hirdette meg osztatlan formában is a jogásképzést, mint amelyek előtte egyetemi szinten is folytatták ezt a képzést. A jogi képzési terület egyéb képzésein azonban látható a változás: az igazgatásügyi ügyintéző 'utódképzésében', az igazgatásügyi szervező szak esetében a Bologna folyamat a képzőhelyek számának növekedését eredményezte: a korábbi két képzőhely mellett további négy intézmény indított el alapképzést ezen a területen. Jelentős változás történt a jogi képzési területen akkor, amikor a Kormány a Nemzeti Közszolgálati Egyetemről, valamint a közigazgatási, rendészeti és katonai felsőoktatásról szóló 2011. évi CXXXII. törvény³³ alapján megalkotta a 222/2019. (IX. 25.) Korm. rendeletet³⁴ az államtudományi képzési területen szerezhető képesítések jegyzékéről és a képzések képzési és kimeneti követelményeiről. A szabályozó változással a jog- és államtudományi képzési területek szétváltak és az államtudományi képzések indítási joga a Nemzeti Közszolgálati Egyetemhez került. A képzési terület szétválása nem eredményezte a felsőoktatási intézményekben a megszokott állam- és jogtudományi tanszékek átprofilozását: az osztatlan jogásképzést folytató nyolc felsőoktatási intézmény mindegyikében állam- és jogtudományi kari keretek között folyik továbbra is a jogász szak oktatása.

A klasszikus jogásképzés, azaz az osztatlan mesterképzés, amely okleveles jogász végzettséget ad, nyolc egyetem jogi karán zajlik Magyarországon.³⁵

33 Nemzeti Közszolgálati Egyetemről, valamint a közigazgatási, rendészeti és katonai felsőoktatásról szóló 2011. évi CXXXII. törvény.

34 222/2019. (IX. 25.) Korm. rendelet az államtudományi képzési területen szerezhető képesítések jegyzékéről és a képzések képzési és kimeneti követelményeiről

35 Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Szegedi Tudományegyetem

Az osztatlan jogászképzést folytató intézményekben képzik a jogi képzési terület legtöbb szakját, de például az Összehasonlító állam- és jogtudomány szakot az Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem hirdette meg egyedül, amely intézmény viszont nem vesz részt az okleveles jogászképzésben.

A 2019–2024 közötti időszak alapjaiban változtatja meg a felsőoktatás jogi szabályozását az intézményrendszeren keresztül a bejutási feltételek átszabásáig. Igazi diszruptív korszaka ez a felsőoktatásnak: alaptételek kérdőjeleződtek meg (például: a bejutáshoz emelt szintű érettségi kell,³⁶ a végzéshez nyelvvizsga³⁷). A hatások elemzése természetesen még nem lehetséges, hiszen a változások egy része még pár éve került bevezetésre, más részük folyamatosan lép hatályba az elkövetkező két évben, a szabályozási irányok azonban már láthatók.

Strukturális szintű változást jelent a 'modellváltás'. Az osztatlan jogászképzést folytató intézmények közül öt esetében történt változás a közfeladatot ellátó közérdekű vagyonkezelő alapítványokról szóló 2021. évi IX. törvény (továbbiakban kekva tv.) alapján.³⁸ A Debreceni Egyetem, a Miskolci Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, a Széchenyi Egyetem és a Szegedi Tudományegyetem modellváltó felsőoktatási intézmény lett 2021-ben. A Károli Gáspár Református Egyetem és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem egyházi fenntartású intézmény maradt, változatlan maradt az Eötvös Loránd Tudományegyetem finanszírozási típusa is (állami fenntartású felsőoktatási intézményként működik továbbra is). A közfeladatot ellátó közérdekű vagyonkezelő alapítványok (továbbiakban: kekva) közfeladatot látnak el, amelyet a kekva törvény 16–17. §-ai fejtenek ki bővebben. A modellváltással az állam továbbra is biztosítja az oktatáshoz való jog érvényesülését, a felsőoktatási képzésekbe való bekapcsolódás lehetőségét, ugyanakkor a közszolgáltatás nyújtásának kereteit egy új típusú intézményi megoldással, modellel bővítette ki, még plurálisabbá téve a korábban is nyitott fenntartói rendszert.

Állam- és Jogtudományi Kar. https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzesek/szakleirasok/!Szakleirasok/index.php/szak/44/kepzeset_indito_intezmenyek (2022. 11. 30.)

36 339/2022. (IX. 7.) Korm. rendelet.

37 <https://www.parlament.hu/irom42/01623/01623.pdf> (2022. 11. 30.) 49A §.

38 <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2100009.tv> (2022. 11. 30.)

4.2.2. Jogásszá válás – jogi képzések³⁹

A jogi képzési területen minden ISCED 5-8 lehet tanulmányokat folytatni. Alapképzésen kétféle igazgatási szak tanulható: az igazságügyi igazgatási szak és a személyügyi, munkaügyi és szociális igazgatási szak. Az osztatlan mesterképzés a jogászképzés, a bolognai rendszer szerinti mesterképzésben öt szakon lehet tanulmányokat folytatni (európai és nemzetközi üzleti jog szak, kodifikátor szak, kriminológia szak, összehasonlító állam- és jogtudományok szak és személyügyi, munkaügyi és szociális igazgatás szak. Doktori szinten összeér az állam-és jogtudomány, amely alsóbb képzési szinteken szétválasztásra került: jogi doktori képzés 9 egyetemen található meg, nyolc egyetemen klasszikus állam-és jogtudományi doktori képzés zajlik. A felsőoktatási szakképzés, amely a legalacsonyabb szintű felsőfokú végzettséget adja a jogi asszisztens szakalkalmazottak képzése. A diplomások számára elérhető szakirányú továbbképzéseken több, mint 167 féle szak tanulható.

4.2.3. A felvételi eljárást érintő változások a jogászképzésben

A jogászképzést meghatározó első intézményi szintű változás 2019-es,⁴⁰ ekkor történt meg a jogászképzésben a minimum ponthatár lecsökkentése 440 pontról 350 pontra, valamint annak rögzítése, hogy minden jogászképzést folytató intézmény osztatlan jogász szakára 80-80 fő juthat be állami finanszírozott képzésre. Ezek a változások csak a jogi képzési területet érintették, speciálisan a jogászképzésre szabott módosítás volt. A változások 2020-tól léptek életbe, a változtatást az indokolta, hogy vidéken jogászhiány kezdett kialakulni, ezért szükséges volt a képzés területileg kiegyenlítettebb elosztása adminisztratív eszközökkel.

A jogászképzést is érintő, társadalom számára leginkább jelentős változás a felvételi-bejutási szabályok megváltoztatása a 2023-as és 2024-es felvételi eljárásokra. A 2023-as átmeneti időszakban is már érzékelhető könnyítéseket tartalmaz a felvételi eljárás. Megszűnik az osztatlan képzések esetén a kötelező legalább egy emelt szintű érettségi vizsga követelménye és eltörlésre kerül a jogszabályi minimumponthatár is (eddig alapképzésen és osztatlan képzésen 280, felsőoktatási szakképzésen 240 és mesterképzésen 50 pont volt).⁴¹

39 https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzesek/szakleirasok/!Szakleirasok/index.php/szakterulet/5 (2022. 11. 30.)

40 <https://jogaszkepzes.kormany.hu/a-jogaszkepzes-uj-felveteli-szabalyai-a-jogi-versenykepessseg-erositeset-szolgaljak> (2022. 11. 30.)

41 https://www.felvi.hu/felveteli/pontszamitas/felveteli_valtozasok_2023 (2022. 11. 30.)

A 2024-es felvételi eljárás azonban alapjaiban változtatja meg a felvételi logikáját.⁴² Az állam a központi felvételi eljáráson keresztül a korábbi években egy sztenderd, de merev struktúrát alakított ki. Központilag került meghatározásra a többletpontok rendszere, központilag szabályozott volt a többletpontok igazolásának módja is. A központi szabályozás merevségére talán legjobb példa a hátrányos helyzetre járó többletpontok számításának rendszere. A hátrányos helyzetért 50 plusz pontot lehetett kapni a felvételi eljárás során, igazolásul az Oktatási Hivatal azonban csak és kizárólag a jegyző vagy az illetékes gyámhatóság igazolását, illetve határozatát fogadta el.⁴³ A hátrányos helyzet megállapítása korábban a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény 121. §-ában foglaltak szerint történt. Az új szabályozó, a 2013. évi XXVII. törvény a szociális ágazatnak delegálta a hátrányos helyzet megállapítását, a szociális szektorban használt definíciót kellett a továbbiakban használnia az oktatási ágazatnak is. A legfontosabb változás a 2013-as szabályozásban az, hogy szigorította a hátrányos helyzetű kategóriához tartozás feltételeit. Korábban elegendő volt a rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény megléte a családban, az új szabályozás alapján azonban legalább további két kritériumnak is teljesülnie kell a besoroláshoz: igazolni kel például a szülők alacsony iskolázottságát, tartós munkanélküliségét, elégtelen lakáskörülményeket.⁴⁴ A szakemberek szerint a változtatás szűkíteni fogja a hátrányos helyzetű igazolással rendelkező gyermekek körét. Proity Péter adatai alapján az látható, hogy mind a jelentkezők, mind a felvettek körében a változásokat követően meredeken bezuhant a hátrányos helyzetű igazolással rendelkezők száma a felvételi eljárásban, valamint az összes felvételizőhöz képesti arányuk is.⁴⁵

A központi, sztenderd eljárás előnye maga a hátránya is: egységes, jól szabályozott kereteket ad, de kített például egy másik szakpolitikában bekövetkező változásoknak, amelyek kedvezőtlen hatását a felsőoktatási intézmények egészen a 2024-es változásokig nem is tudták mérsékelni.

A 2024-es változtatás legjelentősebb eleme az intézményi szabadság a többletpontok megadásának rendszerében. Megszűnik a központi szabályozás,

42 https://www.felvi.hu/felveteli/jelentkezes/felveteli_tajekoztato/FFT_2023K/8_tablazaratok/pontszamitas2024 (2022. 11. 30.)

43 https://www.felvi.hu/felveteli/jelentkezes/korabbi_elj_archivum/felveteli_tajekoztatok/FFT_2020A/3_dokumentumok/33_tobbletpontok/336_hatranynos_helyzet (2022. 11. 30.)

44 2013. évi XXVII. törvény 2013. évi XXVII. törvény a szociális és gyermekvédelmi tárgyú törvények Magyar Egyszerűsítési Programmal összefüggő módosításáról, valamint egyéb törvények módosításáról, 45. §.

45 PROITY Péter: Kutatás Közben. *Educatio*, 2020, 29(3), 465–478.

helyette a felsőoktatási intézmények maguk határozhatják meg, milyen szempontokat vesznek figyelembe a többletpontok megítélésakor, annak milyen igazolás módját fogadják el. Az osztatlan jogászképzést folytató intézmények a jogi képzési területen nyelvismeretre, tanulmányi versenyeredményekre, sporteredményekre, esélyegyenlőségi helyzetre tekintettel adnak többletpontokat, de új elemként több helyen bekerült például a munkatapasztalat többletponttal 'jutalmazása' is.⁴⁶

Az intézményi többletpontok 100 pontot érhetnek el, ez az 500 pontos maximum ponthatár 20%-a, amely jelentős szabadságot és mozgásteret ad a felsőoktatási intézményeknek abban, hogy a képzési terület/szak számára a legmegfelelőbbben vegyék figyelembe azokat a szempontokat, amelyek segítik a beiskolázási stratégiát az intézmény és képzés jellegével összhangban.

Ha az fenti példánál maradva a hátrányos helyzetre/esélyegyenlőségre adható többletpontok gyakorlatát elemezzük, az látható, hogy az ELTE például gyermekgondozás, esélyegyenlőség jogcímen csak abban az esetben ad intézményi többletpontot (30–60 pontot), ha a jelentkező más jogcímenen (tanulmányi és érettségi pontok, intézményi többletpontok a sportteljesítmény jogcímeit kivéve) legalább 280 pontot szerzett. A Debreceni Egyetem maximum 30 többletpontot ad a hátrányos helyzetre, míg a Szegedi Tudományegyetem 40 pontot ad, a Pécsi Tudományegyetem 1–40 pontot intézményi szabályozás alapján. A többletpontok megadásának új módszertana tehát jobban lehetővé teszi a felsőoktatási intézmények számára azt, hogy a beiskolázási körzet háttérjellemzőit, a képzési és területi szempontokat jobban figyelembe vegyék a beiskolázási stratégia kialakításakor és jobban célozzák meg azt a közönséget, előnyben részesítsék az intézményi többletpontokon keresztül, akiket a képzéseikre bevonítani szeretnének.

4.3. A szakindítás feltételei és gyakorlata

A jogi képzési terület szaklétesítési, szakindítási eljárásai megegyeznek a legtöbb képzési terület eljárásrendjével (az államigazgatási és hitéleti képzésekre speciális szabályok is vonatkoznak). A képzési területhez tartozó szakok létesítésének és indításának folyamata attól is függ, alap- és mesterszak, szakirányú továbbképzés vagy doktori képzés indítását tervezi a felsőoktatási intézmény. A tanulmány keretei nem teszik lehetővé a részletes és mindenre kiterjedő eljárásrend bemutatását, amire fókuszálni szeretne az a jogi kultúra

46 https://www.felvi.hu/felveteli/jelentkezes/felveteli_tajekoztato/FFT_2023K/8_tablazarok/pontszamitas2024 (2022. 11. 30.)

területével inkább összefüggő gyakorlat, nevezetesen: hogyan zajlik a 'belső pereskedés' a felsőoktatási intézmények és államigazgatás között abban az esetben, ha nem kapja meg a felsőoktatási intézmény az első hatósági eljárás végén a szaklétesítési, szakindítási engedélyt.

4.3.1. Szakindításban szerepet játszó szervezetek

A felsőoktatási tér szereplői a felsőoktatási intézmények és az ágazati szereplők. A felsőoktatási intézmények száma jelenleg 64, amelyből 6 állami felsőoktatási intézmény, 21 modellváltó felsőoktatási intézmény, 8 egyházi egyetem, 17 egyházi főiskola, 5 magánegyetem és 7 magán főiskola. A felsőoktatási intézmények mellett a szakindításban közreműködő szervezetek a felsőoktatásért felelős miniszter, a Felsőoktatási Tervezési Testület, a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság, valamint az Oktatási Hivatal.

A *felsőoktatás ágazati irányítása* jelenleg a Kulturális és Innovációs Minisztériumon (KIM) belül a Felsőoktatásért, Innovációért és Szakképzésért felelős államtitkársághoz, azon belül is a felsőoktatásért felelős helyettes államtitkárhoz (és természetesen az ő minisztériumi apparátusához) tartozik a központi igazgatás szintjén.

*Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság (MAB)*⁴⁷ a felsőoktatásban folyó képzés, tudományos kutatás, művészeti alkotótevékenység minőségének és a felsőoktatási intézmény belső minőségbiztosítási rendszere működésének külső értékelésére létrehozott, független országos szakértői testület, amely a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvényben szabályozott módon szakértőként közreműködik a felsőoktatási intézményekkel kapcsolatos eljárásokban. A MAB az Oktatási Hivatal felkérésére szakvéleményt készít többek között a felsőoktatási intézmény felsőoktatási szakképzés, alap- és mesterképzés indítására. A MAB a felsőoktatási intézmény megkeresésére – ideértve a külföldi felsőoktatási intézményt is – a felsőoktatási intézmény, valamint a doktori iskola minőségbiztosítási rendszeréről minőségihitelesítő értékelést készít, akkreditációs eljárás keretén belül.

Az *Oktatási Hivatal (OH)*⁴⁸ központi hivatalként működő központi közigazgatási szerv, amely feladatát országos illetékességgel látja el. Az OH az oktatási ágazat szinte valamennyi hatósági feladatát ellátó szervezet, amely több, korábban elkülönülten működő szervezet integrációjával jött létre. Működését a 121/2013. (IV.26.) Korm. rendelet szabályozza.

47 <https://www.mab.hu/> (2022. 11. 30.)

48 <https://www.oktatas.hu/> (2022. 11. 30.)

4.3.2. A jogilag releváns magatartás modelljei a felsőoktatásban: esettanulmány 'a belső pereskedés' gyakorlata szaklétesítési és szakindítási kérdésekben

A jogi kultúra fogalomrendszerében a jogilag releváns magatartás modelljei közé tartozik a pereskedés, a pereskedési hajlam is. A felsőoktatás jogi kultúrájához kapcsolódva ez a terület kiválóan elemezhető, hiszen gyakoriak a peres eljárások, elemezhetőek az oktatási ombudsmanhoz érkező beadványok is. A tanulmány kereteire tekintettel azonban a felsőoktatás jogi kultúrájának egy szűk szeletét szeretném vizsgálni: azt a folyamatot, amikor szaklétesítés és szakindítás kapcsán a hatósági döntés ellen a felsőoktatási intézmény fellebbezéssel él, és ennek eredményeként akár a korábbi döntéssel teljesen ellentétes álláspont kerül kialakításra a szakterületileg illetékes minisztériumban.

A szaklétesítés és szakindítás a felsőoktatási eljárások olyan speciális területe, amelyben minden ágazati szereplő érintett.⁴⁹ A szakindítás a felsőoktatási alapképzés, mesterképzés vagy a felsőoktatási szakképzési szakindításának nyilvántartásba vétele céljából indított hatósági eljárás, amely a felsőoktatási intézmény mint ügyfél kérelmére indul, és arra az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény (Ákr.) rendelkezéseit kell alkalmazni. A felsőoktatási intézmény a kérelmet az Oktatási Hivatalhoz nyújtja be, az OH a MAB-ot, mint szakértőt kéri fel a beadvány véleményezésére és a szakvélemény elkészítésére. A szakértői vélemény elkészítése az ESG elvei alapján kialakított bírálati szempontrendszer alapján történik. Az Oktatási Hivatal a képzést (szakirányt) akkor veszi nyilvántartásba, ha indításának feltételei fennállnak, és valamennyi – a regisztrációhoz szükséges – adatot megadtak, továbbá a kérelmező felsőoktatási intézmény az alapító okirata alapján jogosult a képzés (szakirány) folytatására.

Amennyiben a képzés (szakirány) indítását a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság (ENQA–EQAR akkreditációs szervezet) szakértői véleményében nem támogatta, az Oktatási Hivatal a szakvéleményt megküldi észrevételezés céljából a kérelmezőnek. Azonban az Oktatási Hivatalnak nincs lehetősége megítélni akkreditációs szakmai kérdéseket, és nem bírálhatja felül a MAB akkreditációs bírálati szempontsorán alapuló szakmai döntést, indokolt esetben is legfeljebb csak a szakvélemény kiegészítését kérheti. Az Nftv. 67. § (4) bekezdése értelmében az Oktatási Hivatal mesterképzés indítása esetén az akkreditációs szakértői véleményhez kötve van. Ha a képzés (szakirány)

49 www.oktatas.hu / FelsőoktatásHatósági és egyéb ügyintézésFelsőoktatási intézményekkel kapcsolatos ügyintézésKépzés létesítése, indítása, képzési adatok regisztrációja (2022. 11. 30.)

indítását a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság szakértői véleménye nem támogatta, a felsőoktatási intézmény erre irányuló kérése esetén az Oktatási Hivatal a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság Felülvizsgálati Bizottságától újabb szakértői véleményt szerezhet be. Az elsőfokú határozattal szemben a felsőoktatási intézmény a szakterületileg illetékes miniszterhez fellebbezést nyújthat be.

2018 és 2022 között összesen 76 szaklétesítési és 540 szakindítási kérelem került beadásra BA, MA, FSZ területeken, a MAB a beadott kérelmek felét támogatta (szaklétesítések esetén 38-at, a szakindítások közül 276 kérelmet).

A kialakult gyakorlat szerint az Oktatási Hivatal a MAB véleménye alapján hozza meg határozatát, támogatja vagy elutasítja a szakindítási kérelmet. Amennyiben az OH elutasító határozatot hoz, a szakindítást kezdeményező felsőoktatási intézmény fellebbezést nyújthat be a 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról 68 § (8) pontja alapján az OH első fokon hozott döntésével szemben kormányrendeletben meghatározott hatósághoz. Az Oktatási Hivatalról szóló 121/2013. (IV. 26.) Korm. rendelet 4/A. § alapján a Hivatalnak a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény (a továbbiakban: Nftv.) hatálya alá tartozó – fellebbezéssel megtámadható – első fokon hozott döntéseivel szemben a felsőoktatásért felelős miniszter gyakorolja a fellebbezés elbírálására jogosult hatóság részére meghatározott jogosítványokat.

A MAB szakvéleménye alapján az OH által meghozott elutasító határozatok esetében a felsőoktatási intézmények jelentős százalékban éltek fellebbezéssel. Az adott évben fellebbezésnek helyt adó miniszteri döntések aránya is magas, a vizsgált években átlaguk közel 70%.

Év	Beadott szakindítási kérelmek száma	MAB által elutasított kérelmek száma	Fellebbezéses szakindítási ügyek száma	Másodfokú döntések száma		
				Fellebbezésnek helyt adó	Fellebbezést elutasító	Adott évben nem elbírált
2022.	103	51	27	24	0	3
2021.	110	45	20	14	2	4
2020.	77	56	31	13	6	12
2019.	136	60	19	15	6	1

1. sz. táblázat. Forrás: MAB és OH adatok alapján saját szerkesztés

A felsőoktatási szektorban értékelésünk szerint tehát a 'belső pereskedési' hajlam magas, és ennél még magasabb az elsőfokú döntéssel szemben másodfokon a hatósági eljárás során meghozott döntéssel szembeni miniszteri állásfoglalások aránya.

A következőkben két esettanulmányt mutatok be, az egyikben a fellebbezésnek helyt adó, a másikban a fellebbezést elutasító döntés született. A jogi kultúra szempontjából a legfontosabb az érvelés a döntések mögött, így azt elemzem részletesebben.

4.3.2.1. Sikeres fellebbezés

A Milton Friedman Egyetem repülómérnök szak indítására nyújtott be kérelmet az Oktatási Hivatalhoz, amelyet a MAB értékelése alapján⁵⁰ az Oktatási Hivatal elutasított. Az OH elutasító döntésével szemben a Milton Friedman Egyetem ezt követően fellebbezett a szakterületileg illetékes miniszterhez. A fellebbezés sikeres volt, a minisztérium az OH határozatát megváltoztatta és elrendelte a szak indításának nyilvántartásba vételét.

Az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény⁵¹ alapján 119. § (5) bekezdése alapján a másodfokú hatóság a döntést helybenhagyja, a fellebbezésben hivatkozott érdeksérelem miatt vagy jogszabálysértés esetén azt megváltoztatja vagy megsemmisíti.

A konkrét esetben megállapításra került, hogy az az OH a törvényes eljárást lefolytatva jogszerűen és megalapozottan utasította el a képzés indításának nyilvántartásba vételét. A Hivatal mint elsőfokú hatóság az Nftv., valamint az Ákr. rendelkezéseit megtartva hozta meg elsőfokú határozatát, eljárása, illetve határozata meghozatala során jogszabálysértés nem volt megállapítható.

A döntés megváltoztatása a felsőoktatási intézmény által a fellebbezésben megjelölt indok alapján történt meg. Fellebbezésében az Egyetem kifejtette, hogy a régió és az Egyetem számára fontos a képzés indítása és ezért kérte a minisztertől a határozat megváltoztatását.

Mivel a kérelmező által bizonyított érdeksérelem az elsőfokú döntés megváltoztatásának alapjául szolgálhat, ha egyébként ilyen módon is jogszerű másodfokú döntés hozható, és a szakértői véleménytől való eltérés lehetőségét az Nftv. szabályozása nem zárja ki és nem korlátozza, így mód van arra, hogy a miniszter döntését részben eltérő szempontrendszer, oktatáspolitikai szempontok mérlegelését követően alakítsa ki.

A miniszter figyelemmel az Egyetem által a fellebbezésben előadottakra megállapította, hogy a szakértői vélemények nem fogalmazznak meg olyan tárgyi súlyú kifogásokat, amely alapján a szakindítás ne lehetne támogatható – és bár felhívja az egyetem figyelmét a MAB által jelzett hiányosságok

50 MAB 2022/2/VI/5 határozata.

51 2016. évi CL. törvény az általános közigazgatási rendtartásról.

javítására – támogatta a fellebbezést és elrendelte a szak intézményi nyilvántartásba vételét.

A döntés megváltoztatásának indoka a felsőoktatási intézmény érdeksérelme volt, másképp megfogalmazva annak a társadalmi-munkaerőpiaci igénynek a jelenléte és a nyomása, amelyet a felsőoktatási intézmény sikerrel bizonyított, így az akkreditációs és minőségbiztosítási eljárások szempontrendszere mellett más mezőben, oktatáspolitikai szempontok mentén született meg a döntés.

4.3.2.2. Fellebbezés elutasítása

A Neumann János Egyetem gyógy- és fűszernövény felsőoktatási szakképzési szak indítását kezdeményezte az Oktatási Hivatalnál. A szokásos eljárásrendnek megfelelően az OH bekérte a MAB álláspontját, amely elutasító volt⁵² és ez alapján a kérelem az OH részéről elutasításra került. Ezt követően a NJE fellebbezést nyújtott be, amelyben a képzés munkaerőpiaci relevanciáját hangsúlyozta: kiemelte, hogy valós igény indukálná a képzést, hiszen vállalkozók keresik meg a felsőoktatási intézményt azzal az igénnyel, hogy ilyen végzettségű szakemberekre lenne szükség-szükségük a munkaerőpiacon. A minisztérium azonban nem támogatta a fellebbezést és az OH határozatát helyben hagyta. A minisztérium indoklásában kifejti, hogy az egyetem nem vitatta fellebbezésében a MAB által tett megállapításokat, amelyek a képzés tartalmával, tantárgyi, oktatói feltételeivel szemben fogalmaztak meg kifogásokat. Erre tekintettel a fellebbezést nem támogatja.

Elemelve a fellebbezési eljárások gyakorlatát az látható, hogy amennyiben a minisztérium úgy véli, hogy jelentős munkaerőpiaci, oktatási relevanciája van a képzésnek, akkor az elsőfokú döntések ellenében is támogatja a szakindítási kérelmet. A határozatok szövegelemzése annyiban korlátos, hogy mély kifejtést nem tartalmaz sem az elutasító, sem a támogató határozatok esetén, az eredmények alapján azonban leszűrhető a döntések mögötti ezen általános indok. Érzékelhető a hatósági, eljárási, minőségbiztosítási folyamatok mögött egy látens mező: a felsőoktatás érdekérvényesítő képessége, a társadalmi nyomás (hallgatói igény, a felsőoktatás piaci jellege: azt kell kínálni, amire van fogyasztói kereslet) és a munkaerőpiaci igény, amelyekre a szakpolitika figyelemmel van.

52 MAB 2021/5/VIII/6 határozata.

5. Kitekintés: a felsőoktatás jogának dinamizmusa

A pozitív, tételes jog tudatos tevékenységgel, célzatos jogalkotás révén jön létre.⁵³ A jog tudatos alkotottságából az is következik, hogy a létrehozott szabályok rugalmasan változtathatók, módosíthatók, „a politikai vagy más praktikus jogalkotói célok, érdekek és értékek alapján mindenkor új és új jogi normák (azokat tartalmazó jogszabályok) alkothatók, módosíthatók vagy helyezhetők hatályon kívül. E jogképzési technika tehát – például a szokásjoggal ellentétben – a megváltozott társadalmi körülményekhez, gazdasági feltételekhez, politikai prioritásokhoz stb. tudja igazítani a jog tartalmát, miközben a jogrendszer egységét nem veszélyezteti”.

A felsőoktatásra ható jogszabályok változásaiban, a változtatásra irányuló szándékokban egyértelműen tetten érhető az állam pozitív jogalkotási tevékenysége. Az állam szeretné erősíteni a felsőoktatási képzések munkaerőpiaci relevanciáját, ezért a modellváltó intézmények többségében a modellváltó felsőoktatási intézmény fenntartója, valamint az ágazatirányító minisztérium közötti tárgyalások eredményeként meghatároztak olyan teljesítmény- és minőségindikátorokat, amelyek teljesülésére az intézmény vállalást tehetett. Az állam ezen mutatók teljesülését az intézményfinanszírozás részévé tette, ösztönözve ezzel a kívánt társadalmi hatás elérését.

A felsőoktatásban zajló változások egy része egyértelműen az állam szabályozó szerepével hozható összefüggésbe, amellyel változásokat szeretne elérni a felsőoktatási térben. Az állam szeretné növelni a felsőoktatásba bekerülők számát, rugalmasabbá téve a felvételi eljárást 2024-től. Ez egy fontos cél, erősíti a felsőoktatási intézmények autonómiáját, nagyobb mozgásteret ad a helyi sajátosságokra koncentráló képzéstervezéshez és hallgatói toborzáshoz, ösztönzi a bekerülést azokon a képzési területeken, ahol látható strukturális munkaerőhiány van (például az emelt szintű érettségi általános követelményének eltörlésével). A bekerülés könnyítése alapvetően jogszabályváltoztatási kérdés, ugyanakkor megfelelő időt kell hagyni a társadalomnak ahhoz, hogy a jogszabályváltozásra felkészüljön – és talán még több időt a központi igazgatásnak, hogy a változások eredményeként előálló informatikai változásokat leképezze, az új folyamatokat kialakítsa.

A felsőoktatási térben zajló változások egy része mögött azonban nem az állam normatív, előíró, szabályozó szerepe azonosítható, hanem a felsőoktatási térben és az őt körülvevő környezetben (társadalomban, a többi alrendszer-

53 TÓTH J. Zoltán: *A jog dinamikája*. In TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019, 37–38.

ben) lezajlott és zajló változások, felbukkanó törekvések és érdekek.

A felsőoktatás jogi kultúrájában egyértelműen tetten érhető a folyamat, amely során a sztenderdekre épülő, merev jogszabályok az 'élethez', a felsőoktatás, mint piac elvárásaihoz, a tágabb társadalmi környezet elvárásaihoz (például munkaerőpiac) igazodnak. A tanulmány elején idéztük Visegrády megállapítását, aki szerint a magyar jogi kultúrára a regulatív jelleg jellemző, ugyanakkor jelen van benne a törvény megkerülésére való hajlandóság is. A felsőoktatásban is megjelent a merev szabályok alóli 'kimozgás' jelensége: a szabályozók fellazítása nem a törvények megkerülésével (a szektor szabálykövető), hanem a kivételek körének bővítésével jellemezhető.

A felsőoktatást szabályozó jogi környezet folyamatosan, dinamikusan és iteratív módon változik, a változásra hatnak a 'belső szereplők' (felsőoktatási intézmények) érdekei, az állam, mint szakpolitikai elvárások megfogalmazója, a felsőoktatásba jelentkező hallgatók mint 'fogyasztók' és a felsőoktatás kibocsátását hasznosító szereplők (munkaerőpiac). És ebben a dinamikában még az is előfordul, hogy az egyes szereplők 'kimozognak' a merev szabályozó környezet alól, megjelennek a kivételek, amelyek megtörik a jogszabályi környezet egységességét. A fentieket az informatikai területről származó két példával világítjuk meg.

A nagyfokú munkaerőhiány az informatikai szektorban szükségessé tette, hogy dinamikusabb legyen a képzési területre a hallgatók beáramlása, több hallgató és végzett legyen, akik a lehető leggyorsabban kikerülnek a munkaerőpiacra (örök kérdés és dilemma, hogy az informatikai képzések közül egyáltalán melyeket szükséges felsőfokon képezni).

Első lépésként az alkalmazhatóbb tudás és gyorsabb végzés feltételeit teremtette meg a kormányzat, majd a könnyebb bejutást segítő feltételrendszert, jelentősen eltérve a kialakított felsőoktatási szabályozói gyakorlattól.

Az informatikai szektorban tapasztalható munkaerőhiány eredményezte az első, 2018-as kivételt. A Bologna-rendszerű átállás (2005) után a felsőoktatás háromciklusú: alapképzésre épülő mesterképzés, majd doktori képzés jelenti a végzettségi szinteket. Az Nftv. 2017-es módosítása után 2018-ban megjelent egy új szak, a Bachelor of Profession (BProf) informatika képzési területen, amely sajátossága, hogy rövidebb a képzési ideje (az üzemmérnök-informatikus BProf 6 féléves), a képzés tartalma szerint sokkal inkább gyakorlatorientált és a munkaerőpiac által támasztott igényeknek megfelelő tudást ad át, mint a nem Bprof alapszakok, az utolsó két félév már munkahelyi körülmények között zajló képzést jelent. A szak kifejezetten a gyors munkaerőpiaci kikerülésre és alkalmazott tudás átadására koncentrál, így viszont kevesebb elméleti tudást

ad, mint az alapszakok – ezért a Bprof szakokról nem lehet továbblépni a következő végzettségi szintre, azaz nem teremt lehetőséget a mesterszakokon való továbbtanulásra. Létrejött tehát egy szak a BA-MA ciklusok között, amely az eredeti háromciklusú képzési modelltől teljesen idegen.

A második könnyítés és kivétel a felvételi eljáráshoz kapcsolódik. A felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény 2021-es módosítása lehetővé tette az informatika képzési terület szakjaira a könnyebb belépést azzal, hogy megkönnyítette a szakok közötti átmozgást, valamint a már diplomával rendelkezők esetén az informatikai képzési területre történő jelentkezést. Ha a hallgató hallgatói jogviszonyban van, vagy korábban hallgatói jogviszonnal rendelkezett, akkor bármely intézmény informatikai képzési területének bármely szakára felvételt nyerhet, ahol az adott felsőoktatási intézmény kreditátviteli szabályai szerint legalább 30 beszámítható kreditponttal rendelkezik. A felvételi eljárás nem a központi felvételi eljárás része, a hallgató és intézmény között zajlik.

6. Összegzés

A tanulmányban kísérletet tettem a jogi kultúra elméletének felsőoktatási adaptálására. Megállapítottam, a Visegrád-féle jogi kultúra elméleti keretrendszer jól értelmezhető felsőoktatási kontextusban és empirikus vizsgálati lehetőségeket is tartalmazó részelemek is azonosíthatók benne. A felsőoktatás jogi kultúrájának minden komponense további és mélyebb vizsgálatokat igényel, a tanulmányban a jogi kultúra összetevői közül kettő területhez kapcsolódó részelemzést végeztem el: a jogász hivatáshoz kapcsolódva a jogászképzést meghatározó fontosabb jogszabály-változásokat ismertettem, valamint a jogilag releváns magatartáson belül a szakindításhoz kapcsolódó 'belső pereskedés'-t ismertettem számokkal és esettanulmányokkal (ez a terület korábban még nem került feldolgozásra).

Megállapítottam, hogy a 2019–2024 közötti változások leképezik az átfogó társadalmi, munkaerő-piaci és nemzetközi környezet változásait és kihívásait, reflektálnak a felsőoktatási 'piac' szereplőinek igényeire és érdekeire is. A felvételi eljárásokkal kapcsolatos változások egyértelműen tükrözik a munkaerő-piacnak való jobb megfelelést: a vidéki jogászhiány elkerülése érdekében 2019-ben speciálisan a jogi képzési területre vonatkozó jogszabályváltozás történt (állami helyek egyenlő szétosztása a jogász képzés területén), majd a 2023–2024-es felvételi eljárásrend változás alapjaiban módosította a felvételi logikáját, nagyobb szabadságot hagyva a felsőoktatási intézményeknek a

felvételi követelmények meghatározásában. Esettanulmányként a hátrányos helyzettel kapcsolatos többletpont-adás jellemzőit ismertettem a jogi képzési területen, és látható, hogy az intézmények jelentősen differenciálták az eddigi központi, sztenderd gyakorlatot ebben a kategóriában. További vizsgálatot igényel az intézményi többletpontok rendszerének és hatásaiknak elemzése a jelentkezési és felvételi számok alakulására, a változások azonban felmenő rendszerben 2023–2024-től lépnek majd életbe, a hatáselemzés legkorábban 2025-ben lehetséges.

A jogilag releváns magatartás komponensen belül a jogi kultúra vizsgálatok a pereskedés jellemzőit, gyakoriságát szokták vizsgálni. A pereskedés kapcsán egy speciális és korábban sem a jogi, sem a közigazgatási területen nem vizsgált jelenséget elemeztem: a felsőoktatási intézmények elsőfokú határozatokkal szembeni fellebbezését. Ezt a habitust 'belső pereskedésnek' neveztem el, hiszen közigazgatási hatósági eljárásokon belül, felsőoktatási intézmények és ágazati szereplők közötti eljárásokat érint (ritkán jut el bírósági szakaszba). Megállapítottam, hogy a társadalom jogi kultúrájához hasonlóan a felsőoktatási intézmények körében is magas a 'pereskedési hajlam', hiszen minden második elutasító határozat ellen fellebbezéssel éltek a felsőoktatási intézmények.

Az utolsó vizsgálati elem a jogi kultúrához kapcsolódva a magyar jogi kultúrára jellemző szabálykövető, de szabályokat olykor megkerülő magatartással kapcsolatos. Kérdés, hogy esettanulmányként az informatika képzésen látható hasonló jelenség egyedi és csak képzési területi jellemző, vagy olyan 'szokásjog', amely esetleg jellemzi a felsőoktatás jogi kultúráját. Az informatika képzési terület speciális, hiszen talán az összes képzési terület közül itt a legerősebb a munkaerőpiaci nyomás a gyorsan munkaerőpiacra lépő, gyakorlati ismeretekkel rendelkező végzettek kibocsátására. Ennek teljesítése érdekében a képzési területen megindult egy 'kimozgás' a központi szabályok alól bizonyos kivételek elfogadtatásával (egyedi, bologna rendszertől eltérő képzések indítását, speciális felvételi szabályok elfogadtatását értve ez alatt). Más képzési területen hasonló mozgások azonban nem figyelhetők meg, tehát nem szektorális gyakorlat.

A felsőoktatás jogi kultúrája kapcsán kialakított fogalmi háló egyes elemei jobban, mások egyáltalán nem kutatottak még. Az *írott jog*, felsőoktatás jogi kultúrája megragadható a felsőoktatáshoz való jog történeti változásain keresztül, része az oktatáshoz, felsőoktatáshoz való jog, amelyek a jobban kutatott területek közé tartoznak. Izgalmas további kutatási kérdés, hogy felsőoktatásban 'szokásjog', 'élő jog' azonosítható-e. A felsőoktatás mint

közzolgáltatás nyújtásához kapcsolódó *intézményi infrastruktúra* változásait röviden ismertette a tanulmány, ahogyan a jogászi hivatás végzéséhez szükséges képzési rendszer feltételeire ható szabályozók változását is. Ezeken a területeken jelentős változásokat figyelhettünk meg 2019-től és a felvétellel, végzés feltételeivel kapcsolatos változások folyamatosan zajlanak tovább egészen 2024-ig. A *jogilag releváns magatartás* modelljei esetében felsőoktatási perek elemzése nem történt meg (például hallgatói perek, intézmények által indított perek), kevés tanulmány érinti az ombudsmani beadványok elemzését is és egyáltalán nem került még feltárásra az államigazgatás jogorvoslati gyakorlata a felsőoktatási intézményekkel kapcsolatban. A jogtudat empirikus kutatását több nagy országos kutatás és kisebb tematikus vizsgálat is érintette már, 2023-ban az egyetemi hallgatók jogtudatával kapcsolatos empirikus vizsgálat megismétlését tervezzük.

KÁLVIN JOGI ETIKÁJA ÉS HATÁSA A KÁLVINISTA KERESZTÉNY ETIKA TÖRVÉNYEIRE

CSEVÁR NÓRA
doktorandusz (KRE ÁJDI)

Absztrakt

A polgári forradalmak időszakáig a zsarnokság elleni küzdelem mindig aktuális probléma volt. Minden kálvinista filozófiai elméletben, politikai művekben és irodalomban megtalálható a kálvini ellenállási jog különféle értelmezése. A zsarnoksággal szembeni felkelést közvetlen hatásként emlegetik, amely nem csupán egy állam berendezkedését, hanem szinte egész Nyugat-Európa államainak berendezkedését átformálta. Az állam, demokrácia, szabadság és önrendelkezés szervesen összetartoznak, hiszen a „politikai önrendelkezés eszméje nem értelmezhető az emberi jogok” nélkül, mivel „az egyén az állammal szemben létező, természetes jogaira vonatkoztak: a szólást, a gyülekezést, a mozgást, a lelkiismeret szabadságát biztosító jogosítványaira,” amelyeket a társadalmi szerződés biztosított, így az állam azt nem sérthette meg.” Ellenkező esetben az emberek legitim módon védhették jogaikat bírói úton. Ha egy bizonyos csoportot, több embert érintett a sérelem, akkor az esetben szélsőséges úton járva forradalom útján próbálták a kálvini ellenállási jog szerint legitimálni jogaikat. Felvetődik a kérdés, hogy politikai ráhatással, joggal vagy erőszakkal lehet legitimálni a leghatékonyabban az emberi szabadságjogokat. Nem hiába mondják, hogy a politika fogalma magába foglalja a szabadságot és erőszakot, valamint a jog fogalma is magában rejti a lehetőségeket, de a jogsértést és szankciót is.

Kulcsszavak: Kálvin János, keresztény etikus magatartás, kálvinizmus, jogi etika, Kálvin alkotmány és egyházi jogi hatásai, ellenállási jog

**CALVIN'S LEGAL ETHICS AND ITS INFLUENCE ON
THE LAWS OF CALVINIST CHRISTIAN ETHICS****Abstract**

Until the period of civil revolutions, the struggle against tyranny was always a topical issue. All Calvinist philosophical theories, political works and literature contain various interpretations of the Calvinist right of resistance. Revolt against tyranny is referred to as a direct effect. It has transformed not only the organisation of one specific state, but of almost all the states of Western Europe. State, democracy, freedom and self-determination are inextricably linked. For 'the idea of political self-determination cannot be understood without human rights', since 'they were the natural rights of the individual vis-à-vis the state: the rights of speech, movement, freedom of conscience', which were guaranteed by the social contract and could not be infringed by the state. Otherwise, people could legitimately defend their rights through the courts. If a certain group, a number of people, were affected by the violation, they would take the extreme path of revolution and try to legitimize their rights under the Calvinist right of resistance. The question arises as to whether political influence, law or violence is the most effective way of legitimising human liberties. It is not for nothing that the concept of politics implies freedom and violence, and that the concept of law implies opportunity, but also violation and sanction.

Keywords: John Calvin, christian ethical behavior, Calvinism, legal ethics, Calvin's constitution and ecclesiastical effects, right of resistance

1. Előszó

A nyugati keresztény országokban a jogtudomány az állam és egyház együttműködésének, szétválasztásának, valamint azok szuverenitásának alapjait az alkotmányjog fejlődésén, elméleti keretében vizsgálja. Kálvin, aki maga is végzett jogász volt, ugyancsak foglalkozott az állam és egyház kapcsolatával, jelesül azzal a kérdéssel, hogy miként tudnak egymástól függetlenül, de egymásra hatva, egymást segítve jól működni úgy, hogy az az emberek javát szolgálja.

A protestáns etika vizsgálatán keresztül – a kálvini tanokból kiindulva – választ kaphatunk arra, hogy hogyan tud hatékonyan, etikusan együttműködni az egyház és az állam, valamint az állam és a nép, miként kell a törvényeket

betartani, meddig etikus egy szabályozás vagy állami beavatkozás, különös tekintettel az ellenállási jog gyakorlására.

2. A szuverenitás elve a kálvinista felfogásban

A református álláspontból kiindulva, a vallás és erkölcs egymáshoz való viszonyának alapja az, hogy mit mond Isten, vagyis az „*erkölcs van a vallásra építve és nem fordítva.*”¹ A református értelemben vett erkölcsi világregend felülről jön: az ember teremtésétől fogva az erkölcsi világregend tagja, aki erkölcsi életet él, hiszen lényegileg hozzátartozik. Így az emberi erkölcsösségről nem csupán keresztény, hanem természeti (homo naturalis) szempontból is lehet beszélni. A református etika szerint a jog forrása nem más, mint Isten. A magyar nyelvben a „jog” szó a „jó” szóra vezethető vissza, vagyis mi a jogos cselekedet, ami nem jogos, az helytelen. Az a törvény, amely nem Istentől ered, azon felüli vagy kívüli, az jogtalan.

A kálvinizmus erkölcsi ideálját Kálvin szavaiból kiindulva ismerhetjük meg: „*A tökéletesség, amelyre folyton törekednünk kell, amíg csak el nem távozzunk a világból.*”² Kálvin szerint mindenekfelett Isten áll, aki az etikai élet forrása is egyben, akiből a felebaráti és önmagunk szeretete is indul, és ezek szoros kapcsolatban vannak az Isten iránti szeretettel. Kálvin hagyatékának jellegzetes vezérgondolata az Isten szuverenitása, erre épül valójában a kálvinista teológiai is.

A kálvinizmus a kálvini tanok továbbéltetője és az eszmerendszer térhódításának megvalósítója, vagyis nem szabad összekevernünk Kálvint az úgynevezett kálvinizmussal. A kálvinizmus fogalma nem igazán a teológiához kapcsolódik, hanem inkább egy általános kultúrtörténethez és a szociológiához, amely a lutheri irányzathoz vált k.³ Ugyanakkor *maga Kálvin még életében tiltakozott az ellen, hogy tanait kálvinizmusnak és követőit kálvinistáknak nevezzék el, amelyet „Jeremiás könyvéhez írt kommentárjában meg is fogalmazott.”*⁴

A református etika szerint az államnak saját külön szuverenitása van, ami nincsen alárendelve az egyháznak. Az állam rendeltetése, hogy a népet közösségi formában tartsa, a bűnt megakadályozza, valamint a nép erkölcsi, szellemi és gazdasági fejlődését elősegítse. Vagyis az államnak úgy kell

1 SEBESTYÉN Jenő: *Református etika*. Budapest–Gödöllő, Iránytű Kiadó, 2000, 71.

2 Uo. 209.

3 FAZAKAS Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmánykötet Kálvin János teológiájának hatásáról Magyarországon*. Budapest, Kálvin Kiadó, 2009, 113.

4 VAN’T SPIJKER, Willem: *Kálvin élete és teológiája*. Budapest, Kálvin Kiadó, 2003, 141.

gyakorolnia a hatalmát, hogy a nép szabadságának jogait figyelembe vegye, valamint azt tiszteletben tartsa.

Kálvin több vita során is hangsúlyozta, hogy az államnak és az egyháznak két külön szervezetnek kellene lennie, de együttműködésük szükséges, illetve csak meghatározott esetekben hagyná az államra a beavatkozási jogot (pl. bűncselekmények esetén). Istentől származó szuverenitás tehát megjelenhet az államban, a társadalomban és az egyházban egyaránt. Ugyanakkor csak a szabad államban létezhet szuverén egyház.

A kálvinista etika az egyház és az állam elkülönítésén kívül megkülönbözteti a magánembert a politikai hatalomban résztvevő, illetve a közhatalom megbízatását teljesítő embertől. A kálvinizmus új alapokra helyezi az egyén és a hatalom viszonyát azzal, hogy visszavezeti az egyházat az evangéliumi tanításra. *Az ember és Isten, valamint az emberek egymás közti viszonyát, azaz a keresztény szabadságot*⁵ újraértelmezi. Az emberek közötti teljes jogegyenlőség eszméje, az ember természetes jogainak elismerése a demokratikus (alkotmányos) állam fogalmának a létrehozását jelentette, amely később a kálvinizmus révén a népszuverenitás elvéhez vezetett. *„Részese lett a keresztény ember a mindennapi életnek, s annak meghatározó erkölcsi alapjait fektette le.”*⁶

A kálvinizmus a lutheranizmustól abban is jelentősen különbözik, hogy Kálvin szerint a Szentírásban tükröződő gyülekezeti rend az egyház életének lényegi eleme. Míg a *„lutheranizmus az egyház szervezetének felépítésével kapcsolatosan közömbös, mert a szervezet Isten parancsa.”*⁷

A kései Kálvin számára a politikum lelkisége három pontot érintett, melyek a következők: 1. a két birodalom tana,⁸ 2. a felismerés, 3. a kötelezettség. A két birodalom tana szerint kétféle törvény létezik: lelki és polgári vagy világi. Kálvin nem az egyes emberre, hanem csak az emberre helyezi a hangsúlyt. Ez azt jelenti, hogy a két világ az emberen belül tud érvényesülni. Az evangélium és a törvények kikényszerítő ereje egyszerre van jelen az emberben,

5 SZABÓ Zsolt: *A keresztény szabadság és a kereszténydemokrácia mai értelmezési lehetőségei*. In.: LÁNYI Gábor – KISS Réka: *Hagyomány, identitás, történelem 2019*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020, 337–348.

6 SZATHMÁRY Béla: *Kálvin a kortársunk?* In.: FAZAKAS Sándor: *Kálvin időszerűsége. Tanulmánykötet Kálvin János teológiájának hatásáról Magyarországon*. Budapest, Kálvin Kiadó, 2009, 377.

7 HEUSSI, Karl: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 327.

8 Luther kettős birodalmi tanát, az Institutio által, Kálvinnál is levezethetőnek gondolom.

így történhet meg, hogy olyat cselekszik, amiről tudja, hogy helytelen, de mégis megteszi. Így hat ki az evangélium a politikára is.

A törvény és a kötelesség szorosan összekapcsolódnak. A törvény objektíven, a kötelesség szubjektíven van jelen, azaz a kötelesség akkor válik kötelezettséggé, amikor azt a lelkiismeret annak elismeri. Ugyan a lelkiismeret nem írhat elő köteletséget, mert azt csak Isten teheti meg, viszont objektíven rávilágíthat és elismerheti, így objektív jogot feltételez, amit teljesíteni kell. Kötelességünk Istennel, felebarátinkkal és önmagunkkal szemben van. Minden kötelességünk összessége Isten iránt való szeretetben áll, mert „Ő a törvények summája.”⁹ A törvények nélkül nem lehet vezetni politikai közösséget, ezért Kálvin a törvényeket funkciókra osztotta fel a következők alapján: *társadalmi, védelmi, figyelmeztető és beteljesítő*.

Kálvin az 1536-os *Institutio*-ban a polgári kormányzatról szóló rész kilencedik pontjában az állam két alapvető kötelezettségét említi meg: az *igazságtételt és az ítélettevést*.¹⁰ Az 1559-es értekezésében még egy kötelezettséget említi, a *hit védelmezését*. Ez utóbbi a magisztrátusok feladata és kötelezettsége is volt.

Kálvin erkölcsstanára (etikájára) jellemző a törvény eligazító vagy vezérfonal-szerepének kidolgozása azoknak az életében, akik tudják, hogy Isten a teremtés és a megváltás jogán feltétlen (abszolút) és teljes (totális) igényt tart az életünkre. „Az akarat buzgóságát a törvény a helyes irányba igazítja.”¹¹ Mivel „a természeti törvények nagyon homályosak (*lex naturalis*), így szükséges rendelni hozzájuk egy írott törvényt – *lex scripta*”¹² – mert azt határozottabban és tisztábban meg lehet érteni és be lehet tartani, tartatni.

Fontos megemlítenem Kálvin *kegyelemtanát*, amelyből levezethető az egyház és az állam egymástól való elválasztásához szükséges indoklás is. Az egyetemes vagy általános kegyelem tana dogmatikai, teológiai-elméleti kiindulópont ahhoz, hogy a kálvinizmus gyakorlatilag is rendezhesse viszonyát a világhoz: a politikai, gazdasági, tudományos, kulturális és művészeti élethez. Az abszolút szuverén Isten fogalmára épített kegyelemtanában – legyen az egyetemes vagy különös – „az evilági cselekvést felszabadította a feudális megkötöttségek alól.”¹³ Kálvin számára a világ valójában *theatrum gloriae*

9 SEBESTYÉN i. m. 177.

10 BIRKÁS Antal: *Reformáció, államhatalom, politika*. Budapest, Luther Kiadó, 2011, 95., BIRKÁS Antal: *Luther és Kálvin jogfilozófiai és politikai filozófiai nézetei (PhD értekezés)*. Miskolc, 2008, 147.

11 BOLYKI János: *Válogatás Kálvin János műveiből*. Budapest, Kálvin Kiadó, 1993, 223.

12 KÁLVIN János: *Tanítása a keresztyén vallásra 1559*. Ford. Békési Andor, Budapest, MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1991, 80.

13 FAZAKAS i. m. 113.

Dei (Isten dicsőségének színtere), teológiájának fókusza ezzel összhangban: „Egyedül Istené a dicsőség – *Soli Deo Gloria!*”¹⁴

3. A törvény és az evangélium viszonya

Kálvin a társadalmi és gazdasági elveit nem nemzedékek tapasztalataiból, ezzel foglalkozó tudósoktól vette át, hanem „*Isten Igéjének*”¹⁵ engedelmessé alakította ki. „*A kálvini norma alapja maga a Szentírás*”¹⁶ volt. „*Ezért is hívják exegétának,*”¹⁷ mivel úgy vélte, hogy Isten Igéje az alapja a világi, társadalmi és gazdasági szektornak. Természetesen a modern világban nem minden konkrét megoldása lenne helytálló, de ettől függetlenül minden történelmi helyzetben „*érvényes és a keresztyén egyházban követendő példa.*”¹⁸ Karl Barth a következőt írja: „*Kálvin igaz tanítványa egy utat követhet: engedelmessé válni, nem Kálvinnak magának, hanem annak, Aki Kálvinnak is mestere volt.*”¹⁹

Ezáltal Kálvin tanításai a *kultúrára és a tudományok fejlődésére* egyaránt rendkívüli módon hatottak.²⁰

A törvény a polgári rendet testesíti meg, „*az evangélium Krisztus lelki országát,*”²¹ amelyek egymástól távol eső dolgok, ámde egymást kiegészítve nem állhatnak az egyén szabadságának útjába. A kettő közti (lelki és világi törvények) viszonyrendszerre, illetve annak alkalmazására különféle felfo-

14 CADIER, Jean: *Kálvin, Egy ember isten igájában*. Budapest, Kálvin Kiadó, 1994, 173.

15 BENKE György: *Kálvin társadalom etikája*. Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1986, 11.

16 Uo. 11.

17 Írásmagyarázó, Benke i. m. 10.

18 Uo. 13.

19 Uo. 13.

20 Érdekesképpén szeretném megemlíteni, hogy mekkora hatást gyakorolt Kálvin a kultúra és tudományok fejlődésére. Ennek okai, hogy a világot nem csak a bűn és a kegyelem uralma alatt szemlélte, hanem ezen túllépve, a kegyelem jelét látta mindabban, hogy Isten a bűn ellenére is kormányozza a népét. Nem a teológia ellenségének látta a tudományok fejlődését. Nyitott volt a természettudomány fejlődésére is. Művelődés fejlesztése érdekében iskolarendszert alakított ki. Fontos megemlíteni, hogy későbbiek során sokan művelődés-ellenesnek ítélték Kálvint. Ugyanis bevezette a templomokban, hogy a falakról levegyék a képeket, illusztrációkat. Célja csupán az volt, hogy jobban ösztönözze a népet az olvasás és írás tudományának elsajátítására. Arany János életrajzában is megemlékezik arról, hogy a betűvetést a nagyszalontai kálvinista családban az öreg Biblián és a kalendáriumon keresztül sajátította el. A festészet helyébe pedig később polgári otthonokat is díszítő művészet lépett (kálvinizmus örökségéről szóló kiállítás a budai Várban is megtekinthető volt).

21 BOLYKI i. m. 247.

gásmódok léteznek. Az Ó- és Újtestamentum helyes viszonyát a törvény és evangélium egymáshoz való viszonya szabja meg. A lutheránus felfogás súlyos exegetikai érvek alapján úgy gondolja, hogy a törvény az Ótestamentum és az evangélium az Újtestamentum, amelyről Pál is így vélekedett.

A nyugat-európai országokban, ahol a reformáció központi szerepet töltött be a nép széles rétegeiben, azon „ország gazdasági és szociális életét radikálisan átalakította”²² és mozgalmakat, forradalmakat vagy akár háborúkat is indított el, vagyis történelmet írt. Kálvin, ha nem is tudatosan, de Európa nagyobb országainak jelentős részében egyfajta forradalom elindító 'löketet' adott. Célja az volt, hogy az egyház és az állam elkülönüljön, de együttműködő maradjon, illetve a keresztyén hit szellemében a közéleti gondolkodást átformálja,²³ a belpolitikát megerősítse, valamint a dinamikusabb szemléletmód kialakítása a társadalmi viszonyok modernizálása miatt.²⁴

4. Az etikus ellenállási jog

A kálvinizmus Kálvin tanainak fenntartására, illetve ezen eszmék és tanok továbbgondolásának céljául alakult ki. Ezen kálvinista mozgalomnak köszönhetően indultak el Nyugat-Európában a polgári forradalmak, Kálvin egyik fő tana, a zsarnok uralommal szembeni ellenállási jog volt.

Meglátásom szerint már Kálvin is radikálisan vélekedett erről a jogkorról, amit kiterjesztően mind az uralkodóknak, mind a népnek megengedett, azokkal szemben, akik „*annak dühöngését fékezik meg, aki mind külön az egyesek nyugalját, mind az egésznek közbékességét megzavarja, aki lázongva zavarog és aki erőszakos támadásokat és méltatlan gonosztetteket visz véghez. Azok a háborúk, amelyeket így kezdenek el, törvényesek*”.²⁵ A kálvinisták, Kálvin tanaiból levezethető ellenállási jogot, csak a hatalmával visszaélő uralkodóval szemben gondolták érvényesíteni. Később az ellenállási jogot a kálvinisták többféleképpen és egyre modernebb formában, gondolkodásmódban fejlesztették tovább.

22 BENKE i. m. 9.

23 Közjólét javítása céljából szociális intézkedéseket vezettek be Genfben Kálvin hatására. Uo. 169.

24 Később igazolódott Kálvin azon álláspontja, miszerint az állam és egyház két külön önálló szervezetnek kell lenni, amelyhez pedig elengedhetetlen alkotmányos alapelv a vallásszabadság is, mintahogyan azt több ország Alkotmánya, jelenlegi Alaptörvényünk (Szabadság és felelősség) VII. cikke is deklarálja.

25 KÁLVIN János: A keresztyén vallás rendszere 1559. Pápa, Refm. Főiskolai Könyvnyomda, 1910, 759.

A francia felvilágosodás egyik nagy alakja *Rousseau*, akire szintén nagy hatást gyakorolt műveivel és gondolkodásmódjával a következőképpen vélekedik Kálvinnról: „Azok, akik Kálvint csak teológusnak tekintik, nem ismerik föl az ő géniuszának egész szélességét. Bölcs törvényeinek kiadása, amiben neki nagy része volt, nem kevesebb tisztességet szerzett neki, mint *Institutio*-ja. Bármilyen forradalmat is hoz az idő vallásunkban, mindaddig, amíg a haza és a szabadság szeretete ki nem alszik közöttünk, ennek a nagy embernek az emléke tiszteletben fog tartatni.”²⁶

5. A kálvini tanok és a kálvinizmus hatása a demokráciák kialakulására és az önrendelkezés fejlődésére

A kálvinizmus vallási mozzanata a politikai társadalom számára is alapvető eszmével szolgált. Terjedése függött attól is, hogy az uralkodók a politikai rendszer kialakításánál a reformációs vagy az ellenreformációs koncepciókat követték. A kálvinizmus eszméjéből a politikai szabadság kibontakozásáról Groen van Prinsterer így vélekedett: „A kálvinizmusban lelhetjük föl alkotmányos jogaink eredetét és biztosítékát”.²⁷

Max Weber és Ernst Troeltsch²⁸ a kálvinizmus által próbálták az európai modernség kialakulását megfejteni. „Kálvin teológiája szinte közvetlenül megy át a politikába úgy, hogy közben szabadon hagyta a politika mozgásait” – vélekedett Troeltsch.²⁹ Egy ismert Kálvin-fordító, Otto Weber szerint:

„Ami a kálvinizmus képviselőit mozgatta, az a kiválasztás bizonyosságából fakadó erőteljes ösztönzés volt, hogy Isten dicsőségére kell fellépni a történelemben és az egyházban is, és Isten iránti hálánkat kell így megmutatni, ami egyedül őt illeti. Így tehát a világformálás, az átalakítás lenne a leginkább szakszerű kifejezés arra, ami a kálvinizmusból fakad.... Az ilyen igénnyel fellépő mozgalom nem maradhatott meg a teológia keretein belül”³⁰

Kálvin tanai nem csak a teológia területén, hanem a politikai és gazdasági viszonyok megreformálásának megindításában is nagy szerepet játszottak. A

26 Uo. 3.

27 KUYPER, Abraham: *Kálvinizmus és modernitás*. Kolozsvár, Koinónia Kiadó, 2001. 78.

28 FAZAKAS i. m. 113.

29 TÖKÉCZKY László: Kálvin hatása a magyarságra s a magyar politikára. In.: FAZAKAS Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmánykötet Kálvin János teológiájának hatásáról Magyarországon*. Budapest, Kálvin Kiadó, 2009, 367–377.

30 JAKAB László Tibor (szerk.): *A Kereszténydemokrata Néppárt Protestáns Műhelyének füzetei II. Kálvin társadalmi reformgondolatainak időszerűsége. Esszégyűjtemény*. 2009, 7–12.

presbiteri-zsinati egyházalkotmány pedig joggal tekinthető a nyugat-európai demokrácia keletkezési gyökerének.³¹ A kálvini tanításnak történelmileg a leghatékonyabb formája és tanainak megvalósulása a *puritanizmus* volt, mint például Skóciában vagy hazánkban, Magyarországon.³² Amiből az következik, hogy a történelem folyamán más és más formában jelent meg a kálvinizmus, ámde a különbségek ellenére is fenn tudott maradni, hogy kifejthesse hatását a történelem során.

A kálvinista időszakban három nagyobb jelentőséggel bíró forradalom is lezajlott, amik nem csorbították Isten dicsőségét, hanem az Ő elismeréséből indultak ki.³³ A történelem továbbá azt is bizonyítja, hogy az alkotmányos közjog a kálvinista népek körében terjedt el és honosodott meg előbb.

Tévhitként terjedt el, miszerint a kálvinisták úgy gondolják, hogy a politika igaz hű keresztyénnek nem méltó foglalkozás. A politika által a keresztyén népek, államok és egyházak kiszolgáltatják magukat a világi elemeknek. Ezzel teljesen ellentétesen azt vallja, hogy a vallásosság és a politika nem, hogy összeférhetetlen vagy kizárná egymást, hanem kiegészítik egymást. Minden vallásban van politikai erő. A vallás mindennemű cselekedeteinket szabályozza, így jelen van bennünk a politikai és szociális szervezőerő is.

A történelem során a keresztény vallási irányzatok közül a kálvinizmus és a római katolicizmus tudott csak határozott és különálló módon politikai jelentőségűvé válni. A kálvinizmus teológiai eredetű gondolatrendszer ugyan, de kezdettől fogva határozottan a keresztyénség politizáló formája volt. Ennek tükrében mondta Kuyper,³⁴ hogy a vallás és a politika elválaszthatatlanok. A kálvinizmus szerint a politikával foglalkoznunk nem csak jogunk, hanem kötelességünk is.

31 MAX, Weber: *A politikai és gazdasági viszonyok aktív és hatékony formálása*. <https://mek.oszk.hu/02000/02006/02006.pdf> (2022. 12. 20.)

32 Eredetileg a pietizmus szóból ered, amely egy keresztény (evangélikus) vallási megújító mozgalom volt. CHADWICK, Owen: *A reformáció*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 43. A puritán szót az 1560-as években kezdték el gúnynévként használni. Kezdetben rendmániás vagy pedáns szinonimájaként alkalmazták, majd a szigort és a pontosságot jelentette. A reformáció során a szó jelentése azt a célt szolgálta, hogy az egyház és a társadalom erkölceit helyreállítsák. A puritanizmus a 16. és 17. században a kálvinizmus megvalósításáért küzdő politikai és vallási mozgalom volt. Angliából és Amerikából kiindulva áterjedt Európába is.

33 KUYPER i. m. 87.

34 Abraham Kuyper (1837–1920): A történelmi kálvinizmus mozgalom ősatya, Hollandia miniszterelnöke, teológus. Jelentős különbséget tesz az állam és az egyház, illetve a kultúra közt. Mindháromat Isten uralma alatt tekinti. Írása többnyire a kálvinizmusról szólnak és nem Kálvinról.

A kálvini tanokból a politika területén a szövetség gondolata vált eredményessé. A kormány és a nép, illetve Isten és választott népe közt Kálvin párhuzamot állított fel. *Kölcsönös elkötelezettség (=mutua obligatio)* van a felek között, a hatalomnak vagy a kormányzásnak a közjót kell előtérbe helyezni (= *bien commun*); és a szabadságért és biztonságért kell fellépnie. Ezt a magisztrátus számon kérhető kötelezettségévé tette. Kálvinnál és követőinél a néphez való fellebbezéssel (= *crie au peuple*) pedig minden nehéz kérdésben akkoriban rendszeresen éltek.

A kálvini *mutua obligatio* maga a „jogállam” előképe, lényegének magvaként tartalmazza a „kölcsönös kötelezettségeket”, a természetjogi alapelveket és a teremtés rendjének megfelelő alá- és fölérendeltségi viszonyokból fakadó társadalmi alapszerződést, amelyet a felsőbbség és az alattvalók kölcsönös kötelezettségei és jogai határolnak körül és szabályoznak. Nem számol önálló jogokkal és kötelezettségekkel, hanem az egyénnek a közösség iránti elkötelezettségével, amely mindkettőjük az Isten előtti felelősségéből következik.³⁵ Az alattvalóknak pedig köteletségük a felsőbbségnek engedelmessé válni, törvényeiket betartani. Az igazságtalan és zsarnokoskodó felsőbbség pedig Isten büntetése a nép vétkeiért. A zsarnokoknak nem kell engedelmessé válniük, ellenük felléphetnek (ellenállási joggal rendelkezhetnek).

6. A kálvini etika hatása a nyugat-európai országok alkotmányfejlődésére

Kálvinnak a polgári kormányzatról alkotott tanait követői, a kálvinizmus jeles képviselői elfogadták, elismerték és azok kiindulópontul szolgáltak számukra.³⁶ Egy jól működő államban a hit, erkölcs, szabad vallásgyakorlás, kultúra és a politikum összehangoltan kell, hogy működjön; „*ahol az isteni törvény nem szennyezhető be.*”³⁷

A kálvinizmus Nyugat-Európában és Észak-Amerikában jelentősen áthatotta a társadalmat, a kultúrát és az erkölcsi, vallási rendszert. Az általa megfogalmazott célok közül néhány fontosat sorolok fel a következőkben:

- a törvényes uralomnak a közjót kell szolgálnia,
- modern gazdasági formák felépítése,
- világformálás feladata,

35 STAEDTKE, Joachim: *Kálvin János megismerés és formálódás*. Vásárosnamény, Vásárosnaményi Református Egyházközségért Alapítvány, 2009, 55.

36 SZABÓ Zsolt: A demokrácia alapelveinek protestáns gyökereiről. *Collegium Doctorum*, 2021/2, 175–181.

37 JAKAB i. m. 12–18.

- politikum lelkisége,
- harc az uzsorások ellen,
- testvériség,
- szolidáris társadalom,
- irgalom etika,
- kegyelemetika,
- gazdaság és banketika,
- kamatetika,
- tulajdon és közjó viszonya,
- tudományos és technikai fejlődés előtérbe helyezése,
- munkaetika,
- szociális állam kialakítása,
- koldulás tilalma.

A kálvinizmus az egyház és az állam elkülönítésén kívül hangsúlyozza, hogy megkülönbözteti a magánembert a politikai hatalomban résztvevő, illetve a közhatalom megbízatását teljesítő embertől.

Kálvin szerint a közösségi döntéshozatal teológiai okokra vezethető vissza. Az ember bűnös és korlátozott volta miatt szükséges a kölcsönös kiigazítás, különösen a döntéshozatal, a kormányzás terén. A kölcsönös kiigazítás pedig a legjobban a közösségi döntéshozatalban érhető tetten. A kálvini egyházban a különböző lelkészi testületek tagjai egy-egy adott ülés alkalmával kölcsönösen mutattak rá egymás hibáira. Nem csak a kölcsönös kiigazítás és ellenőrzés miatt volt erre szükség, hanem a döntéshozatal fontossága által megkövetelt bölcsesség miatt is, illetve a különböző vélemények és nézőpontok fontosak egy adott döntés meghozatalánál. Ennek következtében ezeket az elveket nem volt nehéz átültetni a világi politika színterére.³⁸

*Az alkotmányeszmé kialakulását két tényező segítette elő. Az egyik a törvények fontosságáról alkotott véleménye, azon belül is a hatalmat korlátozó funkciójának kialakítása, amely az állam egyik legfontosabb feladata.*³⁹

A másik tényező, az *egyházalkotmány* megalkotása, más néven egyházi

38 BIRKÁS Antal: *Reformáció, államhatalom, politika*. Budapest, Luther Kiadó, 2011, 95.

39 A jogállamiság elve protestáns megalapozásáról lásd: SZABÓ Zsolt: *Az alkotmányosság elveinek eredete a protestáns gondolkodásban*. In: Kiss Réka – LÁNYI Gábor (szerk.): *Hagyomány, identitás, történelem 2018*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet – L'Harmattan Kiadó, 2019, 169–184.

rendtartás vagy egyházi fegyelem, amelyben Kálvin „demokratizálta” az egyházi tisztségeket, illetve hivatalokat és megerősítette a világiak szerepét az egyházban.⁴⁰ A világi hatalomnak semmilyen beleszólása nem lehetett az egyház hitvallásának kialakításába és az egyház közösségi rendjébe. A világi kormányzatnak teljesítenie kellett a kötelességét: *„Istennek külső tiszteletét ápolja és védelmezza, a kegyességnek igazi tudományát és az egyháznak állapotát oltalmazza, életünket az emberi társasághoz szabja, erkölcsünket a polgári jó rendhez idomítsa, minket egymás között megbékéltessen, a közös békét és a nyugalmat őrizze.”*⁴¹

Az alkotmánygondolat kezdete, az államszerződéses felfogásából kiindulva egyidejűleg a királyi abszolutizmus kialakulásával alakult ki a joggyakorlatban: a királyi hatalmat korlátozni szükségeltetik⁴² az önkény megakadályozásának érdekében.

Kálvin hajlott a demokrácia felé, de ennek a gondolatsornak „gyöngyszemeit nem fűzte tovább”, amelyet az utána következő nemzedékeknek kellett megtenniük. Bár a kálvinizmus a 16. századi formájában nem éppen nevezhető demokratikusnak a szó mai értelmében, de a protestantizmus által megfogalmazott elvek és gyakorlatok alapján mégis felfogható egyfajta demokráciaként, illetve ezek az elvek hosszú távon a demokrácia irányába hatottak.⁴³

Véleményem szerint a protestantizmus és Kálvin is hozzájárult a modern alkotmányeszmé megszületéséhez, valamint számos párhuzam figyelhető meg a kálvinista tanok és a liberális alkotmányelmélet közt, amelyek bemutatására jelen tanulmányom nem terjed ki.

7. Záró gondolatok

A polgári forradalmak időszakáig a zsarnokság elleni küzdelem mindig aktuális probléma volt. Minden kálvinista filozófiai elméletben, politikai művekben és irodalomban megtalálható a kálvini ellenállási jog különféle értelmezése. A zsarnoksággal szembeni felkelést Kálvin közvetlen hatásaként emlegetik, amely nem csupán egy állam berendezkedését, hanem szinte egész Nyugat-Európa államainak berendezkedését átformálta.

40 SCHENCK, Barbara – RIEGER, Georg: *Kálvin János élete és teológiája röviden*. Budapest, Magyar Református Presbiteri Szövetség Kiadó, 2009, 9.

41 KÁLVIN (1910) i. m. 748.

42 KÁLVIN (1991) i. m. 303.

43 BIRKÁS (2011) i. m. 148.

Az állam, demokrácia, szabadság és önrendelkezés szervesen összetartozó fogalmak. Hiszen a „*politikai önrendelkezés eszméje nem értelmezhető az emberi jogok*” nélkül, mivel „*az egyén az állammal szemben létező, természetes jogaira vonatkoztak: a szólást, a gyülekezést, a mozgást, a lelkiismeret szabadságát biztosító jogosítványaira,*” amelyeket a társadalmi szerződés biztosított, így az állam azokat nem sérthette meg.⁴⁴ Ellenkező esetben az emberek legitim módon védhették jogaikat bírói úton. Ha egy bizonyos csoportot, több embert érintett a sérelem, akkor az esetben szélsőséges úton járva forradalom útján próbálták a kálvini ellenállási jog szerint legitimálni jogaikat.⁴⁵

Felvetődik a kérdés, hogy politikai ráhatással, joggal vagy erőszakkal lehet-e legitimálni a leghatékonyabban az emberi szabadságjogokat. Nem hiába mondják, hogy a politika fogalma magába foglalja a szabadságot és erőszakot, valamint a jog fogalma is magában rejti a lehetőségeket, de a jogsértést és szankciót is.⁴⁶ Ha az ember szabadsága tovább szélesedik a globalizáció és folyamatos technikai fejlődés által, kérdés, hogy az államnak kell-e, s ha igen, úgy miként kell ezt legitimálnia.

44 BÍRÓ Gáspár: *Demokrácia és önrendelkezés a 21. században*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2003, 10.

45 BIRKÁS Antal: *A kálvinista dogmafelfogás és az alkotmányeszmé*. JURA, 2005/1, 158–163.

46 BÍRÓ i. m. 10.

HARMATHY ATTILA EMLÉKÉRE

BÓNIS PÉTER

habilitált egyetemi docens (KRE ÁJK)

Harmathy Attila, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának professor emeritusa, a Polgári Jogi Tanszék oktatója, ny. alkotmánybíró 86 éves korában 2022. augusztus 30-án elhunyt.

A magyar jogásztársadalom, volt munkatársai, tanítványai szomorúan, de hálával emlékeznek a nemzetközi hírű jogtudósra, a polgári jog kiváló művelőjére, a példaadó jogászprofesszorra, az alkotmánybíróra, az összehasonlító polgári jog nemzetközi és hazai szaktekintélyére.

Harmathy Attila 1937. április 20-án született Budapesten. Egyetemi tanulmányait Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán kezdte, és 1959-ben szerzett jogi diplomát. Politikai okok miatt évekig nem tudott a szakmájában elhelyezkedni, és kezdetben idegennyelvi levelezőként dolgozott a Magyar Külkereskedelmi Bankban, majd jogtanácsosként a Malévnál, és közben óraadóként, gyakorlatvezetőként tanított római jogot a hallgatóknak. Itt jegyezzük meg, hogy az 1980-as években ideiglenesen a Római Jogi Tanszék vezetője is volt; Harmathy Attila mindig fontosnak tartotta a polgári jog történeti gyökereit, a jogtörténeti örökség továbbvitelét.

Később sikerült bekerülnie az egyetemre, és a Polgári Jogi Tanszékre kapott tanársegédi, majd adjunktusi kinevezést. Ezzel párhuzamosan a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársa lett, ahol is egészen 1992-ig volt állásban. 1972-ben szerezte meg az állam- és jogtudományok kandidátusi fokozatát a kandidátusi dolgozatával, amely 1974-ben *A felelősség a közreműködőért* címmel jelent meg a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál. A kandidátusi fokozat alapján 1974-ben a Polgári Jogi Tanszék egyetemi docense lett.

1981-ben szerezte meg az állam- és jogtudományok doktora fokozatot a közigazgatás, a szerződések és a gazdaságirányítás összefüggéseiről szóló monográfiájával, amely 1983-ban jelent meg *Szerződés, közigazgatás, gazdaságirányítás* címmel. Ennek alapján 1982-ben megkapta egyetemi tanári kinevezését. 2007-ben emeritálták.

1990-től 1993-ig az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja volt. Később, a rendszerváltás után elfogadott

új felsőoktatási törvény alapján, az ő nevéhez fűződik az egyetemi doktori képzés megindítása előbb a jogtudományi kari Doktori Tanács, majd később a jogi Doktori Iskola vezetőjeként. Kétségtelen, hogy ő egy más jellegű doktori képzést képzelt el, mint ami mostanra megvalósult. Szorgalmazta volna a magyarországi jogi doktori iskolák együttműködését, a közös képzést, de ez nem valósult meg. Számára a valódi tartalom, a minőség volt a fontos, nem a mennyiség, a darabszám, az oldalszám, a kreditpontok vagy az idézések száma. E nézetkülönbségek is hozzájárultak ahhoz, hogy 2003-ban lemondott a Doktori Iskola vezetéséről.

Harmathy Attila fontosnak tartotta a külföldi jogrendszerek ismeretét, a jogösszehasonlítást. 1964 és 1967 között elvégezte a strasbourgi Nemzetközi Összehasonlító Jogi Egyetem képzését. Nyelvtudását külföldön is kamatoztatta, 1975-ben vendégkutató volt a cambridge-i Clare College-ban, illetve vendégprofesszor volt a Berkeley-i Egyetemen 1988-ban, az Aix-Marseille-i Egyetemen 1993-ban, Párizsban, az Iowai Egyetemen 2003-ban és a Louisianai Állami Egyetemen (2007).

A Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia alelnökévé 1998-ban választották. Tagja volt emellett a Nemzetközi Kereskedelmi és Fogyasztói Akadémiának, valamint az Európai Akadémiának. 2003-ban választották az UNIDROIT (Nemzetközi Intézet a Magánjog Egységesítéséért) nevű szervezet igazgatótanácsába.

1993-ban választották a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, 1998-ban lett a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. 1993 és 1995 között a Magyar Tudományos Akadémia főtitkár-helyettese, később - 1999-ig - pedig a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke volt.

Harmathy Attila akadémiai székfoglalóját levelező tagként 1994. április 22-én *Az állam gazdasági szerepváltozásának jogi tükröződése* címmel tartotta, amely részben kapcsolódott a közigazgatási szerződésekre vonatkozó korábbi munkásságához. Ahogyan székfoglalójában fogalmazott, „a modern fejlődés jellemző vonásai közé tartozik a gazdaság szerkezeti átalakulása mellett (amely legfeljebb közvetett jogi tükrözést vált ki), a termelés méreteinek megváltozása, amely szükségszerűen magával hozta az egyéni vállalkozás kis súlyúvá válását és a nagy gazdasági szervezetek kialakulását (aminek a jogi személyek jogának fejlődése, átalakulása a következménye), továbbá a közigazgatási szerződések megjelenése, de általában a szerződések jogának átalakulása. A nagyszervezetek, multinacionális vállalatok kialakulása magával hozta a szervezet belső életének a korábitól eltérő szabályozását, kisebbségvédelmi, befektetővédelmi sajátos

követelményeket, a manager sajátos helyzetéből fakadó következmények tisztázását.”¹

1998-ban választották Harmathy Attilát a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává. Rendes tagi akadémiai székfoglalóját 1999. április 29-én *A magyar polgári jogról 1999-ben* címmel tartotta. Székfoglalójában kiemelte, hogy nem lehet a hatályos jogot csak eszköznek tekinteni, a jog nem egyszerűsíthető le a törvények és rendeletek szabadon meghatározható szabályaira. Harmathy a társadalmi-szociológiai jelenségek elemzését sürgette, és hangsúlyozta, hogy a hatályos jog művelőjének sem szabad a jogtörténeti perspektívát figyelmen kívül hagynia. Ahogyan Harmathy Attila fogalmazott: „A magyar polgári jog helyzetén gondolkozva szükségünk van hosszú időtáv áttekintésére. A rövid időtartam alatt megoldandó feladatok meghatározása csak akkor lehet megalapozott, a véletlen jelenségeknek a szükségszerűektől való elhatárolására csak akkor lehet remény, ha nem tíz, nem is negyven, hanem száz év vagy azt meghaladó időtartam változásaira vagyunk tekintettel, és ezeket más országok hasonló időtávú jelenségeivel vetjük egybe.”²

Tudományos tevékenységét számos kitüntetéssel jutalmazták. Megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjét, a Deák Ferenc kutatási díjat, a Francia Becsületrend tiszti fokozatát 1997-ben, a Szent-Györgyi Albert-díjat, a Lippay-díjat, a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjét a csillaggal 2007-ben, a Széchenyi-díjat 2012-ben. 2015 novemberében az ELTE Szenátusa Harmathy Attilát az ELTE díszdoktorává avatta. 2019-ben vehette át az MTA közgyűlésén az Akadémiai Aranyérem kitüntetést.

Hosszú éveken át részt vett a választottbíráskodásban is, választottbíróként a gyakorlatban is hasznosította elméleti tudását. A különböző jogszabályalkotási bizottságok munkájában is számtalan alkalommal vett részt.

A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának alapításában közvetlenül, oktatóként nem vett részt, de tagja volt a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara Szenátori Testületének, amely a kar társadalmi, közéleti támogatóit fogta össze a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar 1998-2008 című jubileumi kiadvány szerint.³

1 Vö. HARMATHY Attila: *Az állam gazdasági szerepváltozásának jogi tükröződése. Akadémiai székfoglaló 1994. április 22.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997, 26.

2 Vö. Harmathy Attila: *A magyar polgári jogról 1999-ben. Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián (V. kötet).* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2000, 3.

3 MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar 1998-2008.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2008, 61.

Harmathy Attila sosem kereste az elismerést vagy a hatalmasságok kegyeit, tudományos tevékenysége távol állt ettől. Már 1990-ben megkeresték, hogy legyen az Alkotmánybíróság tagja, de ő a jelölést nem fogadta el. 1998 végén újra megkeresték, hogy vállalja el az alkotmánybírói jelölést, de csak nehezen sikerült őt meggyőzni, és feltételeket is szabott. Ahogyan ő maga egy interjúban nyilatkozta: „Két feltétellel vállaltam a jelöltséget: nem párt-, hanem közös jelölt leszek, másrészt nem rögtön lépek be a testületbe, hanem engednek időt elrendezni a folyamatban lévő, számomra kötelezettséggel járó nemzetközi választott bírósági ügyeimet.” Eddig ő volt az egyetlen alkotmánybíró, akit a Magyar Tudományos Akadémia tagjaként választottak alkotmánybíróvá.

Saját bevallása szerint sokat tanult az Alkotmánybíróságon, mivel korábban elsősorban polgári joggal foglalkozott, és az alkotmányjog, amelyet a szocializmusban államjognak neveztek, nem igazán állt közel hozzá. (Ahogyan gyakran említette, a szocialista büntetőjog pedig még kevésbé.) Később a rendszerváltozáskor már sikerült olyan alkotmányt elfogadni, amelynek értékrendjével egyet tudott érteni. Az alkotmánybírói munka hozzásegítette ahhoz, hogy másként tekintsen az alkotmányjog és más jogágak, különösen a polgári jog és az alkotmányjog viszonyára. Alkotmánybírói tevékenysége ahhoz is segítséget nyújtott, hogy az emberi jogok szerepét jobban értékelje más jogágak, legfőképpen a polgári jog területén.

Harmathy Attila tudományos tevékenysége nagyon sokrétű volt. Pályájának kezdetén római jogi gyakorlatokat vezetett, majd a hatályos polgári jogban a szerződéses jogával kezdett el foglalkozni. Megkeresték őt különféle jogszabályalkotási feladatokkal, közreműködött a Ptk. 1977-es novellájának megalkotásában, a zálogjog rendszerváltozás utáni reformjában. Az új Ptk. megalkotásában is részt vett.

Széles körű nyelvtudása révén eredetiben olvashatta a külföldi jogforrásokat, számos nyugati jogrendszerrel rendelkező részletekbe menő ismeretekkel, több cikk, tanulmány bizonyítja a jogösszehasonlítás terén elért kiváló, nemzetközi hírű eredményeit. Alkotmánybíróként a polgári jog és az alkotmányjog kapcsolatával foglalkozott, amelyről számos rendkívül jól használható tanulmányt írt.

Emberileg mindig megértő volt, tanítványainak, kollégáinak és a hozzá fordulóknak igyekezett segíteni. Szerény, inkább visszahúzódó tudós volt, távol állt tőle a túlzott szereplési vágy. Igazi tudós alkat volt, szerette a könyvtárban való elmélyülést. Nem csak tanszéki szobájában találkoztam vele, hanem a könyvtárban is összefutottunk.

Különösen a fiatalabb nemzedék kapott tőle sokat, mert tanítványait mindig szeretettel támogatta. Nem volt sok doktori hallgatója, mert a mennyiségnél

többre becsülte a minőséget, és nagy elvárásokat támasztott tanítványai felé. Különösen az idegen nyelvek ismeretét értékelte sokra, hiszen maga is számos idegen nyelvet és külföldi jogrendszert ismert. Érdekelte az értelmes fiatalokkal való foglalkozás, azokkal, akik a hazai jogon túlra tekintenek, ezért is fordított sok energiát a doktori képzésre.

Én szintén a PhD képzésben kerültem vele kapcsolatba, amikor Harmathy Attila lett a témavezetőm. Eleinte talán egy kicsit idegenként fogadott, hiszen nem az ELTE-n szereztem diplomát, de a fedezetelvonó szerződésekről szóló tanulmányom elolvasása után bizalmába fogadott, mert értékelte nyelvtudásomat és azt, hogy a tanulmányt széles körű jogösszehasonlítással írtam meg. Miután 2010-ben megvédhettem Nála és az ELTE Polgári Jogi Tanszékén a szerződésbiztosítékokról szóló PhD dolgozatomat, évek hosszú során át kapcsolatban maradtunk, és egyre inkább értékeltem széles körű tudását, segítőkészségét, és megértő személyiségét. Sajnos ez a hosszú kapcsolat most véget ért, de nem tudok eléggé hálásnak lenni Neki, hogy létrejöhett, és ilyen hosszú időn át tanulhattam Tőle.

Nemcsak számomra, hanem a polgári jogászok nagy családja számára, és a Református Egyetem számára is nagy szomorúság, hogy Harmathy Attila immár elköltözött közülünk.

Glossa luridica

A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának állam- és jogtudományi folyóirata

Szerkesztési szabályok

A törzsszöveget Calibri betűtípussal, 12-es betűmérettel, normál sorközzel, nullás térközzel, bekezdés előtti és végi sorköz nélkül, sorkizárva kell írni.

Cím:

A CÍM VÉGIG KISKAPITÁLISSAL, KÖZÉPRE ZÁRT
Alcím normál szedéssel, középre zárt

ALATTA A SZERZŐ NEVE („DR.” VAGY MÁS ELŐTAG NÉLKÜL, KIVÉTEL AZ IFJ. STB.)
KISKAPITÁLISSAL, KÖZÉPRE ZÁRT

Szerző neve alatt titulusa és (zárójelben) intézménye kurziválva (vezetői megbízás nélkül)

Például:

ACTIO COLLECTIVA EUROPAE ANTE PORTAS

Európai kollektív igényérvényesítés a kapuk előtt

UDVARY SÁNDOR
egyetemi docens (KRE ÁJK)

Absztrakt és kulcsszavak:

A címet és a szerző(k) nevét követően egy 8-10 soros, a tanulmány elkészítésének okait, a mű céljait, módszereit és eredményeit röviden összefoglaló absztraktot, valamint a tanulmányban használt legfontosabb fogalmakat és kifejezéseket rögzítő rövid felsorolást (kulcsszavak) is kérünk. A magyar változat mellett kérjük a tanulmány címének angol nyelvű változatát, valamint az absztrakt és kulcsszavak angol fordítását is.

A törzsszöveg tagolása:

A szöveg tagolása elsődlegesen **félkövér** szedésű és arab számozású fejezetcímekkel történik. Az esetleges további tagolás mélysége összesen legfeljebb négy egység lehet, azzal, hogy a második egység esetében a cím szintén **félkövér**, a harmadik egység esetében normál, míg a negyedik esetében *dőlt* szedésű.

Például:

1. A jog

1.1. A jog fogalmi elemei

1.1.1. Magatartásszabály

1.1.1.1. Tilalom

Az automatikus számozást kérjük kikapcsolni. A bekezdéseket csak ENTER választja el, behúzás, tabulátor használata kerülendő. Amennyiben azonos bekezdésen belül szeretne új sort kezdeni, sortörés alkalmazandó (shift+enter). A bekezdések végső formájukat a tördelés során nyerik el.

A törzsszövegben a kiemelést a kurziválással lehet jelölni, minden más stílus (aláhúzás, **félkövér**, KISKAPITÁLIS) használata a törzsszövegen belül kerülendő.

Szakirodalmi hivatkozás:

A cikkben végjegyzet nem használható, kizárólag folyamatos (arab) számozású, 10-es betűméretű lábjegyzetek használhatók. A cikkhez irodalomjegyzék nem csatolható.

Könyv idézése:

SZERZŐ VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL, utóneve normál betűvel: *Az idézett könyv teljes címe kurziválva* [Többkötetes mű esetén a teljes cím után zárójelben kell utalni a kötet számára római számmal (pl. I. kötet), szükség esetén annak címével.]. Megjelenés helye, kiadó neve, a megjelenés éve, oldalszám

(bármilyen oldalra való további utalás, pl.: p., pp., o., old., oldal szövegszerű használata nélkül!).

Például: SZLADITS Károly: *Magyar Magánjog (I. kötet. Általános rész – Személyi Jog)*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1941, 271–273.

Külföldi szerző esetén a szerző családi neve áll elől, ezt követi keresztnéve (utóneve). Ilyenkor a két név között vessző áll. Ha idegen nyelvű a kézirat, és magyar szerző magyar művére utal, a vezetéknev áll elől, majd vesszővel elválasztva jön a keresztnév. *Utóbbi három szabály a tanulmánykötetben, illetve folyóiratban megjelenő írásokra utalás esetén is irányadó.* A kiadás helye után szükség esetén a (kiadás országa) zárójelben megadható.

Például: JONES, Craig: *Theory of Class Actions*. Toronto (Canada), Irwin Law Inc., 2003, 14–15.

Az oldalszámok között nagyköötőjel (–) használata szükséges.

Idézés tanulmánykötetben szereplő cikkből:

SZERZŐ VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL, keresztnéve normál betűvel: *Az idézett tanulmány teljes címe kurziválva.* In: A TANULMÁNYKÖTET SZERKESZTŐJÉNEK VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL, utóneve normál betűvel (szerk.): *Tanulmánykötet címe normál betűvel.* Megjelenés helye, kiadó, a megjelenés éve, oldalszám.

Például: UDVARY Sándor: *Szenzorok mátrixában. Jogi aggályok a digitális világ felépítésében.* In: GYEKICZKY Tamás (szerk.): *Határtér: Digitális kihívások a jogban.* Budapest, Patrocinium Kiadó, 2021, 159–171.

Idegen nyelven megjelent mű esetén a szerkesztésre utalás is az adott nyelvhez igazodjon. Leggyakrabban: (ed.), (eds.), illetve (Hrsg.).

Cikk folyóiratból:

SZERZŐ VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL, utóneve normál betűvel: *Az idézett cikk teljes címe („In” nélkül!). Folyóirat címe kurzívval,* a megjelenés éve/a folyóirat lapszáma, oldalszám. A megjelenés évét követően – tipikusan egyes nem magyar folyóiratok esetében – megadható az évfolyam- és lapszám is: év, évfolyam (lapszám) formában.

Például: ALEXANDER, Larry: *A unifying theory? Impossible.* *Denver University Law Review*, 1995/7, 1007–1010. vagy ALEXANDER, Larry: *A unifying theory? Impossible.* *Denver University Law Review*, 1995, 72 (7), 1007–1010.

A folyóiratok általánosan (esetleg hivatalosan) használt rövidítései a jegyzetekben nem használhatók. (pl. JTK a Jogtudományi Közlöny helyett nem lehet).

Internetes hivatkozás:

Az URL megjelölésével és a letöltés időpontjának megjelölésével történik a hivatkozás

Például: www.echr.coe.int/Convention/webConvenHUN.pdf (2016. 03. 17.)

Ismételt hivatkozás:

Már idézett műre hivatkozás: SZERZŐ VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL i. m. + oldalszám

Például: VÉKÁS i. m. 233.

Ha már a szerző több művére történt hivatkozás, akkor a hivatkozott mű megjelenésének éve zárójelben kiegészíti az előbbit – pl. VÉKÁS (1994) i. m. 233.

Ha egy szerzőnek azonos évben több műve is megjelent, melyek hivatkozásra kerülnek, betűjellel teszünk különbséget (ezt az első, teljes hivatkozásnál már jelezni kell):

Így első alkalommal ALEXANDER, Larry: A unifying theory? Impossible. *Denver University Law Review*, 1995/7, 1007–1010. [a továbbiakban: ALEXANDER (1995a)]

Ezt követően ALEXANDER (1995a) i. m. 1008.

Ha a következő lábjegyzet ugyanabból a műből származik: Uo. 34.

Lábjegyzet mindig nagybetűvel kezdődik, a végén pont zárja le, vö., ld., pl. rövidítéseket használhatjuk (a nagybetűs kezdés és a ponttal való lezárás nem érvényesül internetes hivatkozásnál). Az op.cit., ibid., cf., e.g. és egyéb rövidítések a magyar nyelvű tanulmányokban kerüldendők.

Idegen szöveg idézése:

Az idézet elején és végén nyomdai idézőjelet használunk: tehát „idézet” és nem „idézet”. Ha nem pontosan úgy kezdenénk az idézetet, ahogy az az eredetiben szerepel, akkor a korrekcióra szögletes zárójelet használunk: „[I] dézet”. Ugyanígy járunk el, ha az idézetből kihagyunk részeket ([...]), vagy ha értelemzavaró részt korrigálunk. Az idézetben belüli idézet jelölése a hagyományos módon, ún. lúdlábbal történik („a »clear and present danger« elve alapján...”).

Lábjegyzetben történő idézés esetén a lábjegyzetszövegben idézünk, anélkül, hogy megtörnénk a lábjegyzetszöveget (nem kell tehát új bekezdés).

Az idézetet sehol nem kell kurziválni.

Például: „[Mivel] a pártok a politikai rendszer meghatározó részei, helyénvaló, hogy az általános rendelkezések között [...] szól róluk az Alkotmány. [...] [A] pártok más alkotmányokban [is] az állami szervek és az alapjogok fejezetein kívül, vagy a szuverenitáshoz, vagy a választójoghoz illeszkedve szerepelnek.”

Kiemelés:

Nem dupla, hanem szimpla idézőjellel, pl. ‘jogrend’ (és nem „jogrend”)

Kiemelhető: egy-egy fontos szó, sajátos értelemben használt szó, idegen szó, általánosan használt jogi alapelv.

Kurziválás:

Akkor alkalmazzuk, ha hangsúlyozni akarunk valamit (az idézetet önmagában még nem kurziváljuk).

